ВІТАЛІЙ ВОЛКОВ

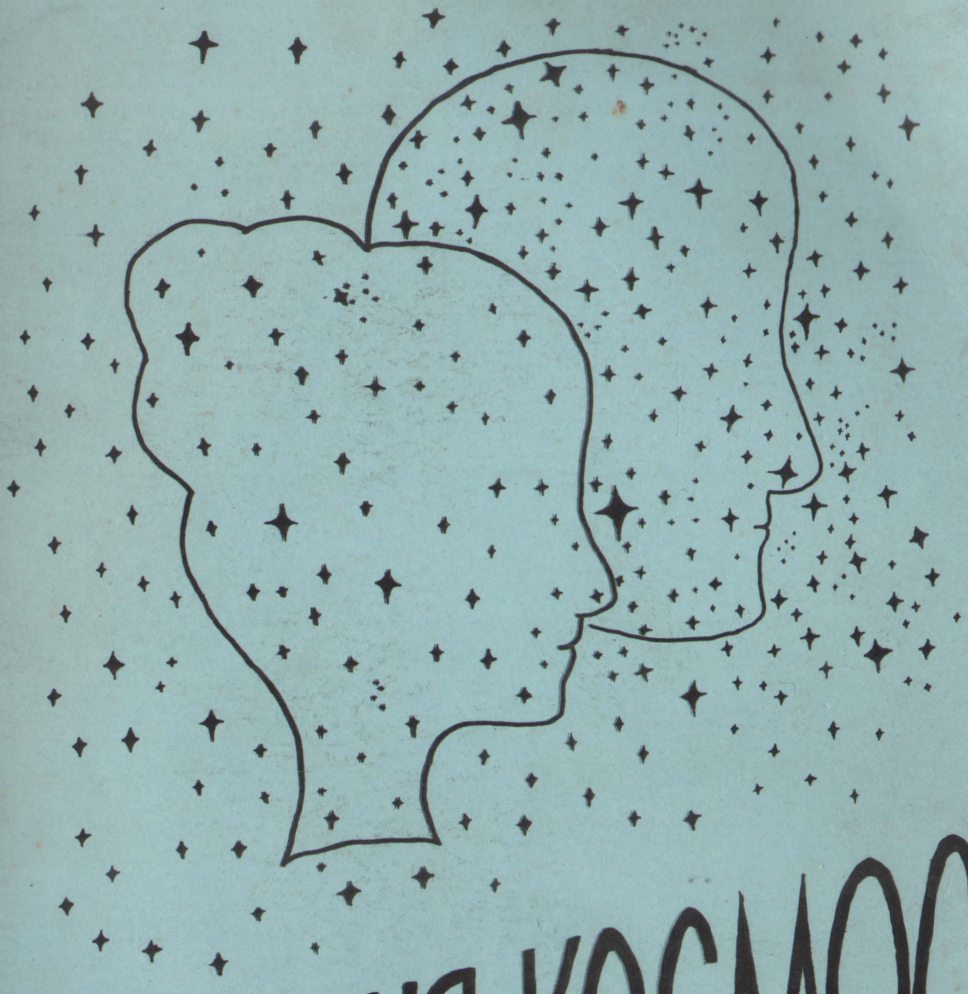

ТАЄМНИЦЯ КОСМОСУ

diasporiana.org.ua

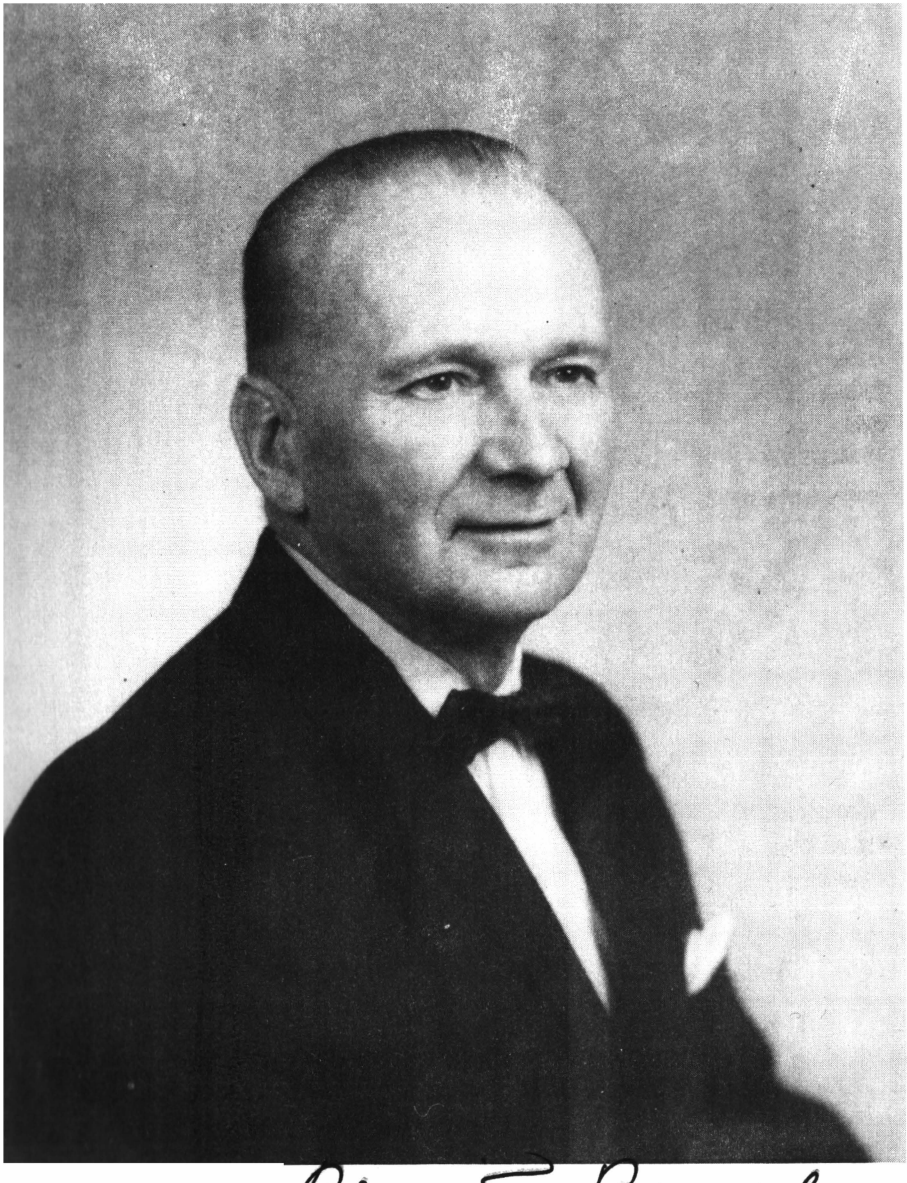

Вітаний Волков

ВІТАЛІЙ ВОЛКОВ

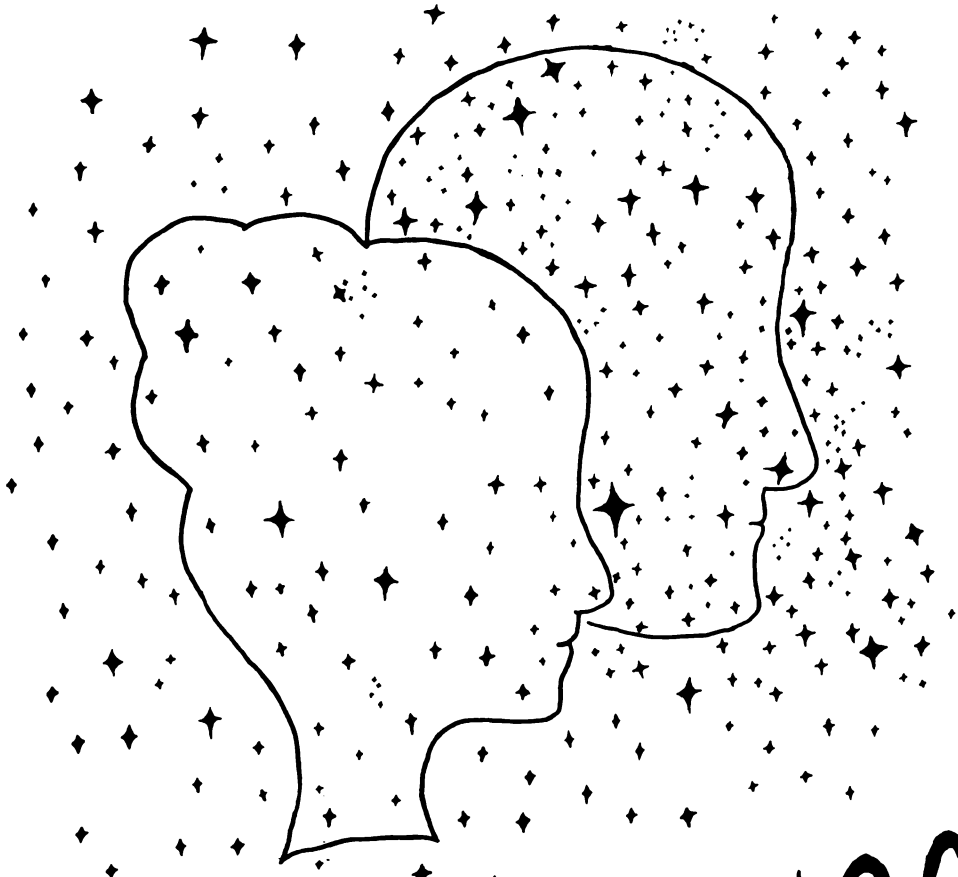

ТАЄМНИЦЯ КОСМОСУ

ВІТАЛІЙ ВОЛКОВ

ТАЄМНИЦЯ КОСМОСУ

Роман

Том І – КАРМА

Том ІІ – НАСЛІДКИ:

Частина 1. – **На Рідних Землях**

Частина 2. – **На Чужині**

Обкладинка: Дзвінка Барабах

Усі права застережені.

Друковано в З.С.А. накладом автора

Філядельфія, Пенна. 1973

ВІД АВТОРА.

Роман "ТАЄМНИЦЯ КОСМОСУ" подуманий, як твір на два томи, при чому другий том поділено на дві частини, для кращого підкреслення характеру дії.

Перший том закінчено 4 серпня 1958 р., а другий – 5 липня 1967 р. Отже праця забрала понад 12 років, з огляду на студіювання відповідного матеріялу.

Щоб ширший загал міг зрозуміти мій твір, я написав його в популярній формі.

Сюжет для першого тому дав мені св. п. о. Євген Міляшкевич, оповівши про жорстоку, нелюдяну подію, що відбулася в м. Петербурзі, в царській Росії, в середовищі столичної аристократії. Кінець події я змінив, всю ж дію переніс у Німеччину, бо так вимагала тема твору.

Ціль мого роману – звернути увагу на ту особливість у Природі, з якою зустрічаємось щодня та сприймаємо з фатальною покорою.

Це – питання Життя й Смерти.

Якщо "ТАЄМНИЦЯ КОСМОСУ" дала відповідь на поставлене вище питання й задовольнила читачів, то вважатиму, що намічену ціль я осягнув задовільно.

При цій нагоді складаю щиру подяку п. Володимирові Макарові з м. Торонто, Канада, за ласкавий перегляд мого рукопису та цінні завваги до нього.

Віталій Волков.

ТАЄМНИЦЯ КОСМОСУ

Том І. КАРМА

"Предвічна Мати-Породілля, захована в своїх Шатах, Вічно-Невидимих, ще раз дрімала на протязі Сімох Вічностей.

Одинока Темрява виповняла Безконечне Все, бо Отець-Мати і Син ще раз були водно і Син ще не збудився для Нового Колеса та мандрівки в Ньому".

ТАЄМНА ДОКТРИНА. Космічна Еволюція. Перша Станца ДЗІАН.

Цей І-ий том я присвячую Йогові Рамачарака, який відкрив мені путь до Істини.

Віталій Волков

1. Виїзд у таємничих обставинах.

Був пізній, осінній вечір 17.. року. Чорні хмари, що оповили небо щільною плахтою від краю до краю, вже третю добу плакали безперестанку: то рясно – зливою, то дрібонько – мрякою.

Скрізь по дорогах стояли калюжі.

Поля світилися пусткою. Лани брунатної, зораної та старанно заскородженої землі, в багатьох місцях мальовничо переплетені в шахівницю з ланами золотистої стерні, свідчили, що засіви озимини закінчені.

Невеличке місто Швандорф, у Баварії, поволі засинало. Ліхтарі слабо освічували лише головні вулиці. Скрізь панувала тиша, хоч ще пізно не було. Часом відізветься неспокійний пес. У таку погоду й таку пору кожний волів сидіти в теплій, замкненій на всі заставки хаті.

На вежі міської ратуші вибила шоста година. Ще хвилі останнього акорду гуділи в повітрі, як на Кірхенштрассе почувся гуркіт коліс та кінське тупотіння. Видно, що хтось мав невідкладну справу, коли відважився їхати в таку небезпечну пору, бо напади з-за рогу вулиці часто траплялися.

Карета швидко під"їхала до парафіяльного дому й зупинилась біля вхідних дверей.

Годовані, карі коні, в дорогих, прикрашених сріблом, англійських півшорках, з милозвучними, срібними дзвіночками на шиях, як і сама блискуча, чорна карета, на якій слабо виднів шляхетський герб, зраджували, що власником був один з німецьких аристократів.

З карети вийшло двох мужчин, загорнутих у широкі, чорні плащі. Обидва однакового зросту, вони мали теж однакові, гарно підстрижені чорні бороди та невеликі вуса. На перший погляд виглядали, як рідні брати, однак, приглянувшись уважно до облич, можна було легко помітити ріжницю літ.

У старшого на скронях виразно проступала сивизна, та й обличчя було в зморщках. Цілком чорна борода не підходила до сивуватого волосся на голові й вражала наче б своєю штучністю.

Молодший був пристійний, без зморщок, і обличчям скидався на старшого. Можливо – син.

Старший розглянувся навколо. Не помітивши нічого підозрілого, він рішуче ступив на східці ганку, підійшов до дверей і вхопив залізне кільце, що висіло на них. Кільце було мокре. Переборовши неприємність, він різко застукав ним у двері. Потім щось подумав і дав знак молодшому вернутись у карету.

Двері відкрив сам парох о. Ганс фон-Гельце. Старший предста-

вився, але невиразно пробурмотів своє прізвище та ще щось, з чого о. фон-Гельце нічого не зрозумів, проте запросив його до своєї канцелярії.

Парох знав майже всю місцеву та довколішню аристократію, однак цього гостя або не впізнав, або прийняв його за чужинця.

– Отче! Вибачте, що прибув до вас у таку пору, але обставини змушують мене до цього. Хочу просити вас зараз же поїхати зо мною до одної, тяжко хворої жінки. Можливо, що треба буде написати тестамент, тому прошу взяти з собою все необхідне. Церковну печатку теж. Очевидно, що довго вас не затримаю, а ваша праця, розуміється, буде добре винагороджена.

О. фон-Гельце хотів шось сказати, але той не дав йому прийти до слова.

– Тільки прошу без "ні"! Мені дуже прикро, що я мушу нагадувати вам про ваш обов"язок, як священика, хоч ви й самі добре знаєте, що не можете, або, скорше, не маєте морального права залишити без сповіді та св. Причастя ні одної особи, особливо, як нема перешкод. Моя карета до ваших послуг і більше, як дві години, не заберемо у вас. Ніколи б я не насмілився турбувати вашу священну особу в таку пору, але зараз... Прошу ласкаво зодягнутись і ми вже їдемо.

Ввічливе прохання було таке настирливе та сказане в такому тоні, що дорівнювало наказові, тож зніяковілий священик поспішно зодягнувся, взяв із собою все необхідне й без слова подався за незнайомим.

У кареті старший витягнув з кишені хустинку.

– Вибачте, отче, що ми поступимо трохи не по-джентлменськи й зробимо маленьку прикрість, зав"язавши ніжно ваші очі бо цього, на жаль, вимагає таємниця місця перебування хворої – ґалянтно сказав старший, зав"язуючи зовсім не ніжно о ч і священика і не представляючи свого партнера. -- Можете б у т и цілком певні, що вам нічого злого не станеться, а запорукою в тому нехай буде моє слово честі... І ще одне прохання д о вас: ні про що нас не питати, нічому не дивуватись і весь час сидіти тихо. Незабаром будемо на місці... Ще мушу попередити, що найменша спроба опору може принести дуже прикрі наслідки для вашої особи, а цього ми б собі не бажали...

Залягла мовчанка. Карета багато разів поверталася то вправо, то вліво, аж виїхала на рівнішу дорогу, проте зорієнтуватуся в напрямку їзди було годі...

2. Августино-Саверіо Карлуччі.

Августино-Саверіо Карлуччі був удівець. Його чарівна Люкреція подарувала йому, через три роки одруження, гарненьку, чорнявеньку донечку Лючію, а сама, через тиждень після породу, вмерла.

Тяжко було для Карлуччі перенести втрату коханої дружини. Шоб не занехати, через розпуку, належного виховання донечки, він мусів змінити місце свого побуту, де все, до найменших подробиць, тільки нагадувало про невіджалувану втрату.

Ніно Льомбарді, приятель Карлуччі ще з дитинства, кликав його до Регенсбургу в Баварії, де мав невеличку фабрику макаронів. Карлуччі довго вагався, але по чотирьох роках таки погодився на виїзд до Баварії.

Ще перед одруженням, Карлуччі поступив до великого ювелірного заведення в Венеції, де довгою та наполегливою працею набув фах доброго ювеліра. Крім того зібрав певну суму грошей, що дало йому змогу відкрити подібну, хоч і малу, ювелірну крамницю в Регенсбурзі.

Досить влучними операціями, Карлуччі на протязі кількадцяти років перетворив крамницю в поважне підприємство та доробився великого маєтку. Його комерційні зносини з Роттердамом, Шюріхом і рідною Венецією були широко знані, тому й аристократія, особливо баварська, часто користала з його послуг.

Сумлінний, завше точний у виконанні замовлень, привітний зо всіма, скорий з допомогою в скруті та злиднях – він відразу причарував усіх і замовлення попливли до нього широким струмом.

Звинний італієць ніколи не тратив рівноваги і не хотів рискувати, як інші, щоб скоріше розбагатіти. Ніколи не тримав грошей при собі, за винятком необхідних у дорозі, ні товарів. Раз назавше домовився з доставцями, щоб вони самі присилали йому замовлені речі до Регенсбургу, як теж і отримували належність на місці. Це його, вправді, коштувало дорожче, зате риск втрат у дорозі, що тоді часто траплялися, відпадав.

Слабе знання мови та одночасне бажання віддячитись приятелеві, зродили в Карлуччі думку взяти до себе на працю старшого сина Льомбарді – Арнольда.

У своїх міркуваннях Карлуччі не помилився. Веселий, жвавий хлопчина, що мав тоді дванадцять років, бо його батько одружився на шість років раніше від Карлуччі, знав не тільки добре німецьку мову, але й на протязі п"яти років добре опанував свій новий фах і став правою рукою свого зверхника.

Перших кілька років Карлуччі працював у своїй крамниці сам,

з допомогою Арнольда, але згодом, як діло поширилося та крамниця обернулась у підприємство – почав робити замовлення в інших ювелірів, бо сам уже не міг дати ради. Так, перстені, ковтки, медальйони та золотий посуд замовляв у Венеції, самоцвіти – в Роттердамі, де вимагав відповідного шліфування, згідно своїх особливих взірців, а вже різні годинники, особливо до вітальних кімнат та кабінетів – у Цюриху.

Тяжко було Карлуччі відлучатися з дому, бо мусів залишати свою найдорожчу Лючію саму, хоч і під опікою надійної мамки, яку привіз разом із собою з Венеції. Арнольдо ще був замолодий, щоб міг полагоджувати замовлення, досить поважні, сам без зверхника. Тільки менш складну комерцію провадив хлопчина вдома під час відсутности Карлуччі.

А Лючія підростала. Настала пора подумати про її едукацію. В ті часи поважної едукації від жінок не вимагалося, проте певні знання, для провадження в майбутньому батьківського діла, були необхідні, особливо знання мов та рахунків. Карлуччі запросив місцевого, освіченого німця Карла Штольца, що свобідно володів, крім німецької, ще й голляндською та французькою мовами, на вчителя для Лючії. До науки входила теж штука поводження в доброму товаристві...

3. Лючія та Арнольдо.

Пройшли роки. Карлуччі постарів та посивів. Вигляд мав утомлений, хоч енергії йому ще не бракувало.

Лючія розвинулася в гарну, чорняву дівчину, таку милу у взаєминах з іншими, що від першої зустрічі причаровувала до себе всіх. Найбільше краси надавали їй темноблакитні очі та розкішне, густе, кучеряве, чорне волосся, що спадало чудовими льоками на округлі, мов виточені зі слонової кости, рамена. Особливо очі були незвичайні: то загадкові, як безмежне небо; то бездонні, як синє море; то вражали мрійністю, як ясний місяць; то пронизували вашу душу, як блискавка чорні хмари. А вже вираз безконечної доброти та зичливости так і витрискував з них. Хто тільки хоч раз побачив ті очі та відчув на собі їх чарівну теплоту, той вже не забув їх ніколи.

Лючія, хоч і любила товариство, воліла перебувати насамоті. Особливо приваблювали її прозорі безхмарні ночі, коли все небо вкривалося зірками, а запізнений місяць ще не показувався на обрії. Вона тоді сідала на ґанку, вдивлялась в загадкове небо й мріяла про дивну красу Всесвіту або про відважного, таємничого лицаря.

Іноді страшна безодня небесна до того вражала Лючію, що її душу охоплювала невимовна тривога. Тоді вона напружувала свій розум, щоб хоч трохи збагнути дещо з таємниць неозорих просторів, вловити маленький натяк на існування Всесвіту, піднести хоч крихітку рубця та підглянути, що діється за загадковою заслоною.

Часто вечорами, як був вільний від праці, біля Лючії примощувався Арнольдо. Його тиха прив'язаність до цієї небуденної дівчини непомітно перейшла в палке кохання, але він нічим, крім палкого погляду, не зраджував своїх почувань і в розмові з нею обмежувався до переповідань прочитаного в книжках. Читав він багато й мав добру пам'ять. Оповідав барвисто, з захопленням, схиливши кучеряву голову трохи набік і дивлячись вдалечінь.

Лючія слухала його з насолодою, бо їй подобався мелодійний, наче співучий голос Арнольда та яскравість оповідань, але крім братнього почуття до нього, нічого більше не мала в своєму серці: або воно ще спало, або Арнольдо не був її ідеалом...

Свої виїзди в дальші краї Карлуччі почав згодом відбувати в супроводі Арнольда, а потім і Лючії на зміну, щоб привчити обох до провадження підприємства, бо в думках бачив Арнольда своїм зятем і тільки чекав нагоди, щоб здійснити свої добрі наміри. Очевидно що змушувати Лючію він не хотів і тому надіявся, що час сам їх сполучить, а він тільки піддасть у відповідний момент свою думку й в той спосіб прискорить їхнє щастя ...

4. Граф і його син.

Відвідини фірми Карлуччі аристократичними покупцями відбувалися переважно після полудня. Якось став учащати туди граф Гольдшльосс фон-Гогенберґ, з околиць Амберґу.

Завжди виставно зодягнений, старанно виголений, напудрований та наперфумований граф був дуже милий в товаристві і хоч майже нічого не замовляв у Карлуччі, то однак його присутність була завше бажана, бо своїми відвідинами він наче б підносив повагу фірми й тим притягав до Карлуччі інших покупців з аристократії.

Одного разу граф приїхав разом зо своїм сином Рихардом. Це був пристійний юнак, цілком подібний до батька і з обличчя, і з постави, і з манір і, навіть, поглядів, тільки що був дуже молодий, а до того не дуже сміливий. Гусарський одяг гарно облягав його стан і ще більше підкреслював красу молодого юнкера.

Рихард червонів від найменшої дрібнички, а коли кидала на нього захоплений погляд яканебудь жінка, – він ніяковів і не знав, що має робити з собою. Він силкувався сказати їй щось приємне, або гарний дотеп, але замість цього тільки гикав, екав і взагалі не міг навіть простого речення скласти, бо все йому видавалося, що не так скаже, або, крий Боже, ще й нехотячи образить.

У чоловічому товаристві Рихард був надиво балакучий та дотепний і поводився зовсім свобідно. В приявності жінок тільки вино могло розв'язати йому язик, але тоді він переступав межі чемности і ставав дещо нахабним, що вибачалося йому з уваги на хміль, молодий вік і графський титул.

Була друга година пополудні. Арнольдо саме розглядав чудернацький годинник, що його приніс до направи один кравець. Клієнт сидів осторонь на стільці й терпеливо чекав на вислід оглядин.

До ювелірні увійшли граф із сином.

– Добрий день, ваша світлосте! – підвівся Арнольдо, вітаючи гостей. – Маю надію, що сьогоднішня чудова погода приємно подіяла на пана графа й принесла йому добрий гумор, хоч і безтого пан граф завше в гарнім настрою.

– О, так, мій коханий Арнольдо! Ми мали сьогодні чудову прогульку. Правда Рихарде?

– Дійсно, це була чудова прогулька.

– А чому це я не бачу сьогодні нашої чарівної Лючії? Невже знов наш милий метелик перескакує своїм ніжним поглядом з діямантів на рубіни, – з рубінів на топази або перли десь у Роттердамі?

– О ні, ваша світлосте! На цей раз ви зволили помилитись, бо Лючія сьогодні вдома. Можливо, що в цю хвилину щось читає після

обіду. Якщо бажаєте, то я зараз покличу.

– Ні, ні, ні! Не переривайте панночці гарного оповідання про заморського лицаря...

Арнольдо не чув останніх слів графа, бо вже зник за дверима.

За пару хвилин до гостей вийшла Лючія разом з батьком. Карлуччі ніжно провадив її під руку.

Граф представив свого сина. Лючія оглянула Рихарда з зацікавленням і чомусь перевела погляд на Арнольда. Наче б порівнювала їх між собою. Це промайнуло в одну мить і Лючія вже розмовляла з графом. Рихард почервонів, як печений рак, а Арнольдо, зловивши цей погляд, зніяковів, хоч зараз же опанував себе й почав далі розглядати принесений годинник.

– Добре! – звернувся Арнольдо до клієнта. – Ми можемо полагодити, але не скорше, як за тиждень.

– Це нічого! – зрадів клієнт. – Я можу почекати й три тижні навіть місяць, аби тільки було добре. Це наша родинна пам'ятка ... Нам дуже залежить на ній!.. До побачення!

– До побачення! – вклонився Арнольдо ввічливо й прилучився до загальної розмови.

Розмовляли фактично тільки Лючія з графом. Рихард хоч і слухав уважно, час від часу паленіючи від поглядів Лючії, але весь час мовчав. Карлуччі був трохи розсіяний, бо зайнятий своїми думками з огляду на скорий виїзд до Венеції, проте старався слідкувати за розмовою, щоб у слушний час підтримати свою донечку, коли розмова непомітно перейшла на поважні теми, що утруднювало Лючії дискусію. Багато дечого вона відчувала своїм єством, тільки не була спроможна захистити своїх поглядів як слід.

– Ви твердите, чарівна Лючіє, що в природі існує певна всемогутня Сила, яка керує всім у світі, а в тому й нами. А я вам скажу, що мене не обходять жадні таємничі сили, в які, між іншим, я не вірю, бо їх не бачу. Я вірю тільки в себе самого та в свою силу й здібності, а поклоняюсь лише тому об'єктові, якого найбільше ціню та люблю й до якого стремлю всією своєю душею: чи то буде золото, чи чарівна жінка, – тут він поглянув промовисто на Лючію, – чи, навіть, гарні коні. Не якась таємнича сила, але ми самі керуємо собою, бо маємо розум. Розум, це наша найвища сила. Ми одні володарі світу й все в природі створене виключно для нас.

– Браво, браво! От ви й піймалися, пане графе. – заплескала Лючія в долоні. – Самі кажете, що все в природі створене. А хто ж його створив? Може люди?

– Ні, не люди. Все створилося само по собі.

– Цього то я вже ніяк не розумію. Чому ж, у такому разі, всі ці речі, що їх ось тут ми бачимо, не створилися самі по собі, а про це мусіли подбати тато з Арнольдом?

– Ну, це вже інша річ, – усміхнувся граф поблажливо, – бо я не мав на думці речей, зроблених чи витворених людиною, а тільки природні об'єкти, як, наприклад, сонце, земля, повітря, вода, росли-

ни, тварини тощо.

– І люди, – додала Лючія жартівливо.

– І люди, – підтвердив граф поважно.

– Тоді все рівнорядне та існує одне для другого взаємно, а не те, що для якоїсь одної, упривілейованої речі служить решта інших.

– Не для "якоїсь", а для людини, бо людина має розум.

– І тварини теж його мають, – не піддавалася Лючія.

– Тварини мають тільки інстинкт, – пояснював граф, – бо коли б мали розум, то їх життя мало б еволюцію й вони так само, як люди, почали б своїм розумом щось відкривати в природі та заводити свою цивілізацію, а цього, як ви самі знаєте, ніколи не було, нема й напевно не буде.

– Ні, дорогий пане графе, – відізвався Карлуччі, – ви трохи помиляєтесь. Тварини теж мають розум. Пригляньтесь, як звіри виконують різні штучки в цирку. Це не інстинкт. Це вже пам'ять. А хто має пам"ять, той має розум. Інша річ, що одне наділене тим розумом достатньо, а друге – обмежено. Навіть і люди не всі однакові: один дійде всього виключно своїм розумом, а другому треба іноді дуже довго вчитись, та й то він далі осягнутого з чужою поміччю не піде, а так на тому й залишиться ...

– Я бачу, пане графе, – додала Лючія, – що ви мене не переконаєте у ваших поглядах на світ.

– Мушу вам, чарівна Лючіє, признати повну слушність, – весело сказав граф, чемно цілуючи її в ручку, – бо в світі вже так водиться, що слушність мають тільки жінки і то завше, а ми, мужчини, слухняно їм підкоряємось ... Але ми щось забалакались, а час біжить ... А пропо нашого прибуття, – нагло змінив граф тему, бо бачив, що не зможе дати відповіді на виводи Карлуччі. – Мій Рихард щойно закінчив старшинську школу й вступає на самостійний шлях. Треба зробити для нього родовий перстень. Я знаю, дорогий Карлуччі, що крім вас ніхто більше не потрапить так гарно, артистично, з правдивим смаком це зробити.

– О, достойний пане графе, для вас я завше радий служити моєю роботою, – вклонився Карлуччі. – Наказуйте! Перстень буде виконаний якнайкраще.

Карлуччі скопіював перстень самого графа, взяв мірку з пальця Рихарда й домовився щодо вигляду та матеріялу, а Лючія нагородила обидвох на прощання такою привітною усмішкою, що Рихард почервонів від захоплення, а граф тільки помахав удоволено рукою.

– Ну що, не казав я тобі? – звернувся граф до сина, як всіли до карети та трохи від"їхали. – Чарівнішої та мудрішої жінки не знайдеш у цілій Баварії. А головне – капітал. Лючія – одиначка й все майно Карлуччі по його смерти перейде до неї.

– Дівчина дійсно гарна, що й казати! – відповів Рихард; – Особливо ті очі. Тільки я не вірю, щоб з цього щось вийшло. Біля неї крутиться Арнольдо й мені здається, що він закоханий в неї. Лючія, очевидно, звикла до нього, а може теж кохає, тільки не показує цьо-

го прилюдно ... На мою думку – це безнадійна справа.

– Ах, який ти нерішучий! – знетерпеливився граф. – І до чого ти так говориш? Хіба ж ти знаєш життя, а особливо жінок?.. Може Арнольдо і закохався, бо це така гарна жінка, що кожний мужчина може закохатись в ній. Я б скорше дивувався, коли б це було навпаки. Щодо Лючії, то це ще питання. Навіть велике питання. Вона ще може й не знає, що таке кохання. Крім того пам"ятай, що ніколи не здобудеш жінки за один раз, хоч свіжий мужчина кожну жінку приваблює напочатку, особливо такий пристійний, як ти.. Я бачив, як вона цікавилась тобою та разпораз кидала погляди на тебе. Не треба бути незарадним, а сміло приступати до діла, бо жінки люблять сміливих... Ти ж сам знаєш, як стоять наші справи. Якщо б продати весь наш маєток, то навряд чи це покрило б всі борги, а якби навіть і покрило, то для себе майже нічого не залишиться... Герб графів Гольдшльосс фон-Гогенберг обов"язково треба позолотити, бо інакше залишається тільки куля в лоб... З великими труднощами я відклав сплату наших боргів на один рік. За цей час ми мусимо щось зробити. Я випитував про інших дівчат, але багаті не хочуть, бо добре знають наші фінансові труднощі, а бідні нам не потрібні. Карлуччі має стільки грошей, що й половина не пішла б на сплату наших боргів. Я певний, що він не відмовився б бачити графську корону на голові своєї доньки. Пам"ятай, що рід графів Гольдшльосс фон-Гогенберг завше жив виставно, і нашим обов"язком заховати цю традицію за всяку ціну! Розумієш?

– Так. Я це все добре розумію, тільки чомусь певний, що сама справа буде дуже складна з огляду на Арнольда.

– Ах, з тим Арнольдом!.. По-перше, ти ще не знаєш, чи вона його кохає, а по-друге, я знаю багато випадків, коли дівчина, вже заручена, розходиться з нареченим, бо в другому закохалася. Крім того є ще батьківська воля, проти якої Лючія напевно не піде. Ми мусимо здобути капітали Карлуччі, не зупиняючись ні перед чим, тільки це треба робити спритно. Пригадуєш Маккіявелівську засаду: "мета виправдовує засоби"? Правда, єзуїти робили це, ніби "ад майорем ґльоріям Деі" (для більшої слави Бога), проте засада дуже добра й нам слід брати з них приклад... Щодо виставного життя, то я не кажу, що треба пускати гроші на казнащо, як, наприклад, барон фон-Куперштайн нещодавно заплатив за поцілунок якоїсь там артистки чи танцюристки аж десять тисяч ґульденів! Це вже марнотратність, бо для неї доволі було б і одної тисячі. Але наші прийняття та лови мусять бути на відповідному рівні!.. Не забувай, що тепер і ти мусиш час від часу робити в своєму полку гарні прийняття, бо інакше засміють і відцураються від тебе назавжди.

– Я маю влаштовувати прийняття? Я ще такого не чув у школі. А це ж чому я мушу?

– Бо так заведено здавен-давна, але ти не лякайся. Це пусте Прийняття, як правило, відбуваються за чергою, яку устійнює командир полку. Коли прийде твоя черга, то ти мене повідомиш, а я

вже сам все зроблю, як належиться. Кожний батько так робить на початках, кілька разів, а потім ти сам будеш це робити. Замість прийняття, краще подумай про Лючію. Щоб легше було тобі завершити цю справу, ти мусиш частіше бувати там, у Карлуччі, і, очевидно, без мене, щоб усю їхню увагу звернути виключно на себе, а вже притоку до відвідин я тобі дам кожний раз. Ти про це не турбуйся. А щодо поводження з жінками, то я тебе навчу, як робити. Головне, щоб вона тобі подобалася, а якщо ні, то все одно слід одружитись з нею заради капіталів, бо оскільки, скажім, ти її не любиш, то розривку можеш знайти на стороні. Так усі роблять. Також не дивись на те, що вона не шляхетського роду, бо й так дістане титул за тобою. Я вже кілька разів говорив з Лючією й тепер добре знаю її кращі та слабші сторони. Знаю, чим вона інтересується, що її приваблює та чим можна її взяти...

І старий, досвідчений амант, який вже не одну дівчину пустив зі сльозами та торбами, почав навчати сина. Дійсно, ця наука була гідна відомого роду графів Гольдшльосс фон-Гогенберг! Роду, якого цуралася та ненавиділа більшість тодішнього аристократичного світу, виминаючи родинних звязків з його представниками, хоч назверх і піддержували зносини з ними, щоб, бува, не вскочити ненароком в їхні лабети...

5. Ганс і Матильда.

Через три дні після відвідин графа, Карлуччі виїхав до Венеції на цілий місяць. Мав багато справ до полагодження, а крім того мусів у поворотній дорозі, заїхати до Цюриху. На цей раз він навмисне не брав зі собою ні Лючії, ні Арнольда, в надії, що під час його відсутности може якраз молоді зближаться до себе.

Граф знав про недалекий від'їзд Карлуччі до Венеції. Про це повідомив його сам Карлуччі під час останніх відвідин. Граф тільки не знав, з ким Карлуччі поїде: з Лючією, чи з Арнольдом? Він знав, що когось з них він завжди бере з собою в дорогу, але допитуватись не випадало.

Граф постановив попробувати щастя й, вже на другий день по від'їзді Карлуччі, Рихард із тремтячим серцем входив до ювелірського заведення. Саме тоді почав накрапати дощ.

Яке ж було здивування Рихарда, як він застав там Лючію разом з Арнольдом!

– Мабуть старий ще не від'їхав до Венеції, і я заскоро поспішив. Напевно батько дістав неправдиві відомості, або старий збрехав йому, – промайнуло Рихардові в голові, але він опанував себе, наскільки міг, і досить сміло та голосно привітався.

– А-а-а, пан Рихард! Дуже рада бачити вас, – зустріла його Лючія з чарівною усмішкою на устах, як це вона звикла вітати всіх знайомих гостей.

Рихард зніяковів та почервонів, приймаючи це привітання, як спеціяльний вислів, призначений для нього.

– Я... я теж дуже радий! – бовкнув він і від цього ще більше почервонів.

Лючія завважила його розгубленість. Їй стало весело.

– Ви напевно забули щось додати до вашого перснія? – загадала вона на жарти.

– Та-ак... я... А звідкіля ви це знаєте? – здивувався Рихард, бо це, власне, було приводом для його сьогоднішніх відвідин. Так старий граф порадив йому.

– Це ж по ваших очах видно.

– По моїх очах? Хіба ж ви вмієте читати з очей? Ні, ви жартуєте...

– Навпаки, я говорю цілком поважно. Та й ви самі це підтвердили. Тільки що.

– Та-ак? Дійсно я забув додати е-е-е-ще одну риску... таку маленьку... Але це дрібничка. Якщо, е-е-е, пана Карлуччі вже нема

вдома, бо. правдоподібно, мав виїхати до Венеції... Властиво, я не знаю, е-е-е... чи мав виїхати... Тобто мій батько казав, е-е-е, що може я спізнився з огляду на виїзд... Але меншез тим... Це не важне.. Це така дрібничка, що-о... не варто й згадувати...

– На превеликий жаль, тато від'їхав і забрав зі собою ваше замовлення. Але це нічого. Ви не хвилюйтесь, бо можна потім дороби ти цю вашу... риску.

– О-о-о, що ви? Я не хвилююсь... я зовсім не хвилююсь...я зовсім спокійний... зовсім! Я-а-а... А як ви себе почуваєте?

– Я теж зовсім спокійна. Дякую! Ще до полудня якось не зовсім добре почувала себе, але зараз, – вона знов чарівно усміхнулася, від чого Рихард почервонів, – то навіть зовсім добре. Знаменито! Ха-ха-ха!

– Я дуже радий за вас, що ви, е-е-е, так добре почуваєте себе.

– А я тим більше! Ха-ха-ха!.. Ха-ха-ха!... – розсипалась Лючія своїм милим, таким чистим та мелодійним дзвіночком, наче перлами по підлозі, що й Арнольдо усміхнувся. Не стримався, бо й йому теж стало весело від такого дивного діялогу.

– Е-е-е... чи можна знати, що ви робите по цілих днях?

– Очевидно, що можна. Щодня маю роботи, як кажуть, по самі вуха. Звичайно ранком помагаю продавати, а потім читаю якунебудь книжку, або перш читаю книжку, як дуже цікава, а потім помагаю продавати. Часто замовлення вписую до книги... Багато залежить від того, який маю настрій на той день.

– Хіба ваш настрій не щодня однаковий?

– Дивне питання. Я ж не манекен і не камінь, а людина та ще й жінка.

– Це правда... Я хоч і не жінка, але й у мене буває зміна настрою.

– А це ж чому? Я все думала, що у вас завжди гарний настрій Ваше життя таке безтурботне...

– Було, а тепер стільки маю клопоту, що... – несподівано обірвав Рихард.

Малощо не виляпав батькової таємниці! Схаменувся впору, але Лючія насторожилася. Тепер їй забагнулось довідатися про його клопіт.

– Не смішить мене, пане Рихарде! Який же у вас може бути клопіт? Може дорогу вазу розбили й тепер боїтесь признатись?

– Ні, я нічого не розбив... Правду кажучи, я не маю аж такого великого клопоту, щоб турбуватись ним, – пробував Рихард викрутитись і тут згадав про своє військо. – Оце вступив до війська й тепер турбуюсь, як то воно там буде?.. А знаєте що? На дворі тепер така чудова погода... Може б ви бажали собі, е-е-е, для кращої приємности... проїхатись по місті в моїй кареті?

– Та як – у дощ? Ні, дякую за таку мокру приємність.

Рихард і сам завважив, що ляпнув дурницю. Настала хвилина мовчанки. Він висилювався в думках, як вийти з дурного положення

Лючію це забавляло й вона навмисне мовчала, щоб побачити, що з того вийде. Врешті Рихард, червоніючи, заговорив:

– Пробачте мені, панно Лючіє, що мушу відійти, бо... бо пригадав собі, що маю полагодити ще одне доручення мого батька. Колись ... другим разом, е-е-е, дозволю собі... очевидно, за вашим дозволом... трохи побути у вашому такому... такому чарівному товаристві. До побачення!

– О, я завжди рада бачити вас у своєму такому чарівному, як ви кажете, товаристві. Ха-ха-ха! До побачення. Точніше – до скорого побачення!

Рихард вклонився галянтно, але незугарно повернувся й мало-що не впав на порозі. Це ще більше збентежило його. Не пішов, а майже побіг до своєї карети.

– Ну, я ще такого дурня не бачив. Та ще й граф. Ха-ха-ха! – розсміявся Арнольдо.

– Але він дуже милий, – станула Лючія в обороні, – і мені це подобається.

Арнольдо прикусив губу. Запоспішно й не впору виявив свою думку. Мабуть заздрість відізвалася. І відразу між ними тінь пробігла. Він насупився й почав щось направляти з великою увагою. Навіть не відповів на її зауважу.

Лючія подивилась на Арнольда здивовано, знизала плечима й хотіла відійти в свою кімнату, як знадвору увійшли двоє молодих у супроводі сусідки Маргарити.

– Кохана Лючіє! Подивись, яку гарну пару привела до тебе. Це наречені: Ганс і Матильда. Кохаються, як голуби! – зацокотіла Маргарита, бо була незвичайно балакуча. – Через два тижні будуть весілля справляти, але одна біда, що через кохання забули про обручки. Це вже я їх сюди притягнула, щоб собі замовили у тебе. Та й як же без обручок? Тож священик не повінчає. Такий закон. Та й що люди скажуть? Скажуть, що не вінчані, бо без обручок...

– Так. Ми хочемо замовити обручки, – підтвердила Матильда червоніючи.

– З великою приємністю! – відказала Лючія. – А які обручки?

– Вони бідні! – втрутилася Маргарита. – Зроби їм срібні.

– Хочете срібні?

– Так, ми хочемо срібні, – знов підтвердила Матильда.

– Гаразд, зробимо вам срібні... Знаєте що? – сказала Лючія по надумі. – Я їх позолочу зверху. Будуть виглядати, як з правдивого золота. Про ціну не турбуйтесь – будуть зроблені за ті самі гроші, що й срібні. Це я вже так рахую з огляду на Маргариту. Добре?

– Золотко моє! Ти завше добра була, є й будеш, – поцілувала Маргарита Лючію.

– Не хваліть, а то ще перехвалите... Арнольдо! Візьми мірку з молодих на обручки.

Поки Арнольдо міряв, Лючія вписала замовлення до книги, зазначила адресу молодих та імена, як теж і дату, на коли обручки ма-

ють бути зроблені та розмір їх. Належність молоді відразу вплатили, бо такий був порядок у заведенні, і одержали розписку.

– Дуже вам вдячні! – вклонилася Матильда.– До побачення!

– До побачення!

– А я зараз вернусь! Ти не дуже зайнята? -- спитала Маргарита.

– Заходьте! Буду рада поговорити з вами.

Маргарита відпровадила молодих до перехрестя,весь час оповідаючи про Лючію та її добре серце, і швидко вернулась.

– От я вже й тут! Я їх тільки до перехрестя... Щоб ти знала, що це за люди! Я не знаю, чи ти пам'ятаєш Кунегунду? Це ту, що ходила по хатах білизну прати... Та де ти там можеш пам'ятати, як тобі було всього три роки тоді! Щойно тепер згадала... Це її донька. А виховала її бабця. Вона має стару хатинку в Ремісничій дільниці. Матильду при собі тримає, бо Матильда нічого не має. Кругла сирота й бідна, як миша. Її батька дерево забило в лісі,як ходив по дрова. Це було чотири роки тому. А вона гарненька, правда?

– Навіть дуже гарна.

– А вже його, тобто Ганса, то ні ти, ні я не знаємо. Я тільки чула про нього від твоєї кравчині. Казала, що його батько – швець, але що заробить – усе пропє, як мати не вспіє витягнути гроші з кешені та сховати. Але Ганс не такий! Він такий пильний та роботящий, що в цілому Регенсбурзі не знайдеш другого такого. Біля них мешкає токар. Теж Гансом називається, але його всі кличуть Йоган. До цього Йогана щодня прибігав Ганс, як ще був малим, та все дивився, як старий різні штучки з дерева вирізує на станку: і ніжки до столу чи крісла, і кулі великі та малі, що потім розмальовував, і качалки, і держаки, і різну всяку всячину... Казали навіть, що вмів якісь шахи вирізувати... Ганс дивився, дивився та й собі навчився вирізувати. Як був малим, то йому Йоган станка крутив, а як підріс -- сам почав крутити. Щодня тепер працює в Йогана, тільки що той нічого Гансові не платить. Каже, що Ганс працює за науку, а як довідався, що Ганс збирається женитися, то ніби приобіцяв допомогти весілля справити. Навіть казав, що після весілля буде дешо платити за роботу. Ніби Гансові. Тепер Ганс мріє зібрати гроші та придбати власного станка, шоб самому відкрити токарню.

– А де житимуть молоді?

–У бабчиній хатині, бо в батька затісно. Я ше чула, де будуть весілля справляти: у нього, чи у неї, але мені здається, що старий швець не захоче цього робити в чужій хаті, бо всі шевці дуже амбітні!.. Я щось забалакалась сьогодні. Мушу йти. До побачення!

-- Ідіть здорові! Дякую за новини...

Лише замкнулись двері за Маргаритою, як Лючія підійшла до Арнольда.

-- Як тобі подобається ця пара,шо замовила обручки?

– На мене зробили добре враження та й Маргарита, гадаю, празду сказала про них.

– От шо, Арнольдо: зроби для них обручки з правдивого золота, не срібні, тільки нічого їм не кажи. Очевидно, що й мій тато не потребує про це знати. Добре, Арнольдо?

– Твій наказ я завжди виконаю!

– Ах, Арнольдо! Це ж не наказ, а прохання.– збентежилася Лючія. – Хіба я колинебудь наказувала тобі? Якийсь ти дивний сьогодні... Шо з тобою?

– Нічого.– відповів, не підносячи голови.

Лючія знов здивовано знизала плечима й вийшла. Іншим разом вона може й не звернула б уваги, але сьогодні чомусь стала ламати собі голову над цим випадком. Рихарда вони обоє бачили щойно другий раз. За першим разом Рихард майже й слова не промовив. Сьогодні приходив за ділом. Чому ж він обізвався, що вона вступилася за Рихарда? Невже заздрість?..

І Лючія почала аналізувати відношення Арнольда до неї. Щойно тепер пригадала та усвідомила собі його вечірні оповідання та якісь натяки, шо тоді їх вона зовсім не розуміла... Пригадала навіть його погляди, такі дивні та пекучі. Не такі, як татові...

Того дня в Лючії пробудилася жінка.

– Так, це заздрість... Арнольдо напевно кохає мене!

Постановила перевірити...

6. Матильдина бабуня.

Недалеко від ювелірні Карлуччі, бо всього через п"ять кварталів, розташувалася бідна дільниця Реґенсбурґу, заселена переважно ремісниками, як шевці, кравці, теслярі, лимарі, ткачі та інші. Вона так і називалася "Ремісничa дільниця", з уваги на своїх мешканців.

Своєю північною стороною ця дільниця виходила на широкий Дунай, що саме тут протікав та перетинав Реґенсбурґ на дві частини. Дільниця мала навіть кілька своїх догідних причалів для невеликих кораблів. Праця вантажника більше поплачувалась, ніж ручна робота ремісника, тому багато з них покинуло свій з діда-прадіда фах і перейшло на нову, хоч і тяжчу роботу.

Мешканці Ремісничої дільниці знали заведення Карлуччі й багато з них відвідувало його, але переважно, щоб замовити срібні шлюбні обручки або направити старий годинник. Часом купували нові годинники, з тих дешевших, але на тім і кінчалося, бо ніхто з них не був спроможний набути якусь дорожчу річ, особливо золоту, оздоблену дорогоцінним камінням.

Лючія любила цю дільницю і часто відвідувала її, бо такі справи, як направа своїх або й татових черевиків у Фріца, або купно для себе нових у Функа, чи, скажім, примірювання нової сукні у кравчині Ельми – все це Лючія полагоджувала сама особисто. Крім того дорога до Дунаю провадила через Ремісничу дільницю, а Лючія любила дивитись, як Дунай несе тихо на своїх водах численні різнобарвні вітрильники та баржі зі збіжжям чи іншими товарами, в той час, як поміж ними зручно сновигали човники в різних напрямках. А вже правдиву насолоду відчувала вона, дивлячись на бідну дітвору, що збиралась на відлогому місці та різні герці в воді виправляла. Чей же сама була колись маленькою та те саме виробляла під наглядом мамки. Тепер уже не можна було цього робити, бо була панною. Могла купатись тільки в закритих приміщеннях, призначених для жінок.

Сьогодні Лючія знов прийшла в Ремісничу дільницю. На цей раз її звабила сюди небуденна справа. Вона вже знала, що через три дні має відбутись шлюб Ганса з Матильдою й тому хотіла зробити для них милу несподіванку. Маючи адресу Матильди, не тяжко було знайти хатину її бабуні, де Матильда жила.

На стук у двері вийшла сама бабуня.

– Добрий день! Пробачте мені, що я вас турбую. Чи тут мешкає молода Матильда?

– Так, тут! А навіщо вона вам? Її зараз нема вдома. Прийде за дві години, або й пізніше.

– Це дуже добре складається для мене, що її нема вдома, бо я

хочу щось сказати вам у секреті. Так, щоб Матильда не знала. Розумієте?.. Але ви ще мене не знаєте...

— Я вас добре знаю! — перебила бабуня. — Ви панна Лючія — донька пана Карлуччі, що має в місті своє ювелірне заведення. Я часто бачу вас, як ви тут переходите. Кажете, секрет? Добре. Прошу зайти до хати. Зараз я сама одна в хаті. Ніхто не почує.

— То ви мене знаєте? Тим краще. Легше буде нам порозумітися. Скорше, ніж я думала! — зраділа Лючія, входячи є бабунею до хати.

— Прошу, сідайте тут, на це крісло, — показала бабуня, але бачучи, що Лючія якось підозрило подивилась на вказане крісло, додала, — не бійтесь! Воно міцне. Воно тільки з вигляду погане ньке, але ще ніхто не впав з нього. Ще на сто років вистане.

— Та я не боюсь, — почервоніла Лючія, хоч і сіла з помітним ваганням на краєчку, щоб легше встати в разі чого.

Бабуня бухнула на протилежну дерев'яну софу, обтягнуту вилинялою та місцями полатаною матерією, від чого канапа зарипіла своїми суглобами та заскреготіла рівночасно старими іржавими пружинами.

— Я вас слухаю, панно Лючіє.

— У цю неділю ваша Матильда має вінчатися з Гансом. Чи так?

— Це правда, — підтвердила бабуня, а сама подумала: — Чи не трапились часом якісь перешкоди до вінчання?

— Я, бачите, особисто ніколи не знала ні Матильди, ні Ганса. Бачила їх перший раз, як замовляли у мене обручки, але моя сусідка Маргарита знає вас усіх. Вона й розповіла мені про ваше нужденне життя. Молоді мені сподобались. Роблять гарне враження й тому я хотіла б хоч трохи помогти Матильді стати на власні ноги, щоб вони обоє могли розпочати своє спільне життя такою працею, яка б вдовольнила їх і разом принесла користь.

— Ви хочете дати їм працю? Це дуже гарно з вашого боку, тільки я не знаю, чи вони зможуть прийняти її? Чому я так думаю, я вам зараз поясню. Ганс мріє відкрити в майбутньому власне токарське підприємство, а тим часом має ще трохи вчитися в Йогана, щоб добре опанувати цей фах, тим більше, що Йоган обіцяв дещо платити за працю, бо дотепер Ганс нічого не діставав і працює за науку. А я так думаю, що коли трапляється добра праця, то чому б не використати такої нагоди? А зі своїм токарством він може трохи почекати. Скажу ще краще, він міг би після вашої праці щодня, тобто щовечора ще в Йогана поробити. Аби була охота, а зморитись, то він не зморився. Ще молодий. Такому тільки робити та робити.

— А де Ганс думає відкрити свою токарню?

— Та де ж, як не в моїй хаті? Після моєї смерти й так ця хата залишиться для них.

— Хіба ж ви маєте досить місця?

— Певно, що маю. От ходіть зі мною, то покажу вам ту кімнату, яку я призначила для нього на робітню.

Бабуня вхопила Лючію за руку й повела через вузький коридор до малої, чисто прибраної кімнати. Там стояло широке, на дві особи, ліжко, на якому спала бабуня ще тоді, як була молода та жила з покійним мужем, старенька шафа на одяг, нова скриня на білизну, невеличкий столик і два стільці.

– Це спальня для молодих, – пояснила бабуня, – а тут, – вона відкрила інші двері з цієї ж спальні, – Ганс буде мати колись свою робітню, токарню, своє велике підприємство.

– Це досить простора кімната! – завважила Лючія.

– Навіть дуже простора. Якраз надається на токарню. Ви тільки подивіться: має вихід просто на вулицю! Ви бачите? Отак Ганс відкриє двері й почнуть заходити люди до середини, шоб зробити замовлення. А знадвору над дверима буде причеплена гарна, велика таблиця, щоб усі знали, що тут знаходиться Гансова токарня... А у Ганса і токарка новенька, – почала бабуня мріяти на голос, – і долоття гостренькі, і жінка молоденька, та й діточки – мої правнуки, бігають по хаті та обрізками з дерева бавляться, а скриня від добра все пухне й пухне... А на самому споді, під білизною, грошенята все прибільшуються та прибільшуються, щоб потім було за що діточок учити та в люди виводити... А Матильда берегти гріш уміє... Ох, як уміє – на казнащо не видасть! Ні, ні... Так, моя кохана, складається життя... Гей, гей! Солодка мрія, та коли те свято ще буде. – зітхнула бабуня й почала кінцем великої, чорної хустки, напнятої на плечі, витирати непрохані сльози.

– А ви про це свято не журіться. Дасть Бог, воно скоро прийде ... навіть багато скорше, ніж ви думаєте.

– Ви так думаєте? – подивилась бабуня на Лючію з недовір'ям.

– Не тільки думаю, але й переконана в тому.

– Може... може...

– Ви мені, краще, скажіть, чи в неділю, як молоді поїдуть до шлюбу, зостанеться у вас хтонебудь вдома? І взагалі, на котру годину призначено шлюб?

– Шлюб?..О, ми вже все обговорили. Вирішили, що до шлюбу молоді поїдуть на дванадцяту годину. Це якраз, як скінчиться Служба Божа. Так і сам парох нам сказав! Еге ж... А вже після вінчання поїдуть просто до його батьків весілля справляти. Шойно надвечір приїдуть сюди, до мене.

– Ви напевно підете на весілля? Туди, до його батьків?

– Певно, що піду!..Але я там довго не буду, бо треба вдома дещо приготовити, заки молоді приїдуть, бо з ними й гості приїдуть. Біля третьої години я вже буду вдома.

– Чи це напевно?

– Напевно. А хіба що?

– Я хочу бути певна, що ви в третій годині будете вдома. А може щонебудь зміниться й ви там забаритесь?

– Та я не можу забаритись, бо нічого не вспію зробити. Це ж поки все приготовлю, то й молоді над'їдуть. А головне – гості!

– Отже добре. Десь біля четвертої години я буду тут, хоч ви й не просили мене.

– Панно Лючіє! Гріх вам таке казати. Я завше рада бачити вас у себе. А сьогодні особливо... Дуже вас прошу!... Правду кажучи, я не мала сміливости просити вас на весілля, бо де ж нам рівнятися з вами...

– Так не кажіть! Ми всі рівні перед Богом... Не гнівайтесь, що забрала вам трохи часу. Я вже мушу йти. Прошу пам"ятати, що в неділю біля четвертої я буду тут у вас. До побачення!

– До побачення! – відповіла бабуня, а сама подумала: – Що ж то вона нічого не сказала про працю для молодих? ... Невже забула? А може хоче сказати особисто молодим, як прийде до нас?..

7. Приємна несподіванка.

Неділя випала тиха та погідна. Матильда з Гансом, після шлюбу, поїхали до його батьків десь біля другої години по полудні, а вже в четвертій під хату Матильдиної бабуні заїхав великий віз, запряжений парою строкатих арденів.

На передку сидів поставний, з роскішною бородою, візник з батогом у руці, а поруч нього – Лючія. Ззаду за ними стояв на возі замотаний пакунок, підтримуваний, щоб не перекинувся, двома молодими робітниками.

Лючія зіскочила жваво на землю й підійшла до дверей, але не встигла вхопити за клямку, як двері відкрились і з них вийшла сама бабуня. Видно чекала.

– Панно Лючіє, моя дорогенька! Широ вітаю вас. Як ви себе почуваєте сьогодні? Прошу, заходьте в хату!

– Дякую... Добридень! То ви вже встигли вернутися з весілля? А як ви себе почуваєте? Певно, добре зморились. Я не дивуюсь, бо сьогодні для вас гарячий день. І відпочити не маєте коли. Я сама хотіла побачити шлюб Матильди, але була перешкоджена. Отже вітаю вас з молодими! Нехай щастя та добробут ніколи в цій хаті не переводяться!

– Дякую, панно Лючіє! Я дуже рада, що ви прийшли та про нас не забули. Я вже з пів години виглядаю вас... А ви знаєте, я сьогодні гарую цілий день, як дурна, і то від п"ятої години рано!.. І Матильду випровадила до церкви, і на шлюбі була, і погостила в батьків молодого, і в себе в хаті майже все приготовила для зустрічі молодих...

– Можу я щось попросити вас?

– Не просіть, а наказуйте! Для вас, панно Лючіє, я все зроблю, що зможу.

– Маю прохання дуже скромне: відкрийте двері до майбутньої робітні Ганса. Ті, що від вулиці, бо ми хочемо щось занести туди.

– Занести?.. – закліпала бабуня очима від несподіванки. –То ви хочете... Я зараз відкрию! – кинула вона й зникла.

За пару хвилин двері до робітні були відкриті навстіж. Бабуня стояла на вулиці біля дверей і ждала з неприхованим зацікавленням. На знак Лючії, робітники зняли з воза замотаний пакунок і занесли в кімнату, де поставили при вікні. Разом з робітниками увійшов і візник, який тримав у руці невелику дерев"яну скриньку.

Бабуня ввійшла за ним.

– Розмотайте! – наказала Лючія.

Робітники розмотали пакунок і перед очима здивованої бабуні з"явився невеликий, новенький токарний варстат. Він був більше вдосконалений, ніж Йоганів, бо замість руки обертався ногою при допомозі спеціяльної підніжки. На цьому варстаті Ганс міг працювати в два рази скорше й далеко зручніше, бо мав вільні руки.

Бабуня підійшла й рукою діткнулась до варстату та трохи його погладила.

– Це токарка для Ганса. – пояснила Лючія.

– Така гарна, новенька... – раділа бабуня.

– Пане Шульц, покажіть скринку! – звернулась Лючія до візника.

Шульц, що був рівночасно власником склепу, де Лючія це все набула, та столяром, поставив скринку на підлогу й відкрив. Усередині в скрині лежав комплект доліт, необхідних для точення.

– Без цього варстат нічого не варт. – резонно завважив він.

– Тепер ваші молоді не потребуватимуть більше журитись, як набути власну токарню. Після весілля нехай Ганс урухомлює свій варстат. Я знаю, що тут ще багато дечого бракує, бо про це сказав мені пан Шульц, але на початок і цього досить. Ганс сміло може починати працю. Зчасом, як доробиться, то поширить своє підприємство та докупить, що буде потрібне... Я вас буду просити тільки одне, щоб ви не казали гостям, звідкіля взявся цей варстат. Краще – зовсім не показуйте нікому. Можете сказати молодим, як уже всі розійдуться. Майте на увазі, що мій тато нічогісінько про це не знає. Як довідається, то я буду мати велику неприємність через те, що його не питалась. Розумієте? Отже дуже вас прошу: не кажіть нікому! Добре?

– Ви наш янгол, панно Лючіє! Тепер я не знаю, чим ми можемо віддячитись вам за такий дорогий подарунок? Це, мабуть, сам Господь хоче вашими золотими ручками поправити наше нужденне життя–а... – заплакала бабуня. – Щоденно буду молитися за вас, аби Він хоронив від усього злого вас, нашу добродійку! Зроблю, панно Лючіє, так, як ви бажаєте. Нікому не скажу!.. А щоб ніхто з гостей не побачив, то краще накрити чимнебудь.

Шульц наказав робітникам і разом з ними замотав варстат, як був раніш, а бабуня ще й старою ковдрою прикрила.

– Нехай же Господь Бог щастить молодим у добру пору!.. Я вже мушу спішити додому, бо ніхто не знає, де я поділася. До побачення!

– Панно Лючіє! Та почекайте хвилиночку. Ну, куди ж ви так скоро? Незабаром молоді приїдуть. Може, краще, ви самі їм шепнете про весільний дарунок? Та й склянку вина з ними вип"єте...

– Ні, ні, не намовляйте! Я мушу відійти...

Лючія поцілувала бабуню, від чого та ще більше розплакалась, і підійшла до воза. Шульц подав їй руку й вже через хвилину віз ру-

шив. Бабуня тільки головою похитала, витираючи краєм хустини заплакані очі, та щось шепочучи так довго, поки віз із "Янголом щастя", як вона в душі називала Лючію, не сховався на закруті...

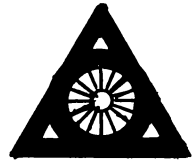

"Перш, ніж очі будуть бачити, вони повинні стати нездібними до сліз.

Перш, ніж вуха будуть чути, вони повинні втратити свою чутливість.

Перш, ніж голос отримає можливість говорити в присутності вчителів, він повинен утратити здібність завдавати рани.

Постарайся зрозуміти це в мовчанні."

Йог Рамачарака.

"Знай, о учню, що ті, які пройшли через мовчання і відчули його спокій та затримали його силу, хочуть, щоб ти теж пройшов (пройшла) через нього. Тому той, хто здібний увійти в храм знання, завше знайде там свого вчителя".

("Світло на путі")

8. Моторошна загадка.

Вернемось тепер до таємничої подорожі о. фон-Гельце.

Священик їхав у товаристві незнайомих мужчин майже дві години. Така мовчазна їзда із зав"язаними очима вкінці надокучила йому.

– Куди ми так довго їдемо? Я вже зморився.

– Не переймайтесь, отче! Скоро будемо на місці. – відповів старший.

– Я все таки не можу зрозуміти, чому така таємниця? Візьміть від мене слово чести і я нікому не скажу. Знаю добре, що майже кожна родина має свої таємниці. Не раз у житті траплялося мені довідатись про щось подібне, проте ніхто ще від мене не довідався про ту чи іншу родинну таємницю, бо слово моє непорушне. Зрозумійте, що мені дуже незручно сидіти зі закритими очима. Крім того, хтонебудь може побачити й бозна що подумати.

– Це вже наша справа, чи хтось подумає, чи ні. Родинна таємниця для нас важливіша, ніж чужа плітка. Добре знаю, що це вас бентежить, що вам невигідно так сидіти, але на це нема ради. Нам залишається ще кілька хвилин. Перетерпіть! Дуже прошу. Впевняю вас, що від цих невигод вам шкоди не буде.

Він виглянув крізь віконце в кареті.

– Даремно турбуєтесь, отче! Ми вже під"їжджаємо до нашої мети.

І дійсно, через хвилину візник задержав коні. Карета зупинилась. Почулося рипіння брами чи воріт. Там було, мабуть, якесь подвір"я, бо зірвалися пси, брязкаючи ланцюгами.

Візник ляснув батогом, крикнув і коні рушили. Чийсь владний, різкий оклик "швайген" змусив псів замовчати. Карета описала півколо й знову зупинилась. Дверці відкрились і до слуху о. фон-Гельце долетіло фиркання коней та їх тупцювання на місці.

– Отче! Ми вже приїхали.

Священик підвівся. Сильні руки схопили його під пахви й мужчини обережно висадили о.фон-Гельце з карети та так, із зав"язаними очима, повели попід руки. Пройшли трохи й піднялися по сходах. Через хвилину священик відчув по теплому повітрі, що вони опинилися всередині дому. Пройшли ще кілька кімнат, бо пару разів повертались в різні сторони, аж вкінці зупинилися.

– Ми на місці, отче! – промовив старший і скинув хустину з очей священика.

– Маю надію, що дорога не дуже втомила вас. Присядьте, будь

ласка, хвилиночку на оцей стілець і трохи відпочиньте, а я тим часом видам деякі заряджения.

О. фон-Гельце зідхнув з полегшею, але на стілець не сів, бо почав розглядатись довкола.

Це була велика, подовгаста заля, що своїм виглядом та умебльованням могла належати хіба до аристократичних домів.

Посередині залі стояв провізоричний аналой з двома восковими свічками в срібних свічниках. Там же лежало в дорогій, шкіряній оправі, все обложене самоцвітами євангеліє. Поруч євангелія – золотий хрест з розп"яттям, молитовник і кропило. Біля кропила лежав довгий пакунок.

Зі стелі звисали три великі срібні канделябри, обвішані густо гірським шліфованим кришталем. Горіли воскові свічки і світло переливалося веселками в кришталях. Середущий канделябр знаходився якраз над аналоєм. При стінах, крім цілого ряду коротких, на дві особи, канап, стояли ще великі трюмо в позолочених, масивних рамах.

Шовкові, ткані золотом, тяжкі заслони на вікнах були причеплені зверху до різьблених з позолотою ґзимсів. По обох боках кожного трюмо були прикріплені до стін масивні, бронзові канделябри з трьома свічками на кожному, але свічки не горіли. Крім того всі трюмо були завішені тонким серпанком.

О. фон-Гельце ще вспів завважити, що стеля в залі була гарно розмальована й складалася з кількох сцен, правдоподібно міфологічного змісту, проте його зір був прикований до чогось іншого, дуже дивного, що знаходилося в тій залі та ніяк не підходило до її загального вигляду: за аналоєм частина підлоги була розібрана й звідти визирала подовгаста, глибока яма. На підстелених плахтах була насипана свіжовикопана земля, а за самою ямою стояла ... домовина.

Мужчини поскидали плащі. Вони мали на собі чорні, оксамитні куртки з золотими, різьбленими ґудзиками та з червоними, широкими, виложеними на плечах ковнірами. Їхні шиї обрамлювали білі, зморщені в дрібні складочки коронки тонкої роботи. Кожний з них мав при лівому боці, на срібній перев"язі через праве рам"я, вузьку шаблю, а за широким, срібним поясом – по дві пістолі.

Старший запалив свічки на аналої і щось шепнув до вуха молодшому. Той вийшов. За кілька хвилин молодший повернувся в супроводі іншого мужчини в простій одежі та з чорною маскою на обличчі. Можливо, що це був служник, бо ніс у руках два перські килими: одним прикрив старанно яму разом з домовиною, а другим – землю. Потім старший попрямував до бічних дверей. Молодший залишився на залі разом із служником.

Це все було таке небуденне та загадкове, що о. фон-Гельце розгубився. Не було сили не тільки розпитувати про щонебудь, але й промовити хоч одне слово. Тривожно напружений, він стояв на одному місці та чекав, що буде далі...

9. Освідчення.

Несподіваний видаток на токарний верстат трохи налякав Лючію. Байдуже, що вона ніколи ще не витрачала такої великої суми нараз -- її турбувало щось інше. Чи не краще було відкласти цю справу на час після весілля Матильди? Могла бабуня не затаїти та декому сказати, а це могло зробити розголос у місті. Тоді добродійний вчинок міг обернутись у самореклямy. Могло б виглядати, що Лючія прагне слави!

Лючія не хотіла звірятись у своїх гризотах нікому. Вона їх перетравлювала в собі. Наслідок був додатній: почала аналізувати не тільки свої вчинки, але й вчинки оточення, почала більше придивлятись до людей та їх поступувань. Навіть Арнольда побачила в трохи відмінному світлі. Дивно, що аналіза поступувань Арнольда прийняла інший напрямок. Тепер вона порівнювала його з іншими мужчинами, що їх відвідували, в тому числі з графом та Рихардом, і придивлялась відношенням Арнольда до неї самої в першу чергу, та до інших - у другу. Про власне кохання вона ще не думала, можливо тому, що не відчувала його, як слід, у своєму серці.

А Рихард став частим гостем у Лючії – граф квапився. Як це часто трапляється, полювання на капітали Карлуччі обернулися... в кохання! Тепер Рихард вимагав від батька приток до відвідин Лючії. Спочатку це були ті чи інші незначні доповнення або зміни в персні, що їх Лючія майже завше відгадувала наперед, потім він замовив якийсь чудернацький перстень, щоб потім, за кожним разом, щось у ньому змінювати. Ще добре, що того персня ніхто ще не робив, а тільки змінював візерунок. Врешті почав Рихард заходити просто, без приток, "по дорозі", щоб довідатися про здоров'я Лючії.

Іноді з Рихардом несподівано з'являвся граф, щоб особисто пересвідчитись, чи справа знаходиться на добрій дорозі та як зайшла далеко, бо незабаром мав вернутися Карлуччі з Венеції.

Відкриті залицання Рихарда до Лючії причиняли Арнольдові невимовний біль, але він завжди був стриманий і нічим не виявляв своїх страждань. У міру збільшування приязні між Лючією та Рихардом у Арнольда зростало вперте завзяття та постанова здобути її серце.

І почалося тихе суперництво між претендентами на руку Лючії. Арнольдо змінив тактику. Замість длубатись у зіпсутих годинниках тоді, як Лючія весело жартувала з Рихардом, він почав обережно сам устрявати в розмову, виявляючи великий такт і навіть певну приязнь до суперника. Арнольдо зручно спрямовував розмову на речі, добре йому знані, і тоді, в присутності Лючії, відбувався словесний двобій, з якого майже завжди виходив переможцем Арнольдо. В

приязності графа Арнольдо більше мовчав, бо граф був сильніший з своїх висновках та більше начитаний, а крім того зручніший в провадженні дискусії, де часто вигравав софістичними зворотами.

Лючія відважно змірялася з графом, бо любила сперечатися з ним, хоч її висновки не завше були логічні, маючи часто характер т. зв. "жіночої логіки", перед якою граф принципово відступав з приємною усмішкою на устах, закінчуючи дискусію низкою різнородних компліментів на адресу Лючії та всього жіноцтва.

Від частої зустрічі з Лючією почало в Рихарда заграчуватись піяковіння. Він не так уже часто червонів і ставав все сміливіший. Один тільки Арнольдо стояв йому на перешкоді, особливо зо своїми словними двобоями. Під час такої дискусії Рихард розгорячався, як той півень, тратив панування над собою підвищував голос, доказ його ставали різкими — відбігав від доброго тону. Не вмів вести дискусії, як це звичайно велося в добре вихованому товаристві. І не диво. Його мати вмерла, як він мав шість років. Граф не дуже звертав увагу на виховання сина, бо все шукав серед багатих відповідної пари для себе, рахуючи, що мачуха виховає Рихарда. Так і не одружився граф, бо ніхто не бажав бути зв'язаним на все життя з елеґантним ошуканцем, до того ще й розпусним.

Лючія ніколи не відставала в розмові і якось так завше виходило, що вона підтримувала сторону Арнольда. Можливо тому, що обоє належали до одного народу та мали спільні погляди через однакову професію, хоч і виросли майже серед вищої сфери, з якою мали постійни зносини, та яка була більш космополітична через спорідненість шляхти всіх народів. Особливо була завзята Лючія в дискусіях на політичні теми, де її національна спорідненість з Арнольдом виступала досить яскраво.

По відході Рихарда, Арнольдо тепер не сміявся з нього, а навпаки — підкреслював його позитивні сторони. Це викликало у Лючії відворотну реакцію. Почала розчаровуватись у Рихарді, який на початку навіть подобався їй, а тепер уже відчувала різницю між хлопцями на користь Арнольда.

Одного вечора сиділа Лючія на ґанку в глибокій задумі. Зір її блукав у темних просторах загадкового неба. Підійшов Арнольдо й тихо присів біля неї. Приязність Арнольда пригадала їй сьогоднішню пополудневу розмову з Рихардом. Молодий граф нападав на Венецію за її нібито продажну політику та фальшиву культуру. Тоді виступив Арнольдо й переконливо відбив усі атаки Рихарда, але зробив це так делікатно та по-джентльменски, не вражуючи при тому ні Рихарда, ні його Баварії, що Лючія відчула глибоку вдячність для нього, а разом із тим, і якусь дивну солодку ніжність. І тут прийшла їй в голову думка: "Що б то було, якби Арнольдо десь виїхав?.. і не тільки виїхав, а взагалі зникнув з овиду назавше?"

Аж здригнулася від такої жахливої думки.

— Невже це кохання? — подумала.

— Так! — відповіло серце, а само зашеміло так дивно, так невимовно солодко, що всю душу охопила велика, велика радість...

У цю хвилину вона була готова обняти ввесь світ!

Не тільки тому, що Арнольдо був тактовний, але й тому, що він зараз був біля неї: отже не виїхав і не зник...

Але жінка — жінкою: ніколи, або майже ніколи не зрадить своїх почувань, і Лючія, вдаючи спокійну, перша перервала мовчанку, щоб прикрити свої хвилювання.

— Можна бути добрим патріотом і рівночасно шанувати чужу культуру, тим більше, що кожна культура, хоч би й найнижча, має в собі певні цінності, необхідні для всього людства. Але такі погляди, як має Рихард, викликають один жах.

— Ну, ти йому не дивуйся, — відповів Арнольдо лагідно. — Він занадто молодий й тому ще знаходиться під впливом свого батька, живе ще його думками. Ти ж знаєш натуру та погляди старого графа. Рихард ще не має своїх вироблених поглядів і перебуває під впливом не тільки батька, а й свого оточення. Мені здається, що він згодом покращає...

— Покращає? — жваво перебила Лючія. — Хто живе в такій сфері, може тільки погіршати. Февдалізм ще цупко тримається в їхніх душах. Я певна, що ці засади вони прищіплять своєму народові, через освіту, тільки в іншій формі, де особливого значення набере він у відношенні до своїх сусідів. Це ще не тепер, а колись у майбутньому, десь за сто або й більше років.

— Не перечу. Твої думки мають певну підставу. Вольтеріянство хоч і бореться з залишками февдалізму, то однак це не перешкоджає йому розсаджувати християнську релігію, яка об"єднує людство, або, щонайменше, прямувати до цього. Це побуджує людей відрухово шукати інших шляхів співжиття та нових форм суспільства. Можливо, що постануть інші форми державности і, хто знає, чи часом не переважить ідея відокремлення народів, замість об"єднання їх в імперії, хоч і намагаються дійти до такого об"єднання. Цим я хочу сказати, що окремі народи почнуть, за прикладом жидів, вірити в свій незаперечний месіянізм.

— Не думаю, щоб відокремлення в такому дусі було тривке. Еволюція людства має свої, можливо, згори накреслені, шляхи, як це ми бачимо з його історії, бо такі явища, про які ти згадуєш, можуть бути лише епізодом у цій історії. Фактом, правда, стало те, що в деяких народів, от, хочби, в Росії, ідея месіянізму зарисовується. Так у Росії вкоренилася думка, що два Рими впало, тобто Рим і Візантія, а третій Рим — Москва стоїть і вже четвертому Риму не бути ніколи. Це й є віра в свій месіянізм. Тепер цей месіянізм має зміст релігійний, але, зчасом, можливо, може дійсно перекинутись на окрему верству суспільства або й на весь народ... Знаєш, Арнольдо, це все дуже складні проблеми й не нам з тобою їх розв"язати, — закінчила Лючія цікаву дискусію, бо в той час її серце вимагало чогось іншого.— Ти мені, краще, скажи, чому ти в розмові з Рихардом, — вона поклала свою руку на його плече, — намагаєшся розбити його висновки, а після розмови — виправдати його в моїх очах?

Арнольдо змішався й почервонів. Не сподівався такого питання.

– Чого ж ти мовчиш?

-- Бачиш... Рихард не такий вже поганий... Погляди його, що правда, трохи перестарілі, як і самого графа. З ними я ніяк не можу погодитись, але гадаю, що життя змінить погляди молодого графа. Крім того я не хочу... робити тобі прикрости...

– Мені? – здивувалася Лючія. – Може ти думаєш, що я... Ах, який же ти смішний! Ха-ха-ха! Он воно що!... Ні, Арнольдо. Ти помиляєшся. Ніщо не в"яже мене з ним, хоч і люблю пожартувати. Він такий смішний та закукурічений, що мене це тільки бавить... – і вже трохи тихше додала, – ти... скажу відверто, ближчий для мене, ніж Рихард...

– Лючіє! Моя мила Лючіє! -- схвильовано скрикнув Арнольдо, вхопивши її за руку та не відриваючи закоханого погляду від її очей. – Невже ти правду кажеш? Милий Боже! Я вірю, що ти не жартуєш... Щоб ти тільки знала, що діється зараз у моєму серці!..

– Знаю, Арнольдо! Дуже добре знаю... І я теж... трохи ... – скорше прошепотіла, ніж сказала Лючія, стискаючи його рам"я та спускаючи очі вділ.

Від напливу безмежного щастя Арнольда запаморочило. Відруховo вхопив він Лючію в свої сильні обійми і... почав обсипати гарячими поцілунками, на які вона соромливо відповідала...

10. Візита молодих.

На другий день вернувся Карлуччі із своєї далекої подорожі. Лючія дуже зраділа, але ця радість несподівано змінилася на згадку про вчорашні взаємні освідчення з Арнольдом, у смуток. Їй стало чомусь соромно за минулий вечір і вона пару днів ходила наче непритомна, уникаючи перебування з Арнольдом насамоті. Його вона більше всього соромилася.

Карлуччі спостеріг цю зміну в Лючії.

– Чого це ти, моя дитино, така сумна ходиш?

– Голова болить, – відповіла й для доказу потерла лоба.

Карлуччі похитав недовірливо головою й взявся переглядати рахунки. У дверях з'явився листоноша з поштою для Карлуччі. Він поквапно підійшов до письмового столу, за яким сидів Карлуччі, поклав перед ним пошту, вклонився й хотів відійти, як зір Карлуччі впав на один лист із Роттердаму.

– Хвилинку! – кинув листоноші й почав читати лист.

Це було коротке повідомлення про прибуття до Роттердаму свіжих перел і кількох, досить великих діямантів.

– Добру новину приніс мені сьогодні. Дякую.

Карлуччі витягнув з кишені срібну монету й подав листоноші.

Монета зникла в широкій кишені. Листоноша вклонився шанобливо й поспішив до дверей, але на порозі зустрінувся з Гансом і Матильдою. Ввічливо пропустив молодих і зник за дверима

– Добрий день! – привіталися молоді. – А ми до вас, панно Лючіє!

Лючія почервоніла й, непомітно для батька, поклала палець на уста.

– Ми хотіли подякувати... – почав Ганс і затявся; як відчув, що Матильда шарпає його за штанину.

– Так, ми хотіли подякувати вам за шлюбні обручки, що ви їх нам на час зробили.– докінчила за Ганса Матильда.

– Нема защо! Це наш обов'язок супроти клієнтів... Ну, як ви тепер почуваєте себе? Вже відпочили після весілля? Мабуть, добре витанцювались.

– Мені то ще нічого, – відповів Ганс, – але Матильда мусіла з кожним мужчиною хоч раз протанцювати.

– Так не кажи, бо й ти ні одної жінки не пропустив, – відказала Матильда.– А гостей, то було дуже багато. Просто дивувались, де могли всі зміститись.

– І всі захоплювались потім вашим.. – знов почав Ганс, але не доказав, бо вдруге почув шарпання за штанину.

Те, що Лючія показувала йому знаки, щоб не згадував про подарунок, Ганс ніяк не міг второпати.

– Так, вашими обручками, – знов доказала Матильда.

– Матильдо! Я тебе не розумію.

– Поживемо, то зрозумієш. Хіба ти не бачиш, що панна Лючія змучена та зайнята своєю роботою, а ми тільки перешкоджаємо. Ходім додому!

– А ми ж чого сюди прийшли? Ти вже забула?

– То ж ми вже подякували. Чого ж тобі ще треба?

– А ти казала, що м-м-м... б... б...

Це Матильда затулила йому рота рукою й почала силою випихати з кімнати.

– Я загляну до вас, – сказала Лючія на прощання.

– Що це за така дивна пара? – спитав Карлуччі, як ті відійшли.

– Це молоде подружжя. Щойно в неділю повінчалися.

– А чому ж вони так дякують тобі за обручки? Мабуть без грошей зробила для них?

– Ні, вони заплатили.

– Тепер я розумію. Замовили тобі срібні, а ти їм золоті зробила? – догадався Карлуччі.

– Ай, тату! Вони дуже бідні, кги, кги-и ... – почала Лючія плакати.

– Ну, ну, перестань. Заспокійся! Ти нічого злого не зробила. Я тобі не докоряю. Просто хотів знати, без всякої недоброї думки .... Завжди слухай свого серця – воно ніколи не помиляється... А як тепер твоя головонька? Ще болить?

– Трохи менше.

– Хвалити Бога!.. Знаєш, доню, мушу знов вибиратись у дорогу. На цей раз до Роттердаму. Свіжий товар привезли.

І не чекаючи на відповідь, він поцілував Лючію в голову й пішов у свій кабінет.

Тепер треба було розважити, чи забрати Лючію з собою до Роттердаму, з уваги на залицання Рихарда, чи краще залишити її з Арнольдом?

Вирішив, що перш за все мусить довідатись, як вона відноситься до Рихарда? І коли, по обіді, обережно та зручно завів розмову про Рихарда, то Лючія відізвалася про нього з легким презирством. Було видно, що Рихард її взагалі не цікавить. Отже з боку Рихарда небезпеки не було. Тоді спитав, чи вона не бажала б трохи відсвіжитись прогулькою до Роттердаму, то може й біль голови пройде? Тут він мав на думці перевірити її відношення до Арнольда.

Лючія завагалася. З одного боку, була добра нагода побути з Арнольдом довший час насамоті, бо мамка була зайнята господаркою, то не дуже звертала увагу на молодих; з другого ж боку, несподіване щастя випровадило її з рівноваги і треба було зібратися з думками. Та й видуманий біль голови треба було якось виправдати!

І Лючія погодилася на виїзд...

11. Невдала візита графа.

У часі, як Карлуччі вернувся з Венеції, Рихарда викликали до Мюнхену для полагодження формальностей в зв'язку з закінченням старшинської школи та приділенням його до одного з кінних полків. Граф виїхав разом із сином, так що ніхто з них не знав про поворот Карлуччі з Венеції та про його новий, несподіваний виїзд до Роттердаму.

Граф полагодив усі справи на протязі одного тижня, використовуючи принагідно ще один тиждень для розваг. Крім того вдалося графові дістати відпустку для Рихарда на час аж до грудня. Це давало йому змогу вживати свобідно дальших заходів до здобуття Лючії, а з нею й скарбів Карлуччі.

Гадаючи, що надійшов відповідний момент до порушення справи одруження Рихарда з Лючією, граф постановив самому відвідати Карлуччі, без Рихарда, а щоб справу прискорити, тобто переконати Карлуччі, він мав натякнути йому про добру нагоду споріднитися з вищою верствою.

Кілька годин витратив граф на відповідну туалету та на обдумання форми плянованої розмови. Він навмисне вибрався трохи раніш, щоб прибути до Карлуччі біля другої години та попасти на обід, бо з власного досвіду знав, що добре вино викликає погідний настрій та дружню атмосферу.

В ювелірні граф застав одного Арнольда.

– А ви все возитесь з годинниками? – загадав граф після привітання. – Вчіться, вчіться... Ви ще молоді. Ще вся майбутність лежить перед вами. Згодом відкриєте власне підприємство, одружитесь і заживете щасливо... Треба вам знати, що в нас у Баварії трапляються великі можливості розбагатіти. Треба тільки трохи сприту, ну й дотримуватись наших засад: акуратність, точність і чесність. До цього додайте ще гарне обходження з клієнтами – і ваша будучина цілком запевнена. А дружину легко знайдете, та ще й з капіталом, бо таких гарних та здібних людей, як ви, тут у Баварії цінять дуже високо.

– Це правда, ваша світлосте, і я з великою вдячністю приймаю ваші цінні поради. Безумовно, вони будуть придатні мені в житті. Покищо про самостійне підприємство я не думаю, бо ще не опанував усього, як слід, та й пан Карлуччі відноситься до мене, як до рідного сина. Я вдоволений зі своєї долі.

– Безперечно, ви маєте слушність. Я б, на вашому місці, вважав за велику честь працювати в пана Карлуччі. Не кажу, що ви можете відкрити самостійне підприємство вже тепер. Я мав на увазі

лише ваше майбутнє. Крім того, в житті часто буває так, що ви плянуєте одне, а доля — друге. Пан Карлуччі старіє. Згодом відійде на спочинок, — міркував граф далі, — тож буде потребувати доброго управителя. Може статися й таке, що віддасть свою Лючію за такого зятя, який не буде возитися з цим ділом, а перебуваючи, скажім, на якомусь високому становищі, передасть це діло до провадження комусь іншому. Тут ви можете мати добру нагоду за високу платню, а, можливо, й при уділі в частині підприємства на процентах, виказати свої здібності та, очевидно, доробитись поважного маєтку. Так, мій дорогий Арнольдо, ніхто не знає, де його доля блукає.

— О, ваша світлосте! Ви дуже добрі для мене, — відповів Арнольдо на виводи графа, чемно вклонившись, хоч і мав у ту хвилину велике бажання викинути цю "світлість" за двері. — Але я ще над такими можливостями не застановлявся.

— Будувати пляни, мій друже, ніколи не зашкодить. Вони можуть і не здійснитись, але часті розважання не дають подіям змоги заскочити вас несподівано... А пропо персня. Надіюсь, що він уже готовий, а його виконання уявляє собою цінний твір?

— О так, ваша світлосте! Перстень готовий, а чудова венецька робота за рисунком пана Карлуччі напевно вдовольнить вас, — підтвердив Арнольдо й подав графові, в чудовій, малиновим аксамітом обложеній, коробці, дуже гарно виконаний родовий перстень для Рихарда.

Граф зручно, звичним жестом правої руки, вкинув у праве око свій монокль, без поспіху витягнув перстень з коробки й почав розглядати його близько вікна.

— Прекрасна робота!.. Чарівна робота! — почав хвалити з захопленням. — Я буду дуже радий особисто подякувати панові Карлуччі, тільки боюся, що він ще не відпочив як слід після такої далекої, втомлюючої дороги...

— Дуже мені прикро повідомити вашу світлість, що пана Карлуччі зараз нема вдома.

— Ах, та-ак!.. Хіба ж він ще не приїхав?

— Він то приїхав, але невідкладні справи змусили його до несподіваного від"їзду до Роттердаму.

У графа від такої немилої вістки аж перстень випав з рук і покотився по підлозі. Арнольдо поспішно підняв його й подав графові. Той дуже скоро опанував себе й чемно та напівжартівливо вибачився за свою незручність.

— Зручність - ознака доброго виховання, — сказав граф. — Але мене щось підвів указуючий палець, бо несподівано занімів. Це з ним часто буває. Дуже вам вдячний. Прошу вибачити.

— Але ж, ваша світлосте! Тут нічого особливого не сталося...

— Дуже шкода, що пан Карлуччі від"їхав... А якже почуває себе наша чарівна Лючія?

— Від"їхала до Роттердаму разом з паном Карлуччі.

Це ще більше збентежило графа.

– Радію за панну Лючію. Нові міста, нові люди, нові краєвиди ... Все це збагатить її розум, розширить обрії... Надіюсь, що скоро будуть вдома. Чи не так?

– Це тяжко сказати... Може через три тижні, а може й через місяць. Усе буде залежати від обставин.

– Щоб уже чорти забрали ті обставини! – подумав граф і додав на голос: – Так, так... Ну що ж, з тим треба примиритись ..... Знаєте що, дорогий Арнольдо? Нехай перстень ще полежить у вас. Краще буде, як його відбере Рихард. Я не хочу позбавляти його тієї приємности, тільки що його зараз нема вдома, – збрехав граф.– Поїхав до Мюнхену на три тижні. А може вам гроші потрібні?

– Не турбуйтесь, ваша світлосте! Коли будете відбирати перстень, тоді й заплатите.

– Гаразд. До побачення!

– До побачення, ваша світлосте!

Граф вибіг, наче опарений, проклинаючи в душі і Роттердам, і самого Карлуччі. Арнольдо посміхнувся йому вслід і почав весело свистати...

12. Таємничі очі.

Кардуччі не забарився довго в Роттердамі. На протязі трьох днів він успів не тільки полагодити всі свої справи, а й відвідати з Лючією цирк, що його вона перший раз у житті бачила. Вона була так захоплена представленнями, що потім всю дорогу тільки про цирк згадувала.

– До вони дістали таких маленьких коненят?

– Їх привезли з Англії. Називаються "поні"

– Або ті карлики... Невже бувають такі маленькі люди на світі? Може це були звичайні діти?

– Ні, дитино. Це вже старші люди років 30-40.

– Я читала про карликів, але думала, що то байки, витвір фантазії.

– Такі карлики навіть і в Баварії живуть, тільки нам не доводилось їх бачити, бо їх тут мало. У нас, у Регенсбурґу, їх нема, але в Мюнхені є одна пара. Вони в театрі виступають.

– А ми поїдемо колинебудь до театру?

– Поїдемо, як знайдемо час.

– А коли ж знайдемо?

– Перш заїдемо додому, а тоді вже й про Мюнхен будемо говорити. Може й Арнольдо схоче поїхати...

У Лючії серце защеміло.

– Коб скорше Арнольда побачити, – подумала, а тоді знов зацокотіла:

– А які герці виправляли на трапеціях! Я все боялася, що хтонебудь зірветься й впаде на землю... Особливо той зверху: як гикнув і почав падати вниз, я від страху й очі заплющила.

– Він ніколи не впаде, бо має черевики, прив"язані міцно до трапеції.

– Тату! Як той штукар витягнув голуба з порожньої скриньки? Невже він правдивий чародійник?

– Та скринька має подвійне дно.

І так майже всю дорогу. Проте поїздка не була даремна: вона розважила Лючію й привернула їй веселий настрій. Тепер вона нетерпляче чекала, коли ж, врешті, покажеться Регенсбург? Буде що оповідати Арнольдові! А сам Арнольдо став для неї таким близьким та милим, що лише тепер відчула, як сильно кохає його.

Кардуччі навіть і не догадувався, наскільки близько знаходиться від здійснення своїх мрій! Він теж мав добрий настрій, бо йому пощастило набути, порівнюючи недорого, дві нові, великі перлини однакового розміру та майже тотожного забарвлення. Він хотів зроби-

ти золоті ковтки з перлами. Ковтки були призначені для Лючії на день закінчення нею вісімнадцятого року життя, що мало статись через три місяці. Лючія не знала про таємний намір батька, тому тих перел ще не бачила. Карлуччі навіть відважився взяти їх у дорогу, бо час вимагав поспіху.

А однак у тій поїздці не все було гаразд. Один випадок так сколихнув душею Лючії, що потім вона не один раз згадувала про нього. Це було в цирку. Вони обоє стояли біля каси і Карлуччі платив за білети вступу. Лючія тим часом розглядалась з цікавістю довкола. Раптом відчула, що хтось ззаду дивиться на неї. Вона оглянулася, але не бачила нікого, хто б спеціяльно дивився на неї. Тоді повернулась знов до каси й відчула той самий погляд. Це починало бентежити її. Та сама сила нуртувала далі. Лючія знов оглянулася, але помалу, майже нікого не перепускаючи очима. В певному моменті її зір упав саме туди, звідки відчувала неспокій. Пара карих, пронизливих очей дивилася просто в її очі. Дивні очі так притягали, що Лючія не могла відірватись....

Це тягнулося повну хвилину. Коли ж зусиллям волі Лючія врешті відірвалася, то в пам'яті залишилася відбитка молодого, років біля тридцяти, пристійного, зодягнутого у все чорне мужчини. Гарно вирізьблені риси обличчя, густі, великі, чорні брови та легко кучерява, буйна, чорна чуприна зраджували його полудневе походження.

Лючія відчула страх і відруховo вхопила батька за руку вище ліктя.

– Шо таке, доню?

– Нічого... Ходім уже, бо мені ноги болять.

– А це ж чого? Ми ще не находились.

– Ай, не питайте.

– Ну, добре. Ми вже йдемо на свої місця. Треба тільки показати наші білети он тому хлопцеві, то скаже, де маємо сісти. Чи дійсно тобі так ноги болять?

Не відповіла. Та й очей тих більше не зустрічала...

13. Випадок.

Арнольдо знав приблизно, коли Карлуччі має вернутись із своєї подорожі, але він навмисне продовжив графові час перебування Карлуччі в Роттердамі, щоб Рихард не з"явився так скоро. Коли ж надійшов день приїзду, Арнольдо заметушився. Він разпораз вибігав на вулицю, як тільки чув гуркіт коліс. А ну ж вони приїхали!..

І все-таки він прогавив. Перешкодив той самий клієнт, що приносив свій чудернацький годинник-пам"ятку до направи. На цей раз він прийшов одержати замовлені для сина шлюбні обручки. Арнольдо мусів вирізати всередині обручок імена наречених та дату шлюбу.

Лючія не ввійшла, а вбігла до середини та так радісно привіталася, що в Арнольда серце забилося частіше. Карлуччі розпитав його про біжучі справи, причому Арнольдо розповів теж про відвідини графа та розмову з ним, і пішов передягнутися з дороги. Арнольдо використав цей момент і, як тільки кроки Карлуччі затихли, а за гостем з обручками закрилися двері, — обняв Лючію й вони поцілувалися кілька разів так довго та солодко, що Лючія мусіла вирватися з його обіймів. Погрозивши пальцем, вона вибігла й сховалася в своїй кімнаті...

Для молодих настали щасливі дні. Вони, можливо, тягнулися б довго, якби не збіг обставин, що завжди складаються внаслідок наших дій, звершених під час постійного чи навіть випадкового схрещення їх з діями інших людей, і часто ті обставини змінюють або й зовсім перекреслюють наші пляни, наші мрії та надії...

Буря зовсім не страшна: трохи поблискає, трохи погримить, трохи дощ попадає, а там, дивись, і сонечко усміхнулось, і травичка позеленішала, і пташки радісно співають подяку Творцеві... Страшний тільки ураган, що на дорозі свого жахливого походу все нищить немилосердно, перевертає хати та інші споруди, вириває з корінням сторічні дуби, змітає дослівно все, жбурляючи іноді на кілька миль рештки мозольної праці людини, і при тому виє та регоче...

Регоче так, що кров зупиняється в жилах...

Три безжурних тижні промайнули для молодих наче гарний сон, під час якого тіло відпочиває, а душа блукає десь далеко, далеко ... в чарівному, досяжному тільки в мріях, раї.

Ніщо не затемнювало їхнього щастя й тільки один одинокий випадок трохи схвилював їх.

Було це якось пополудні. Обоє пішли на прохід до Дунаю. Там на березі, недалеко від води, стояло кілька вигідних лавок для публіки. Всі лавки були обсаджені кущами, а особливо одна була гарно обгорнена з трьох боків густим, перським бозом. Лючія дуже любила цю лавку й тому вони кожний раз відпочивали на ній, якщо там не

сидів хтось інший.

На цей раз лавка була вільна. Вони із сміхом побігли до неї наперегонки. Лючія добігла перша й сіла.

– Який же ти повільний! – почала докоряти. – І тобі не стидно, що тебе випередила жінка? Ти ж мужчина!

– Жінці завжди першість, як каже граф, – відповів Арнольдо, вклонившись низенько.

– Я так і знала, що ти знайдеш викрут... Та чого ж ти стоїш? Сідай біля мене.

Вхопила його за руку й потягнула на лавку. Перед тим, як сісти, Арнольдо, кинувши оком довкола, чи не дивиться на них хтонебудь, швидко нагнувся й поцілував Лючію в уста.

– Що ти робиш, божевільний? Хочеш, щоб люди побачили?.. Ах, який же ти необережний!

Арнольдо не відповів, але руки її не випускав. Настала хвилина мовчанки.

– Чого ж ти мовчиш? – перервала Лючія тишу. – Що ти читав сьогодні? Розкажи ж щонебудь.

– Сьогодні я закінчив дуже гарну повість. Не знаю, чому автор назвав її повістю. Повинен бути роман, бо весь час описується кохання двох молодих людей.

І Арнольдо став оповідати. Лючія слухала уважно, хоч це не перешкоджало їй блукати зором по боках. Он одна дівчинка, на вигляд років дванадцять, сидить над водою з вудкою в руках. Щось не клює риба, бо дівчинка потягнула вудку до себе, розмахнулася нею в повітрі й знов закинула. Щось не бере... О, клюнуло! Потягнула вудку. На гачку хробака вже не було – риба зірвала! Почепила свіжого й знов закинула в інше місце, трохи вліво. Гачок зачепився за щось. Шарпала, шарпала, а він наче приріс до дна. Бачить, що не витягнути гачка, та й полізла, як була одягнена, у воду. Дійшла до місця, де він заплутався, нагнулась і якось дивно махнувши руками в повітрі, враз сховалася під водою.

Лючію наче хтось батогом стьобнув. Зірвалася з лавки й побігла мерщій до дівчинки. Було недалеко. Вже була в воді, як показалася голівка на мить, щось крикнула й знов сховалася. Надбігла Лючія й підвела дівчинку.

А в той час, як Лючія кинулась у воду, Арнольдо розгубився, бо не знав причини. Довго не думаючи, теж скочив у воду й коли прибіг на місце випадку, то Лючія вже тримала дівчинку ззаду попід руки. Арнольдо взяв малу на руки й відніс до берега.

Дівчинка була перелякана, бо сильно трусилася від страху та кашляла. Мабуть води напилася. У Лючії страх пройшов і вона весело поспішила за Арнольдом.

Дівчинку посадили на лавку.

– Як ти називаєшся? – спитала Лючія.

– Марта.

– Ти хотіла гачка звільнити, чи що?

– Так, бо він там заплутався.

– А чого ж ти полізла в воду, не скинувши одягу?

– Не знаю. Забула роздягнутись. А там була яма. Я попала в неї одною ногою й послизнулась. Але я не дихала в воді, щоб не втопитись.

– Проте води набрала, бо кашляєш.

– Тільки трішечки.

– Ах ти дурненька! Ну й чого було спішити? Гачок не втече...

– Та я не спішила, тільки що там була яма.

– Ну, ну, годі! А як ти почуваєш себе тепер?

– Тепер добре. Дякую... Мені тільки соромно, що я така мокра. І як я піду додому, що така мокра. Ще ж мама буде бити, бо вона не хотіла пустити мене, але я пообіцяла, що тільки три штуки зловлю й зараз же вернуся.

Лючія подивилась на Арнольда й розсміялася.

– Подивись, Арнольдо на себе, як ти зараз виглядаєш чудово! Чисто, як курка в дощ.

– Не як курка, а як півень. Зате ти нагадуєш мокру курку. А тепер питання, що ми будемо робити в такому вигляді? Як нам перейти всю дільницю?

– Та тут і думати нема чого. Скидаймо всі наш верхній одяг і вішаймо на кущі. Нехай протряхне. За пів години, при такій гарній погоді, як зараз, напевно все висохне, а ми цей час пересидимо за кущами. Марто! А ти чого так стоїш? Ти теж скидай з себе. Не підеш же додому мокрою, щоб мама сварилась?.. А ти, Арнольдо, теж чудний. Нехай вже я змокла, чого ж ще й тобі було лізти в воду?

– Чого? Дивне питання. А якби й ти втопилася разом з Мартою? Тоді я міг би й не вспіти.

– Пусте! Я не маленька... Марто! Де ти живеш?

– Недалеко. Всього три квартали.

– Дуже добре. Як висохнемо, то ми тебе відпровадимо додому, а я попрошу твою маму, щоб не гнівалась на тебе. Згода?

– Дякую...

Поки одяг сохнув, Лючія дещо розпиталась у Марти, яка охоче відповідала. Арнольдо весь час то пробував, чи вже висохло, то перевертав на другий бік.

– Та залиши вже. І без тебе висохне. – завважила Лючія.

– Не кажи! Так буде скорше.

Нарешті одяг висох. Арнольдо зняв з куща й почав складати досить акуратно.

– Пощо ти його складаєш? Нам же одягатись треба.

– Я його випрасую.

– А це ж чим?

– А от зложу й сяду на ньому. Посиджу й побачиш що вийде...

Вийшло незле. Ще купили по дорозі чотири рибки для Марти, щоб мала виправдання перед мамою, і відвели її додому...

14. Граф атакує.

Рівно через місяць після повороту Лючії з Роттердаму, перед ювелірним заведенням Карлуччі зупинилась графська карета. З неї вискочив юнак в уніформі німецького гусара. Блискучий однострій гарно облягав його стрункий стан та підкреслював красу молодого старшини. Поважно, як і пристало старшині, подзвонюючи острогами, Рихард, бо це він був, увійшов у середину.

– Добридень! – привітався він, приклавши по-військовому руку до дашка та пристукнувши закаблуками так, що остроги задзвеніли.

– А-а-а, пан Рихард! – підвівся Карлуччі, щоб привітатися з гостем. – Дуже радий бачити вас. Між іншим, ваш перстень уже готовий.

– Дякую, пане Карлуччі. Я й приїхав по нього.

– А ваш однострій дуже гарний. Вам до лиця! – сказала Лючія на привітання. – До цілости ж бракує родового персня на пальці. Очевидно, з рискою. Поздоровляю вас із закінченням старшинської школи.

Рихард вклонився мовчки, пристукнувши острогами.

– А скажіть, пане Рихарде, ви вже й стріляти вмієте?

– Певно, що вмію.

– Який же би був з пана Рихарда старшина, якби не вмів стріляти? – засміявся Карлуччі.

– А якби так на вас наскочило двох ворогів, дали б ви собі раду з ними? – не вгавала Лючія.

– Не тільки з двома, але й е-е-е, з п"ятьма впорався б.– зневажливо махнув Рихард рукою.

– Я не знала, що ви такий сильний та відважний!

– Я нічого не боюся.

– І нікого?

– І нікого.

– Оце ваш перстень, – подав Карлуччі, – прошу приміряти й сказати свої завваги.

– Майте на увазі, – додала Лючія, – що й та перша риска там зроблена, й та друга й всі додатки, про які ви згадували. Я думаю, що більше завваг не маєте. Чи не правда? Ха-ха-ха!

– Це дійсно щось незвичайне! – сказав Рихард захоплено. Це правдивий, е-е-е, архитвір ювелірного мистецтва... Не те, що гарний, а просто... просто чудовий перстень. Це такий... такий... як би це вам сказати... одним словом дуже вам вдячний, пане Карлуччі, і вам також, панно Лючіє!

– А мені за що? Я його не проєктувала й не робила. Хіба за те, що дивилася на нього?

– За те, що ви, так би мовити, дали своє надхнення... свій вплив на оформлення, е-е-е, одним словом одухотворили цей перстень!

– Одухотворила? Ха-ха-ха! Він же мертвий і сам не рухається.. А все таки, як хочете знати, він підходить до вашого "надхненного" одностроєю. Ви й самі переконаєтесь, як побачите себе в дзеркалі.

– Невже підходить? Ваші слова завжди, е-е-е, золоті.

– Де ви навчилися висловлюватись так барвисто?

Рихард почервонів.

– Це так у романах пишуть. – сказав тихо.

– Он як! І там про одухотворений перстень теж пишуть?

– Там про все пишуть.

– Знаєте що, пане Рихарде? Привезіть мені колинебудь такий роман. Нехай і я прочитаю.

– З великою охотою! Хочете, я зараз привезу?

– Ні, ні! Тільки не сьогодні. Сьогодні й так не було б коли. І не завтра. Колись при нагоді, іншим разом.

– Чому іншим разом? Я можу й сьогодні. Я швидко...

І привезете мені опівночі, як уже спати буду? Ні, дякую. Я не люблю вставати з ліжка серед ночі.

– То я вам принесу до ліжка.

– І вам не соромно таке казати? Ще цього бракувало! Сказала "ні" і кінець.

– Дозвольте ваш перстень, я запакую... Чи може залишите на пальці? – спитав Арнольдо.

– Нехай залишається на пальці. А що належиться за нього?

– Всього двадцять гульденів. – відповів Карлуччі.

Рихард розплатився. Раптом пригадав батьківську пораду не сидіти довго, щоб не надокучити.

– Мені вже пора. Добраніч! Добраніч! – весело прощався Рихард, забувши, що зараз ясний день і до вечора ще далеко.

Рихард залишився вдоволений відвідинами: і перстень був дуже гарний, і Лючія весело жартувала з ним. Видно не був байдужий для неї. Так думав. Спішив додому, щоб поділитися з батьком доброю новиною.

Граф не оминув використати таких сприятливих відомостей, і на другий день відвідав Карлуччі. Очевидно сам, без сина. Якраз попав впору: Карлуччі, своїм звичаєм гостинности, запросив графа розділити з ними скромний обід...

Під час обіду граф ні словом не натякнув на ціль своїх відвідин У бесіді змінив тактику й не тільки не перечив Лючії, як це робив звичайно тоном досвідченої та начитаної людини, а навпаки – ще й підтримував її погляди, хоч і уточнював місцями її думки так зручно, що вони сходилися з його власними. Лючія спостерегла цю тактику (мудра дівчина!), але не хотіла перечити й обід проходив у дружній атмосфері. Добрий настрій Карлуччі підтримував теж добірним винном та витриманим медом.

Карлуччі відчував, що відвідини графа криють у собі якусь приховану ціль і тому після обіду запросив його до кабінету на каву.

Граф почав здалека.

– Знаєте, дорогий Карлуччі, я просто дивуюсь вашій енергії! Ввесь час подорожувати, особливо в такі неспокійні часи, недосипляти ночей та постійно перебувати в нервовій напрузі – для цього дійсно треба мати загартоване здоров"я та сталеві нерви!

– Не так уже зле, як ви думаєте, дорогий пане графе, – усміхнувся Карлуччі, – по-перше, подорож не така вже вичерпуюча, навпаки – часто стає відпочинком, завдяки своїй різноманітності та багатству вражень; по-друге, я майже завжди сплю нормально, і по-третє, напруження нервів не постійне, бо я сам з натури людина спокійна й не дуже переймаюся хвилевими невдачами. Що ж до неспокійних часів, то я ще прикрих випадків не мав, бо ніколи не вожу з собою дорогоцінностей, і про це всі знають.

– Я не мав на думці дорогоцінностей, лише ваше життя. Ви не повинні наражувати його з уваги на панну Лючію. Що вона робила б без вас? Взагалі тепер такі часи настали, що й не приведи, Господи! Не те, що колись було... Люди були побожні, шанували старших. Навіть наша шляхта була інша й всюди мала респект та перше слово. Що не кажіть, а шляхетська кров відмінна від звичайної. Щоб ушляхетнити наш народ, треба запроваджувати мішані подружжя й не дивитись на мезальянс, як на щось принижуюче. Тоді ввійде наша кров у ввесь народ і він піднесеться на вищий щабель культури та цивілізації, обновиться духово й тоді може навіть ставати у проводі інших народів. Я особисто дивлюсь на це діло так, що якби, наприклад, мій Рихард захотів одружитися з дівчиною нешляхетського роду, то я б ніколи йому в тім не перечив і завжди дав би своє благословення, бо воно згідне з моїми поглядами на суспільство.

– Он воно що! – подумав Карлуччі. – Видно, куди ти гнеш, але я знаю тебе краще, ніж ти думаєш. Гадаєш, що через Лючію вдасться тобі загарбати моє майно, щоб покрити свої борги. Помиляєшся, бо цього ніколи не буде! – і вже на голос додав:

– Я не бачу жадної різниці в людській крові. Вона у всіх однакова й кожний родився без сорочки. Це не провина того, хто народився бідним і без титулів, як і не заслуга того, хто народився багатим та з титулами. Шляхта постала не від створення світу, а в силу соціяльних обставин, що їх створили самі ж таки люди. Тому я вповні погоджуюся з вами, що так звані мішані подружжя не повинні мати перешкод в суспільстві. Мезальянс - фікція, витворена нашою фантазією, щоб підкреслити вищість шляхетського роду, і тому я певний, що зчасом люди відкинуть його, як зайвий пережиток, бо скасують поділ на класи.

– Еге–е, – подумав граф, – то ти затроєний вольтеріянством! Колись я тобі це пригадаю при інших обставинах...– А на голос сказав:

– Думаю, що ви помиляєтесь, дорогий пане Карлуччі. Шляхта

все збільшується, а не маліє, її лави ростуть і як довго вона житиме, так довго мезальянс буде запереченням чистоти крови, але тільки половинчатим, тобто одруженню шляхтича з простою жінкою ніхто перечити не буде , бо вона дістає титул від мужа, протестувати ж будуть тоді, як шляхтянка вийде заміж за простого чоловіка, бо діти не набувають титулу від матері, хіба що закони будуть змінені. Я сам бажав би такої зміни, бо тоді б моя теорія виправдалася.

– Не подумайте, дорогий пане графе, – сказав Карлуччі лагідно, – що я так говорю тому, що походжу з простих людей. Це саме сказав би я, коли б був шляхтичем, хоч, правду кажучи, мій рід трохи міщаний, мезальянсовий: моя прабабка була уроджена графиня ді Льоренцо, але це зовсім не міняє справи.

– Ах, та-ак! Мені було дуже приємно довідатись про ваше походження, пане Карлуччі. Я відразу завважив, що ви не з простого роду. Я відчував, що ми з вами маємо щось спільне, що між нами існує наявна подібність. Щойно тепер мені стало ясним, що в ваших так само, як у моїх жилах тече шляхетська, блакитна кров. Моя теорія, – продовжав граф урочисто, встаючи з місця, – виправдується на сто відсотків, бо це я сам особисто ствердив на вашій родині ... Але я щось забарився сьогодні. Мушу спішити, бо мій приятель барон фон-Штайнгольц обіцяв завітати до мене сьогодні вечором і буде очевидно, ночувати в мене. . Пробачте мені, дорогий пане Карлуччі. що забрав вам цих кілька годин, дуже цікавих для мене. Маю надію, що ви не відмовитесь відвідати, при нагоді, мене старого, разом із чарівною панною Лючією в моєму родинному замку. До побачення!

– Хорони мене, Боже, щоб я мав колинебудь щось спільне з тобою та ще й був подібний до тебе! – думав Карлуччі, відпроваджуючи гостя до карети...

15. Ніно Льомбарді. Признання.

Надвечір, після візити графа, прийшов до Карлуччі його приятель Ніно Льомбарді – батько Арнольда.

– Маю до тебе, Авґустино, поважне діло. – сказав Льомбарді, привітавшись із старим другом.

Карлуччі зрадів, бо не бачились кілька місяців. Фабрика Льомбарді знаходилась у протилежному кінці міста й тому вони рідко зустрічались. Арнольдо ж заходив до батьків частіше.

Льомбарді не був голодний, тому від їжі відмовився й відразу приступив до діла, як тільки вони опинилися в кабінеті Карлуччі віч-навіч.

– Я тебе слухаю, Ніно! -- сказав Карлуччі.

– Знаєш, яка справа? – почав Льомбарді. – Ця Баварія мені вже знудилась і мене тягне назад до Венеції. Щоправда, такого великого маєтку, як у тебе, я не доробився, але того, що придбав, вистане не тільки до кінця мого життя, але й для обох синів, хоч Арнольдо й без того має багато від тебе, ти знаєш. Отже мені трапляються покупці на мою фабрику макаронів і я хочу все зліквідувати й вернутись на батьківщину, щоб там доживати свого віку. Не знаю, як буде з Арнольдом. Я його не приневолюю. Як він сам хоче. Хоче їхати зо мною – добре, хоче залишитись у тебе – друге добре. Очевидно, що залишиться у тебе, якщо ти його потребуєш. Правду кажучи, я ще з Арнольдом не балакав на цю тему, бо й сам не знав. Цю думку навіяло мені зголошення купців. Що ти скажеш на це?

– Що ж я можу сказати? Уважай, як тобі краще. Видно, що твоя фабрика має добрі вигляди на майбутнє, як зголошуються покупці. Може не варто продавати а,скажім, передати її Павлові. Нехай він провадить далі, а ти з жінкою можете вернутись до Венеції. Не можна тільки залишати Павла самітним. Перш ожени його.

– Та й ми так думали, але Павло не хоче залишатись. Йому теж хочеться до Венеції, хоч ніколи її не бачив.

– Дуже мені шкода, що ми можемо розлучитись, але відраджувати тобі не буду. Мені самому не раз така думка приходила до голови. Хто знає, може й я піду слідом за тобою, якщо наші діти цього забажають.

– Як це розуміти "наші діти"? У тебе ж тільки одна дочка. Може ти женитись збираєшся?

Карлуччі змішався. Нехотячи виявив свої наміри.

– Та де там... Лючія ніколи не буде мати мачухи! Я мав на думці Лючію з Арнольдом...

– Якщо ти думаєш, що Арнольдо...Це дуже гарно з твого боку. Я сам був би дуже радий...– якось непевно висловився Льомбарді.

– Не буду таїтись, – відважився врешті Карлуччі, – Арнольдо дуже гарний хлопчина. Добре знає своє діло. Він зумів би повести наше заведення як слід. Взагалі з наших дітей вийшла б чудова пара, тільки одна притичина: як вони там між собою? Мені здається, що надіятися можна, але мушу підкреслити, що силувати Лючію я не буду.

– Знаєш що? Давай ми це зробимо по-батьківському: я натяками переговорю з Арнольдом, так би мовити, дипломатично витягну з нього його думки, а ти якось підійди Лючію, але так здалік, знаєш, щоб не сполохати, як пташку, бо дівчина – творіння делікатне... Ти мене розумієш?

– Ні, ні! Тим часом залишимо так, як воно є. Ще почекаємо. Вони в мене обоє на оці, то мені легше спостерегти, ніж тобі. Перш треба вловити натяки, а тоді вже можна щось робити. Відносини між ними гарні, це правда, але це ще не кохання. Лючія – мрійниця. Мені треба якось довідатись, вичути ці мрії. Шойно тоді я зможу зорієнтуватися... Так, так! Ще трохи почекаємо. Маємо час. Не горіть...

– Добре!.. А як ти думаєш, чи не краще стриматись від продажу? Нехай вияснться їхнє відношення...

– Чому ти так думаєш? Це ж нічого спільного не має... Доброї нагоди не слід пропускати. Чи так, чи сяк, а ти все одно виїдеш звідсіля, якщо постановив твердо. Ти маєш ще один вихід: умовся з покупцем, що ти на певний час залишаєшся в Регенсбурґу, бо й так мусиш наперед підшукати помешкання в Венеції, бо куди ж ти поїдеш, як ще не маєш місця? Часом буває, що треба пару місяців шукати, доки знайдеш щось відповідне. А так, то будеш забезпечений умовою.

– І то правда... Я ж кажу, що твоя рада завше добра. А тепер я хотів би поговорити про тебе, – змінив Льомбарді тему. – Як стоять твої комерційні справи? Чи не задумуєш перенестись до Мюнхену?.. Мені здається, що там твоє діло пішло б краще.

– Е-е!.. Я застарий, щоб рухатись з насидженого місця, – махнув Карлуччі рукою. – Як Бог дасть, що все піде добре, то нехай про це думають наші діти. А може вони теж захочуть виїхати до Венеції? Це доля покаже. Наше діло – бути сбережними та все робити розважно, оглядаючись на задні колеса...

Льомбарді був вдоволений своїми відвідинами. Коротка розмова з Арнольдом, після наради з Карлуччі, тільки зміцнила його рішення залишити Баварію й тому на другий день фабрика макаронів була продана, навіть несподівано вигідно. А на третій день Льомбарді виїхав до Венеції, щоб купити відповідний дім. Треба було спішити, бо надходила осінь, що несла з собою дощі та болота.

З батьком поїхав і Арнольдо, щоб допомогти підшукати хату та рівночасно, щоб привезти для Карлуччі один невеликий, досить складний інструмент. Ним мав Карлуччі зробити сережки для Лючії.

Від"їзд відбувся так швидко, що Лючія й не зчулася, як утратила на деякий час свого милого. Настали для неї сірі будні. Два тижні – це не вічність, але якже вони тягнулися довго!.. Так довго, що

вона трохи змарніла від туги. Ще не знала, що кохання любить іспити та гартує серця.

Хитрий граф довідався про відсутність Арнольда, і Рихард знов став частим гостем Лючії, але тепер вона не раділа з його присутності, яка перед тим давала їй нагоду добре посміятися та пожартувати через його незграбність та замішання. Поява Рихарда була для неї байдужа, часами навіть дратувала її, тому пару разів не вийшла до нього, покликуючись на біль голови.

Одного вечора сиділа Лючія в вітальній кімнаті сильно задумана. Не завважила, що вечір надійшов та пора запалити світло. Надійшов Карлуччі.

– Чого ти сидиш без світла?

– Так краще, – здригнулася Лючія від несподіванки. – Скажіть, тату, коли Арнольдо приїде? – а щоб не зрадити себе цим питанням, додала: – Питаюсь тому, що вам тяжко працювати самому. Правда, що він добрий фахівець і знає своє діло?

– Бачу, що ти нудьгуєш без нього. Я теж нетерпляче чекаю на нього.

– Я не нудьгую, – почервоніла Лючія, – тільки...

– Тільки що?

– З ним веселіше. Ви знаєте, тату, що його присутність вносить якесь тепло в хату. Підбадьорює...

Карлуччі зрозумів. Сумніву не було. Він присів біля дочки і, гласкаючи її руку, почав обережно батьківську розмову, яку засадничо повинна в таких випадках вести мама. Але мати не жила. Цей тягар припав йому.

– Бачиш, моя кохана дитино, тобі час уже знати дещо та подумати про своє майбутнє. Ти вже доросла – будеш мати незабаром вісімнадцять років, а я старий. Тому пора нам обом застановитися над твоєю долею. Я не хочу накидати тобі свою волю й тому кажу: йди за голосом серця, а разом з тим не трать розуму. Кожне сердечне почування треба хоч трохи проаналізувати розумом. Пам'ятай, що голос серця завжди шляхетніший від голосу розуму, бо николи не вимагає сухих обрахунків, а просто стремить до добра, байдуже, чи для близької особи, чи для чужого, що рівнозначне. У добрі для інших знайдеш власне. Ідучи за голосом серця, треба подумати, чи це добро доцільне, бо іноді добро може принести шкоду. Я добре знаю твоє серце, тому кажу: те, що ти дотепер чинила, чини й далі. Твоя поміч для бідних, навіть і потайки від мене, завше добра. Я тобі цього не забороняю з двох причин: по-перше, що це згідне з наукою Христа, а ми ж християни, а по-друге, що це дає найвищу духову насолоду для тебе... Але я хотів щось інше сказати... Ага! Ти згадала про Арнольда. Кажеш, що з ним веселіше та що він вносить тепло в хату... Так, це правда! Арнольдо дуже гарна людина: і слухняний, і чесний, і працьовитий, і добрий, а до того ще й фахівець свого діла. Він дуже меткий. З ним пропасти не можна. Таку людину можна тільки любити. Я зовсім не дивуюсь, що ти так тепло згадуєш про нього. Скажу більше: я його полюбив, як рідного сина. З

ним працювати - одна насолода... Якщо б ти дійсно, е-е-е, так би мовити... покохала його, — випалив Карлуччі несподівано для себе, бо він хотів це слово оминути, — то я був би дуже радий мати такого гарного зятя... А як ти на це дивишся, га?

— Ай, тату! — засоромилася Лючія. — Ви щось таке кажете...

— Ти вже доросла панна, а не маленька дівчинка, й повинна була над такими речами застановлятися. Може ти думаєш, що я хочу нав'язувати тобі свої погляди, хочу тебе скривдити? Ні, ні, борони Боже! У мене й в гадці того не було, щоб примушувати тебе до чогось проти твоєї волі. Мені просто видалося, що він не байдужий для тебе. Я тому й поспішив запевнити тебе, що жадних перешкод з мого боку не буде, якщо ти дійсно. Ну, скажи, моя кохана одиначко, чи ти дійсно його... кохаєш?

— Так, — прошепотіла Лючія, припавши до батьківських грудей.

— А він тебе?

— Також...

— Хвалити Господа Бога, що я дочекався такої великої радості! - схвильовано й рівночасно врочисто сказав Карлуччі, цілуючи в голову свою кохану донечку. Від нині я можу спокійно дивитись на твоє майбутнє. Одна тільки шкода, що нема з нами під цю пору твоєї дорогої мами! Проте я вірю, що й вона з-за світів у цей час глядить на нас і поділяє з нами цю велику радість... — І тиха сльоза скотилася по щоці щасливого батька. Скотилась і зникла в ніжних кучерях не менше щасливої донечки.

Лючія теж плакала. Скорше від щастя, ніж смутку. Вона не пам'ятала своєї мами й тому нікола не відчула теплої материнської ласки, ніжної материнської любови — найкращих у світі почуттів, за якими варто плакати...

16. Тонка дипломатія.

Льомбарді не довго барився у Венеції. На протязі чотирьох днів набув гарний, невеликий дім із садом та деякі, необхідні на початок, меблі, бо ті, що мав у Реґенсбурґу, продав разом з фабрикою. Ше все тому, щоб легше було перевозитись.

Арнольдо теж досить скоро полагодив свої справи, не дивлячись на те, що мусів шукати хату разом з батьком. Та устаткування. Обидва спішили назад до Реґенсбурґу: Льомбарді, щоб спакуватись та вспіти переїхати до Венеції ще перед дощами, а Арнольдо, щоб бути разом з коханою Лючією.

Довго стримував себе Льомбарді, щоб не почати розмови з сином про одруження, пам"ятаючи раду Карлуччі в цій справі, однак не витримав. Не тому, що, скажім, не мав волі абощо, ні — вино завинило!

Сталося це зовсім припадково. Якось зупинилися вони, в поворотній дорозі, біля корчми, щоб пообідати. Відомо — зголодніли. А корчма теж відома річ: чи тисячу років узад, чи тисячу вперед, завше корчма буде корчмою. В кишені гроші бряжчали, а щоб ще більше настроїти свій апетит на печену курку, Льомбарді замовив доброго вина. А вино викликало не тільки апетит, але й погідний настрій та гумор. Льомбардові видалося, що саме тепер був відповідний, а може й найкращий момент, щоб довідатись від Арнольда про його задуми на майбутнє. Тільки треба порушити цю справу обережно, вжити тонкої дипломатії. Треба так повести справу, щоб не питати Арнольда, але щоб він сам від себе бажав розкрити перед батьком свою душу, розповісти про свої наміри та пляни. От як треба зробити!

Ці думки прийшли старому до голови після другої склянки вина. Після третьої — Льомбарді мав уже готовий плян розмови, після ж четвертої — він примостився вигідно на траві, біля корчми, щоб відпочити після смачної їди, заки погодують коней, та щоб накреслений плян увести в дію.

Арнольдо приліг біля батька й подумав, грішним ділом, що може не пошкодить трохи передріматися, щоб потім не спати, бо різні випадки трапляються в дорозі.

Четверта склянка виявилася досить капосна. Замість скрізь пити геніяльний плян, вона його просто змінила, а тонку дипломатію затягнула не менш тонким серпанком невиразности, і старий, згубивши нитку мудрости, почав досить прозаїчно:

— А що, сину, чи не пора вже тобі покинути своє парубоцтво та поважно подумати про женячку, га? Двадцять чотири роки проминуло

й скоро будеш мати двадцять п"ять. Це роки, в які інші мають уже по двоє, троє дітей! Це не жарти... От незабаром я виїду з Регенсбургу й ти залишишся сам серед чужих людей... Воно, правда, Карлуччі - своя людина, але все таки може видати дочку за якогонебудь графа німецького чи там барона. Що тоді? Ти можеш не сподобатись тому графові і вся твоя праця, все твоє знання фю-у-у!.. Так з димом і пішло. А я собі так міркую, що коли б ти не зволікав та на злість тим баронам оженився з Лючією, то й діло не пропало б намарно, і ти мав би дуже гарну жінку та ще й свою, а не якусь там німку. Ти ж дивись, вона розумна, працьовита, шпрехає кількома мовами, добре визнається на всяких там камінчиках тощо, а до того ж і добра господиня, не згадуючи вже про капітали. Ти над цим добре подумай! Така нагода трапляється тільки один раз на все життя розумієш? Я певний, що вона подобається тобі, бо й кому ж не може подобатись така гарна дівчина? І з лиця, і зо всього... А що за старим Карлуччі діло не стане, то я готовий дати відтяти собі голову! Він же відноситься до тебе, як до рідного сина... Ну, що ти скажеш на це?

– Та вона, тату, не тільки що подобається мені, я кохаю її! Кохаю до безтями, безмежно, понад своє життя...Я, тату, просто жити без неї не можу! Ви знаєте, що й вона кохає мене. Ми, навіть, дещо балакали про наше спільне майбутнє, тільки...

– Тільки що?

– Тільки не знаємо, як подивиться на наше кохання пан Карлуччі?

– Та чого тут довго возитись та роздумувати! Як подивиться Карлуччі? Ха-ха-ха! Ти може думаєш, що він перший почне? Бачиш, як то молоде та нерозумне!... Як ще не знає життя!.. Та він погодиться! Напевно погодиться, тільки це діло ми мусимо самі розпочати, розумієш? Але от що: на початках ти сиди нишком, ні пари з уст! Ще з Лючією можеш собі там розводити та різні пляни будувати. Як охота в тебе й в неї, то можете собі там цілуватись, але ти сам до Карлуччі про женячку ні мур-мур! Це вже дай мені, старому й досвідченому, бо тут потрібна тонка дипломатія! Розумієш? Напевно полагоджу так, що все буде в найкращому розумінні! От побачиш...

Підбадьорений Арнольдо весело вертався додому, а його батько після наступної перекуски, теж з вином, несподівано "тонко" захропів і майже всю решту дороги солодко проспав...

17. Арнольдо звіряється.

Два дні терпеливо чекав Арнольдо на прихід батька та полагодження ним справи одруження з Лючією. Врешті терпець урвався й на третій день Арнольдо, порозумівшись попереду з Лючією, відважився сам просити її руки у Карлуччі. Навіть трапилася добра нагода. У крамниці нікого з покупців ще не було, бо то була рання година, й тому Карлуччі возився з ковтками, призначеними для Лючії. Арнольдо в той час вирізував імена на замовлених шлюбних обручках.

– Ходи, сину, сюди до мене. Шось порадимось, – прикликав Арнольда Карлуччі. – Подивись добре на ці ковтки!.. Як, на твою думку, краще вмістити на них перли?

Арнольдо взяв одну до рук.

– Ковтки дуже гарні, – завважив, – але я думаю, що краще, як перли будуть звисати з них, скажім, на золотих стременах, або на широкому кінці військової трубки, або,,, на чомусь іншому...

– На чому ще? Ти вже докінчуй свою думку!

– Це теж залежить, для кого вони призначені: для молодої чи старшої жінки?

– Припустім, що це для старшої.

– Тоді б я звісив змія й перлу вклав би в його розкриту пащу, а замість очей дав би йому чисті ізумруди, бо гадюка має зелені очі.

– Дуже гарна думка. Мені здається, що такі ковтки будуть добрі і для молодої дівчини, очевидно, розумної, бо змій - ознака мудрости. Дякую тобі, Арнольдо, за добру пораду. Ти сам будеш з неї вдоволений і, я думаю, не раз згадаєш її, – додав тепло, притише – ним голосом.

Арнольдо розкрив широко очі.

– До чого це він?.. Невже робить їх для Лючії? – промайнула думка.

Не здаючи собі справи, Арнольдо відрухово став на праве коліно, вхопив руку Карлуччі, поцілував її, а тоді підвів очі на свого хліbодавця й почав благати:

– Пане Карлуччі! Будьте мені батьком... Дозвольте просити руки вашої Лючії! Ми кохаємось і хотіли б побратись, але нам потрібна ваша згода. Благословіть нас на нове життя! Дуже вас прошу .... Вік буду вашим вірним сином. Присягаю, що Лючії ніколи не скривджу!

Схвильований Карлуччі поцілував Арнольда в голову й підвів, тримаючи за рамена.

– Згода, мій сину, згода! Я сам люблю тебе, як рідного сина. Бері Лючію! – радісно заговорив він і в ту ж хвилину крикнув у бік помешкання. – Лючіє!.. Лючіє! Ходи сюди .... та скорше!

Почулися швидкі кроки й до них прибігла засапана Лючія.

– Тату, що сталося?

– Те, що повинно було статись, – відповів Карлуччі і, вказуючи рукою на Арнольда, додав: – Дивись! Перед тобою стоїть твій наречений. Ти щаслива?

– Тату! – кинулася вона батькові на шию й від радости заплакала.

– Чого ж ти плачеш? Якщо ви дійсно кохаєтесь, то зараз же тут при мені поцілуйтесь!

Повторювати не прийшлося.

– А тепер слухайте, мої діти! Нікому про заручини ні слова... Зрозуміли?.. Навіть і твоїм батькам, Арнольде. День народження Лючії не за горами. В той день я оголошу ваші заручини прилюдно... А зараз я вас благословляю.

Зняв зі стіни хреста, що висів ззаду над письмовим столом, перехристив ним молодих, дав поцілувати, а тоді сам поцілував і повісив на місце.

– Можеш іти, Лючіє, до себе! Ми з Арнольдом маємо тут ще інші справи...

18. Грім з ясного неба.

Льомбарді старанно підготовлявся до від"їзду. Більша частина речей була спакована й зложена на купу. Залишилася постіль і частина необхідного одягу та дещо з посуди. Ще мав навідатися до Карлуччі, як у хату ввійшов Арнольдо.

– То ви вже спаковані?

– Ще не зовсім, але майже... А я тількищо збирався йти до тебе. Маю дещо переговорити з тобою та й до Карлуччі маю справу ... Ти вже знаєш яку. Їйбо раніш не міг, хоч ти й сердишся, що не полагодив, але сам бачиш, що тут у нас робиться. Здається й нічого нема, а дивись скільки цього мотлоху та різного ганчір"я назбиралось! Тлумки за тлумками... Ще добре, що меблі продав.

– Тату! Пан Карлуччі дуже просив вас затриматися з виїздом, бо через десять днів відбудеться день народження Лючії. Він хоче бачити нас усіх на тому святі. Це ж і прислав мене в тій справі.

– Через десять днів, кажеш? Ну, це ще не довго. Можна й почекати. Маріє, а що ти скажеш на це? – звернувся Льомбардо до жінки, яка прислухалася до цієї розмови.

– Певно, що треба почекати, бо хто знає, коли знов побачимось

– Ти, Арнольдо, так і скажи йому, що прийдемо... Треба, Маріє, дещо розв"язати та дістати святочний одяг... Як так уже складається, то знаєш, що ми зробимо? Я відкладу свою розмову з Карлуччі аж до того дня.

– І я так думаю, що краще підождати з тією справою. Не втече! – усміхнувся Арнольдо загадково. – Не турбуйтеся, зрештою, я й сам полагоджу. Я певний, що все буде гаразд.

– Це ви про що так балакаєте? – спитала Марія.

– Ет!.. Про чоловічі справи. Це не торкається тебе.

Льомбарді не хотів казати жінці про можливість одруження Арнольда з Лючією, бо був певний, що вона, через свою балакучість, не заховає секрету перед своїми сусідами.

– Ти тільки натякни їй про щонебудь, як зараз поділиться вісткою зо всіма знайомими, – не раз жалівся він Карлуччі.

Тієї ж думки про матір був і Арнольдо...

Щаслива розв"язка кохання піднесла настрій в Лючії – вона стала жартувати, як і раніш.

А тим часом старий граф не спав і далі снував павутину довкола Лючії: візити Рихарда стали частіші і сміливіші.

Закоханий Арнольдо теж був веселий і хоч часом провадив з Рихардом словний двобій, то тепер ще більш тактовно, хоч і без

якого ми тут сьогодні зібрались, випало як найкраще.

Граф зробив павзу, щось надумуючи.

– Колись римляни казали: "Донек еріс феліке, мультос нумерабіс амікос, темпора сі фуерінт нубіля, солюс еріс", тобто: як довго ти щасливий – нараховуєш багато друзів, а як часи щастя проминуть – залишишся сам один.*) Ви, панно Лючіє, зараз щасливі, маєте багато друзів. Маєте їх не тому, що багаті та щасливі, а тільки через свою вдачу, бо жінки, кращої від вас, я ще не зустрічав. Я б сказав, що відносно вас римляни таки помилились, бо такої жінки, як ви, ніколи друзі не залишають. Ви ніколи самітні не будете... Найкраща квітка, як, скажім, троянда чи орхидея, найсильніше приваблює, дістає найбільший чар тоді, як починає розпукуватися, розцвітати. Тоді аромат її розходиться довкола, вібрує ніжно й вона п'янить усіх, хто переходить біля неї. Сьогодні вам сповнилося вісімнадцять років. Це якраз час вашого розквіту. Як та троянда, ви чаруєте тепер нас усіх своєю красою та ароматом чарівної молодости, проявом чудового, кристального характеру та глибокої мудрости. З правдивою насолодою, як один з ваших найкращих друзів, підношу щиросердечно цей тост за вашу молодість і красу, щоб вони ніколи не зів'яли, та щоб ваша мудрість ще більше збагатилася, а ваше життя щоб було довге та безмежно щасливе!

Граф випорожнив свою чарку одним духом і відкинув її позад себе. Чарка з брязкотом розлетілася на дрібні кавалочки. Всі випили також стоячи, проте кожний поставив порожню чарку перед собою на столі, після чого всі сіли й почали обідати. Слідом за вином на столі з'явився міцний мед. Товариство підбадьорилось і всі заговорили нараз. Стало весело.

Рихард кілька разів намагався виголосити промову, але так складалося, що за кожним разом хтось ставав на перешкоді: то пропонували взяти кавалок м'яса, ніби спеціяльно приготованого, то випити чарку, то Лючія звертала до нього з якимсь запитом, то знов Арнольдо... Так і не виголосив.

Обід наближався до кінця. На столі з'явилося шампанське. Карлуччі зарядив наповнити бокали, тоді підвівся й, з бокалом у руці, звернувся до гостей:

– Дорогі мої пані і панове! Я дуже радий бачити вас усіх згуртованих разом при цьому столі, щоб належно відсвяткувати день народження моєї коханої донечки Лючії. Зараз вона дуже щаслива. З її щастя ми всі радіємо, бо вона, як той промінь сонця, освітлює наші серця й збільшує в них радість. Але її щастя кріється не тільки в завершенні вісімнадцятого року майже безтурботного життя. Рахую за особливе щастя проголосити тут прилюдно, в присутності моїх дорогих друзів, що моя найдорожча, єдина, кохана донечка Лючія сьогоді за...

Карлуччі не докінчив. Бокал випав йому з руки й з брязкотом розбився на підлозі, а тіло тяжко зсунулося на стілець. Був би звалився на підлогу та впору підтримали його граф з Льомбардом.

*) Доки щастя служить, доти приятель служить – укр. приказка.

Негайно вислали за лікарем графську карету. Прибулий лікар ствердив наглу смерть від серцевого удару. Не витримало змучене серце такого сильного зворушення...

Шалений ураган почав свою нищівну роботу. В природі так побудовано, що людина ніколи не має повного, тривкого щастя. Завше на зміну приходить страждання. Чим щастя повніше, тим страждання глибше...

Поховали Карлуччі на третій день. За домовиною йшла велика сила народу, що складалася не тільки з приятелів та знайомих, майже вся Реміснича дільниця вийшла віддати поклін та останню пошану людині, яка зуміла виховати таку чутливу до людського горя дитину, якою була Лючія. Та Лючія, що вміла вчасно подати немічному чи обездоленому свою помічну руку. Тепер її горе було також їх горем...

Після похорону свого найкращого друга, Льомбарді попрощав Лючію з Арнольдом, поблагословив їх на спільне життя, пообіцяв приїхати на весілля, що мало відбутись через рік з уваги на жалобу і від'їхав до Венеції.

Старенька мамка так була потрясена смертю свого опікуна, що захворіла й поклалась до ліжка, а через два тижні помандрувала в далеке невідоме слідом за Карлуччі. Лючія мусіла прийняти на себе всю господарку, а Арнольдо – заведення.

Молоді залишилися одні в цьому безмежному, людському морі...

19. Напад.

Граф скаженів. Здавалось, що от-от здійсняться його наміри, а тут раптом все обірвалось. Треба тепер шукати іншого виходу, бо реченець заплати боргів не за горами. Він здогадувався, що Карлуччі хотів оголосити заручини Лючії з Арнольдом, тому його думки стали ще тяжчі, а погляди – ще грізніші. На одне тільки його появлення, вся численна обслуга тремтіла як в пропасниці, бо за найменшу провину карав немилосердно.

Одного вечора граф замкнувсь у себе в кабінеті й просидів там аж до ранку. Вийшов трохи змарнілий від безсонної ночі та гризот, але з блискучими очима. Обличчя зраджувало тверду рішучість. Ще всі спали. Жадного руху. Постояв хвилинку, подумав і скерував свої кроки в бік спальні сина.

Рихард ще спав. Граф присів на краю ліжка, збудив сплячого й почав викладати перед ним якийсь плян. Рихард здивовано та з острахом слухав батька, проте нічого не міг зрозуміти, бо знервований до краю граф, замість оповісти все за порядком, говорив уривками, перескакуючи з теми на тему. Рихард одне лише второпав, що Лючії загрожує велика небезпека.

Остання думка змусила його встати й швидко зодягнутись. Тоді попросив батька ще раз оповісти все за порядком і щойно тоді, як граф повторив більш послідовно, Рихард зрозумів усе. Зрозумів також і те, що в намірах батька не все було гаразд. Раніш він цінив його дуже високо. Граф був для нього взірцем ідеалу, яким повинна бути людина його верстви, дарма, що погляди батька були егоїстичні та далекі від гуманности, але він засвоїв ці погляди і з ними було йому добре. Аж тут прийшла велика зміна. Несподівано побачив батька в іншому світлі. Правда, граф зумів переконати Рихарда, що мета виправдує засоби та що взагалі світ так побудований, що одне живе за рахунок другого. Рихард погодився з виводами, хоч в його душі десь там дуже далеко іноді відзивалася якась гризота, яку ми називаємо голосом сумління, але вона була така слабенька, що він її невеликим зусиллям волі відганяв від себе так, як відганяють надокучливу муху.

Після розмови з сином граф прикликав свого вірного камердинера Адольфа й дав йому точні інструкції, зв язані з задуманим пляном, після чого випив чашку кави й поклався спати, щоб бути свіжим до дальшої праці.

Ця подія відбулася десь через місяць після смерти Карлуччі.

Надійшла осінь, а з нею - часті дощі. Вся природа посумніла та прибрала пригнічений вигляд. Сонечко іноді проривалося крізь густий

серпанок хмар, щоб на хвилинку пригріти охолоджену землю, але знов ховалось, наче соромилося своєї диверсії. По всій Баварії рух змалів і тільки невідклична конечність змушувала людей до подорожування.

Пополудні відсвіжений граф наказав подати карету. Старанно поголений та гарно зодягнений, він знов мав вигляд зрівноваженого джентльмена, в якого на устах грала привітна усмішка. О, він умів добре грати свою ролю! В пізніші часи він міг би стати великим актором всесвітньої слави, тільки що тоді шляхта ще не виступала на сцені, бо це рахувалося нижче їхньої гідности.

Граф від'їхав до Регенсбургу.

Лючія була вдома й працювала в своєму заведенні. Саме розглядала з Арнольдом різні батьківські рисунки золотих та срібних виробів, як до заведення увійшов граф.

– Добридень, дорогенька панно Лючіє! Добридень милий Арнольдо! – весело вітався граф. – Алеж і погода, алеж і погода... Добрий господар навіть пса не вижене на двір у таку погоду, а я, як бачите, мушу тупцювати по такому болоті.

– Дуже рада бачити вас, пане графе! – зраділа Лючія, бо якби там не було, але граф належав до її приятелів, які могли розважити в такому тяжкому горі. – Хто ж вас змушує їхати в таку недобру погоду? Сиділи б краще вдома та книжки читали.

– Коли ж ба!.. Обставини, моя дорогенька, обставини... Тільки через них мусів покинути свій тепленький барліг та виїхати на люди... Уявіть собі, що через місяць має приїхати до мене кузинка. Щоб ви тільки знали, що це за зіллячко, що це за вибаглива жінка! Та ви навіть і уявити її собі не можете. Торік, як гостювала у мене, розкритикувала майже всі кімнати, а особливо дісталося ватранові. "Що ж то, каже, за ватран у тебе, як на ньому ні одного золотого взору! Навіть звичайного годинника не поставив на ньому. Та й рама від портрета покійної дружини зовсім проста, без позолоти, без хочби одного камінчика. Так, начеб це був не жінчин портрет, а якоїсь пралі чи селянки... Як приїду, каже, на другий раз, то щоб хоч ватран виглядав, як належить йому бути, бо мені не тільки гидко сидіти при вогні та дивитись на нього, але й соромно за тебе самого!" От такого прочухана дала.

– А ви б їй відписали, що ваш ватран ще не готовий та що привести його до належного вигляду зараз неможливо через осінь. Може якраз не приїде. Зрештою, я не знаю, чи вона бажана для вас особа.

– Бажана - небажана, але відмовити в прийнятті до себе не можу, бо то, знаєте, і далека родичка, хоч, фактично, не родичка, а так собі, ну й зв'язки... Тим більше, що Рихард розпочинає свою кар'єру.

– Як так, то інша справа.

– Я тому й приїхав до вас, щоб ви допомогли мені щось зробити з ватраном, щоб мав належний вигляд.

– Може ви привезли рисунок ватрана, щоб я могла зорієнтуватися?

– На жаль, ні.

– В такому разі самі нарисуйте з пам"яти, бо я мушу знати, як він виглядає.

– Та де там! – махнув граф рукою. – Я не пам"ятаю, що їв учора на обіді, а ви хочете, щоб я пам"ятав, як той ватран виглядає. От такий собі, мурований з каменю, з отвором на дрова і, взагалі, дуже вигідний... Ще все, що можу сказати про нього.

– Цього мало. З такого опису я нічого не зроблю, бо, крім вигляду, я мушу мати ще й точні виміри.

– Як вам потрібні виміри, то на це рада знайдеться. Очевидно, що привезти його до вас я не можу, бо він вмурований в стіну. Мені залишається тільки просити вас, щоб ви приїхали до мого замку й там на місці поробили необхідні виміри та взагалі побачили б, що йому бракує з огляду на кімнату та розміщені в ній меблі. Дуже вас прошу, панно Лючіє, зробити ласку для мене, відвідуючи мій замок. На місці все можна зробити. Я буду щасливий бачити в себе так у дорогу гостю, як ви, панно Лючіє. Прошу не відмовитись. Ви тільки скажіть, коли ви можете приїхати до нас, то я на той день пришлю за вами свою карету. Очевидно, що й відвезу вас назад додому.

Така пропозиція не була для Лючії несподіванкою, бо Карлуччі часто робив виїзди в подібних справах до довколишньої аристократії, беручи з собою Лючію, щоб познайомити її з людьми вищої верстви та показати їхнє життя. Часом він брав і Арнольда.

– Добре! – погодилася Лючія. – Тільки я не приїду сама, а в товаристві Арнольда. Правда, Арнольдо, поїдемо до пана графа разом?

– Очевидно. Інакше й бути не може.

– Це ще краще! – зрадів граф. – Буду дуже радий гостити вас обох у себе.

Граф розраховував, що оскільки Лючія погодиться на виїзд, то тільки в товаристві Арнольда, бо не належало до доброго тону відвідувати самій жінці, та ще й молоденькій панні, чисто мужеську родину навіть і в комерційних справах. Як бачимо, граф не помилився.

– Я думаю, що ми зможемо приїхати до вас післязавтра. А як ти думаєш, Арнольдо?

– Я думаю, що це буде відповідний день. На завтра я маю чимало роботи. Крім того на завтра ми сподіваємось клієнтів, які мають цей день призначений для них, щоб отримати свої замовлення.

– Післязавтра й для мене відповідає. Отже післязавтра рано... На котру годину можна прислати карету?

– На дев"яту рано. Чи так буде добре?

– Година залежить виключно від вас, панно Лючіє. Маю надію, що при тій нагоді ви не відмовитесь розділити з нами скромний, кавалерський обід... Між іншим, я не зможу приїхати за вами особисто, бо так складаються обставини, зате назад, то відвезу вас я сам. Згода?

– Дякую за запрошення, але ми змушені відмовитись від обіду

з огляду на наше заведення. Чим скорше ми вернемось, тим краще для наших клієнтів. Ви нас розумієте?

– Я навіть і слухати не хочу про відмову, дорогенька панно Лючіє. Я вже два рази обідав у вас і ні разу не відмовився. Постараюсь довго не затримувати вас, проте зреванжуватись ви мусите, а то погніваємось.

У заведення ввійшов незнайомий мужчина.

– Отже до післязавтра! – вклонився граф, користаючи з приходу клієнта, і вийшов.

А в ніч перед виїздом до посілости графа, Лючія мала тяжкий, дуже дивний сон. Їй приснилося, що Арнольдо, зодягнений начорно, їхав верхи на сивому коні й ввесь час реготав. В одній руці він тримав кошик з яйцями, а в другій – заручиновий перстень, на якому опал сам рухався, мов живий, і з нього скапувала кров.

– Подивись добре на цей опал і запам"ятай його значення! – крикнув він до Лючії й поскакав далі.

Потім прийшов її батько разом з мамкою та ще з якоюсь молодою, дуже гарною жінкою. Лючія відчула своїм серцем, що це була її рідна мама.

– Підійди до мене моя маленька, кохана Лючіє! Ти вже добре вмієш ходити, – заговорила жінка,– то ходи ближче й я пригорну тебе до свого серця. Тобі відразу стане легко на душі.

Вона подала Лючії якийсь рушник, дуже довгий, місцями продертий, та й каже:

– Він тяжкий, але ти його перенесеш. Тобі Арнольдо поможе...

Лючія прокинулась уся мокра від поту. Пригадала свій сон. Стало тяжко на серці. Полежала ще кілька хвилин, потім швидко зодягнулась і побігла подивитись, що робить Арнольдо. Мала сильне бажання розповісти йому про цей дивний сон.

Арнольдо сидів у працівні за столом і направляв годинник. Побачивши Лючію, він підійшов до неї, ніжно обняв, поцілував і посадив поруч себе.

– Невже ти виспалась, що так рано встала? – запитав з усмішкою на устах, не відриваючи закоханого погляду.

Нічого не відповіла. Тільки дужче притулилася до нього. Обличчя Арнольда сіяло радістю та безмежним щастям. Був у гарнім настрої. Лючії стало соромно за свій страх. Постановила в душі нічого не казати про свій сон, щоб не викликати смутку чи тривоги в його душі.

О дев"ятій годині прибула графська карета. Візник подав Лючії лист, в якому граф ще раз просив чемно не відмовити йому допомоги в справі ватрану, при чому нагадав, щоб Арнольдо не забув захопити з собою якийнебудь прилад до вимірів, бо він такого в себе не має.

Лючію наче щось кольнуло в серце. Мала передчуття, була майже певна, що ця поїздка добра не принесе. Навіть завагалась і мала

намір відкласти її на пізніше, проте переборола себе й увійшла до карети разом з Арнольдом.

День випав ясний, хоч по небі ще пересувалися хмари, закриваючи сонце. На дорозі стояли калюжі й карету часто обкидало болотом. Місцями колеса попадали в глибокі вибоїни й тоді всіх розкачувало, як у човні. Один раз малощо не перекинулись, але візник був досвідчений, і все обійшлося без випадку.

Їхали переважно серед піль, хоч часто невеличкі гайки перетинали їм шлях. Так проїхали з пів дороги, аж опинилися в густому лісі, де сонця майже не було видно. Видавалося, що надворі смеркає. З боків визирали темні, непрохідні пастки, вкриті густим чагарником. Сосни, що чергувалися з великими дубами та смереками, були стрункі, з широкими коронами вгорі, що впиралися, здавалось, у саме небо.

Ставало лячно. Болота було ще більше, ніж у полі, і стомлені коні йшли ходою.

Так їхали лісом може з годину. Раптом почулися викрики десь спереду.

– Стій!.. Ні кроку далі, а то стріляти будемо!

Візник зупинив коні. Арнольдо видобув дві пістолі, що завше з собою брав у дорогу, і виглянув з карети через віконце. Лючія з переляку забилася в куток і мовчала.

Біля десятка обідраних розбишак вмить окружили карету. Двох смілівіших вхопили за ручку від дверцят і відкрили їх зі силою так швидко, що Арнольдо малощо не випав з карети, бо прихилився довіконця, що було в дверцятах, щоб краще побачити напасників.

Не було іншої ради і Арнольдо, крізь відчинені дверцята, стрілив до розбишак впритул, кладучи трупами двох з них, але щоб набити пістолі наново – не було вже часу. Його вхопили міцні руки й витягнули з карети на землю. Лючія не витримала й зомліла, зсунувшись на дно карети. Можливо, що її не завважили, бо ніхто на неї не звертав уваги.

– Ми б тебе живим пустили, якби ти не забив наших товарішив. Тепер за їхню смерть мусиш сам заплатити смертю! – сказав ватажок.

Арнольдо, несподівано для розбишак, шарпнув з такою силою, що напасники попадали, а тоді блискавичним ударом кулака в груди повалив на землю самого ватажка. Збентежені розбишаки розгубилися. Арнольдо вже хотів ускочити назад у карету.

– Чого поставали, дурні? В"яжить його! – крикнув ватажок, ледве підводячись на ноги.

Розбишаки знов цілою гурмою накинулися на нещасного Арнольда, проте той встиг ударом чобота в живіт повалити ще одного, а іншому кулаком звернути щелепу. На тому його оборона скінчилась, бо він упав, з викрученими назад руками, на землю під тягарем насівших на нього голодранців.

Арнольда зв"язали й попровадили десь у кущі.

Тим часом візник, який бачив усю сцену, як тільки розбишаки віддалились, вдарив по конях і втік, везучи непритомну Лючію...

20. Пекельний задум.

Лючія прокинулась у незнайомій кімнаті. Біля неї сидів граф.

– Невже це ви, пане графе? Де ж це я знаходжусь? Що це вчора сталося з нами? Ох, якже болить мені голова...

– Заспокійтесь, дорогенька панно Лючіє, та дякуйте Богові, що ви тепер у мене перебуваєте.

– А де Арнольдо?

– Арнольдо?.. Зараз я вам оповім усе за порядком. На підставі розповіді візника, ваша пригода виглядала так: коли розбійники оточили карету, Арнольдо не стримався й застрілив двох на місці. Тоді його схопили й потягнули в кущі. Візник ще чув, як їхній ватажок сказав, що за смерть двох людей Арнольдо мусить заплатити смертю. Візник використав замішання, вдарив по конях і щасливо довіз вас сюди. Я негайно призначив певну кількість своїх людей, озброїв їх і наказав перевести розшук за розбійниками, бо хотів у той спосіб урятувати Арнольда, якщо ще його не забили.

– Невже ж його забили? – скрикнула Лючія. – Боже, змилуйся над нами!

– Я цього не думаю й скажу вам чому. Ви тільки не хвилюйтесь а вислухайте спокійно. Вся справа в тому, що вони напевно перше, ніж забити Арнольда, випитали від нього, хто він такий. Арнольдо не мав потреби затаювати правду, тому, на мою думку, він напевно все розказав. Вас знає вся околиця, як багату жінку. Тому розбійники напевно зажадають від вас окупу за Арнольда. Цього я не тверджу. Це тільки моє особисте припущення, бо мої люди ще ані тих розбійників, а ні Арнольда, чи його тіла не знайшли. Слід по всіх загинув.

– Та я без вагання заплачу їм кожну суму, аби тільки він був живий та повернувся додому!

– Дорогенька панно Лючіє! Довіртесь мені, як рідному батькові. Мені здається, що до сьогодні я ще нічим не захитав вашого довір"я до мене. Я вповні заслужив на нього. Тому хочу дати вам добру пораду. Зараз вам вертатись додому не можна з двох причин: по-перше, що ви настільки знесилились від потрясення, що теперішньої тяжкої дороги не перенесете. Це ж осінь! А по-друге, вам особисто їхати зараз небезпечно, бо, зловивши вас, вони можуть зажадати від вас весь маєток для окупу. Що ж ви будете робити, як усе втратите? Отже краще зробимо так: тому що в вашому заведенні зараз нема нікого, ви видасте мені формальне уповноваження на провадження вашого заведення, очевидно тільки тимчасово, реченцем, скажім, на ... два тижні, чи один місяць – байдуже, бо це не грає жадної ролі.

Це тільки звичайна формальність. На протязі цього часу я переведу розшуки, домовлюсь з тими розбійниками й за певну суму видобуду Арнольда, очевидно, як він ще живий, а для цього я тоді поїду до Регенсбургу й візьму з вашої каси потрібну суму, якщо ви на це погоджуєтесь і довіряєте мені. Ви ж за цей час видужаєте, поправитесь і я вас відвезу додому, але іншою, окружною дорогою, щоб оминути можливу небезпеку...

Лючія не вагалася. Виводи графа були такі правдоподібні, говорив він так переконливо, що вона не могла не довіритись йому, тим більше, що тепер була самітна й здана на його ласку чи неласку. Вона підписала готове, формальне уповноваження на провадження ним або його довіреною особою всіх справ, зв'язаних з її ювелірним заведенням, реченцем, як сказав граф, на один місяць. Підписала, не читаючи, з повним довір'ям до його слів.

Граф негайно перебрав заведення, бо Лючія віддала йому ключі від хати, і посадив там свого чоловіка з наказом, щоб замовлень не приймав, а тільки продавав усі речі, що знаходились у заведенні. По гроші він сам мав приїхати, бо везти було небезпечно. З продажем була та вигода, що всі товари мали визначені Лючією ціни на відповідних картках, долучених до кожної речі.

Одночасно граф повідомив Лючію, що розпочав енергійні розшуки за Арнольдом.

Минуло три дні. Граф з великим смутком сповістив, що ще не напав на слід розбійників, але має надію дещо довідатись про них, бо видав трохи грошей на розвідку, здається, досить успішно.

– Зараз ще нічого конкретного сказати не можу. Скажу тоді, як буду мати цілком певні відомості.

– Про видані гроші ви, пане графе, не турбуйтесь. Я все вам поверну з великою вдячністю.

– Це така дрібниця, що про неї не варто й згадувати. Ви, краще, заспокійтесь, прийдіть до себе й відпочинком поправте своє здоров'я. Надіюсь, що все буде по нашій думці...

На четвертий день Лючія попробувала встати з ліжка. Хотіла вбратись, але знесилення від пережитого та від перебування в ліжку було завелике й нічого з того не вийшло.

Проба вставання виявилася проте добрим ліком, бо коли принесли їй обід до ліжка, вона з'їла з великим апетитом, після чого добре виспалася. На слідуючий день вона знов попробувала встати. На цей раз мала успіх, бо сама зодягнулась. У дзеркалі, щоправда, ледве впізнала себе. Так змарніла, що аж великі круги виступили під очима.

Того дня вона перший раз засіла за графський стіл. Обід був виставний, і вона підсилилась. Граф примусив її випити трохи вина, від чого її щоки легенько зарум'янились.

Вечором граф, під час дружньої бесіди віч-на-віч, натякнув на можливість одруження її з Рихардом. Лючія відразу пригадала свій сон та останні слова Арнольда.

– Ні, ніколи цього не зроблю. По вік не зраджу свого Арнольда,

– подумала вона й рішуче відкинула предложення графа, мотивуючи тим, що тепер вона носить жалобу по батькові.

Граф більше не підносив цього питання, тільки недобра усмішка перекосила його обличчя, проте він відразу опанував себе. Дальша розмова йшла на буденні теми.

Цю ніч Лючія спала неспокійно. Ввесь час її переслідували розбійники разом з графом і Рихардом. У розпуці вона кликала на поміч Арнольда, але той відповів, що його зв"язали й він нічого не може зробити.

Прокинулася досить пізно – десь біля одинадцятої години. Хотіла підвестись і не могла – так сильно голова боліла. Полежала ще з пів години, поки біль не вщух, і тоді встала. Миска з глечиком теплуватої води стояла в кутку на низькому столику. Там же лежав кавалок мила, а рушник висів на стіні над мискою. Вона швидко вмилася, зодягнулася й підійшла до дверей, щоб побачитися з графом. Мала намір сьогодні ж таки вернутися додому.

Роздумуючи над тим, як вона буде переконувати графа про свій намір, вона, як звичайно, натиснула ручку й пхнула двері. Двері не піддалися. Ще раз попробувала, гадаючи, що не так відчиняла, але двері не піддавалися. Їй стало лячно.

Чому ж двері замкнені?

Попробувала ще раз і в розпуці почала гримати кулаками в двері та кликати на поміч. Втім клацнув замок, двері відхилилися й в них показалась голова в чорній масці на обличчю.

Лючія відсахнулася й від страху закрила очі руками.

– Прошу не лякатися, достойна пані! – заговорила таємнича маска. – Його світлість разом із сином зволили від"їхати. Вернуться, мабуть, надвечір. Мені наказано замкнути достойну пані, щоб ніхто не зробив їй кривди, ну й ... з тих самих причин не дозволено проходжуватись по замку. Якщо, достойна пані, бажаєте собі щось з"їсти, то мені наказано негайно задовольнити це бажання. – закінчив незнайомий, низько вклонившись.

– Хто ви такий? Чому маску надягнули на себе?

– Я – камердинер його світлости. – знов уклонився незнайомий. – Під час ловів я мав нещасливий випадок і моє обличчя було покалічене. Його світлість наказали мені одягнути маску, щоб своїм виглядом не лякати гостей.

– Мене дуже дивує ця поведінка графа. Зрештою, я це виясню, як граф вернеться... Отже добре: нагодуйте мене!

– Достойна пані бажають їсти в їдальні, чи маю подати їжу сюди в кімнату?

– Краще я піду в їдальню.

Камердинер ще раз уклонився низько й пропустив Лючію, однак не пустив її через залю, а показав іншу дорогу вузьким коридором.

– Я ж ходила ввесь час через залю. Тільки тудою я знаю хід до їдальні.

– Такий маю наказ. А хіба для достойної пані не все одно, куди йти?

Лючія здвигнула байдуже раменами й пішла вказаною дорогою. В їдальні вона не могла їсти через своє знервування, зате випила спрагу й випила дві чашки кави, після чого вернулась у свою кімнату.

– Якщо достойна пані забажають собі чогонебудь, то прошу ласкаво потягнути за оцей шнурок від дзвінка. – сказав камердинер, вказуючи на шнурок, що звисав недалеко від ліжка.

Уклонився й вийшов, замкнувши двері за собою. Було чути, як клацнув замок і як виймав ключа з дверей.

Лючія пройшлася нервово по кімнаті кілька разів, роздумуючи над своєю несподіваною та такою дивною долею, потім зупинилась біля шафи, де видніли книжки за скляними дверима, відкрила її, витягнула першу книжку, яка трапилась під руки, сіла на канапі й почала читати...

Надвечір хтось застукав у двері.

– Увійдіть! – кинула Лючія.

Клацнув замок і на порозі станув мужчина, що скидався на графа. Лючія здивовано оглянула його з ніг до голови й сама собі не повірила: постать, одяг, навіть обличчя ніби графа, тільки звідкіля взялись у нього за одну добу борода й вуса? Невже це його брат?

– Прошу пробачення, чарівна Лючіє, що ввесь день перетримав вас у неволі. – заговорив мужчина, чемно цілуючи руку.

Лючія впізнала голос графа й отямилася.

– Перш за все прошу вияснити мені всю цю маскараду. Ви причепили собі бороду та вуса, а ваш камердинер надягнув маску на обличчя. Що це все значить?

– Не хвилюйтесь, панно Лючіє! Нічого тут особливого нема. Із слів мого камердинера я довідався, що ви вже знаєте причину, чому він у масці. У нього обличчя так подерте та в ранах, що ви б не могли дивитись на нього без жаху та жалю. Щодо моєї бороди, то мушу признатись вам, що в нашій родині є один день у році, коли всі мужчини нашого роду мусять мати бороди та вуса. Нічого ми не вдіємо, бо це наше традиційне свято, якого дотримуємося від сторіч. Зрештою, воно для вас не цікаве. Краще скажіть мені, як ви себе почуваєте тепер? Чи не голодні?

– Я не голодна. Камердинер нагодував мене, але я почуваю себе дуже погано. А тепер поясніть мені, будь ласка, яким правом ви мене замкнули в моїй кімнаті на весь день? Це щось нечуване! Я не рабиня ваша й не полонена. За таке поступування ви будете відповідати!

– Прошу пробачення й за це. Я хотів попередити вас, але ви ще спали. Не хотів переривати вам сну, щоб ви краще почували себе, тому й наказав Адольфові замкнути вашу кімнату. А зробив це тому, що ми завважили щось незвичайне: біля нашого замку вештаються досить підозрілі особи. Мені прийшло на думку, що вони шукають нагоди вас викрасти, з уваги на ваше багатство. Можливо, що вони належать до тієї банди, що тоді напала на вас та забрала Ар-

нольда. А тут якраз випало наше свято й ми мусіли спішити до міста. Коли б не свято, я б їх усіх переловив або й постріляв, та не було коли. Тому то, з огляду на вашу безпеку, я наказав позамикати всі двері в замку, не тільки одні ваші, та до мого повороту нікого до середини не впускати. Я гадав, що коли ви добре відпочнете та наберетеся сил, то я завтра або післязавтра відвезу вас додому окружною дорогою, бо залишатись тут довше може було б і небезпечно для вас. Отже робив це все в добрій вірі, щоб дійсно допомогти вам, як ваш добрий приятель.

– Дякую, пане графе, за ваші турботи й дуже прошу завтра відвезти мене додому. Я тут нетерпеливлюсь та наче на голках сиджу... А що чути про Арнольда? Невже слід по ньому загинув? Я в це не вірю. Молю вас, благаю: згляньтеся на нещасну сироту! Допоможіть мені в біді! Ніколи вашого шляхетного вчинку не забуду...

– Не зневіряйтесь і не впадайте в розпач, дорогенька панночко! Я все зроблю, що буде в моїй спроможності. Мені здається, що я вже на добрій дорозі. Незабаром будемо мати вістку про вашого Арнольда, якщо його ще не забили.

– Зробіть, пане графе, все, що можете, щоб його врятувати... Грошей не пошкодую, хоч би прийшлось і половину майна втратити.

– Яка ж ви дивна, панно Лючіє! Мені ваші гроші не потрібні. Я сам не знаю, що зі своїми робити... Я рахую обов'язком чести допомогти вам у нещасті, тим більше, що ви жінка. Даю вам своє графське слово, що я не зупинюся перед риском утрати навіть і свого життя, аби тільки привернути вам спокій.

– Ні, ні, пане графе! Не наражуйте свого життя. Я цього зовсім не бажаю. Я думаю, що за гроші можна все зробити. Моїх грошей ви не шкодуйте... Боже мій, Боже! Чому я така нещаслива? За що я, кругла сирота, маю так гірко покутувати? – заплакала Лючія.

– Не плачте, панно Лючіє, бо цим ви тільки біль завдаєте мені. Ще не все втрачене. Тримайте свої нерви в руках... От, краще, ходім пообідаємо. Їжа скріплює тіло та привертає духову рівновагу. Треба, щоб з нами було так, як римляни казали: "Менс сана ін корпоре сано маґнум бонум ест", тобто здоровий дух у здоровому тілі – велике добро. Я це розумію в той спосіб, що коли наш шлунок заспокоєний, то тим самим і все тіло здорове, бо отримало, що потребувало. А як тіло здорове, то й розум працює краще, більш зрівноважено. Тоді висновки наші будуть логічні.

– Я не голодна, дякую.

– Це вам тільки так видається через турботи. В житті треба мужньо зустрічати всі перешкоди, переборювати їх, витримувати всі удари недолі...

Лючія більше не перечила, бо й сама відчула, що голодна.

Під час обіду говорив переважно граф. Лючія часом відзивала-

ся, але більше мовчала. Щодо Рихарда, то за ввесь час він не вимовив ні одного слова й сидів наче пригнічений та був неуважливий. Зрештою ніхто до нього не звертався.

– Мушу повідомити вас, панно Лючіє, що сьогодні має приїхати моя кузинка. Це та, про яку я недавно згадував та хотів через неї прикрасити ватран. Описувати кузинки я не буду. Краще ви самі побачите, що це за цяця. Між іншим, дуже розумна та незвичайно гостра на язик...

Що могла обходити Лючію ця "цяця, гостра на язик?" Вона навіть не обізвалася на це повідомлення.

– Мені дуже прикро це робити, і тільки з огляду на вашу безпеку, панно Лючіє, мушу сьогодні ще раз позамикати всі двері в замку, бо ми з Рихардом їдемо сьогодні знов, у зв"язку з нашим родинним святом, а вернемось пізно вечером, правдоподібно в товаристві моєї чарівної кузинки. Радив би вам переспатись по обіді. Це й для здоров"я краще, і будете відсвіжені на вечір, бо маю надію познайомити вас із кузинкою під час вечері. А завтра, як буде погода, бо навіть і заноситься на погоду, я вас відвезу особисто до Реґенсбургу. Між іншим, від завтра я почну розшуки за Арнольдом іншим способом, більше радикальним. До цієї пори я тільки розпитував, а тепер почну допитувати. Не люблю цього вживати, але іноді мушу. Допит завше прискорює справу.

– Не мучте людей. Це не потрібне. Не беріть гріха на свою душу. Краще орудувати грішми. Гроші скорше розв'яжуть язика, ніж тортури.

– Не турбуйтесь, панно Лючіє! Буду робити, як краще. Може й не доведеться допитувати...

По обіді Лючія вернулась у свою кімнату. Спати не хотіла. Почала знов переглядати книжки. Чула, як клацнув замок у дверях, але більше тим не переймалась. Приїзд кузинки зовсім не цікавив. Було б краще, щоб приїхав Арнольдо. Навіть доля її заведення була байдужа для неї – так була пригнічена.

Вже було по десятій вечора, як до Лючії постукали. Це Адольф прийшов сповістити, що його світлість чекає на неї в залі.

Лючія здригнулася від появи камердинера й в тій же хвилині вона відчула якийсь тягар на душі, а серце так стиснулося, що малощо не впала.

Лючію огорнуло недобре передчуття!

Їй видавалося, навіть була певна, що зараз має щось статись.

Щось таке, що заважить на її житті...

Мусіла йти, хоч і не хотіла. Не могла перечити, щоб не зробити з графа ворога. Це ж могло відбитись на дальшій долі Арнольда, бо чим частіше граф натякав на можливу смерть Арнольда тим сильні–

ше зростало переконання, що Арнольдо ще живе. Треба лише щось зробити і вони знов будуть разом.

Відрухово поправила волосся, оглянула себе в дзеркалі й пішла за Адольфом. А в той момент, як Адольф відвернувся, щоб іти попереду, вона непомітно перехристилася.

Камердинер відкрив двері на залю й відступив набік, схиливши голову. В дверях стояв граф з приємною усміщкою на устах.

– Дозвольте вашу ручку!

Вклонився елеґантно й наставив свій лікоть.

Завагалася.

Швидко підхопив її під руку й майже владно потягнув до середини.

Лючія відрухово кинула погляд на залю, гадаючи, що зараз побачить незнайому кузинку графа, але побачила щось зовсім інше, від чого їй стало недобре. Сердце в грудях забилося сильніше й перед очима попливли круги. Відчула, що голова якось дивно захитала від припливу крови до мозку. Було враження, що от-от зомліє. Хотіла повернутись, щоб ухопитись за двері чи стіну.

Граф завважив зміну в Лючії. Хвилинку завагався, але зціпив зуби і, міцно підтримуючи під руку, силою попровадив її на середину.

– Що ви робите зі мною? Чого вам треба від мене? – снувалися думки.

Хотіла висловити їх на голос, але від знесилення тільки охнула й ледве чути прошепотіла:

– Що це все має значити?

На середині залі стояв священик. Перед ним - аналой, а на аналої - дві запалені свічки. Поруч священика - молодий мужчина з бородою та вусами, як у графа, і так само зодягнений.

Ще убрання та узброєння графа й молодого мужчини, їх бороди та вуса не дивували Лючію, знала про родинне свято графів, так само в молодому мужчині впізнала Рихарда, зате небуденний вигляд залі, яку вона ще пару днів тому оглядала, та поява в ній священика, замість кузинки, сильно перелякали її.

Граф не відповів на запит Лючії. Підвів її до священика й поруч неї поставив Рихарда. Останній зблід і спустив очі вділ.

– Отче! – звернувся граф до о.фон-Гельце, бо це власне був він. – Прошу повінчати молоду пару.

Священик зрозумів, що тут криється підступ, бо в тій хвилині Лючія почала плакати.

– Я вас не розумію. – сказав священик. – Чому я маю вінчати, коли ви везли мене до хворої? Де ж та хвора?

– Ще раз прошу ні про що не питатись. Це й є хвора. Але не в тому справа. Потім ви довідаєтесь дещо більше, але зараз прошу ні-

чому не дивуватись, а виконувати моє прохання.

Аж тепер Лючія зрозуміла, що її чекає. Виходить, що граф їздив не по кузинку, а по священика, і хоче, користаючись із відсутности Арнольда, звінчати її з Рихардом силою. Вона хотіла протестувати, кричати, бігти з цього проклятого замку, або хоч дати графові поличника та плюнути йому в обличчя, чи просто розповісти все священикові й просити в нього захисту, проте, замість виконати свої бажання, вона ще дужче заплакала...

Всі переживання, яких Лючія зазнала на протязі останніх днів, від часу виїзду з дому, так знесилили її, що її воля була спаралізована. Бачила, що зараз станеться те, чого вже направити не зможе, бо рятунку не було. Ще тільки один Арнольдо міг урятувати її...

І Лючія полинула думками до бідного Арнольда, що десь мучиться безневинно та напевно не відчуває того жахливого нещастя, що зависло над нею. А може він дійсно не живе більше, як це не раз натякав граф?

Ця думка ще більше обезволила її.

– Якже я можу вінчати, як не було ні одної оповіді? протестував священик.

– Вони вже були. Хтось інший оголосив! – збрехав граф. – Ви не турбуйтесь тим. Я за це відповідаю.

– Ну, добре. Але як я можу вінчати їх, як не знаю, як молоді називаються? Хто вони? Кого я маю згадувати в молитвах?

– Вам імена потрібні? – завагався граф. – Добре. Подаю: Рихард і Лючія. Це все. Прізвища в молитвах не згадуються. Прошу починати.

– Щодо молитов, то ви маєте рацію, але до метрики шлюбу я мушу вписати також і прізвища молодих та їх батьків, а разом і стан суспільний всіх. Так вимагає державний закон...

Настирливість о.фон-Гельце вивела графа з рівноваги.

– Досить! – скрикнув він так, що аж Лючія здригнулася, і зараз же перейшов на більше лагідний тон. – Отче! Ще раз прошу ласкаво виконати те, що я говорю, бо інакше ... – закінчив він з притиском і поклав руку на пістолю.

Священик завважив рух графської роки. Тремтячими від обурення руками він розв"язав свій клунок, одягнув на себе ризи, вхопив молитовник і схвильованим голос почав обряд вінчання.

Нерви Лючії не витримали: зомліла бідна й малощо не впала. Ледве поспів Рихард підхопити її. Граф підскочив і тоді обидва тримали її непритомну попід руки аж до кінця обряду.

Священик молився, як ніколи перед тим. І диво: слова молитов якось особливо виразно западали в його душу, зміст їх був такий незвичайний, що він щойно сьогодні зрозумів їхнє глибоке значення. Та-

ємниця святого поєднання двох душ відкрилася для нього. Гострота пізнання була така сильна, що йому хотілося молитись і молитись...

Вінчання скінчилося. Рихард поцілував Лючію в зблідлі вуста. Перший раз в житті! Без взаємної відповіді...

Злісна усмішка перекосила обличчя графа. Нова постанова заступила попередню.

– Адольфе! Прийми килим набік і відкрий домовину.

Адольф вхопив килим за кінець і відтягнув убік. Тоді підійшов до домовини й підніс віко. Граф із сином взяли Лючію й поклали ... в домовину.

О. фон-Гельце хотів уже скинути ризи, але стримався: рухи господарів виглядали підозрілими.

Лючія лежала, як жива й хоч не рухалася, проте на вмерлу не виглядала. Рихард чомусь всунув руку в кишеню.

– Не треба! – якось різко скрикнув граф. – Вона вже зайва.

Рихард зітхнув з полегшою. Несподівано рій думок налетів на нього. Почав щось обмірковувати, зиркаючи крадькома на батька.

Граф нагнувся над Лючією й позділмав усі дорогоцінності, в тому числі батьківські ковтки з перлами та Арнольдів заручиновий перстень, залишаючи на непритомній лише шлюбну обручку, що наклав на її палець священик під час вінчання. Всі оздоби поклав собі в кишеню.

Священик остовпів.

– Чому ж не поклали дівчину на канапі? Може ще очуняє... І пощо позділмав з неї все золото та сховав у свою кишеню? Наче грабунок ... – пронеслося в голові.

Голосний оклик графа розпорошив думки.

– Отче! Прошу виконати тепер обряд похорону.

– Похорону? - перепитав священик, не вірячи, що може бути такий жахливий, нелюдський наказ. – То ж вона ще жива... Тільки зомліла...

– Ви цим, отче, не турбуйтесь! Вона не зомліла, а вмерла. Розумієте? Зрештою, не ви відповідаєте, а я! Робіть те, що кажу.

– Що ви? Так не можна. Перш за все треба ствердити смерть, а тоді ховати. Я переконаний, що ви помилястесь. Треба лікаря покликати. Нехай він підтвердить, бо інакше я не маю права ховати.

– Ха-ха-ха! – зареготав граф так, що в о.фон-Гельце аж мороз пройшов по тілі. – Не смішіть мене, отче! Вам ще лікаря забажалось? Ха-ха-ха! Та де ви його дістанете в цю пору? Слухайте, отче! Залишіть свої завваги і не суньте свого носа там, де не треба. – додав зі злістю. – Робіть те, що кажу вам. А може ви хотіли б ще цього попробувати? – видобув граф пістолю. – То я вам допоможу. Я бачу, що вам теж забажалося піти в труну разом з нею. Кажу вам ще раз: вона

мертва!. Нема чого розводитись більше над цим питанням. Кінчайте!

– Це ж явне вбивство! – думав розгублений священик. – Хоче, щоб я прикрив його злочин... А в тім, хто його знає? Може вона дійсно вмерла, коли він так категорично впевняє... Як би воно там не було, але я бачу тепер, що дівчину можуть поховати й без похорону. Краще нехай з молитвою спочиває... З вигляду мусить бути багата та й цінності, що поздіймав з неї, теж уявляють чималу вартість.... А що, як цей розбишака задумав вінчанням та похороном загарбати її майно? Шілком можливо... Та й молодий не кращий від нього, бо зовсім не реаґує на поведінку старшого. Напевно змовились! Щось дуже брудна, заплутана історія...

Смерти о.фон-Гельце не боявся, бо вона й так уже стояла в нього за плечима, але не бачив виходу, бо що міг вдіяти безборонний, немічний старець проти цих розбійників з пістолями, що, напевно ще й горде, аристократичне ім"я носять? Дім, з такою величезною та так багато прикрашеною залею, міг належати хіба до якогось барона чи графа! А з такими не повоюєш...

І священик, з явною резиґнацією, почав читати завпокійні молитви, кидаючи неспокійні погляди на дівчину, що лежала в домовині нерухомо, вся бліда, зі заплющеними очима...

Обряд похорону закінчився. Домовину закрили й опустили в яму. Адольф скинув свою маску й почав засипати могилу. Стук землі об домовину відбивався в серці о. фон-Гельце тяжким болем. Він почав шепотіти молитви, щоб хоч трохи скріпити себе на дусі.

Граф підійшов до аналою, взяв до рук пакунок, що там лежав, і розкрив його. Там були, вже записані, папери. Розгорнув їх і поклав руку на місце, де стояли імена.

– Тепер, отче, прошу ствердити своїм підписом та церковною печаткою всі акти, що ви їх тількищо здійснили.

О. фон-Гельце більше не перечив і підписав усі папери. Граф накапав на кожному акті, з лівого боку від підпису священика, розпущеним на вогні свічки, сургучем і сам витиснув на ньому церковну печатку.

– А на закінчення, – сказав граф трохи весело, ховаючи папери, – залишилась нам ще одна маленька дрібничка, без якої, одначе, ми вас не випустимо звідсіля живим. Все те, що було мені потрібне, очевидно зроблене, але я мушу, на всякий випадок, ще й охоронитися себе від можливих неприємних несподіванок. Не підлягає сумніву, що все було зроблене згідно законів, що зобов"язують у нашій державі, й тому не може бути анульоване, однак можуть знайтись неприхильні до нас люди, які схочуть робити нам труднощі, ба, навіть шкоди, і тому ви мусите присягнути на Хрест та Євангелію, що всі сьогоднішні події залишаться в абсолютній таємниці на протязі... – граф по-

дивився на священика уважно, наче б виміряв, як довго ще він може прожити, – на протязі двадцяти років. Слова присяги записані на цьому папері. Прошу проказувати за мною! Присягаю...

Збентежений о. фон-Гельце стояв мовчки.

– Ви будете присягати, чи ні?

Священик далі мовчав. Його зблідле обличчя та мускули, що ходили по ньому, зраджували внутрішню боротьбу зі самим собою.

– Чому вагаєтесь? Та ж ви були нашим співучасником і, правду кажучи, головним, бо без вас усе було б неважне.

– Що-о-о? Співучасником убивства невинної дівчини? – обурився священик.

– Ви мене дивуєте, отче! Зрозумійте ж врешті, що ви все поблагословили та ствердили своїм підписом і церковною печаткою, а тим самим і... Ви ж самі знаєте, що все потрібне я вже маю в своїх руках і тому мені на вашому житті зовсім не залежить. Я мушу зберегти таємницю за всяку ціну, хоч би навіть і ціною вашого життя, але цього я не бажав би робити. Тому даю вам можливість вийти з цього прикрого положення. Надіюсь, що тепер ви мене зрозуміли? Будьте більш розсудливі, бо нема потреби гинути марно. Зрозумійте, що того, що сталося, не вернути, чи присягнете ви, чи ні .... Отже?

Положення священика було безвихідне, бо так: присягнути і й разом промовчати події – це бути співучасником убивства; присягнути й розповісти – це бути порушником присяги й тим узяти на себе тяжкий гріх; а відмовитись від присяги – певна смерть, яка і так не принесе користи.

– Покладу краще надію на Всевишнього й нехай діється Його свята воля. – вирішив у думці о. фон-Гельце й поклав праву руку на Євангелію.

– Що маю присягнути? – спитав тихо.

Граф поквапно розгорнув менший папір. Подивився на священика й почав читати акт присяги.

– Присягаю Господу Богові в Трійці Святій Єдиному, – читав граф роздільно кожне слово, – що ні одній живій істоті ані словом ані натяком не виявлю всього того, що тут відбулося в моїй присутності та з мого благословення, і, вразі потреби, зобов"язуюсь підтвердити правдивість, добровільність і законність, скріплених моїм підписом та церковною печаткою, актів вінчання та похорону. Таємницю цю збережу на протязі двадцяти повних років, починаючи від сьогодні, на доказ чого цілую Хрест Господній та Святу Його Євангелію. Так мені, Боже, допоможи!

О. фон-Гельце слово в слово повторив за графом присягу, поцілував Хрест та Євангелію й підписався на акті присяги.

– Отче! Мені дуже неприємно, що не тільки потурбував вас сюди, але й наразив на моральні переживання. Самі бачите, до чого довести можуть обставини, однак смію вас запевнити, що жадного незаконного вчинку ви не зробили, бо дівчина дійсно вмерла. Я знав раніше, що так має статись. Лікар попередив мене, що їй залишилося жити всього шість годин. Тому я так спішив. Замало часу я мав, щоб тратити його на зайві пояснення тих чи інших подробиць, бо треба було попередити смерть і здійснити всі ті акти, що ви їх здійснили. Поспіх урятував дві особи, а ваша присяга була для мене необхідна, щоб у майбутньому не сплямити честі нашого роду. Ця справа для вас не цікава й зайва, хоч сама по собі дуже складна. Отже нічого пояснювати вам не буду. Ще раз скажу, що все відбулося згідно з законами церкви та держави.

– Вихід з положення завше можна знайти, – відповів спантеличений священик, – треба тільки добре обдумати та зважити всі можливості, як кажуть, з двох лих вибрати менше. Не буду сперечатись з вами. Припустім, що ви кажете правду. Але я не можу зрозуміти одної обставини, а саме, чому ви мене не попередили про всі ці акти під час нашого переїзду до вас? Ми ж мали багато часу на обговорення всього! А ви чомусь зробили з цього велику таємницю та ще й погрожували зброєю.

– Ще раз повторяю, що мені було дуже неприємно все це переживати та й вас наражувати на таке нешляхетне обходження, часами може й загрубе, за що прошу вибачення. Я був сильно схвильований та знервований і все боявся, що буде запізно, що ми не встигнемо, не поспіємо на час, тому й не диво, що я переступив межі доброго виховання, межі належної пошани до вашої священної особи. Може воно й звучить парадоксально, але вас, отче, ми ніколи не позбавили б життя, хоч я і лякав вас пістолею, бо на це я дав вам слово чести ще в кареті. Тому я мусів це слово додержати, не дивлячись на перешкоди чи вашу відмову в тому чи іншому випадку. Ще раз пробачте та забудьте про сьогоднішній день. Викресліть його зі своєї пам"яти, бо він однаковісінько неприємний, як для вас, так і для мене... Не смію довше затримувати вас, отче. Карета готова, й ми можемо їхати, Хочу відвезти вас особисто, щоб у дорозі нічого лихого вам не сталося, бо ніч небезпечна. Дозвольте, що ще раз зав"яжу вам очі. Краще буде для вас, як не будете знати місця, де відбулася родинна трагедія. Клянусь вам честю, що ми б дорого заплатили, щоб вона була жива, щоб обоє були щасливі, але проти долі нічого вдіяти не можна. Така була свята воля дівчини і ми цю волю виконали, дарма що Рихард залишився вдівцем. Ви самі бачили, що під час вінчання вона не перечила, бо цього сама бажала. Вона не сподівалася такої швидкої смерти, а ми про це нічого їй не казали, щоб не затроювати останніх хвилин. Чи ви тепер зрозуміли?

– закінчив граф сумно й зав"язав священикові очі.

– А Господь його знає! – подумав о. фон-Гельце, як сидів у кареті разом з графом, бо Рихард залишився вдома. – Чи він дійсно каже правду, чи тільки добре грає комедію? Щось я йому не довіряю, ... А втім, у тих вищих сферах часто трапляються різні дива...

Уже при дверях парафії граф всунув до рук о. фон-Гельце чималу калитку з грішми й поспішно від"їхав...

21. Доля Арнольда.

Зв"язаного Арнольда розбійники повели густим лісом на відлеглість пів години ходу від місця нападу. Там замкнули його в лісовій хатинці без вікон, якщо не рахувати двох невеликих прорізів у стіні, через які й голови не просунути.

Ця частина лісу належала до посілостей графа. Щойно надвечір розв"язали Арнольда та дали трохи їсти: кавалок хліба, трохи м'яса й глечик води.

Арнольдо був певний, що цей напад був чисто грабунковий, тому був здивований, що його не тільки не забили, як ватажок погрожував, не тільки не знущались над ним за смерть своїх товаришів, але ще й принесли їжу.

– Що ж то може бути? Чому вони зволікають зі смертю? А може Лючія врятувалась і тепер вступилась за мене, обіцюючи викуп? – промайнула думка.

Арнольдо бачив, як ватажок підійшов до візника, в той час, як його самого тягнули в ліс, і перекинувся з ним кількома словами, після чого візник ударив по конях і від"їхав, везучи непритомну Лючію.

– Чому вони Лючії не затримали? Вона ж багата, а я бідний ... А може тому, що тоді не було б кому той викуп дати? Як не комбінуй, а воно щось не в"яжеться ... Може бути й та причина, що Лючія зомліла. Що з нею тоді робити? А так, то завезе її до графа, а той вже дасть раду. В кожному разі я їм ще потрібний... Що ж, буду чекати ...

Ці думки підбадьорили Арнольда. Почав спокійніше розважати над своїм положенням. Вкінці вирішив, що сидіти без діла та чекати на вибавлення – не має глузду, тим більше, що на можливість викуплення не було доказів. Це був звичайний витвір його фантазії, продиктований бажанням викупу. Отже треба було щось робити.

Перш за все він попробував почати розмову з бандитами, що були приділені, як сторожі. Розбишаки мовчки подивились на Арнольда, переглянулися між собою й нічого не відповіли.

Запала ніч. Утомлений від боротьби, переживань і турбот за дальшу долю Лючії, Арнольдо заснув тяжким сном. Пробудився від передраннього холоду. Зірвався й почав рухати руками та ногами, щоб розігріти тіло. Це помогло. Відчував лише біль в руках від вчорашнього викручування їх розбійниками, але назагал почував себе не по-

гано. Спати більше не хотілось і він почав розглядати свою в"язницю.

Це була звичайна лісова сторожка, побудована з досить грубих дощок, запущених у дубові стовпи по кутах хатинки. Отвори в стовпах, для запускання дощок, були зверху забиті грубими короткими лиштвами. Підлоги не було. Долівка була вистелена сухим листям, на якому він і спав.

Арнольдові прийшло на думку, що можна було б таку лиштву відірвати. Тоді через отвір можна було б витягнути хоч дві дошки і в той спосіб зробити отвір, досить широкий, щоб пролізти та втекти. Він завважив, що дошки, щонайменше вгорі, не пристають до себе щільно, та що крізь щілини між ними можна бачити, що надворі діється. Ґрунтовне дослідження щілин виявило, що дошки не були сполучені між собою, отже надія витягнути їх була велика. Голоне, це витягнути хоч одну лиштву.

І зродився у нього плян утечі. Розпочав від лиштов. Випробував кожну по черзі, чи можна їх відірвати та як міцно прибиті, і з жахом переконався, що ні одної руками не відірвати. Тоді чим? Почав шукати. Крім голих стін та листя на долівці, в хатині нічого не було. Згадав про свій шкіряний пояс, що закінчувався грубою бляшкою. Вхопився за штани, щоб його зняти, і ... руки опустилися безвладно: на штанях пояса не було! Або згубив під час шамотання з розбишаками, або вони його самі забрали. Перешукав усі кишені: може якраз знайдеться кавалок заліза або чогось твердого? Нічого нема.

Згадав про Лючію. А може вона також досі десь ув"язнена? Недарма ватажок розмовляв з візником. Можна було думати різно. Могло й таке бути, що Лючія доїхала щасливо до графа й разом із ним звернулася до влади, щоб перевести розшуки в лісі. З тих всіх міркувань більше певною видалася думка про викуп, бо коли б розбишаки мали намір схопити Лючію, то не пустили б візника самого. А може вони не завважили Лючії? Вона ж зомліла й впала на дно карети! Арнольдо сам це бачив. У такому випадку вся картина мінялася! Це ще більше стверджувало припущення про викуп...

Зір Арнольда випадково впав на глечик з водою, що стояв на долівці, і піддав нову думку про втечу. Швидко опустився на коліна й почав випробовувати долівку. Не була утрамбована затвердо. Чому ж не зробити підкоп і в той спосіб утекти? Тільки чим цей підкоп зробити? Голими руками не дуже втнеш та й багато часу треба зужити. Знов зір упав на глечик...

А дійсно! Як же це раніш не прийшло до голови? Вхопив його обома руками, напився води досхочу і ... жбурнув у стовп. Почувся тріск і глечик розлетівся на кавалки. Арнольдо швидко підніс кілька гостріших кусків і сховав їх під листя. Втім двері відкрились і до середини

увійшов один із розбишак, тоді як другий чатував при дверях.

– Це шо ти тут робиш?

– Хотів води напитись. Я встав, тримаючи глечик в руках, а нога мені затерпла. Якось глечик випав мені з рук і розбився.

– Випав з рук і розбився... – перекривив Арнольда бандит. – Шоб другий раз не випадав з рук, то залишишся на сьогодні без води, бо ми другого посуду не маємо.

Він визбирав черепки, вийшов з ними з хатини й замкнув двері за собою. Було чути, як клацнув замок і як черепки висипалися на землю. Арнольдо підійшов до стіни й крізь щілину побачив, що розбишаки відійшли від хатинки набік і посідали на колоді. Мав тепер доґідну хвилину, щоб розглянутись добре та вибрати відповідне місце на підкоп. Найкраще для цього надавалася полуднева сторона, що заросла високим, густим бур"яном. За ним росли кущі ліщини. Очевидно, що про працю вдень годі було думати, бо розбійники час від часу підходили до прорізів у стіні й перевіряли, шо він робить.

Арнольдо бачив, як вони підходили, й тоді він мерщій лягав на долівку, вдаючи, що спить, або думає.

Надійшов вечір. Арнольдові принесли кавалок черствого хліба та трішки м"яса, а напитись дали води зі свого глечика. Вкинули теж до середини трохи свіжого листя з галузками, бо не могли набирати сухого з огляду на дощ.

– Не погано! – подумав Арнольдо. – Тепер буду мати чим прикрити діру від підкопу, якщо не встигну все зробити за одну ніч.

Почекав ще з пів години, поки добре не стемніло, і тоді почав довбати землю черепками. Робота посувалася дуже помалу, бо перешкоджало коріння в землі, проте до ранку було майже половину роботи зроблено.

Надворі почало сіріти. Арнольдо розгорнув землю по долівці й прикрив листям, а діру замаскував галузками. Тоді поклався спати.

Десь через годину принесли йому їжу та новий глечик з водою. Побачивши, що Арнольдо спить, залишили йому їжу біля порога, а самі вийшли. Це вже була інша, змінена варта.

Прокинувся Арнольдо перед полуднем. Трохи голова боліла від утоми та недоспаної ночі. Непомітно перевірив свою нічну роботу, поснідав і знов поклався, щоб добре виспатись і бути свіжим до тяжкої, дальшої праці.

На цей раз сон не прийшов так скоро. Він встав, подивився через щілини на вартових і знов ліг. Лежав на спині, підклавши руки під голову. Зір блукав по дверях, по стінах... Раптом завважив під стелею жмут сухих листочків.

– Мабуть, павук причепив своїм павутинням. – подумав.

Арнольдо підвівся. Не здаючи собі справи, чому так робить, він

підійшов до тих листочків і пальцем скинув їх на землю. Яка ж була його радість, як побачив, що листочки висіли на цвяхові. Так, довгий цвях стирчав у дубовому стовпі!

Арнольдо кинувся до щілини, щоб перевірити вартових. Сиділи обоє під деревом і куняли. Тоді він став хитати цвяха, щоб витягнути. Хоч цвях і не сидів глибоко, проте витягнути його не вдалося, бо зломався при стовбі. Це ще нічого, що втратив гострий кінець - лиштви й так майже всі трохи відставали. Попробував підважити котрунебудь. Щойно третя піддалася. Він залишив цю справу до вечора — тільки вночі добре втікати, і цвях помандрував під листя.

Тепер Арнольдо мав два виходи: або підкоп, або дірка в стіні. Останній був кращий тим, що відірвавши лиштву, можна було витягнути зі стіни зо дві дошки й через той отвір легко вилізти назовні. Підкоп вимагав багато часу та й руки були забруджені землею, а вимити не легко було.

Надвечір почалася злива. Розбійники порадилися між собою і, на нещастя Арнольда, сховались від дощу до хатинки, а щоб Арнольдо, бува, не втік, вони його зв"язали.

Спали розбійники по черзі. Щойно над раном дощ вгомонився. Вони розв"язали Арнольда й вийшли, щоб іти на відпочинок, бо надходив час зміни варти. Зміна відбувалася два рази на добу: рано та вечором.

Ніч, на яку так багато надії покладав Арнольдо, пропала невикористана. Він молився, щоб хоч на слідуючу ніч була погода. На великий жаль і наступна не виявилася кращою від попередньої. Так само лляв дощ, як із відра, і знов сторожа ночувала в хатинці.

Щойно на третю ніч почало випогоджуватись. Варта залишилась на дворі. Арнольдо добре відпочив, і руки в суглобах перестали боліти. Негайно взявся за намічений плян. Прийшлося добру годину зужити, поки відірвав лиштву без шуму. Під час праці він наслуховував, чи не падає дощ, бо тоді знов могли прийти розбійники в хатинку на ніч. Вітер налітав наскоками, але дощу не було. Він почав витягати обережно першу дошку. Піддалася досить легко. Через хвилину вона вже стояла сперта на стіну. Тоді взявся за другу. Ця не піддавалася. Навіть цвях нічого не поміг. Він провів руками по всій дошці й з жахом переконався, що вона в обох кінцях була прибита до стовпа наглухо.

Арнольдо впав на дусі. Ще можна було попробувати іншу лиштву, але він пересвідчився, що скрізь що друга дошка була прибита. Отже цей спосіб відпав. Залишився ще підкоп. Уже хотів знов відкидати землю, як несподівано прийшла інша думка. А чому не попробувати пролізти крізь отвір від одної дошки? Головне, щоб пролізла голова, бо тоді, звичайно, проходить і все тіло.

Почав спинатись догори. Саме голова знаходилась нарівні з отвором, як з-за хмар виглянув місяць і кинув своє проміння на хатину. Арнольдо аж закляв у душі з жалю, що навіть і місяць стоїть на перешкоді, як перед тим дощ стояв. Наче вся природа поставилася ворожо до його втечі.

Закляв, але проби своєї не перервав. Став просаджувати голову. Вона може б і пролізла, якби не ті вуха. Крутив головою, пробував на всі боки, проте вуха ніяк не пропускали.

Втім щось зашелестіло в дальших кущах. Почувся гаркіт і на поляну вискочило двоє вовків. Вони зачули запах людини й кинулися до хатинки. Арнольдо як угледів їх, так і зіскочив на землю. Ледве встиг, бо до хатинки вбігли перелякані розбійники й причинили за собою двері. Вовки з з гарчанням кинулися на двері й стали гризти їх.

Арнольдо швидко зрозумів вигідну ситуацію.

—Чого стоїте та труситесь? Чекаєте, щоб вовки вскочили сюди й всіх нас перегризли?

Один сторож тримав рукою за виступ у дверях, а другий стояв збоку й трусився від переляку.

– Давай сюди пістолю! Я сам його застрелю, – простягнув Арнольдо руку до того, що стояв збоку.

Розгублений сторож віддав пістолю.. Тоді Арнольдо навів її на другого , що двері тримав.

– І ти давай!

Не чекаючи на виконання наказу, Арнольдо сам витягнув йому з-за пояса другу пістолю.

– А тепер, хлопці, прив"язуйте двері!

Один зняв зі свого пояса шнурок і тоді обидва взялися зав"язувати двері. Як уже прив"язали добре, Арнольдо наказав їм стати біля протилеглої стіни та відвернутись. Розбійники покірно виконали наказ. Арнольдо подумав, що цього ще мало для його безпеки.

– Лягайте на землю ницьма!

Розбійники полягали.

– Закладіть руки за спини!

Тоді Арнольдо другим шнурком, що вони мали при собі, зв"язав кожному руки. Витягнув теж їхні ножі.

– Де ваші запасові кулі?

– В кишенях.

І кулі повитягав. При цій нагоді перевірив їхні торби. Там були харчі. Переклав усі харчі в одну торбу й поставив збоку на долівці.

– Тепер не рухайтесь! Я зараз розправлюся з вовками.

Він швидко відв"язав двері й легко відчинив їх. Один вовк просунув голову й хотів силою розкрити двері та не встиг.Арнольдо ви-

користав момент і стрілив у розкриту пащу. Вовк упав. Другий, що стояв за ним, теж кинувся до дверей. Гримнув другий постріл. Вовк відвернувся, заскиглив і непевним кроком поволікся в кущі.

Арнольдо набив обидві пістолі, ножі засунув у торбу з харчами й розкрив двері. Надворі світив місяць. Вовків, крім мертвого біля хатинки, більше не було видно. Арнольдо згадав про свій пояс. Вернувся назад і зняв одного з розбійника.

– Для вас і один вистане. А тепер залишайтеся здорові та не згадуйте мене лихом. Дякую вам за пістолі та харчі, ну й за добре відношення до мене. Може ще колись зустрінемось, як добрі приятелі, бо я вам не ворог. На світі різно буває... Розв"язувати вас не буду, щоб вас не покарали, але для власної безпеки мушу замкнути вас на ключ. До побачення!

Вартові щось буркнули у відповідь. Арнольдо вийшов з хатинки. Колодка з ключем висіла на клямці. Він замкнув двері на колодку, а ключа повісив побіч неї, щоб нова варта побачила, як прийде на зміну. Тоді перехрестився й подався в кущі, ступаючи обережно, щоб не попасти на раненого вовка, або не наскочити на інших, бо тоді ще чимало водилося їх у лісах.

І знов хмари заволокли небо й закрили місяць. Арнольдо хвилин десять ішов в одному напрямку, а потім звернув убік, щоб змилити перед розбійниками свій напрямок, бо вони, можливо, чули та бачили крізь прорізи в стіні, куди він ішов. Далі пішов навмання бо втратив орієнтацію через темряву.

Більше, як годину, витратив Арнольдо, а ліс далі тягнувся без кінця та краю. Вкінці заблудився в тих величезних баварських лісах. А тут і дощ почав накрапати. Треба було десь сховатись від нього й відпочити трохи. Якраз натрапив на великого, розложистого дуба з густою короною. З великим зусиллям якось видрапався на нього й вмостився між грубими галузками, Тоді підсилився розбійниковими харчами й почав дрімати. Бракувало ще води, бо ту, що захопив із собою разом з глечиком, усю розілляв, спіткнувшись на гнилу колоду чи стовбур. Тоді ж і глечик розбився.

Уже добре розвиднілося в лісі, як Арнольдо прокинувся з дрімоти. Потягнувся й відчув, що ліва нога та ліва рука трохи стерпли від засидження на одному місці. Помасував їх трохи, поки не відчув полегші, і тоді зліз на землю. Небо все ще було похмурне, хоч дощ і не падав, а як сонця не видно, то й зорієнтуватися годі.

Нараз пригадав собі, що колись читав у книжках, як люди пізнають частини світу в лісі, коли нема сонця або місяця. Особливо легко знайти північ, бо з північного боку росте мох на деревах. Можна пізнати теж і по шаруванні дерев: зрізане дерево має шари з полудня тоньші, а з півночі - грубші. Пнів від зрізаних дерев не було,

а мох то таки частенько прокидався. По мохові Арнольдо зміркував, що треба йти в південносхідньому напрямку.

Ішов Арнольдо так само, як і вночі, дуже обережно, розглядаючись по боках. Місцями мусів збочувати, особливо, як траплялася велика гущавина або балка, однак раз обраного напрямку не змінював.

Якось натрапив на неглибоку балку. Обходити її не було потреби. Він пішов через неї навпрошки. Ще не встиг вийти на протилежний берег, як почув людські голоси.

– Йоган! Йо-о-ган! А де ти там у лиха подівся? – кричав хтось.

Арнольдо зрадів, почувши людський голос, і вже хотів підбігти та розпитатись про дорогу, як внутрішній голос підказав йому бути обережним і не спішити. Тут же над краєм балки росла вільха, досить густа, щоб сховатись між її галузками. Арнольдо видряпався на неї, наче кіт, і став розглядати крізь галузки.

Те, що він побачив перед собою, заморозило йому кров у жилах. Перед ним простяглася поляна, а на ній вдалечині стояла... й о г о вчорашня хатинка!

Отже він цілу ніч блукав та кружляв, щоб над ранком вернутись на старе місце...

– Та де тут? – перепитував той самий голос, бо видно Йоган відізвався, тільки голос не долетів до Арнольда, який саме тоді вилазив на дерево.

– Та тут, у хатині! – врешті донісся до Арнольда глухий голос.

З лісу на поляну вийшло двох озброєних мужчин. Арнольдо здалік впізнав денних вартових. Вони підійшли до хатинки й тут побачили ключа біля колодки, відімкнули ним колодку й зайшли до хатинки.

– Чого це ви тут сидите? А де наш в"язень?

– І не питайте! Це він накоїв нам лиха. Подивіться на наші руки. Так позав"язував міцно, що аж паси залишились на тілі. Ми ледве порозв"язували.

– А що це за мертвий вовк біля порога?

– Все від тих клятих вовків і почалося! – почав Йоган оповідати. – Все було тихо, спокійно. В"язень спав, а ми сиділи на порозі біля дверей й тихенько балакали між собою, щоб часом не задрімати, коли чуємо - щось гарчить у кущах. Дивимось туди, а з кущів суне на нас велика хмара вовків. Може з п"ятдесят! Як завиють усі разом та як кинуться на нас... Ледве встигли вскочити сюди до середини. Один вовк проте встиг просунути голову в двері та кинутись на мене. Так і повалив на землю. Ще щастя, що за горло не вхопив. У цей час Карл тримав двері, щоб решта не вбігла. Бачучи таке діло, він стрілив і поклав вовка трупом на місці, а я, під час падіння, випустив свою пістолю на землю. В"язень вхопив її та на мене навів.

Шо було робити? Карл тримав двері, то не міг набити своєї пістолі.

– Я не дивуюсь Йоганові, бо на нього вовк насів, але ти, Карле, чого дивився? Ти не міг дати собі ради з ним?

– Добре тобі казати: чого дивився? – відповів Карл сердито.– Ззаду настигає зграя вовків і я мушу цупко тримати двері, щоб не вскочили, а спереду – люфа пістолі проти тебе. Кинутись на в'язня, це пустити двері, щоб вовки вскочили та всіх нас перегризли, а стрілити до нього не було вже чим, бо куля пішла на вовка. А другу закласти, то хіба б він допустив? Напевно поклав би мене трупом, ще заки я набив би другу.

– То встигнув би покласти тільки одного, бо й так більше кулі не мав, а за цей час другий всадив би йому ножа в живіт. І все було б у порядку.

– Для тебе, то може й було б у порядку. А ти сам згодився б вмерти тільки для того, щоб Йоган мав нагоду всадити йому ножа в живіт? Напевно ні! Бач, який ти мудрий та хоробрий за чужими плечима! Дуже шкода, що ти не був на мому місці, а я на твому.

– А ти думаєш, що ти сам поборов би в"язня? – докинув Йоган від себе. – Хіба ти на своїй шкірі не пересвідчився, який він сильний та відважний? Тож тоді нас десятьох ледве зв'язали його, а ти тепер хочеш, щоб я сам упорався? Не забувай, що тоді я саме під вовком лежав.

– Тоді вже вовка не було на тобі, бо Карл його забив, – невідставав допитчик.

– Не люблю дурних балачок. Тьху!

– А ти не плюйся, бо граф напевно за таку справу по голові не погладить.

– Це ми й без тебе добре знаємо. Тут треба подумати, як з біди вилізти, от що!

– Та ти вже не бідкайся. Краще ходім та пошукаємо його. Як знайдемо, то й голова буде ціла. Скільки часу пройшло, як він утік?

– Скільки?... Майже вся ніч пройшла, а ти тепер хочеш шукати його, та ще й в лісі... Тю-у-у! Шукай вітра в полі... Гадаєш, що ліс це твій садок? Та він досі під Реґенсбурґом тиняє.

– Знаєте що, хлопці? – відізвався другий вартовий. – Ми самі нічого не втнемо. Краще, ходім мерщій додому та розкажемо, що тут сталося. Може граф вишле більше людей, і то на конях. Тоді ще може й доженемо в"язня. Тільки не треба йти до графа, а розповісти перш Адольфові, бо це він відповідає за в"язня. Може Адольф вступиться за вас. А по дорозі будемо розглядатись, то може й надибаємо його самі, хоч у це я не дуже вірю, але все може бути...

– Добра думка. Давайте розділимось на дві партії, – предложив Йоган, – тоді буде нам зручніше шукати. Ми з Карлом підемо

ліворуч, а ви вдвох – праворуч. Добре?

– Але з тим, що всі вертаємось до замку, бо четверо людей замало, щоб увесь ліс перешукати.

– Очевидно.

Розділились на дві партії й поспішили до замку. Йоганові з Карлом випало йти якраз попри дерево, на якому сидів Арнольдо. Вони вже проминули криївку Арнольда, як Йоган несподівано зупинився. Арнольдо думав, що вони його запримітили, й тому наставив обидві пістолі, щоб боронитись. Тим часом Йоган звернувся до свого кумпана.

– Знаєш що, Карле? Чи ти завважив, як останніми часами змінився наш граф? Який нервовий став?

– Чому ні... Ходить, як лютий звір. Чи винен, чи ні, а на очі не попадайся!

– То ж то воно й є! А ти сам подумай, чому ми маємо за опухлого душу тратити свої голови? Га? Чи не краще нам утікти з-під його очей?

– Та куди ж ти втечеш? Він скрізь тебе знайде.

– Ну, не скрізь. Ми втечемо до мадярів і там переховаємось. Я маю такого одного приятеля, що нас ніколи не видасть. А там уже буде видно, що далі робити, бо й так смерть нас чекає.

– Може ти й правду кажеш. – зітхнув Карл. – Забити нас, то може він не заб"є, тільки накаже висікти добре, а що вже згноїти десь в ямі, то напевно згноїть, бо дуже мстивий.

– На це вже ради не знайдеш, бо звісно – граф!

– Що ж, втікаймо, поки час!

– Втікаймо...

І вони швидко подалися в протилежний від замку бік.

Арнольдові відлягло від серця. Він чув добре, про що вони говорили, і щойно тепер зрозумів, що це не розбійники напали на них, а підіслані графом люди. Тому його не забили. Виходить, що він ще потрібний графові. А непритомну Лючію повезли до графа. Яка ж ціль у тому нападі? Граф хотів мати Лючію саму. Для чого? Невже ж він відважиться напастувати дівчину? Щось дуже темна історія виходить... Треба мерщій дістатись до Регенсбургу! А може Лючія вже вдома? А як ще нема?.. Треба звернутись до влади, тільки чи це що поможе? Граф має велику силу...

– А що значить сила проти грошей? – міркував Арнольдо, злазячи з дерева. – Найсильніше в світі – гроші! А за гроші можна й владу купити. Лючія нічого не скаже, як я сипну її грішми в її ж обороні...

Підбадьорений такими висновками Арнольдо певніше йшов окружною дорогою додому, бо тепер, побачивши напрямок до замку гра-

фа, куди пішли перших двоє сторожів, він уже знав, якого напрямку самому триматись. Це вже був ясний день і хоч великі хмари перебігали по небі, то однак час до часу проглядало крізь них сонце, а воно й світло давало й напрям.

Надвечір знесилений Арнольдо входив до свого заведення. Там, на його місці, сидів незнайомий мужчина. Був сам. При вході Арнольда він підвівся й досить ввічливо запитав:

– Чим можу служити?

– А ви що тут робите? – замість відповіді спитав Арнольдо.

– Виконую обов"язки продавця з доручення її світлости графині Ґольдшльосс фон-Гогенберґ, – низько вклонився продавець.

– Графині Ґольдшльосс фон-Гогенберґ? – переспитав Арнольдо, вхопившись рукою за прилавок.

Ця страшна вістка наче громом вразила Арнольда. Він зблід, в очах потемніло й заколивалась підлога. Малощо не впав.

– Невже Лючія зрадила мене? А може граф присилував її звінчатися з Рихардом?

Аж руки стиснулися в п"ястуки від такої думки. В першій хвилині він хотів збити цього продавця до крови, а потім ухопити закомір і викинути геть на вулицю...

Опритомнів. Стримався й тільки різко запитав:

– На підставі якого доручення ви тут сидите: на словах, чи на папері? Бо власне я тут виконую обов"язки продавця. Розумієте?

– Маю доручення на папері. Можу показати. – зблід продавець і дріжачими руками поспішно витягнув із шухляди в столі уповноваження Лючії, видане на ім"я графа, і подав його Арнольдові.

Арнольдо вихопив папір із рук і, не читаючи його змісту, подивився на підпис внизу. Там стояло ще дівоче ім"я, підписане власноручно: Лючія Карлуччі. Більше сумніву не було. У нього забігали мускули на скулах та скронях, а очі заволіклися росою. Хотілося плакати...

– Її світлість графиня Ґольдшльосс фон-Гогенберґ виїхала до Франції разом з мужем і тому ви не зможете побачитися з нею довший час! – поспішив продавець пояснити, бо пригадав собі наказ графа на випадок, якби хто бажав побачитися з Лючією, пояснити в цей спосіб її відсутність.

Взагалі продавець був сильно збентежений появою Арнольда, бо хоч він і не знав Арнольда особисто, проте був попереджений графом, що Арнольдо виїхав до Венеції й більше сюди не повернеться, а тут раптом з"явився.

Арнольдо нічого не сказав на заяву продавця. Мовчки поклав папір на прилавок, повернувся й вийшов на вулицю.

– Арнольдо! почув він оклик сусідки Маргарити. – А де це ти був так довго? Шось я вас обох не бачила кілька днів. Лючія також вернулась?

– Лючія?.. Не знаю... Її нема тут ...

– Та що з тобою, Арнольдо? Де ж ділась Лючія?

Подивився мутним зором і більше нічого не відповів. Перелякана Маргарита взяла його під руку й повела до себе в хату. Не перечив. Там дала йому склянку міцного вина. Випив з жадобою, бо відчував спрагу, і відразу сп"янів. Стягнула з нього мокру куртку, щоб не перестудився, а також і подерті від блукання по лісі черевики. Тоді поклала його на канапі й прикрила зверху теплою ковдрою.

Підо впливом вина, що приємно розлялося в шлунку, нервова напруга відпустила, думки стали хаотичні й через пару хвилин змучений Арнольдо міцно заснув...

22. Спізнене каяття.

Після від"їзду графа разом із священиком до Швандорфу, Рихард почав непокоїтись. Уся ця історія з викликом о. фон-Гельце і шлюбом та, врешті, й похованням живої Лючії, яка була тепер його законною жінкою, так вплинула на його психіку, що він почав ходити нервово по залі взад і вперед, у той час, як Адольф сумлінно засипав яму з домовиною.

І сумління гризло за тяжкий гріх та ганебний вчинок, і відзивалося серце: то ж він кохав її до безтями!

– Це ж моя власна жінка! Ввесь час я мріяв, що колись буде моєю... А тепер, як та мрія здійснилася, вона мусить умерти та ще й такою жахливою смертю!

Кілька разів він зупинявся, щоб наказати Адольфові видобути домовину. Хотів примістити Лючію десь в укритті, або й вивезти її кудись далеко, далеко... щоб потім жити з нею разом, бути щасливим.

І всетаки такого наказу він не видав. Старшина баварської армії, молодий граф виявився підлим боягузом! Знав добре, що наказати Адольфові зробити щось, протилежне наказові батька, було рівнозначне смерті: або Адольфа, коли посміє не виконати наказу графа, або Рихарда, якщо Адольф донесе про визволення Лючії. Щоб досягнути мети, граф не зупиниться перед смертю власного сина!

Адольф напевно доніс би графові, бо ще не було досі ні одного випадку, щоб Адольф не виконав якогось наказу, навіть найжахливішого, або затаїв правду перед графом.

– Що ж мені робити? Боже, навчи мене, бо збожеволію!... Я мушу врятувати мою кохану ЛЮчію, мою власну тепер перед Богом та людьми! Я не можу жити без неї. Не можу!.. Ні одного дня, ні одної години... Я мушу врятувати її! За всяку ціну!.. Мушу, мушу, мушу ... – вбивав у себе тверду постанову.

І несподівано зродилась у нього смілива думка. Властиво – дві. Спочатку хотів забити Адольфа й самому вигребти домовину, проте злякався відповідальности перед батьком. Тоді прийшла інша думка. Він підійшов до Адольфа і, на вигляд спокійно, сказав:

– Слухай, Адольфе! Як його світлість вернеться додому та буде питатись про мене, то ти скажи, що я дуже змучений і хочу спати, тому прошу не будити мене аж до ранку, поки сам не встану. Зрозумів?

І, не чекаючи на відповідь, повернувся й швидко відійшов у свою

кімнату. Там захопив свічку, сірники й ковдру й побіг у кімнату Адольфа, щоб узяти ключі від пивниці, бо Адольф замикав її з уваги на великі запаси різного вина, меду та інших напоїв. Робив усе з поспіхом, проте обережно, щоб ніхто зі слуг не завважив.

Пивниця замку не простягалась підо всім будинком. Бічна її стіна доходила лише до половини залі, бо замок від сторони залі був добудований, а сама заля в тому місці була продовжена. Отже добудована частина містилась на звичайному фундаменті й пивниці під собою не мала.

Яма, де поховали Лючію, знаходилась назовні стіни від пивниці, тобто в добудованій частині, і одна її вужча сторона була власне стіною пивниці. Про це сказав Рихардові Адольф на запит, чому один бік ями вимурований. Ця обставина піддала Рихардові надію, що він ще міг би врятувати Лючію, і тому він відважився на дуже небезпечний плян.

Дістатися до домовини можна було б тільки з боку пивниці. Для цього треба було б пробити відповідну діру в стіні, якраз напроти домовини. Стіна була вибудована не з цегли, а з каміння. Рихард це вже знав і тому, коли дістався до пивниці, насамперед почав шукати необхідне знаряддя, щоб пробити отвір у стіні. Йому пощастило знайти кирку, лома, сокиру та лопату й щойно тоді він підійшов до того місця, де за стіною, згідно з його вимірами, повинна була знаходитися домовина. Ще добре, що виміряв кроками залю поперек, тоді як Адольф засипав яму. Домовина якраз була посередині.

І як воно дивно склалося! В той час, як Адольф, з наказу графа, засипав могилу, а потім вирівнював над нею землю та настелював підлогу назад на своє місце — син графа добивався до тієї могили знизу, щоб викрасти домовину, рятуючи в той спосіб найдорожчий для нього скарб — живу Лючію.

Завдання Рихарда було тяжке. Мусів працювати швидко, а разом з тим обережно та тихо, щоб не було чути стуків. Орудував переважно киркою, тільки де-не-де вживаючи лома. Найтрудніший був перший камінь, а далі пішло багато легше. Камінь за каменем вирував він з рук невблаганої смерти, з якою розпочав нерівну боротьбу.

Рихард мусів спішити, бо кожна хвилина була дорога, і для Лючії, і для нього. Працював із завзяттям, міцно стиснувши зуби, хоч робота була йому не під силу, бо ніколи фізично не працював. Піт, що рясно виступав на чолі, скапував на землю, заволікаючи собою очі Рихарда, а на ніжних долонях появились пухирі. Руки були подряпані об каміння й місцями проступала кров. Він нічого не помічав і не відчував. Зусиллям волі вперто стремів до мети.

Ще один рух ломом, і останній камінь відкрив дорогу з пивниці до ями з домовиною. В своїх обчисленнях Рихард не помилився, бо з

отвору посипалася свіжа земля, а це буває лише тоді, як ця земля зрушена зі свого місця. Велика радість наповнила його серце, хоч усвідомляв, що це щойно початок рятунку. Все ж таки це підбадьорило й він зі збільшеною енергією працював далі.

Найперше поширив отвір настільки, щоб могла пройти домовина. Тоді став лопатою вибирати землю та скидати її в пивниці на одну купу. Шойно кілька лопат викинув, як вона вдарилася об щось тверде. Розгорнув землю руками й перед очима показався ріг домовини. Коли прочистив землю настільки, що показалася вся передня частина, з прикрістю ствердив, що домовина знаходилася трішечки вліво від отвору. Пересунути домовину не було можливости, бо забагато землі лежало на ній, отже лишалось тільки поширити отвір у стіні.

– А може їй бракує повітря? – промайнуло в голові.

Легенько всунув кінчик сокири в щілину між віком і домовиною, а тоді підважив віко ломом.

– Лючіє!.. Лючіє! – кликав шепотом через отвір. – Чи ви чуєте мене? Це я, Рихард. Я хочу врятувати вас...

У домовині царювала мертва тиша.

– Напевно ще не прийшла до себе. Я не вірю, щоб могла так скоро вмерти... Але може вмерти, як не встигну поширити отвір ... А що, як я відкидаю землю з правого боку та пересуну домовину трохи вправо? Це буде скорше, ніж поширювати кам"яний отвір...

Швидко запрацювала лопата з правого боку. Тільки й чути було: шур, шур... От і майже три чверті боку звільнилось! Вхопив лома, зачепив кінцем за лівий ріг домовини, лома спер на отвір і за другий кінець потягнув вліво. Домовина подалася й стала якраз напроти отвору.

– Так буде краще. Це забрало мені всього кілька хвилин, а поширити отвір?.. Не менше, як двадцять хвилин... А тепер знов питання: як я витягну домовину, коли на ній стільки землі лежить? Та й підлога в залі може завалитись, як хтонебудь стане на ній... А може краще вибити передню стінку, а тоді витягнути Лючію через той отвір?

Остання думка припала йому до вподоби, бо дійсно іншого виходу не було. Знов підважив віко сокирою, як перед тим, і в щилину всадив лома. Тоді підважив легенько й грубшим кінцем кірки попробував відвести набік спідню дошку віка. Не була міцно прибита, бо піддалася. Хутко витягнув її, а тоді вже легко повитягав решту спереду. Тепер домовина своєю передньою частиною була відкрита і з неї виглядало волосся голови, що спочивала на подушці. Обережно витягнув подушку, щоб не заважала, і, замість покласти на підлогу в пивниці, він поклав її збоку домовини, а тоді просунув свої руки

в домовину, вхопив Лючію попід рамена й потягнув до себе. Відчув у руках, що її тіло ще було тепле. Щоб голова не звисала вділ, поклав її собі на плече й знов почав тягнути дещо скорше.

Незбагнені стежки Господні, а імпульси наші ще й досі нерозгадані! Ще ноги Лючії були в домовині, як почувся легкий тріск. Рихард відрухово шарпнув із силою й все тіло Лючії опинилося в пивниці. Малощо сам не впав разом з тягарем!

У цей момент тріск повторився з більшою силою, віко не встоялося під тягарем землі й з тупим тріском кляпнуло на дно, а земля, з глухим, характерним шумом, обсунулася, накриваючи сплющену домовину...

У Рихарда аж волосся на голові піднеслося, тіло пройняла дрижа, а чоло вкрив холодний піт.

— Яке ж наше щастя, що впору витягнув! - вихопилося йому з уст, але вмить згадав, де перебуває та що робить, і замовк перестрашений. — Чи не почув мого голосу хтонебудь?

Завмер, тримаючи Лючію в руках та наслуховуючи. У пивниці — тиша.

— Чого ж це я так стою? Треба її покласти на землю.

Збоку лежала простелена ковдра, що приніс її з кімнати, як ішов сюди. Обережно поклав на неї Лючію якмога вигідніше. Шкодував, що подушку залишив біля домовини, але не прийшла думка відкопати. Тоді став легко будити Лючію та шепотіти на вухо. Всі зусилля привести її до притомности виявилися марними. В розпуці опустив руки.

— Мертва... Запізно! Задихнулась, мабуть, через брак повітря. І чому я не наказав Адольфові врятувати її? Який же я недобрий!.,, Забрав би в свою кімнату, а тоді на коня... Вся моя праця пропала!

І мрії, такі солодкі та рожеві, що так підтримували його на дусі, підбадьорювали при зусиллях, тепер погасли та розвіялись...

А маленький хробачок сумління, що перед тим тільки легко подражнював його почуття, тепер виріс несподівано, набрався могутньої сили й зчавив його душу в своїх цупких обіймах так сильно, що Рихард відразу зрозумів усю підлоту свого ганебного вчинку, зробленого за намовою власного батька. Ціною людського життя хотів здобути своє щастя, побудоване на золоті... Дарма, що носив на шиї як і його батько, золотого хрестика, — мамона виявилася миліша...

Щойно тепер Рихард побачив себе й свого батька в правдивому світлі, зрозумів свої нечисті залицяння до невинної дівчини, яка ось тепер лежала перед ним мертва, байдужа до нього, до всього живого...

Радій, графе Гольдшльосс фон-Гогенберг! Ти добився с в о г о Від нині твій родовий герб буде знов сіяти позолотою, твої боргибу-

дуть сплачені повністю! Знов прогремить слава по всій Баварії про твоє витончене, виставне життя, згідне з традицією твого шляхетного роду...

А тепер застановися, графе, та добре поміркуй над тим, що дістав твій єдиний, улюблений син, нащадок славного роду: зламане життя, гризоту сумління і... мертву дружину...

Втім свічка погасла й обірвала його невеселі думки. Рихард устромив руку в кишеню, щоб дістати сірника. Пальці намацали невеличкий пакунок.

Цукерок з отрутою!

Так, це був таємничий цукерок, призначений для Лючії старим графом. Його мусів дати Лючії сам Рихард, бо вона була присуджена на смерть його світлістю. Це так граф постановив, щоб ... здобути золото!

Все було передбачене мудрим графом!.. А однак не все. Не передбачив, що Лючія може зомліти. І це непередбачення викликало в ньому лють. В останній хвилині наказав синові не вживати цукерка. Не було потреби? Ні, не тому! Нехай згине жахливою смертю, нехай відчує, як прийде до себе, що лежить у домовині та що порятунку не дістане за те, що посміла відкинути руку його сина! Для графа це була солодка помста... Найсолодша, яку тільки зазнав колинебудь...

Це було ще тоді, як ховали її, але тепер?

Рихард схилив праве коліно, взяв руку Лючії в свою, притулив її до своїх уст, поцілував шанобливо й заговорив тихо, але врочисто:

– Цей цукерок був призначений для тебе, бо так постановив не суд, але сам граф Ґольдшльосс фон-Гогенберг! Ти вже його спожити не можеш, Не турбуйся! За тебе це виконає твій власний муж, бо така була моя присяга вірности. І не тільки через вірність, а й через щире кохання... А тепер нехай цей граф побачить на власні очі наслідки свого пекельного задуму!

Врочисто вложив отруту в свої уста й проковтнув.

– Прошай, моя дорогенька жіночко, моя солодка Лючіє! – прошепотів він і поцілував у мертві уста. – Скоро ми злучимось з тобою навіки там, де...

Не докінчив, бо чомусь не хотілося думати, не те що говорити, і поклався поруч Лючії.

Пройшло зо чверть хвилини. Десь на горі почувся тріск від зачинених із силою дверей. Напевно граф вернувся, бо ніхто не наважиться так стукати дверима, хіба що Адольф... Рихард здригнувся. На коридорі великий, стоячий годинник вибив половину якоїсь години. Котра ж це година тепер?

Ще цей світ не покинув його, бо давав знати про себе. Рихард

повернувся й ненароком діткнувся до руки Лючії. Зробилося неприємно й ... боязко. Зірвався на рівні ноги й побіг, щоб бути далі від цього місця смерти – відчув раптом сильну спрагу життя!

Біг навмання, не думаючи, просто перед себе. І десятка кроків не зробив, як ударився об стіну й звалився, як сніп. Хтось різнув тупим ножем у шлунку... ще раз... і ще...

Схопили корчі...Ох, яка біль!...

Рихард перекинувся на спину, випростався, зітхнув глибоко ... останній раз! і... завмер із піною на устах...

23. Невже Дух?

Пройшло кілька хвилин від часу, як останній молодий нащадок славного роду графів Ґольдшльосс фон-Гогенберґ розпрощався зі земним життям.

У просторій пивниці замку панувала тиша. Кілька вузеньких вікон, закратованих і розкиданих без жадної симетрії, не пропускали світла до середини. Мабуть тому, що були заставлені різними, непридатними до вжитку, речами, як старі двері, поломаний буфет, трухляві дошки, що служили колись за полиці, продерта канапа, зламане ліжко, кілька крісел без ніжок та іншими, неокресленої назвита форми, і взагалі різним мотлохом, що його так шкода чомусь спалити та раз назавше позбутись, бо ніби ще може колись придатись (хіба на другому світі?), а покищо тільки засмічує пивницю та непотрібно перешкоджає в переході, – а може тому не пропускали, що надворі якраз у ту пору стояла ще темна, глибока, безмісячна ніч?

І тільки в одному кінці пивниці, ніби ген-ген десь далеко, пробивалося крізь вузеньку шпарочку тонесеньке світло. Воно було настільки слабеньке, що зовсім не впливало на загальну темряву. Скоріше, давало тільки знати про себе.

Сама тиша в пивниці була така тяжка та моторошна, наче б і світ перестав існувати, бо не тільки зверху, а й ззовні знадвору не долітав сюди жадний відгомін чи звук. Палац, а з ним і величезний, старовинний парк, що оточував його довкола, поринули разом у глибокий сон.

Затихло все. Навіть і собаки, що так пильно бережуть людське добро.

Вітер, що так любить вночі забавлятись шелестінням густої, запашної трави чи очерету, а найбільше – шумом столітніх дерев, та який ще недавно з великим завзяттям розганяв дощові хмари, – і той затих.

Благодатний сон, що скріплює все живуче!

Несподіване, тихе шарудіння біля одної стіни в пивниці різко перервало цю загадкову тишу.

Що сталося?

Може це лилик, що завжди крадькома, без шуму снує по темних просторах, зловив якусь здобич під час свого нічного лету?

А може це пугач, приваблений сюди ідеальною темрявою та ти-

шею, шукав догідного місця на денне перебування й зачепив ненароком своїм крилом за якунебудь річ?

Втім щось тихенько не то зойкнуло, не то застогнало, й хоч цей звук був дійсно тихий, то однак видався таким вражливо контрастовим до пануючої тиші, що й людина зі здоровими нервами була б здригнулася.

І знов настала тиша.

Ще більше моторошна...

Пройшло ще з пів хвилини. Знов щось зашаруділо, трохи голосніше, й почало гей би пересовуватись по долівці в напрямі того одинокого світла, що так пробивалося через вузеньку шпарочку.

А це ж що? Тож світло ожило, здригнулося й стало поширюватись та ясніти...

Щось скрипнуло... Наче б двері на іржавих завісах. Так, це — двері. Вони скрипнули й почали відчинятися навстіж, а в проході зарисувався силует людської постаті, загорнутої в широку матерію на взір одягу з часів Римської Імперії...

24. Як постелишся, так і виспишся.

Граф прокинувся після дев'ятої. Згадав учорашнє й на серці стало тяжко. Чому? Цього не міг збагнути, бо в своїх діях рахував себе непомильним.

– Хіба я нищу ворогів через помсту або якусь примху? Я їх караю за їхні помилки, за грубу відвертість, бо не розуміють тонкої дипломатії та через це незрозуміння приносять тільки кривду оточенню, своїм власним приятелям, у тому числі й мені. Я ж і Ліючію покарав за те, що відмовилася стати дружиною мого Рихарда... Не могла, дурненька, зрозуміти, що не можна міняти такого гарного, блискучого старшину, як мій Рихард, на якогось там робітника. Їй стелилося життя гарне, безтурботне, виставне, аристократичне! Була б графинею, мала б почесті... Кохання? А що таке кохання? Що? Мильна банька й більше нічого. І хто такий Арнольдо? Сьогодні він живе, а завтра видам наказ – і по твому Арнольдові...

Десь у коридорі стукнули двері. Граф здригнувся й думки розвіялися. Через ці, власне, двері він раптом відчув, що його опановує страх. Ніколи нічого не боявся, а тут страх. Якийсь дивний, підсвідомий... Наче має щось статися недобре, тяжке для нього. А до того ще й голова розболілася.

Підвівся й потягнув за шнурок. Рипнули двері.

– Слухаю, ваша світлосте.

– Принеси, Адольфе, угорського вина. Але зараз! Чуєш?

– Слухаю, ваша світлосте.

Двері закрились. Ідучи до пивниці по вино, Адольф всунув руку в кишеню. Нема ключа!

– Мабуть, за шафою на цвяшку.

Вернувся в свою кімнату. За шафою – цвяшок. Порожній! Він у шафу – теж нема. Тоді до столу, до шухляд, до убрання...

– Не інакше, як у пивниці!

Кинувся до дверей. Малощо не впав: на порозі стояли вартові з лісу. Відступив трохи, впускаючи їх до середини.

– Чого це вас принесло? Заходьте та відпочиньте.

– Ми-и...

– Потім скажете, бо я мушу йти зараз до його світлости.

Знов побіг до пивниці, але здалік побачив, що там нема ключа.

– Таки десь у кімнаті...

Вернувся назад. При його появі сторожі встали.

– Ми хотіли щось сказати... – почав один, що Міхелем звався.

– Та підождіть, до ста чортів! Казав же вам, що його світлість кличе мене. Потім розкажете – не втече! – буркнув сердито, переглядаючи ще раз усе за порядком.

– Уже втік! – подумали сторожі.

– І де він у лиха подівся? – клопотався Адольф на голос.

– Кого ви шукаєте? – спитав Міхель.

– Нікого... Десь загубився ключ від пивниці.

– Ключ? – спитав Міхель.

– Від пивниці? – спитав другий.

– Може бачили? – зрадів Адольф.

– Ні. – заперечив Міхель.

– Ні. – заперечив і другий.

Адольф махнув сердито рукою, вхопив ножа та сокиру й знов до пивниці. Йому не раз траплялося відчиняти двері цим знаряддям

Прибіг, шарпнув дверима й здивувався: відкрилися дуже легко, а злощасний ключ стирчав у замку з другого боку.

– Коли ж це я його залишив тут? Може вчора, як ходив по бургундське?

Знизав плечима, сокиру та ножа поклав біля дверей, а сам по сходах спустився вниз. Він би міг і без свічки обійтися, бо всі ходи знав напам'ять, проте вибрати вино не так було легко, бо в переділі з угорським вином стояло ще кілька інших гатунків.

Ішов спокійно, трохи прискорено, з легко піднесеною головою. Те, що вчора закопав дівчину, його не турбувало: граф наказав, то граф і відповідає. Зараз він думав над стравами, що може треба подати графові до вина, хоч граф про це не згадував.

– А може він нічого не захоче? Просто видудлить пляшку й перекинеться на другий бік, щоб доспати...

У цей момент Адольф зачепився ногою за щось тверде, втратив рівновагу й розтягнувся на долівці.

– Доннерветер! – закляв.

Підвівся й хотів побачити несподівану перешкоду, але перш мусів засвітити свічку, бо погасла під час падіння, хоч і не випустив її з руки.

Блимнув вогонь. Він глип униз, а на долівці чиїсь ноги.

– Злодій!

Відрухово переклав свічку з правої руки в ліву, щоб мати вільний п'ястук. Страх наказував бігти нагору та кликати службу, тоді як цікавість нуртувала побачити злодія. Навіть подумав, чи не принести перш за все сокиру для оборони.

Перемогла цікавість. Підніс свічку вгору, щоб освітити цілого, а тоді нагнувся й зазирнув ув обличчя.

– Мій Боже! То ж це молодий граф. Мабуть, напився після вчо-

рашнього... Це ж він і ключа забрав! Треба відвести до покоїв.

Почав будити. Шарпав, шарпав, але Рихард не відзивався. Взагалі не виявляв ознак життя. Щойно тепер Адольф завважив, що тіло було безвладне, без дихання й холодне.

– Умер!

Зірвався й мерщій до виходу.

– Ваша світлосте! - вбіг до графа.

– По-перше, чом ти не застукав, як мав увійти до мене? А по-друге...

– Ваша світлосте! Нещастя... Там у пивниці...

– Пожар чи що, що ти так перелякався?.. А де вино?

– Ще гірше, як пожар, бо там на підлозі біля винниці...

– Та кажи вже, нарешті, що сталося? Що там на підлозі?

– Рихард...

– Рихард?.. А що він там робить? Може напився?

– Ні, ще гірше!

– Та не муч мене, бо заб'ю! – скрикнув граф, вимахуючи п'ястуком попід носом.

– Лежить мертвий. – прошепотів Адольф з резигнацією в голосі.

Якби в тій хвилині завалився дах замку або почався землетрус – це не подіяло б так, як вістка про смерть сина. Навіть голова перестала боліти. Похапцем зірвався з ліжка, встромив босі ноги в пантофлі, на плечи накинув халат і побіг до пивниці. Адольф за ним.

Тяжко описати картину зустрічі графа з мертвим сином...

Розпач графа тягнувся недовго – принаймні так виглядало. Не раз траплялося йому переносити тяжкі удари долі, однак інстинкт самозбереження та турбота про зовнішній вигляд змусили його опанувати себе, хоч цей останній удар відбився на ньому так сильно, що на протязі кількох хвилин він посивів.

Опанувавши себе, граф узяв від Адольфа свічку, став на коліна й наблизив світло до дорогого обличчя. Враз зблід, серце защеміло боляче й почали трястися руки.

– Так, так... – прошепотів. – Та сама темнобрунатна барва з чорними плямами, очі відкриті, синяки під ними ... і піна з рота...

Були наявні всі познаки страшної отрути, що її спровадив сам із далекої, таємничої Індії. Знав її добре, бо не одного противника знищив нею й бачив наслідки на власні очі. А от тепер вона забила й його власного сина! Не дарма кажуть, що кий має два кінці...

Перша думка, перше страшне підозріння – Адольф! Він знав про отруту та допомагав графові нищити нею ворогів... Але чи дійсно Адольф? Невже він міг піднести руку на Рихарда? Ні, це неможливо...

Подивився уважно на свого камердинера. Ніщо не зраджувало

в ньому вбивника, навпаки, виглядав пригнобленим і не менше від графа потрясеним цією смертю.

Хто ж тоді вбивник?

І тут пригадав собі, що вчора він дав Рихардові цукерок з отрутою, призначеною для Лючії. Власне Рихард мав дати Лючії, а не Адольф. Чому? Граф мав свої міркування: по-перше, щоб на другий раз Рихард мав відвагу діяти рішуче проти свого ворога, а по-друге, щоб не залишив у серці сантиментів до Лючії, бо, мовляв, на світі багато дівчат до вибору й майже кожна буде рахувати собі щастям належати до Рихарда, байдуже, через шлюб чи без нього.

Так думав граф, бо такі були його погляди на жіночу мораль.. Однак, що ж сталося з отрутою? Лючії Рихард її не давав, бо ж сам граф сказав, що вона тепер зайва. Отже отрута залишалась у Рихарда. Невже він сам зняв руки на себе?.. Він, нерішучий Рихард? ... Щось не містилося в голові. Треба перевірити.

Оглянув кишені покійника. Крім самого необхідного, як хустинка до носа, гаманець, нотатник, ножик тощо, граф нічого не знайшов. Сумнів, щодо самогубства сина, розвіявся.

– От що наробило дурне кохання! І як я міг недобачити таку, здавалось, дрібничку, як кохання? Забув я, старий дурень, що й сам колись кохав та через кохання здібний був на всяку дурницю. Забув, що завше тлумачив Рихардові про блакитну кров, та що вона змушує до всього, навіть непередбаченого. Фактично, не забув, а просто не вірив, що нерішучий Рихард може щось зробити без мене. А от зробив, бо кров від крови, і тіло від тіла... Тепер мушу все затаїти, бо ніхто не сміє довідатись про трагедію в родині Ґольдшльосс фон-Ґогенберґів! – постановив у дусі.

– Адольфе! Перенесемо Рихарда в його кімнату так, щоб ніхто не бачив. Підемо через потайник.

– Слухаю, ваше світлосте.

Граф обняв сина й притулив до себе, а Адольф узяв за ноги і в той спосіб понесли тіло нагору через потайник, що був укритий в бічній стіні пивниці. Один тільки скрип сходів зраджував, що по них хтось ішов, але ці звуки заглушувалися стінами.

Принесли без пригод і поклали на ліжко, не роздягнувши, щоб потім служба не завважила якихнебудь знаків на тілі під час одягання. Скинули лише чоботи. Тіло прикрили легенькою ковдрою, залишивши обличчя відкритим. Тому, що очі були відкриті, граф придушив повіки двома монетами. Адольф навіть не спостеріг відсутности ковдри, якою, звичайно, вкривався Рихард.

– А тепер запам'ятай, що маєш робити далі! – наказував граф Адольфові. – Через годину прийдеш будити Рихарда, але застанеш двері замкнені. Кілька разів постукай голосно, а тоді поклич його,

щоб уставав, бо вже пора. Відповіді ти не дістанеш. Тоді прийдеш до мене повідомити, що молодий граф замкнувся, чого раніш ніколи не було, і що на твої стуки та оклики він не відповідає... Ага! Перед тим, як маєщ прийти до мене, не забудь шепнути декому зі слуг, що молодий граф чомусь замкнувся й не відповідає. Зрозумів усе?

– Так, ваша світлосте.

– А тоді ми вдвох підемо до Рихарда. Там ти почуєш мої дальші заряджения. І ще одне: як прийдеш до мене повідомляти, не зачиняй дверей в моїй спальні. Повідомиш мене голосно, щоб люди чули нашу розмову. А тепер можеш іти. Накажи, по дорозі, як побачиш когонебудь, щоб не вештались по коридорі, бо я, мовляв, ще сплю. Іди!

Адольф уклонився й через потайник вернувся назад у пивницю, щоб ніхто його не бачив. Там замкнув двері на ключ і вернувся по сходах нагору. В дорозі згадав, що на нього чекають вартові. Не захотів зараз зустрічатися з ними. Пішов до теплиці.

Після відходу Адольфа, граф підійшов до дверей й тихо повернув ключ у замку. Тоді підійшов до Рихарда й відкинув ковдру. Постояв трохи над трупом сина, щось роздумуючи, взяв щітку, почистив забруджений місцями його одяг та витер кров на руках від праці в пивниці й знов прикрив ковдрою, після чого через інший потайник перейшов до себе в кабінет. Там у сховку в столі взяв плящину з безбарвною рідиною й тою ж дорогою повернувся назад у кімнату Рихарда.

Насамперед треба було привернути натуральний вигляд обличчя мертвого. Граф змочив принесеною рідиною свою хустинку й витер нею все обличчя сина кілька разів, а також і шию та руки. Тоді зняв з очей монети, бо очі були вже закриті, і повіки не підносилися самочинно. Він витер рідиною теж і повіки, після чого виждав кілька хвилин, поки всі відкриті місця тіла не прийняли нормальної барви. Зітхнув з полегшою й потайником вернувся в свій кабінет.

Спати не хотілося, хоч і відчував утому. Граф витягнув зі сховку якусь книжку й вписав до неї дату та причину смерти Рихарда, ні словом не згадуючи про насильний похорон Лючії, бо всі останні події він мав вписати згодом. Книжку сховав на місце й пішов у свою спальню полежати.

Десь за пів години до графа застукав Адольф.

– Хто там? – спитав граф.

– Це я.

– Хто я?

– Адольф, ваша світлосте.

– Увійди!

Не зачиняючи дверей за собою, Адольф почав голосно переповідати про дивну поведінку молодого графа.

– І сам не знаю, що могло статись! – закінчив він свою розповідь.

– Може він спить заміцно, а ти постукав затихо?

– Ні, ваша світлосте. Я стукав досить голосно. Навіть кілька разів п'ястуком.

– То треба було ще й кликати.

– Та я й стукав і кликав – молодий граф не відзивається.

– Шо ж то може бути?.. І жадного руху, кажеш, не чути?

– Ні, ваша світлосте. Жадного руху.

– Це дивно... Де мої пантофлі?

Адольф подав і поміг одягнути халат. Граф прискореною ходою подався до кімнати сина разом з Адольфом. У кінці коридору виглянуло кілька облич із неприхованим зацікавленням. Вони слідкували за рухами графа, який підійшов до дверей та постукав голосно кілька разів.

– Рихарде!.. Риха-арде! Ти ще спиш?

Притулив ухо до дверей. Знизав плечима й знов постукав.

– Відкрий, Рихарде! Що сталося з тобою, що ти замкнувся?

І знов наставив вухо. Тоді звернувся голосно до Адольфа:

– Поклич хлопців! Треба виважити двері. Може яке лихо скоїлося, або знепритомнів...

Адольф побіг і за пару хвилин привів кількох мужчин. Спільним зусиллям потиснули кілька разів, підважили двері ломом і з галасом відкрили. Граф увійшов першим.

Всі побачили Рихарда, прикритого ковдрою. Гарне обличчя було трохи звернене вбік. Очі закриті. Граф підійшов і тремтячою рукою взяв за край ковдри. Пильно вдивлявся в дороге обличчя, шукаючи слідів отрути, але їх не було. Тіло мало вигляд мертвого, без плям, без синяків під очима, без піни на устах...

Підніс одне віко. Нерухоме око гляділо на присутніх. Тремтіння пробігло по тілі всіх. Граф прикрив око й взяв покійника за руку. Була без живчика й холодна, а як підніс трохи й випустив – упала безвладно на постіль.

Зворушенним голосом оповістив присутніх, що улюблений син Рихард з невідомих причин відійшов у вічність. Наказав зробити поміст з лавок у залі та перенести туди покійника. Поміст вмістили на могилі Лючії й прикрили тим самим килимом, що попередньо накривав її домовину, а зверху поклали тіло Рихарда.

Столярам було наказано негайно зробити дубову домовину.

Адольф запалив свічки. Вся служба, разом з графом, опустилась на коліна до спільної молитви за душу спочилого Рихарда.

25. Арнольдо залишає Реґенсбурґ.

У годиннику на стіні щось стукнуло, й в повітрі пронеслися розмірні, хрипливі, наче застуджені звуки, що наслідували механічне мірило частини вічности. Їх було рівно десять.

Надворі саме розгорнувся в своїй величі чудовий, осінній ранок. Безхмарне небо не стояло на перешкоді: сліпуче сяйво та приємна теплота огорнули землю й лоскотали кожний закуток.

Проте не сяйво та тепло, а власне старий годинник змусив Арнольда прокинутись та відкрити очі.

Підвівся й здивованим зором повів довкола. Перше, що кинулося йому в вічі, це була невелика, олійна картина на протилежній стіні: селянська дівчина тримала на руках маленьке ягнятко. Поруч неї стояла вівчарка й улесливо, махаючи хвостом, силкувалась заглянути у вічі. Тут же недалеко, на узбіччю гори, паслася невелика отара.

Під картиною примостився, присунутий до стіни, звичайний дерев"яний стіл, а біля нього стояли два стільці дуже простої роботи, без орнаментів чи вирізів.

У куті, недалеко від дверей, на поличках стояли глечики та інший посуд з випаленої глини, переважно миски.

Арнольдо ніколи не був у цій кімнаті, хоч Лючія часто заглядала сюди, як відвідувала Маргариту, тому ніяк не міг пригадати, як він попав у цю кімнату, і взагалі не знав, де він знаходиться тепер.

Ще раз подивився на картину й зацікавився дівчиною. Знайоме обличчя!

Встав і підійшов ближче. Щось кольнуло під серцем, як добре придивився: дівчина була незвичайно подібна до... Лючії!

Може це була тільки уява, бо, звичайно, всі закохані шукають в інших обличчях знайомих рис коханої людини, а може дійсно дівчина ця була подібна до його милої? В кожному разі Арнольдо пригадав жорстоку дійсність. Невимовний жаль стиснув серце. Щастя бо було так близько й так несподівано зникло, розвіялось, мов сон...

Тільки той, хто особисто пережив подібний стан душевний, може зрозуміти цей спеціяльний біль серця, коли воно не болить фізично, а якось ніби мліє в грудях і людина не може знайти собі місця. Є дві категорії людей: одним хочеться тоді плакати, бо їх воля паралізується, а другі затискають п"ястуки та шлють прокльони й

стають завзяті, готові до боротьби за щастя аж до загибелі.

Арнольдо належав до перших. Відрухово приклав руку до серця й якось незугарно опустився на стілець. Побачивши опертя перед собою, він кинув руки на стіл, спершись об нього ліктями, обхопив голову руками й поринув у невеселі думи...

Хтось постукав у двері. Тихенько, несміло. Ще раз. Арнольдо не чув і сидів нерухомо. Двері відхилились і на порозі показалась Маргарита з усмішкою на устах.

– Добрий ранок! – привіталась.

Шойно знайомий голос примусив прийти до себе. Арнольдо зірвався зі стільця, бо не звик сидіти в присутності стоячої жінки. Аж тепер він пригадав собі, що це Маргарита забрала його вчора до себе та заспокоїла вином. Стало стидно, що від склянки вина він опянів і ліг спати не роздягнувшись. Не здавав собі справи, що заснув не від вина, а від недоспаних ночей та фізичного вичерпання.

– Добрий ранок! – відповів. – Пробачте, що я спав одягнений.

– Та що ти! Ще ж дурниця. Я дуже рада, що ти прийшов до себе, бо вчора виглядав жахливо. Наче живий покійник... Нічого не кажи! – поспішно додала, бачучи, що він хоче щось пояснити чи виправдатись. – Я все знаю й цілком розумію тебе. Що сталося – того не вернути за жадні гроші. Видно, що така твоя доля. Ти мені, краще, скажи, що ти думаєш робити тепер, і чи не могла б я стати тобі в пригоді?

– Дякую за ваше добре серце. Не турбуйтесь, бо тепер усяка поміч для мене зайва. Мені залишається тільки їхати до Венеції до моїх батьків. Що буду там робити – не знаю, майбутність покаже, а тим часом мушу заспокоїтись, щоб не накласти руки на себе...

– Бійся Бога! Ти ж молодий. Ще вся майбутність перед тобою. От поїдеш у Венецію. Там інше оточення, інші люди, та й місцевість не буде нагадувати твоїх переживань, а тим часом усе може змінитись, бо, як кажуть, усі під Богом ходимо. Ми не знаємо, що нас завтра чекає, бо в Бога все можливо. Хоч не хоч, а от мусиш повірити мені, бо так і серце моє відчуває, що ти ще здучишся з Лючією, не дивлячись на теперішні обставини, хоч на вигляд видається, ніби все втрачено назавше. – потішала Маргарита, хоч і сама не вірила в те, що говорить.

– Тяжко повірити в зміну, – гірко усміхнувся Арнольдо, – аж ніяк не можливо. Може вона кохає його... Взагалі всякий здоровий глузд губиться там, де панує кохання... Але мені пора в дорогу. Диліжанс відходить о другій годині.

– Та я тебе не затримую. Хочеш їхати, то їдь. Знаєш що? Затримайся ще пару хвилин. Я зараз вернусь. Не відходь без мене! Добре? – сказала Маргарита й, не чекаючи на згоду, вибігла з кімнати.

І п"яти хвилин не пройшло, як вона вернулась. В одній руці – глечик з молоком, а в другій – миска зі свіжими булочками.

– Перед тим, як поїдеш, перекуси, бо ти голодний. Треба хоч трохи сил набратись, а то ти зовсім охляв. Поки перекусиш, я тебе покину ще раз на кілька хвилин. – усміхнулася привітно й знов вийшла.

На цей раз принесла кошик, виповнений по береги різним печивом, м"ясом, овочами й солодощами. По боках визирали пляшки. Мабуть з вином.

Арнольдо не перечив. Випив молоко й з"їв усі булочки, що принесла Маргарита перший раз. З"їв би ще, та не випадало починати кошика при ній.

– Краще в дорозі. – подумав.

Потиснув руку Маргариті, за що отримав поцілунок у голову. Вона хотіла ще всунути йому калитку з грішми, але Арнольдо відмовився, хоч і сам мав грошей обмаль. У кожному разі мав на диліжанс, а харчі були в кошику. Навіть не вступив до свого бувшого помешкання, щоб забрати хоч частину речей. Так з одним кошиком і пішов до диліжансу...

26, Стежки Господні незбагнені.

Вернемось тепер до Лючії. Витягнута Рихардом з домовини, вона недовго лежала на простеленій ковдрі. Тяжко сказати, що, властиво, було з нею: чи довге зомління від хвороби та вичерпання, чи скоропроминаюча летаргія. Досить, що від стрясення та свіжого повітря вона прокинулась і відразу відчула холод, бо в гробниці була прохолода. Почала тремтіти. Відрухово руки простяглись за чимсь, щоб прикритись. Намацала ковдру під собою, а тому, що лежала майже при краю, руки потягнули вільний бік ковдри на себе. Була певна, що лежить у ліжку. От тільки подушки бракує. Знов заходили пальці. Відчула, що під нею не ліжко, а щось тверде, наче б долівка.

– Де ж це я знаходжусь?

Щойно тепер почала повертатися свідомість. Згадала шлюб і подумала, що її вкинули десь у підземелля, тільки не знала, чому?

– Треба втікати звідси.

Зірвалась на ноги. Знов відчула холод. Піднесла з долівки ковдру й закуталась у неї. А що далі?

Розглянулася довкола. Страшенна темрява, сполучена з тишею, відбилася шумом у вухах. У певному моменті кинулось у вічі тонесеньке світло ніби зі щілини. Аж здригнулася від утіхи. Не надумуючись, пішла в напрямку світла. Ішла обережно, простягнувши одну руку перед собою, щоб не вдаритись. Так прийшла до сходів, а по них піднялась угору до дверей. Це були ті самі двері, що до них Адольф так довго ключа шукав.

Заскрипіли іржаві завіси, і Лючія станула на порозі, утворюючи сильветку, що нагадувала часи Римської Імперії.

В коридорі панувала тиша. Десь у кінці горіла свічка. Лючія підійшла до першого вікна, що було недалеко від дверей, і подивилась надвір. Чорна безодня дивилась на неї. Не злякалася. Оглянула вікно, знайшла защіпку й відкрила назовні одну половину. Трохи завузько, щоб пролізти. Відкрила другу. Стало краще. Вилізла на підвіконня й, тримаючись за нього руками, почала злазити вниз. От уже й руки витягнуті, а до землі щось не можна дістати. Ноги так і зависли в повітрі, а ковдра, нічим не притримувана, зсунулась і впала десь під нею.

– Господи, допоможи! Нехай діється Твоя воля... прошепотіла

про себе й розчепила руки.

Упала в кущі, тернувшись тілом об стіну, просто на свою ковдру. Мала щастя, що не було високо, а то могла б навіть потовктися, або й ногу чи руку зламати.

Шум від падіння порушив загальну тишу й пронісся по цілому парку. Десь гавкнув пес і загремів ланцюгом. За ним — другий. Ще кілька відізвалось вдалечині. Лючія причаїлась і стримала віддих. Не ж як прибіжить хоч один, рятунку не буде!

Не прибігли. Всі були прив'язані. Погавкали трохи й замовкли. Ще кілька хвилин напруги та тривожного очікування й Лючія вирішила втікати далі. Кудинебудь, аби тільки геть від цього проклятого замку.

Вона впала на землю досить вдало, бо між стіною та кущем, що прилягав до неї. Вилізти з куща було легко, треба було лише приляпати та повзти попід стіною. Вчинила це досить зручно та без шуму, хоч і втратила трохи часу.

Вийшла на галявину й подивилась на небо. Було вкрите хмарами. Якось трапилось, що в той момент, як дивилась, прозирнуло через щілини кілька зірок. Вмить зорієнтувалась і устійнила напрямок для себе. Тоді помалу, а далі прискорюючи свої кроки, стала віддалятись від замку. Це було якраз у протилежний бік від місця, де гавкали пси.

Досить темно було надворі, проте молоді очі розрізняли дерева та кущі. Якось відчула під ногами стежку, що вела в майже тому самому напрямку. Це трохи облегшило хід, але не надовго, бо стежка далі повертала вбік. Прийшлося знов іти по мокрій траві.

Так дійшла до густого чагарника, що тягнувся поперек її дороги в обидва боки. З великим зусиллям продерлась через нього і ... опинилась перед високою стіною. Отже далі йти не було куди. Жах огорнув її.

Не розгубилась. Приборкала розгойдані нерви й стала обмірковувати своє положення.

Стіни довкола замків, звичайно, крім головної брами, інших виходів не мали, за вийнятком потайних. Іноді за стіною розводили сади, тоді пробивали один або й два проходи, щоб було зручніше стерегти ці сади. В таких проходах, як правило, стояла сторожа. На цій думці Лючія зупинилась.

— Якщо за стіною розкинули сад, то вихід знайду, а якщо ні, то залишається для мене тільки головна брама.

Аж дрижаки пройшли по тілі від останньої можливости.

— Мусить бути отвір! — уперлася думка. — Пси гавкали десь із лівого боку. Там і головна брама. Треба пробувати вправо!

Повернулась і пішла обережно вправо попід стіною. Пройшла

може зо тридцять кроків, як почула розмірне посвистування.

Шо це може бути?

Повернулась назад і зупинилась. Кортіло проте довідатись, тим більше, що треба йти в протилежний бік від головної брами.

Вернулась і пішла на той свист. Чим ближче підходила, тим виразніше чула, що це хтось спить.

– Може варта? Тоді повинні бути двері десь недалеко, бо що ж інше він може стерегти тут?

Ще з десять кроків, і переконалася, що дійсно хтось спить. Стала обережніша. Підходила навшпиньки, тримаючись рукою за стіну. В одному місці стіна раптом скінчилась і Лючія малощо не впала – це був отвір!

Помацала рукою. Двері були відкриті майже наостіж. Лючія вже не дивилась, хто там спить, а тихенько, наче кіт, прослизнула на другий бік. Перехристилась і подалась вперед стежкою, що вела від отвору в бажаному напрямку, ввесь час оглядаючись, чи нема погоні за нею, та все прискорюючи свій хід.

Так ішла деякий час, аж поки не опинилась перед... високим частоколом.

Нова перешкода! Попробувала рукою, а там вузький прохід. Ледве пролізла через нього, навіть спідницю наддерла, й опинилась у правдивому лісі.

Зупинилась на хвилинку, відсапалась, перевірила по зірках напрям і з радістю ствердила, що стежка й далі провадила в намічену сторону. Це піддало сил і вона побігла, тримаючи перед собою витягнуту руку, щоб не наскочити на дерево, абощо.

Бігла недовго. Відчула, що сили покидають. Звільнила біг і пішла ходою. В той спосіб могла ще зберегти свої сили надовше.

Так ішла може з годину, або й більше, аж вийшла на широку дорогу. Стало сіріти. Ранок наближався. Побачила на краю дороги велике, звалене бурею, дерево й присіла на ньому, щоб трохи відпочити. Шойно тепер відчула голод, та й спрага мучила. У цій хвилині не завагалася б віддати найкращий перстень за шматок хліба та склянку води...

Відруково провела по пальцях, як це звикла робити, поправляючи свої персні, і з жахом ствердила, що не мала ні одного, за винятком звичайної обручки. Провела тоді рукою по шиї – дорогі перли більше не обрамовували її, а батьківські ковтки також зникли. Їй стало недобре. Наче щось обірвалось у середині. Ковтки нагадали їй передчасну смерть батька, зникнення Арнольда та, в ході думок, вимушене вінчання. Відчула велику пустку в своєму житті і гірко заплакала. Страшна розпука почала огортати її. Була близько до нового зомління, але якось зусиллям волі перемогла себе.

То ж мала ще Арнольда! Тільки де він тепер? Не можна падати на дусі, бо треба ж його рятувати. Це ж була її остання підпора в житті, остання втіха!

А шлюб? Тож тепер вона належала до Рихарда!.. Ні, не належала й не буде належати, бо має свого Арнольда! Треба шлюб уневажнити, як вимушений, але як? Вона ж не знає, хто її вінчав...

Рванула головою, блиснули очі й Лючія рішуче підвелась. Якась тверда постанова наказала діяти. Вона витерла непрохані сльози, добре обгорнулася ковдрою, не знаючи навіть її походження, і твердою ходою пішла вперед. Додому. А для власної безпеки, зійшла з дороги на узбіччя.

Як довго вона йшла — невідомо, бо й годинник зник разом зо всіма іншими речами, що мала при собі. От уже й ліс проминув, і потягнулися голі поля. Навіть сонце почало підноситись угору, завертаючись на полудне, а вона все йшла та йшла. Вкінці вже не йшла, а воліклася, ледве переступаючи ногами. Здавалося, що от-от упаде...

Десь ззаду почулося тарахкотіння. Наче б хтось їхав возом. Лючія зупинилась і оглянулася. Дійсно їхали вдвох: старший мужчина з дівчинкою. Лючія не знала, що робити: чи ховатись, чи переждати, поки не переїдуть, чи далі йти, не звертаючи на них увагу. Коли ж віз майже порівнявся з нею, вона зупинилась і подивилася на незнайомих.

— Панно Лючіє!... Панно Лючіє! — гукала дівчина.

— Чого ти верещиш? Яка тобі панна Лючія?

— Це та, що витягнула мене з води.

Мужчина зупинив коні.

— Коли вона витягнула тебе?.. А дійсно, це панна Лючія, — придивився він уважно.

Зіскочив на землю. Ще не встиг підійти, як дівчинка вже обнимала свою рятівницю.

— Вибачте мені, старому, що не впізнав вас, Коли б не Марта, то й проминув би.

— Десь сам Господь надіслав вас, щоб врятувати мене! — заплакала Лючія, відповідаючи на поцілунки Марти. — Я така змучена, що коли б упала, то вже й не встала б.

Мужчина підійшов і взяв Лючію під руку.

— Сідайте з нами на віз, то завеземо додому. Ви, мабуть, голодні, панно Лючіє?

— Трохи... Дуже пити хочеться... Може маєте трішки води?

— Певно, що маю. Я ніколи впорожні не їду в дорогу. Ходіть ближче, то я вас підсаджу на віз.

Рештками сил та при допомозі старого якось вилізла на віз і

сіла на м'якій соломі. Відразу стало легше. Особливо на ноги. Старий витягнув з кошеля кавалок хліба з м'ясом і подав Лючії.

– Хоч трішечки води, бо в горлі пересохло.

Відкрив глиняну баньку й налив води в глечик.

– Прошу, пийте на здоров'я!

Випила одним духом. Хотіла ще, але просити не наважилась. Почала їсти. Старий налив ще глечик вина.

– Випийте, то зогрієтесь. Вино – найкращий лік від перестуди.

Щойно після вина відчула, як снага розходиться по всьому тілі, а всередині стає так тепло, тепло...

Ще відчула Лючія, що її морить на сон. Марта це завважила й поклала її голову собі на коліна.

– Переспіть, то покращає вам! – порадив старий.

Лючія примостилася зручніше. Через хвилину вже спала. Старий не хотів розпитувати, де вона була й чому в такому стані – це не його було діло. Не питавсь і Марти, як її врятувала Лючія, бо пригадав тодішню дивну ловлю риби, коли Марта вернулась додому в супроводі Лючії та мала трохи мокре, забруджене вбрання, хоч і з рибою в руках. Це вже минулося!

Лючія прокинулася від раптового струсу: одне колесо вскочило в яму, при в'їзді до міста, й нахилило воза.

– Це вже Реґенсбург?

– Так, панно Лючіє. Скоро вдома будемо. От уже й ратуша недалеко.

– Я вас дуже прошу, завезіть мене до бюрґермайстра. Я маю поважну справу до нього.

– Дуже радо. Якраз будемо їхати біля нього. Ви зайдете, а я тим часом почекаю на вас. Як скінчите – відвезу додому, бо й так нам по дорозі.

– Дуже вам вдячна. Ви врятували мене.

– Життя за життя. Якто часом дивно буває на світі.

Бюрґермайстер фон-Крюґер, відставний полковник, прийняв Лючію дуже тепло. Знав її добре, бо не раз був у крамниці. Напоїв її кавою, а вона розповіла йому всю свою пригоду. Бюрґермайстер, під час розповіді, то слухав уважно, сидячи непорушно, то схоплювався й нервово міряв кімнату тяжкими кроками, то знов сідав у крісло.

– Який священик вінчав вас? – спитав він Лючію по закінченні розповіді.

– Не знаю. Він не з Реґенсбургу. Ніколи його не зустрічала.

– Це ускладнює справу, бо ви не маєте ні доказів, ні свідків, а до того ще й не знаєте священика.

– Я маю шлюбну обручку. – згадала Лючія й подала її бюрґермайстрові.

Бюргермайстер розглянув обручку уважно на всі боки, заглянув і до середини і... віддав назад.

– Обручка нічого не дає, бо не має жодного знаку чи напису. Доказом служити не може. Крім того, без королівського наказу на письмі я не маю права переводити ревізію в замку, ні, тим більше, арештувати графа. Такий закон. Ідіть, краще, додому, а я тим часом добре подумаю над вашою справою. Чи ви уявляєте, як тяжко й небезпечно боротися з графом? Ми мусимо стояти на дуже твердому ґрунті, щоб його подолати. Він має широкі зв"язки.

Лючія встала й простягнула руку на прощання.

– Не зазнаю спокою, доки не довідаюся про долю Арнольда.

– Покладіть надію на мене, панно Лючіє, а в першу чергу – на Бога, і все буде добре. – підбадьорував її бюргермайстер, ґалянтно цілуючи в ручку. – Знаєте що? Затримайтесь ще на хвилиночку. Я... ще щось хочу спитати вас. Здається, що ви згадували про уповноваження на провадження вашого заведення?

– Так.

– На чиє ім"я ви його видали?

– Думаю, що на ім"я графа. Зрештою, я не читала, що там було написано. Я повірила йому на слово й підписала.

– Так, так... Я думаю... я майже певний, що на підставі вашого уповноваження хтось уже господарює тепер у вашій хаті. Можливо, так господарює, що ви можете нічого не застати там... Ні, панно Лючіє, ви самі не поїдете додому. Це навіть небезпечно для вас. Я поїду з вами!.. Краще зробимо так: ви свого візника відпустіть, а ми з вами поїдемо в моїй кареті. Я ще візьму пару людей для помочі.

– Може ви й правду кажете. Признаюсь щиро, що я сама хотіла просити вас поїхати зо мною, бо після всього, що сталося, я тепер боюся зайти в свою хату.

Фон-Крюґер видав зарядження, й через кілька хвилин карета з двома поліціянтами вже чекала при вході. Тим часом Лючія підійшла до свого візника.

– Красно дякую вам, що підібрали мене на дорозі й привезли сюди, та, взагалі, що заопікувались мною. Ви можете їхати й не чекати на мене, бо я ще залишаюсь. А додому відвезе мене пан бюргермайстер. Не турбуйтесь за мене, бо я зараз під доброю опікою. А ти, Мартусю, прийдеш до мене завтра. Добре? Я хочу щось сказати тобі. Прийдеш?

– Прийду.

Лючія стиснула Марту в обіймах і поцілувала. Потім привітно помахала рукою обом і сіла в карету бюргермайстра...

У своїм заведенні Лючія застала кількох покупців, яких обслу-

говував незнайомий продавець. Фон-Крюґер залишився недалеко від входу, ніби щось розглядаючи в заведенні, а Лючія підійшла до продавця. Поліціянти залишились на вулиці при вході. Вони стали так, щоб бачити свого зверхника, приготовані до його першого поклику.

– Що ви тут робите, пане, і на якій підставі ви тут господарюєте? – звернулася Лючія до продавця.

– Хіба не бачите? Виконую свої обов"язки на підставі доручення її світлости графині Ґольдшльосс фон-Гогенберґ. Прошу не перешкаджати та стати в чергу, як всі стоять... Отже який перстень ви вибрали? – звернувся він до покупця, що стояв перед ним.

Фон-Крюґер усміхнувся, але в розмову не встрявав.

– Подаю до вашого відома, що це доручення я уневажнила! – не вгавала Лючія. – Прошу зараз же віддати мені всі гроші, які вторгували, і негайно залишити моє заведення. Зрозуміли?

– Тю, тю, тю-у-у!.. А ви хто така? Видаєте накази, наче б самі були її світлістю графинею Ґолдшльосс-фон-Гогенберґ? Пані, я вас не знаю й прошу йти геть звідсіля, бо інакше я покличу поліцію! Чуєте?

– Покличте, покличте! Я буду дуже рада бачити, як вас будуть виводити за комір.

Покупці, що знали Лючію особисто, здивовано переглянулися. Вони ще не знали, що тут сталося.

– Не мене будуть виводити за комір, а тебе, злодійко! Це щось нечуване!..

Розгніваний продавець вибіг на вулицю, щоб дійсно покликати поліцію, і якраз натрапив на тих двох, що стояли при вході.

– Прошу панів! Якась жінка прийшла сюди до крамниці й вимушує мене віддати їй всі гроші. Хоче ограбувати крамницю. Прошу арештувати цю злодійку. Вона напевно має зброю при собі.

На непомітний знак фон-Крюґера поліціянти увійшли до середини.

– Оце та жінка! – показав продавець на Лючію.

Тоді виступив фон-Крюґер.

– Я – бюрґермайстер! - звернувся він до продавця.– Чи це ваша крамниця? Ви – власник?

– Я не власник, але я тут керую з доручення її світлости графині Ґольдшльосс фон-Гогенберґ.

– А ви маєте таке доручення на письмі? Бо я цю панну знаю особисто.

Продавець зблід. Поспішно підійшов до шафи, витягнув з-під шухляди документ і дріжачими руками подав його бюрґермайстрові. Той перечитав уважно від початку до кінця й в свою чергу передав документ Лючії.

– Пане бюргермайстер! Що ви робите? – запротестував продавець. – Це ж мій документ

– Прошу не вчити мене! Я знаю, як маю виконувати свої обов"язки... Панно Лючіє! Прошу перечитати все уважно, а особливо це місце...

У Лючії аж сльози виступили на очах, як прочитала, що документ важний на один рік, а не на один місяць, як упевняв її граф, і з правом автоматичного продовження до часу, поки не буде зліквідоване заведення разом з хатою. Зпересердя хотіла подерти цей ганебний документ на шматки, але їй бюргермайстер перешкодив.

– Чекайте, не робіть цього! Цей документ – найкращій доказ ганебного вчинку графа. Я його заберу до магістрату.

Бюргермайстер сховав папір до кишені, подивився уважно на присутніх покупців, серед яких були й знайомі, і запитав їх:

– Чи ви, панство, знаєте цю панну?

– Так. Це панна Лючія, власничка цього заведення.

– Чув? – звернувся він до продавця, а потім до поліціянтів. – Тримайте цього горобчика. Ви всі будете свідками ревізії, яку я зараз переведу... Ану, мій голубе, піднеси руки вгору! На початок перешукаємо твої кишені, бо може ти маєш зброю, а тоді все перевіримо за чергою.

Заскочений таким оборотом справи, продавець не знав, що робити, і вже зробив рух, щоб утікти, але його цупко вхопили поліціянти за руки. Один навіть дав доброго стусана під бік.

– Сказано тобі: руки догори! То й тримай. Не чув, що тобі сказав пан бюргермайстер?

Фон-Крюґер почав витягати гроші зо всіх кишень продавця. Не без того, що там знайшлося чимало цінних речей. Мабуть хотів присвоїти їх, користаючи з доброї нагоди. Дещо грошей знайшлося в касі.

– Скільки ти віддав графові?

– Ще нічого. Граф має сам приїхати післязавтра по гроші.

– Зв"яжіть йому руки й відведіть до в"язниці! – наказам фон-Крюґер своїм поліціянтам. – Я зараз напишу акт обшуку, а ви всі підпишетесь, як свідки... Бачите, що тут діється? Згодом довідаєтесь багато більше... Панно Лючіє! Прошу перевірити, скільки та чого бракує. Може маєте списки вашого майна?

– Маю, якщо він їх не знищив. Усі списки лежали в касі.

– Прошу перевірити.

Лючія підійшла до каси. У спідньому сховку, що відкривався без ключа при допомозі потайного ґудзика, лежали всі списки непорушно, бо продавець ще не знав цієї таємниці.

– Здається, маю всі. Тепер можу перевірити.

Перевіряли вдвох. Лючія називала, а бюргермайстер відмічав у списках. У заведення ввійшов інший поліціянт. Він підійшов до бюргермайстра, відсалютував і щось шепнув.

– Добре. Станьте в дверях і нікого сюди не впускайте. Панно Лючіє! Коли ви відкриєте ваше заведення?

– Завтра рано.

– Кажіть усім, хто приходить, що сьогодні заведення зачинене, а буде відкрите завтра рано о годині дев'ятій. – наказав він поліціянтові.

Як усе було перевірене, бюргермайстер списав бракуючі речі, виставив вартість проти кожної, згідно заяви Лючії, і обчислив суму, після чого закінчив протокол і дав підписати Лючії та всім присутнім.

– Передаю вам, панно Лючіє, ваше заведення. Прошу ще раз перевірити все не тільки тут, а й в цілому помешканні. Як виявиться ще брак чогонебудь, прошу негайно повідомити мене. Копію протокола я вам завтра пришлю. Може ви потребуєте охорону на ніч?

–Ні, дякую. Думаю, що тепер вона буде зайва. Прийдеться тільки замки змінити.

– Слушна заввага, бо вони можуть мати запасові ключі. Отже бажаю вам усього найкращого, бо мушу відійти. Що до Арнольда, то я постараюсь вияснити цю справу...

Бюргермайстер не докінчив, бо почув суперечку біля дверей. Якась жінка намагалась увійти до середини, та поліціянт не пускав. Бюргермайстер зацікавився й підійшов до дверей.

– Що ви хочете? – запитав він ту жінку.

– Я сусідка панни Лючії. Називаюсь Маргарита.

– Панно Лючіє! Це ваша сусідка Маргарита?

– Так, Прошу впустити її.

Маргарита вбігла й кинулася з плачем в обійми Лючії, як побачила, що та вже вернулась додому.

– Моя дорогенька, моя куріпочка, моє золотко! – затараторила Маргарита. – Хвалити Господа, що я знов бачу тебе. А де ж це ти пропадала? Та ж тут без тебе таке діялося, таке діялося...

І не звертаючи уваги на присутніх, Маргарита почала так швидко молоти язиком, що Лючія тільки рота розкрила від здивування й ніяк не могла зрозуміти, про що вона говорить. А та все сипала словами, як горохом з мішка, бо хотіла все оповісти нараз. Замість оповідати за порядком, вона тільки плутала.

– А ти знаєш, він як прийшов, то зовсім голову втратив. От так дивиться на тебе, а тебе й не бачить і не чує, що ти йому кажеш, а береш його за руку, а він наче те ягнятко: веди, куди хочеш, і роби з ним, що хочеш. Та все зітхає та стогне, та все зітхає та стогне...

– Та хто він? – перебила її Лючія.

– Як хто? А про кого ти питаєш?

– Та це ж ви кажете, що він зітхає та стогне. Але я не знаю, про кого ви оповідаєте?

– Та про нього ж.

– О, Господи! Та як же він називається?

– Так скоро вже й забула? Та твій Арнольдо! Розумієш? Арнольдо... Про нього ж і оповідаю весь час.

– Про Арнольда? То так і кажіть. А то він та він.. А де ж він тепер? Ви його бачили?

– Певно, що бачила. Де ж би я казала, якби не бачила?

– Та не мучте мене. Скажіть, нарешті, де ви його бачили?

– І тут, і в себе в хаті. Ночував у мене.

– Де ж він подівся?

– Вчора спакувався й виїхав до Венеції.

Лючія як стояла, то так і впала на підлогу від зомління.

– Ви знаєте, де її спальня? – спитав Маргариту фон-Крюґер.

– Так. Ходіть за мною.

Взяв Лючію на руки й поніс слідом за Маргаритою, яка швидко постелила й бюргермайстер поклав зомлілу на ліжко.

– Принесіть води!

Маргарита прожогом вибігла й за пів хвилини цринесла кварту холодної води.Бюргермайстер зачерпнув води в долоню й розбризкав по обличчю. Лючія шарпнула головою й розкрила очі.

– Де це я?

– У себе на ліжку. – відповіла Маргарита. – Ти ж зомліла, то пан бюргермайстер очутив тебе водою.

– Побудьте з нею, а я піду, бо мені вже пора. Я залишу поліцієнта при дверях, щоб ніхто не вліз,а ви, панно Лючіє, як встанете, то самі замкнете двері.

Він попросив всіх покупців вийти, щоб не докучати, і сам вийшов, наказавши поліцієнтові ще сторожити знадвору, поки не встане власничка й сама замкне двері...

27. Арнольдо шукає забуття.

Арнольдо не пам"ятав, як він їхав і що робив у дорозі. Час, втрачений на переїзд з Реґенсбурґу до Венеції, назавше вилетів йому з голови, бо потім ніяк не міг собі нічого пригадати. З цього отупіння він прокинувся щойно тоді, як в"їжджав у Венецію та побачив славетні канали з розмальованими ґондолями на них.

Властиво, із задерев"янілости вивели його не канали, а чарівна пісня одного ґондольєра "Санта Лючія". Ніжний, сочистий тенор так гарно виводив мельодію, а особливо так ніжно вимовляв ім"я Лючія, що в Арнольда аж серце стиснулося до болю й він малощо не заплакав, з розпуки.

Нічого дивного не було, бо пустка, справжня пустка була в його серці. Втрата настільки була тяжка, що світ став для нього сірим та чужим і виглядав так непривітно та одноманітно, що й жити не хотілося...

Оце він приїхав до Венеції... Коли б його спитали на ту пору, пощо він сюди приїхав – він напевно не дав би відповіді. Не інакше, як привела його в Венецію підсвідома ностальгія, бо в Реґенсбурґу він уже не мав нікого з близьких, у Венеції ж були батьки та брати зі сестрами, хоч і це не рятувало, бо все виглядало йому сірим. Відвезіть його на бігун або в Сагару й дайте йому туди Лючію – напевно не відчував би ні холоду, ні спеки. І одне й друге було б для нього раєм...

Проте життя – життям. Думка про самогубство, що в таких випадках часто навідує інших, ще до нього не прийшла, а тут життя настирливо вимагає свого, щоб людина щось робила, діяла, рухалась, а не сиділа безчинно. І хоч Арнольдо ще не знав, що має шукати в Венеції, проте підсвідомо відчував, що власне тут, у Венеції вирішиться його доля...

З великою радістю та захопленням вітали Арнольда його два молодші брати та дві сестри, а вже мати, як кожна мати, заллялася сльозами та мовчки пестила його любовним поглядом, тоді як батько зустрів його такими словами:

– Надовго приїхав? Як діло процвітає? А на коли визначено весілля? Бо то вже пора...

Не додавайте соли до роз"ятреної рани! Не займайте змученої душі! Ви ще не знаєте, який біль можете завдати нерозважним пи-

танням та які викликати наслідки...

Ніхто з родини ще не знав, що сталося в Реґенсбурґу. Ще вістка про трагедію в домі Карлуччів не долетіла до Венеції. Арнольдо й сам не знав ще, в який, можливо найкращій, спосіб повідомити свою рідню про цю трагедію. Від пригадки про весілля малощо не вибухнув гнівом або... плачем, і тому силою волі стримався від відповіді. Просто нічого не відповів. А коли посипалися настирливі питання про Лючію, (бо кожна людина завше хоче все знати), відрубав:

– Не згадуйте про неї. Вона вже стала графинею, а я, як бачите, тепер тут біля вас. Ні про що не питайтесь. Колись, при нагоді, сам розповім.

І відразу наступила тиша. Наче при покійникові. Навіть говорили між собою пошепки.

Чорна тінь залягла над родиною Льомбардів...

* * *

Першу ніч пролежав Арнольдо з відкритими очима. Не міг заснути, бо шалений рій думок кружляв у голові безперестанку. Всі можливості перебрав за ніч і над ранком рішився.

– Це ж ти куди так рано зібрався? – загадала мати, бачучи, що Арнольдо вже одягнувся й хоче вийти з хати.

– До міста.

– Роботи шукати?

– Роботи? – переспитав. – Ні. Спасіння шукати.

– Не знайдеш, сину. Бери життя таким, як воно є. Нема, сину, таких ран, що б не погоїлися, і нема такого болю, що б не вщух. Час – найкращий лікар. Сам переконаєшся.

– Не можу, мамо. Ви ж самі знаєте, що я виріс із нею, день у день були разом.

– Розумію тебе, моя дитино. Дуже добре розумію. Що ж, попробуй... Там теж живуть люди, хоч і самітним життям.

– Благословляєте, мамо?

– Ще ні, сину. Як прийде час... Одне тільки пораджу тобі, не йди до єзуїтів. Уже краще до францісканців. І не спіши. Хоч один рік витримай.

– Дякую, мамо, за пораду. Піду до францісканців.

Поцілувала в чоло, а коли повернувся, щоб відійти – перехрестила. І ніхто, крім неї, не бачив, як він вийшов з хати. Ще всі спали.

Рання прохолода трохи освіжила Арнольда й навіть підбадьорила. І ознаки не було на ньому, що минулу ніч не спав, бо добре

почування фізичне піднесло йому й погоду духа. Твердою ходою скерував свої кроки до францісканців. Манастир знаходився не так далеко від їхньої хати – всього сім кварталів, на передмістю Венеції.

Церква була ще замкнена. Арнольдо постояв трохи, подивився на годинник і пішов довкола, щоб оглянути манастир, який був обнесений високим муром. Мур цей був давній, про що свідчили слідививітрення цегли та ще мох, що скрізь прокидався. До муру, з трьох боків, бо четвертий служив за церкву, прилягав невеликий, досить густий гай. Пташки вже прокинулись від сну й голосно щебетали, хоч і не було їх стільки, як це буває літом. Сліди осені відбивались тут у першу чергу на деревах, що стояли тепер зодягнені в пожовкле листя. Поверхня землі мала вигляд темнобрунатного килиму.

Цей гай нагадав Арнольдові баварський ліс, з якого щонедавно вирвався, малощо не втративши життя, і йому стало тужливо. Вернувся назад до церкви, щоб забутись. А вона вже була відкрита й чути було, що там відправляється Служба Божа.

Арнольдо ввійшов до середини й став по правому боці в кутку біля стіни. Чоловічий хор, зложений з ченців, співав тихо та мелодійно. Йому пригравали органи. Панував такий дивний настрій, що дух людини поривало до висот, а серце шукало Первопричини. Арнольдо відразу відчув своїм єством, що в цьому святому місці існує інше життя, життя духове, а чудова гармонія звуків шепотіла, що в світі є щось інше, багато краще від земського матеріяльного життя з його невід'ємним горем та щоденними дрібними турботами.

Під враженням оточення та пануючого настрою, Арнольдо станув навколішки й почав молитись. Ще ніколи не молився так довго, та так щиро, що аж піт виступив йому на чолі. Потім устав і почав розглядатись. Людей було мало: зо три десятки жінок та половина стільки мужчин, не рахуючи численної братії ченців.

З тих світських людей особливо один упав йому в око. Це був ще молодий, бо років тридцять кілька на вигляд, вищесереднього зросту, пристійний мужчина з енергійним виразом обличчя та чорним, кучерявим волоссям. На одну тільки мить їх очі зустрілись і Арнольдо відчув гострий погляд цих темних очей, що лискавкою блиснули зпід густих, чорних брів, та їх дивну силу.

– Сильну волю має ця людина! – чомусь подумав Арнольдо й відвернувся в інший бік.

А там дивились на нього двоє інших, теж темних очей з дуже лагідним, теплим виразом. Ці другі очі належали до сивого, високого ченця. Відруховo Арнольдо повернувся й підійшов до нього.

– Що скажеш доброго, сину? – тихо спитав чернець першим.

– Маю тяжке горе, отче. Хотів би висповідатись та просити,

якщо можна, щоб прийняли мене в ченці.

Чернець подивився допитливо на Арнольда, щось подумав і взяв його за лікоть.

– Добре, сину, – сказав він.– Ходи за мною.

Чернець повів Арнольда бічними дверима, через кілька довгих проходів, до себе в келію. Це була невеличка, продовгаста, дуже вбого прибрана кімната. Єдине вікно виходило на північ і тому сюди ніколи не заглядало сонце.

Попід стіною, замість ліжка, стояла дерев"яна прича, прикрита старенькою, вовняною ковдрою. Вголовах лежала маленька подушка. На стіні, над причею, висів дерев"яний хрест.

У протилежному кутку, вбік від вікна, стояв невеликий аналой, на якому стояв металевий хрест, з двома свічками по боках, а перед хрестом лежала розкрита євангелія.

Поміж причею та аналоєм, під вікном стояв столик до писання, завалений частинно папером і частинно списаними листами. Там же стояло чорнило.

Перед столиком стояв один стілець, а другий, подібний, знаходився біля дверей.

Чернець узяв стілець, що біля дверей, і поставив його недалеко від столика напроти вікна.

– Сідай! – запросив він лагідно, сідаючи сам на другий стілець так, що світло з вікна падало на Арнольда, тоді як він сам залишався в тіні.

Арнольдо завагався, чи випадає йому сидіти в приявності ченця, проте сів на вказане місце.

– Бачу по твоїх очах, сину, що тяжка доля привела тебе сюди. Бачу також, що ти не розбійник і не душогуб, що твої страждання походять тільки від серця. А в серці треба розрізняти дві речі, дуже подібні до себе, хоч істота їх не однакова. Це кохання та любов. Кохання приходить до нас без нашої волі, силою законів Природи, бо коли б не було кохання, рід людський був би призначений до загину. Любов же знаходить місце в нашому серці завдяки нашим шляхетним стремлінням. Це прояв доброї сторони нашого серця, нашої душі. Кохати ми можемо тільки протилежну стать, у засаді чужу для нас, тоді як любити ми можемо кожну особу без статевого потягу, наприклад, брата, сестру, тата, маму, друга, навіть звірів, як кота, собаку, коня й т.д. Почуттям, протилежним любові, буде ненависть, жадоба помсти й тому подібні недобрі стремління нашої душі. Бажання добра для даної особи чи осіб, а разом і нащі зусилля в тому напрямку приспішують процес зародження любови в нашому серці. Знай, сину, що любов тільки тоді приходить до нас та охоплює все наше єство, коли ми здібні поступатись своїм "Я", коли ми здіб-

ні прощати без гіркості, невимушено, легко й від чистого серця, бажаючи для особи, якій прощаємо, тільки добра. А щоб могти прощати іншим від чистого серця, треба перевиховати себе, духово переродитись, дивитись на світ Божий та на людей іншими очима, ніж ми дивимось тепер... І ще скажу тобі, що коли почуття помсти за заподіяну нам кривду ми відкидаємо від себе, як щось гидке, негідне, понижуюче нас, байдуже, чи це легко приходить, чи зусиллям нашої волі, – тоді на його місце вселюється в наше серце почуття любови...

Наче щось кольнуло Арнольда. Він зблід і підвівся.

– А як ви, отче, знаєте, що в моїх грудях палає помста?

Чернець подивився уважно на Арнольда.

– Сядь, сину! Не хвилюйся... Так краще. Але я мушу докінчити, щоб не було сумніву ні для тебе, ні для мене... Отже скажу тобі ще одну гірку правду. Мені здається... А може я й помиляюсь... Мені здається, що в цю хвилину два почування не дають тобі спокою: гнів до суперника, що забрав твою дівчину, і великий жаль до самої дівчини.

– Так, отче! – зітхнув Арнольдо. – Ви сказали правду. Не помилились...

– А тепер розкажи мені, сину, все за порядком, як воно сталося, що привело тебе сюди, до манастиря, бо чує моє серце, що тут без драми не обійшлося. Можливо, що не стільки завинила дівчина, як до цього спричинилися певні обставини, може, навіть, і не залежні від неї. Але не будемо пророкувати, а краще розглянемо спільно весь перебіг справи. Починай, а я буду слухати!

Арнольдо оповів схвильовано все, починаючи від часу, як поступив на працю до Карлуччі, і кінчаючи втечею з хатинки в лісі та приїздом сюди. Ця сповідь тягнулась майже дві години. Чернець слухав уважно, ні разу не перервавши його оповідання. Коли ж Арнольдо скінчив, чернець устав, а за ним і Арнольдо.

– Слухай тепер уважно, що я тобі скажу. Над твоєю історією я мушу подумати. Краще буде, як ти зараз підеш додому, а через два дні знов прийдеш до нашої церкви й станеш на те саме місце, де ти стояв сьогодні. Я, сину, сам прийду до тебе... Нехай ласка Господня спочиває над тобою. Іди з миром! – закінчив чернець молитовно, благословляючи Арнольда.

Арнольдо схилився в покорі, поцілував ченця в руку й вийшов. Чернець – за ним, щоб вивести з цього лябіринту кімнат та коридорів, бо церква була вже замкнена.

Вдома Арнольдо застав лише маму, бо тато пішов на працю, а решта – до школи.

– Ну що, був у францісканців? – зустріла його мати.

– Був.

– Не прийняли тебе?

– Чернець сказав прийти через два дні. Тоді дасть відповідь.

Мати тяжко зітхнула.

– Іди в кухню та поснідай...

Через два дні прийшов Арнольдо до церкви так само рано, як і попереднього разу, і став на умовлене місце. Нерви його трохи заспокоїлись, хоч у душі залишився тупий біль. Почав молитись. На цей раз у руці тримав маминого молитовника.

Як довго він молився – не пам"ятав, бо так заглибився, що не помічав нічого довкола себе. Шойно коли чиясь рука лягла йому на плече, він здригнувся й перестав молитись. Перед ним стояв той самий чернець.

– Молитва очищує душу й просвітлює розум, але не слід перевтомлюватись духово. На сьогодні досить молитись. Ходи за мною!

І, не чекаючи на відповідь, чернець повернувся й пішов. Арнольдо за ним. Ішли так само, як і два дні тому назад, і прийшли в ту саму келію. Там уже сидів інший чернець, ще старіший та сивіший, ніж знайомий Арнольда.

Цей інший чернець стояв перед аналоєм і читав євангелію. Почувши шум від відкривання дверей, він перехрестився, поцілував те місце, де закінчив читати, й повернувся до прибулих.

– Поблагослови нас, отче пріоре! – схилив голову прибулий чернець.

Арнольдо теж схилився.

– Нехай буде мир з вами, браття! – поблагословив їх пріор і знаком запросив їх сісти.

– Отець Франческо, – показав пріор головою на першого ченця, – розповів мені про тебе, мій сину, і ми вирішили прийняти тебе до манастиря, але ти мусиш перед тим перейти однорічний іспит. Шойно тоді, як на це заслужиш, зможеш отримати посвячення в ченці. Весь час ти будеш жити тут, в цій келії, разом з о. Франческом. Він буде підготовляти тебе до посвячення. Ще мушу попередити тебе, що послух мусить бути абсолютний, чого б від тебе не вимагали, бо в нас такий закон і ніхто не сміє переступити його. Перейматись якоюсь уявною несправедливістю ти не можеш, бо жадної несправедливости тут нема. Все, що буде робитись для тебе, тільки для твого добра зробиться, і хоч може часом буде виглядати, як несправедливість у відношенні до тебе, то підкреслюю, що жадної несправедливости тобі не вчинять. Це все одно, як операція: щоб уся рука не дістала зараження, відтинають хворого пальця на ній. Проте може так статись, що в часі іспиту зовнішні обставини зміняться на краще для тебе, можливо, ти не будеш мати потреби залишати зовнішній світ та посвячуватись у ченці, – тоді будеш мати свобідний вибір: або залишитися з нами, або відійти. Путі Господні нікому не

відомі. Ще не знати, якою стежкою Він поведе тебе. Молися частіше та читай уважно ті книгі, що дасть тобі о. Франческо. Чого не зрозумієш – запитай. Дістанеш правдиву відповідь. Це все... Нехай ласка Господня спочине над вами. Зоставайтеся з миром!

Пріор поблагословив обох і вийшов.

– Скажіть мені, отче, чи можу я зараз вернутись додому, щоб узяти дещо з одягу? Бо я маю при собі тільки те, що на мені.

– Не думай про матеріяльне. Не турбуйся тим, у що зодягнутися та що з"їсти. Це все ти дістанеш по твоїй потребі... Тепер я залишаю тебе насамоті, а ти тим часом почитай святу євангелію.

О. Франческо підійшов до аналоя, заложив у євангелії те місце, де зупинився ігумен, і відкрив її від початку.

– Підійди сюди ближче. Читай святу євангелію від самого початку. Читай стоячи та уважно. Застановляйся над кожним реченням, бо кожне має свій окремий, особливий, глибокій зміст. Чого не зрозумієш – запиши те місце, тут маєш досить паперу та чорнила, а як вернусь, запитай мене. Я тобі все поясню.

– Якщо б я втомився від стояння, то чи вільно мені трішки відпочити?

– О, так. Як почуєшся втомленим, перерви читання, присядь і відпочинь, а тоді встанеш і будеш читати далі. Тільки не читай сидячи – святу євангелію можна читати тільки стоячи. Виняток дозволяється тільки для хворих, якщо вони стояти не в силі... Нехай ласка Господня спочине над тобою. Зоставайся з миром! – закінчив о. Франческо благословенням, як завше, і вийшов.

Арнольдо підійшов до аналоя, перехрестився тричі й почав читати ...

28. Сік транзіт гльорія мунді.*

Під брамою, при в"їзді до палацу графа, зупинилась карета. З козлів зіскочив мужчина в формі поліціянта. Він підійшов до брами й застукав ручкою своєї шаблі.

– Хто там?

– Пан бюргермайстер з Реґенсбургу.

Вартовий виглянув недовірливо через маленький отвір і негайно вислав від себе гінця до палацу. Потім почекав хвилину, поки гонець не зайшов, і без поспіху відкрив браму наостіж. Фурман цмокнув, ляснув батогом, і карета в"їхала на подвір"я, де зупинилась біля парадного входу.

З карети вийшов фон-Крюґер у супроводі старшини фон-Нойрата та доктора Неймана. Ще не вспіли підійти до дверей, як ті відкрились і на порозі показався Адольф. Він уклонився низенько несподіваним гостям і попросив їх до вестибюлю.

– Маю надію, що ми застали пана графа вдома? – спитав бюргермайстер і, не чекаючи на відповідь, наказав: – Перекажи їх світлості, що пан бюргермайстер з Реґенсбургу прибув з візитою.

Адольф нічого не відповів, тільки знов уклонився низенько й зник за дверима.

Побіг до графа.

– Бюргермайстер? А це ж що йому тут треба? – здивувався граф. – Він сам приїхав?

– Ні. З ним ще один старшина та ще якийсь пан у цивільному.

– Досить дивна візита... Скажи їм, що я ... Ні, підожди! Я сам вийду до них. А ти можеш іти!.. Каже, що з візитою... почав граф міркувати про себе, проходжуючись по кімнаті. – Візита в супроводі поліціянта? Це щось нечуване!.. А може в справі мого продавця? Напевно накоїв дурниць... А може він пронюхав про Лючію? Невже ж фон-Гельце міг зломити присягу й донести йому про все, що тут сталося? Алеж він не впізнав мене й взагалі не знав, кого вінчає та кого ховає...

І перший раз у житті граф перелякався. Щойно тепер побачив, що завеликий риск узяв на себе. Та й наслідки виявилися зовсім інші. Не так склалося, як укладалося! А втім, пощо це все треба було робити, як його остання надія, єдиний нащадок славного роду

*) так проминає слава світу.

графів Ґолдшльосс фон-Ґогенберґів уже не живе? Весь час сушив собі голову, як позбутися банкротства та знов розбагатіти, а тепер приходиться думати про щось інше, відмінне... Йому особисто бюргермайстер нічого зробити не може, це не його влада, але він може дістати наказ короля... І це ще не таке страшне, як ганьба...

Ця думка гострою голкою прошила його мозок.

Ганьба? А хіба ж рід Ґольдшльосс фон-Ґогенберґів вкривався колинебудь ганьбою? Ще такого не було... О-о-о, ні! Не вкриється й сьогодні. Про це вже він сам мусить подбати. З родового обов"язку.

І чого це нечиста сила принесла його сюди? З візитою... Ой, і хитрий же лис! Побачимо, як буде виглядати його візита та чим вона пахне? .. А може він ще нічого не знає? Випадково заїхав?.. От так, як кажуть, по дорозі... Врешті, що він може зробити мені без королівського наказу? А дістати наказ не так легко... Та й пощо хвилюватись наперед, як ще нічого не відомо, тим більше, що своє останнє слово я завше сказати поспію...

Граф рішуче відкрив двері до вестибюлю.

– А-а-а, пан бюргермайстер! Якому чудові я це завдячую?.. Я дуже радий бачити вас у себе! Вітаю, вітаю... Давно не бачились...

– Дозвольте, пане графе, представити вам моїх приятелів: капітан фон-Нойрайт... А це доктор Нейман.

– Граф Ґольвшльосс фон-Ґогенберґ, граф Ґольдшльосс фон-Ґогенберґ! – привітався граф по черзі, стискуючи гостям руки. — Дуже мені мило запізнатись з вашими друзями, пане бюргермайстер ... Адольфе! Поможи панам роздягнутись.

– Алеж і погода сьогодні. Нехай Господь милує! – жалівся фон-Крюґер.

– Чого ж це ми тут стоїмо? Прошу панів за мною, до кабінету. Так, так, пане бюргермайстер, давно ми з вами не бачились.

– Здається, останній раз ми були разом на кінських перегонах?

– Здається... А от зараз на дворі дійсно така неприємна погода, що приходиться сидіти вдома й нудьгувати без товариства...

У кабінеті граф підійшов до столика, заставленого пляшками з вином та порожніми склянками, і взяв до рук райнвайн.

– Може по склянці вина, панове? Варто загрітися з дороги.

І, не чекаючи на відповідь, наповнив чотири склянки.

– Прошу!

Гости взяли вино мовчки й розсілися в кабінеті, по змозі, вигідніше: хто на канапі, хто на стільці, а хто й в м"якому кріслі. Було просторо й досить затишно.

Що ж чувати доброго в Реґенсбурґу? – почав граф.

– Нічого особливого. – відізвався бюргермайстер. – Усе по-старому. Хіба те, що дощі все поливають та поливають. Та й тут те

саме діється. Тепер годі пройти вулицею – стільки болота! Люди з хат не вилазять, хіба що хтось має потребу в харчах чи світлі... У нас, правда, стався один маленький випадок. Прийшлося навіть одну підозрілу особу замкнути.

– А що сталося?

– Уявіть собі, до чого нахабство може дійти. Щоб улізти до чужої крамниці й серед білого дня свобідно продавати чужий крам, наче б свій власний? Ще такого ніколи не було в нашому місті. Та й по інших містах про це не чув. Що ви скажете на це, пане графе?

– Це дійсно нечувана річ. – погодився граф. – Але ви його зловили й замкнули. На тому, хіба, й кінець?

– Кінець? – усміхнувся фон-Крюґер. – Ну, не так скоро... Це щойно початок, бо тут замішана ще одна особа.

– О, злодії завше мають спільників...А може ви маєте на думці самого власника крамниці? Бо й таке буває, що людина збанкрутує, а потім шукає якогось виходу з положення...

– Тут щось інше криється. Річ у тому, що власник виїхав на якийсь час і злодій добре скористав з його відсутности, бо продавав крам кілька днів без турбот.

– Ах, та-ак! Хто ж, у такому разі, тут замішаний, на вашу думку?

– Ця справа ще не перевірена. Злодій знав про відсутність власника. Це ясно. Він дуже спритний, бо коли я зовсім припадком зловив його на гарячому, то він, можете собі уявити, заявив, що робить це з доручення... вашого, дорогий графе. Ха-ха-ха! Цього то я вже ніяк не сподівався...

Почувся брязкіт. Це ніж до розрізування паперів, що ним бавився граф під час розмови з гістьми, несподівано вислизнув йому з рук і впав на підлогу. Граф поспішно нахилився й підніс ножа. Гості переглянулись.

– Завше випадає мені з рук, як тільки почну бавитись ним. Вибачте мені мою незручність...То ви кажете, що злодій продавав нібито з мого доручення?

– Я цього не кажу. Це тільки він так виправдується.

– Мене всі знають дуже добре в Реґенсбурґу. Та й в околиці. Не диво, що зловживають моїм ім"ям.

– Очевидно, що я йому не повірив. Тоді він показав мені доручення від власника склепу, виставлене на ваше ім"я.

– І там стоїть мій підпис?

– У тім то й штука, що ні. Е-е-е, щоб там стояв ваш підпис,то справа виглядала б інакше. Будьте певні, що з вашим підписом ніхто б його й пальцем не зачепив... А тепер я не знаю, як подивиться суд на всю справу. Думаю, що він покличе вас на свідка.

Ще цього бракує... Ви хочете, щоб після того кожний злодій чи інший волоцюга покликувався на мене? І не думаю нікуди їхати. Жадних доручень я нікому не давав і такий наклеп на мене я можу прийняти як особисту образу. Це я кажу вам, пане бюргермайстер, при свідках і це ви можете переказати вашому судові, але, повторюю, на жадний суд я не з'явлюся.

- Я вас розумію, пане графе, але може суд буде бажати дещо довідатись від вас, щоб у майбутньому таких випадків не повторювалось. Я ваших думок не знаю, тому нічого за вас сказати судові не можу.

– А що суд може довідатись більше, ніж я вам сказав?

О, може ще багато довідатись!

– Наприклад?

– Може, наприклад, поцікавитись, де дівся власник крамниці? Ви, може, й не знаєте, але оскільки ваше ім'я тут вплутане, то, звичайно, суд уживає всяких можливостей, щоб устійнити правду.

– Це мене дивує. Звідкіля я можу знати, де знаходиться власник крамниці, як я навіть не знаю, як він називається? Це смішне й... не логічне.

– А може якраз ви знаєте ім'я власника?

– У такому разі назвіть його!

– Скажу більше: ви не тільки добре знаєте його, але й куди він поїхав. Цим власником є ваша добра знайома... панна Лючія Карлуччі!

Граф зблід і малощо не випустив склянки з рук, бо якраз у цей момент він пив вино. Хутко поставив склянку на стіл. Було враження, що він хоче щось заперечити, бо й руку підніс, але фон Крюґер не дав йому прийти до слова.

– А що ви скажете на таку байку, що панна Лючія виїхала до вас разом із своїм працівником Арнольдом?

- До мене? Ха ха ха! опанував себе граф - А хто вам таку байку оповів? Це щось виглядає на роман з пригодами.

– І виїхала вашою каретою! – не вгавав бюргермайстер.

Доктор з капітаном у розмову не вмішувались. Вони тільки уважно стежили за всім, нічого не пропускаючи з баченого чи почутого.

– Ну, пане бюргермайстер, це вже переходить межі... Я мушу знати, хто наважився пустити таку плітку, щоб зганьбити моє шляхетне ім'я. Я мушу притягнути ту особу до судової відповідальности за наклеп і образу.

– Це сказав працівник панни Лючії – Арнольдо... – навмисне збрехав бюргермайстер.

Ця вістка прикро вразила графа. Він ще більше збентежився.

* * ВІТАЛІЙ ВОЛКОВ * * ТАЄМНИЦЯ КОСМОСУ * *

Тільки великим зусиллям волі опанував себе.

– Невже Арнольдо втік? – промайнула думка. – І як міг допустити Адольф до втечі? Та ж я з нього останню шкуру здеру за цю похибку! – і на голос додав:

– Дивно... Дуже дивно. Як міг сказати таке... таку брехню? А може дійсно вони їхали до мене в якійсь справі, скориставши з перебування моєї карети в Реґенсбурґу, і ... не доїхали?.. Ах, вибачте! Я й забув... Мушу панів перепросити на хвилинку, бо я забув видати одне заряджения, дуже важне для мене. Ваше прибуття перешкодило мені, а потім якось з голови вилетіло... Я тільки напишу коротеньку картку й вишлю. Гадаю, що ви нічого не будете мати проти?

– Алеж просимо! Ви в своїм домі. Вам вільно чинити, як самі вважаєте.

– Прошу тим часом розважатись вином!

Граф висунув із стола одну шухляду, витягнув з неї листок паперу й, не засовуючи шухляди до кінця, щось написав, а тоді швидким рухом вихопив із тієї ж шухляди набиту пістолю й приставив її до своєї скроні. Капітан схопився, щоб перешкодити, але не встиг. Пролунав постріл, і граф, із викривленою усмішкою на устах, відкинувся на спинку крісла. Голова звисла додолу, а зі скроні тоненьким струмочком побігла кров.

Втім двері з шумом відкрились і до кабінету вбіг переляканий Адольф.

– Докторе! – скрикнув бюрґермайстер, але доктор уже стояв біля мертвого тіла й пробував пульс.

– Усе скінчено! – ствердив доктор. – Жадного рятунку нема. Поцілив себе дуже влучно.

Фон-Крюґер підійшов до столу, взяв до рук записку графа й прочитав її на голос: "З власних переконань відходжу туди, де нема ні недуги, ні журби. – Сік транзіт ґльорія мунді!.

А нижче стояв власноручний підпис: "Граф Вільгельм Ґольдшльосс фон-Ґогенберґ."

-- Я сподівався подібного закінчення драми. Наша аристократія не чекає на судовий вирок, а сама виносить собі присуд, щоб не вкрити ганьбою свого роду. Що ж? Мертвий не відповідає за свої поступування. Скажу лише, що ця записка – це його остання омана, хоч кінцеве речення правдиве. Бракує лише дати. Цю дату я зазначу сам своєю рукою, а ви, панове, будете свідками... От так... А де молодий граф? – звернувся він до Адольфа.

– Молодого графа поховали вчора.

– По-хо-ва-ли?.. А від чого він помер?

– Не знаю. Їх світлість не сказали нам причини.

Ця вістка прийшла, наче грім з ясного неба. Бюрґермайстер

затарабанив нервово пальцями по столі, щось подумав і відвів доктора з капітаном на бік у куток. Там вони тихенько порадились між собою й фон-Крюгер підійшов до Адольфа.

– Тебе, здається, Адольфом кличуть?

– Так, прошу ясного пана.

– Поклич, Адольфе, всю службу, яка знаходиться в палаці. І поклич сюди, до нас. Розумієш? І то зараз!

– Слухаю, ваша світлосте.

Хвилин через десять до просторого кабінету почали сходитись люди. Вони боязко кидали погляди на свого пана й хрестились, шепочучи слова молитви. Майже всі ненавидили його. На першу вістку про самогубство графа, їх охопила велика радість. Хотіли танцювати, проте стрималися. Тепер же, як побачили мертве тіло на власні очі, відчули в собі дивну зміну. Їм навіть стало шкода графа, бо в обличчі маєстату смерти їхнє озлоблення наче водою змило. Забулися всі провини графа. Дивна психологія людини!

Бюргермайстер звернувся до натовпу.

– Ваш пан і володар граф Вільгельм Гольдшльосс фон-Нюгенберг відійшов у вічність. Після себе він не залишив жадних нащадків у прямій лінії. Моїм обов"язком, як бюргермайстра, є заопікуватись тимчасово майном покійного. Тому, іменем короля, заряджую державну опіку над усім майном рухомим і нерухомим покійного графа до часу вирішення справи через суд. Треба негайно тіло графа перенести до залі, щоб приготовити до похорону. Признач, Адольфе, кількох людей із служби, щоб зробили в залі відповідний поміст і на ньому поклали небіжчика до часу, поки столярі не зроблять труну... А яка труна була для молодого графа?

Адольф описав.

– Добре. Отже подібну труну нехай зроблять і для графа. Треба привезти священика. Поки ти все влаштуєш, Адольфе, ми за цей час переведемо опис усього майна. Попереджую всіх, що ніхто не сміє зачепити, чи привласнити, чи затаїти щонебудь із майна в цьому палаці і взагалі, де те майно знаходиться, чи в інших посілостях графа, чи навіть тимчасово в приватних руках, бо інакше порушників мого наказу замкну та згною у в'язниці. Зрозуміли?

Більшість потакнула головою.

– А хто з вас, крім Адольфа, знає, що треба робити біля покійника?

– Куховарка!.. Куховарка Гертруда! – почулись голоси.

– Отже, Адольфе, нехай Гертруда займеться покійником! Приділи для неї кілька осіб, а сам вертайся сюди до нас разом із двома іншими мужчинами. Будете дещо пояснювати та разом будете свідками при акті списування майна. Бери з собою тих, що вже

давно служать тут і знають, що й де лежить. І про столярів не забудь, щоб священик застав покійника в труні!

Зараз найбільше нуртувала фон-Крюґера справа Лючії. Перш за все треба знайти акт вінчання, бо, згідно цього акту, єдиним спадкоємцем являється сама Лючія.

Весь кабінет був перешуканий від долу до гори. Особливу увагу звернув фон-Крюґер на цінні речі зі золота, срібла та каміння, які старанно списав, спакував і постановив забрати з собою, бо серед них, згідно оповідання Лючії, могли знаходитись її власні, що були на ній та десь зникли.

А де ж, у лиха, поділись папери про вінчання? — бурмотів фон-Крюґер, може десятий раз перекидаючи різні папери по шухлядах. — Він мусів мати їх у себе!

Так, висовуючи шухляди, він завважив, що одна була коротша від інших, більше, як на пів ліктя. Попробував потягнути до себе, але вона не висовувалась до кінця, як інші. Як не маніпулював нею, як не витягував — не піддавалася. Це заінтригувало. Щось подумав і витягнув дві сусідні шухляди: одну — над нею, другу — під нею, а тоді почав розглядати випорожнені місця. Там, у глибині спідньої шухляди, на задній стінці за самою шухлядою блищав маленький мідяний гудзик. Він начавив його о й... загадкова коротша шухляда сама висунулася назовні дуже легко, так що він зміг зовсім витягнути її зі столу. Шойно тоді завважив, що ззаду за нею була ще одна шухляда, що мала по боках спереду два лісові горішки. Почав маніпулювати тими горішками. В певному моменті щось стукнуло з тихим дзвоном і шухляда висунулася назовні сама, випираючи руку бюргермайстра.

Капітан не відставав від фон-Крюґера й також шукав папері в про вінчання.

— Я знайшов якусь присягу! — викрикнув старшина. — Тільки вона без підпису та печатки.

— То й викиньте її. Ходіть краще сюди, бо тут я дійсно знайшов щось важне.

Бюргермайстер тримав у руці жмут паперів, що лежали в укритій шухляді.

- Дивіться! Це — шлюбне свідоцтво Рихарда й Лючії. Навіть у двох примірниках.

Капітан узяв до рук шлюбну метрику й переглянув.

— А це ж що? — здивувався фон-Крюґер.

Під другим примірником шлюбного свідоцтва лежала метрика... смерти Лючії. Бюргермайстрові почали труситись руки від здивування та схвилювання. У таких випадках його нападала гикавка. Не обминула й на цей раз.

— Пане фон-Нойрат! Гик... Дайте мені гик... склянку води гик.

Доктор знав цю особливість бюргермайстра. Поки капітан надумався щось зробити, він уже подав фон-Крюгерові склянку води. Той випив із жадобою й гиқавка майже пройшла.

– Ви тільки подумайте, панове! Акт похорону живої панни Лючії гик... Це жахливо!

– Якщо вона була в летаргії в той час, то тут нема нічого дивного, – завважив доктор. – У своїй практиці я мав два випадки, коли малощо не поховали людей в летаргії. Ще щастя, що в обох випадках люди прокинулися під час панахиди, бо розрізнити смерть і летаргію неможливо.

– Я гадаю, що це було зроблено з розмислом. Зрештою, це треба висвітлити, бо панна Лючія нічого мені не згадувала про свій похорон. Покищо ця справа залишається загадкою для нас... Цікаво, що ще знайдемо в тих паперах.

Він знов узяв до рук усі папери, що їх тількищо кинув на стіл. Серед них він знайшов ще акт присяги о. фон-Гельце.

– Пане фон-Нойрат! Ви згадували про якусь присягу. Чи ви ще маєте той папір, чи вже викинули?

– Ще маю. Навмисне сховав до кишені.

Стали звіряти. Виявилося, що капітан знайшов чернетку дійсної присяги, яка була в руках бюргермайстра, бо остання мала підпис і церковну печатку. Особливо зацікавила їх сама печатка.

– Церква св. Йогана в Швандорфі. – прочитав напис бюргермайстер. – Священик о. фон-Гельце... Так от хто їх вінчав! О. фон-Гельце зі Швандорфу. Бачите, куди графа понесло?

– О. фон-Гельце? – переспитав капітан. – Це може той високий, сивий священик, що зізнавав у суді в справі пані Кауфман?

– Той самий. Я його знаю особисто. Тепер справа піде скорше.

– Сумніваюсь, чи священик що розповість вам.

– Чому ви так думаєте? Це ж мій добрий знайомий.

– Бо він присягнув. А священик присяги не зламає... Пане фон-Крюгер! Я маю враження, що ця загадкова шухляда ще щось криє в собі. Мені здається, що вона має подвійне дно. Бачите, як це дно лежить мілко?

Бюргермайстер узяв шухляду до своїх рук. Перш за все він потрусив її, а потім перевернув догори дном. Дно не випадало. Почав пробувати її скрізь і тут же несподівано для себе щось десь начавив у ній, бо раптом те дно, на якому перед тим лежали папери, само піднеслось одним боком догори.

– А що, я не казав? – зрадів капітан.

Він вихопив шухляду з рук бюргермайстра й підніс дно ще більше.

– Так і тримайте! А я витягну, що там є всередині.

І бюргермайстер витягнув невеличку книжку в гарній, шкіряній оправі. Дивний напис золотими буквами голосив: "Як нищити ворогів шляхетського роду". Над написом виднів родовий герб графа.

Під книжкою лежала ще зв"язана пачка листів, а далі — коробка з цукерками та кілька маленьких пляшечок з рідиною.

Бюргермайстер переглянув побіжно листи, заглянув до книжки, потрусив одну пляшечку з рідиною й все знайдене сховав у свою шкіряну торбу.

Опис майна зайняв понад чотири години. Його підписали свідки разом з Адольфом. Бюргермайстер розпитав ще про смерть Рихарда, про його могилу та про священика, що його ховав, списав усе на папері і дав підписати Адольфові та ще двом свідкам.

Почало смеркати. Треба було спішити й несподівані гості від"їхали...

29. Візита бюргермайстра.

Нічна пригода з дивним вінчанням та з ще дивнішим похороном залишила в душі о. фон-Гельце незатертий слід. Ту ніч він не міг заснути – гризли докори сумління, а грошова нагорода, замість тішити, ще більше пригноблювала.

– Продав, як Юда, за тридцять срібняків!.. Хіба ж та дівчина вмерла на руках? Ніколи з її смертю не погоджуся, бо добре знаю, як виглядають мертві – досить надивився за свого священства...

Перекинувся на другий бік. А думки не покидали.

– І тільки подумати: от таку молоденьку, зомлілу повінчав без оголошень у церкві, без подружньої присяги, навіть без виразної її згоди... А потім... о, Господи! Не мертву, а лише зомлілу в труну поклали. Хоч би поклали тимчасово на канапі та по якомусь часі переконалися, що вона дійсно вже мертва... Навіть лікаря не покликали!.. Щоб хтонебудь так спитав: хто це все зробив? І хто погодився на такий злочин? Та хтож, як не я – негідний о.фон-Гельце!.. – Пощо це зробив? Не знав, що робиш? – Робив під примусом. Сам граф впевняв під словом чести, що вона дійсно вмерла. Була хвора й залишилося їй кілька годин до смерти – ніби так лікар сказав. – А міг же я й не ховати, як не був певний? – Міг, – То чому поховав? Смерти злякався? Та ж вона й без цього вчинку стоїть у тебе за плечима! – Ох, який же тяжкий гріх я взяв на свою душу...

Холодний піт виступив на чолі. Стер рукавом...

І раптом сталося чудо: всі думки владно відігнала геть інша думка, думка спасенна!.. Вона блискавкою прошила його мозок.

– Єпископ! Удамся до нього... Він мудрий, добрий: сам розв"яже, а може й гріх здійме...

На другий день, пополудні, тремтячий о.фон-Гельце входив несміло в єпископську палату.

– Ви – до Їх Ексцеленції? – спитав дижурний священик.

– Так, отче!

– На жаль, Їх Ексцеленція поїхав до Риму. Вернеться не раніш, як за місяць.

Пригноблений о. фон-Гельце вернувся додому...

Якось одного погідного дня о. фон-Гельце годував голубів. Накришив для них хліба та насипав трохи зерна перед вікном своєї кан-

целярії, а сам пішов до середини, бо хоч сонце й гріло, проте осіннє повітря було холодне. Вітер віяв з півночі.

Стояв тепер у вікні та милувався пташством. Хтось під"їхав і зупинився біля ґанку. По хвилині з карети вийшов бюргермайстер ф-Крюґер.

– Невже він до мене? Цікаво, в якій справі?

Чекав.

Фон-Крюґер підійшов до дверей і застукав кільцем. Парох поквапно відкрив двері.

– А, пан бюргермайстер! Вітаю, вітаю... Прошу до середини.

Гість увійшов і привітався.

– Як же вам їхалося? Прошу, сідайте та оповідайте, що нового чувати в Реґенсбургу? Давно вже я там був.

– Чудова погода на дворі, тільки вітер... Дай, думаю, переїдуся трохи по околиці та подивлюсь, як люди живуть. От так їхав та й до вас завітав, отче. Пригадав, що маю до вас одне прохання.

Парох насторожився, але не переривав гостя.

– Це прохання, мабуть, здивує вас, бо небуденне, але настільки важне, що може врятувати декому життя й честь. Крім того допоможе правосуддю винести справедливий вердикт.

– Я вас слухаю, пане бюргермайстре, і виконаю все, що буде в моїй спроможності.

– Не знаю, від чого починати, бо це дуже заплутана й скомплікована справа. Один граф оженив свого сина в дивний спосіб. Підступом привіз до себе молоду дівчину, дуже багату, викликав священика, привізши його в свій палац, і наказав йому звінчати сина з тою дівчиною. Але це ще не все, отче. Як тільки почали вінчати, вона зомліла. Ви думаєте, що вони перервали вінчання? Нічого подібного. Докінчили, а тоді граф наказав поховати її.

О. фон-Гельце зблід, але мовчав і слухав далі.

– Щоб часом цей священик не видав його, граф видобув від нього присягу мовчання про злочин, бо цю справу не можна інакше назвати, як злочином і то першого ступня! Я маю оригінал цієї присяги а також і копію. Спочатку покажу вам копію цього жахливого документу.

– Однак я не розумію, при чім тут я, що ви мені це все оповідаєте?

– Річ у тому, що цю присягу, на жаль, підписав власноручно та ще й церковну печатку приклав – знаєте хто?

– Не знаю.

– У такім разі покажу вам копію присяги.

О. фон-Гельце дріжачими руками взяв документ, перечитав, подивився на бюргермайстра й без слова віддав назад.

– А тепер покажу вам оригінал присяги, щоб ви самі побачили, хто її підписав.

Парох не взяв оригіналу до рук, а тільки блимнув на нього очима. Ствердивши, чий підпис стояв на папері, він показав рукою, що не бажає дивитись на документ.

– Алеж присягу підписали ви особисто й печатку приклали! Печатка вашої парафії... Я ще маю акт вінчання молодих та похорону дівчини, і ці акти ви теж підписали та затвердили печаткою. Як бачите, я маю докази здійснених учинків і тому звертаюся до вас, як учасника в цьому злочині, винного чи невинного, з проханням оповісти, як це все сталося?

– Ви маєте в своїх руках акт присяги та знаєте його зміст, тому не дивуйтеся, що я вам нічого не скажу. Хіба можна зламати присягу? Дуже вас прошу, пане бюргермайстре, залишити мене в спокою. Це моя єдина відповідь! – твердо підкреслив парох і встав.

– Що ж, нема ради! Мушу добитися правди іншим шляхом. –погодився хитрий бюргермайстер. – Залишимо так, як воно є, але я маю іншу справу до вас. Чи можу я просити вас, отче, прибути завтра до мене?

– Завтра? А можна знати, в якій справі?

– О, це зовсім в іншій справі.

– А на яку годину?

– На яку вам вигідніше. Для мене це не грає ролі.

– Тоді перед обідом. Добре?

– Дуже добре. Я буду в магістраті від дев"ятої рано аж до шостої вечором, бо маю дуже багато справ до полагодження.

– Приїду з охотою, бо давно не був у Регенсбурзі...

30. Мертвий свідок.

На другий день, як було умовлено, о. фон-Гельце з"явився в кабінеті бюргермайстра. Фон-Крюґер сидів у товаристві трьох членів управи.

– А-а-а, дорогий отче! – підвівся бюргермайстер, як тільки о. фон-Гельце показався на порозі. – Дуже радий вітати вас у себе. Будьте знайомі! Це – наші члени управи.

Бюргермайстер представив усіх по черзі. Потиснули собі руки.

– Якже вам їхалося, отче? Не втомилися? Сьогодні навіть погода поправилася.

– Напрочуд гарна. Сонечко всю дорогу гріло мене. Так добре надворі, що не було коли й втомитися. А як ваше здоров"я, пане бюргермайстре?

– Дякувати Богові, почуваюся дуже добре. Прошу, отче, сідайте тут біля мене. Вибачте, панове! – звернувся він до своїх членів. – Ми маємо дещо обговорити з паном отцем насамоті.

Члени підвелися, мовчки вклонилися й зникли за дверима.

– Отче! Справа, про яку я згадував учора, досить складна. Щоб її краще зрозуміти, я вас прошу перейти зо мною до сусідньої кімнати. Там я дещо покажу вам.

Узяв священика дружньо під руку й повів через коридор у другу кімнату. Там, поміж двома вікнами, стояв при стіні великий, на зріст людини, годинник, що відбивав розмірено секунди: "тік – так, тік – так"...

– Чи ви бачили колинебудь цей старовинний годинник? Його з Швайцарії спровадили дуже давно. Йому вже близько сто років буде, проте він ще ні разу не зупинився. І як воно дивно: весь час стукає, коліщатка помалу крутяться, кожних пів години видзвонює, а заводиться раз на два тижні. Наш сторож Ганс акуратно пильнує час, коли треба накрутити, і тоді стирає порохи на ньому. Цікава штука! Рухається безперебійно, а сама мертва. Чи не правду кажу?

– Певно, що це мертва річ, але чому ви показуєте мені цей годинник? Вдома я теж маю годинник.

– Не хвилюйтесь, отче, а вислухайте мене терпеливо та уважно. Я нічого не вимагаю від вас, бо ви присягли графові, що ні одній живій істоті не скажете того, що відбулося в його палаці з вами та при вас. Я вас добре розумію, але присяга обмежує вас тільки до

живої істоти, а цей годинник – мертва річ. Слухайте тепер далі. В цій кімнаті, як ви самі бачите, крім нас двох, нема нікого. Якщо я вийду, то ви залишитеся самі з цим мертвим годинником. Як бачите, ніщо не стоїть на перешкоді, щоб ви насамоті поговорили з цим годинником, тобто розповіли йому докладно про свою тодішню пригоду: як ви опинилися у графа та що там відбулося, чому ви вінчали молодих, а потім як вас змусили поховати дівчину, тобто молоду. Воно буде виглядати досить дивно, що ви, старша людина та ще й священик, будете розмовляти з годинником, а не з живою істотою. Щоб хтонебудь збоку побачив таку розмову, то напевно подумав би, що або ви п'яні, або що вам щось бракує в голові, але ви над тим не думайте й не переймайтеся, бо й так вас ніхто бачити не буде, а це необхідно для висвітлення справи. Потім сам годинник усе нам розкаже без вас. Зрозуміли, отче?

– Я це все розумію, тільки ніяк не можу второпати, як годинник перекаже вам нашу розмову?

– Потім я вам поясню про цей винахід більш докладно, а щоб ви не мали сумніву, то прошу подивитись, що ніхто в годиннику не сидить і не сховався ззаду за ним. Бачите?

– Та бачу.

– Отже я відходжу й залишаю вас удвох з годинником. Дуже вас прошу оповісти йому про все докладно так, як воно було.

Бюргермайстер вийшов і замкнув двері за собою. Було чути, як заскрипів ключ у замку. Збентежений дивним предложенням бюргермайстра, о.фон-Гельце постояв хвилинку, розглядаючи загадковий годинник, оглянувся на всі боки, чи дійсно в кімнаті нема більше нікого, перевірив усі закутки, заглянув ще раз до годинника всередину та поза ним, перевірив, чи замкнуті всі двері та вікна й щойно тоді відважився виконати загадкове, досить дивне прохання фон-Крюгера.

– Що ж, – думав він, – може воно дійсно так, як він каже. Оповісти, то я оповім і тим присяги не зламаю, бо не буду говорити до живої істоти, але мене дивує, як годинник перекаже йому? Каже, що це винахід. Напевно якийсь новий механізм придумали. У кожнім разі це буде якесь чудо.

Священик перехрестився й почав.

– Слухай, годиннику! До тебе одного говорю. Хоч ти й рухаєшся, все одно ти мертвий. Тому тільки тобі одному можу оповісти мою дивну, жахливу пригоду, яка трапилася мені тільки один раз у житті, та й то не з моєї волі. Це було так...

І священик оповів докладно, зо всіма подробицями, як його граф удвійку з іншим, подібним до нього мужчиною, забрав з дому, як привіз у палац і що наказав йому там робити, та що інші робили, а потім

як привіз назад додому. Тільки про гроші не згадав, та це й так було зайве. Одного тільки не знав священик, що кімната з годинником мала кілька замаскованих отворів у стінах для підслуху, та що при тих отворах у цю хвилину сиділи члени управи разом з бюргермайстром...

31. Слава проминула, злочин – ні.

Після оригінального зізнання о. фон-Гельце, бюргермайстер став діяти більше впевнено. Може б він і залишив усю справу з оглядуна самогубство графа, бо той другий священик, що ховав Рихарда, зізнав, що мертве тіло молодого графа виглядало нормально, без якихнебудь познак насильної смерти.

– Може й так, а може й не так! – думав фон-Крюґер. – Ховали без лікарських оглядин. Прийдеться, мабуть, викопати тіло, щоб лікар оглянув і зробив свій висновок, бо священик міг і не завважити.

Він уже зібрався в дорогу, як у кабінет увійшов поспішно доктор Нейман.

– А, пан доктор! Що нового? Ви щось виглядаєте сьогодні заклопотано. Кажіть, що сталося?

– Важна новина, пана фон-Крюґер! Ті цукерки, що ви їх знайшли тоді в потаємній шухляді в палаці графа, мають у собі одну з найсильніших отрут, яка походить з Індії, від певної рідкісної породи гадюк.Від ужиття цієї отрути колір шкіри стає темний, можливо брунатний, а тварина чи людина виділяє жовту піну з рота.

– Аж та-ак? Це дуже важне.

– Це ще не все. Пригадуєте, що там було ще кілька пляшечок з рідиною?

– Пригадую.

– Я перевів пробу і з цукерком, і з рідиною на живому кроликові. Він, щоправда, цукерка не хотів узяти. Я тоді розтер цукерка на порошок і силою всипав йому до рота. За хвилину він уже протягнув ноги й мав жовту піну, що йшла йому з рота. А шкірка вся потемніла. Я чомусь думав, що рідина в пляшечках була протиотрутою. Я негайно вляв цю рідину йому до рота, при чому частина розлялася випадково по шкірці. Уявіть собі, що через пів хвилина шкірка, а, властиво, вовна на ній почала ясніти. Незабаром вона мала нормальний вигляд. Щодо піни з рота, то вона стала білою.

– А що сталося з кроликом? Невже ви його врятували?

– Та де там! Я ж казав ще на початку, що кролик здох. А знаєте, що прийшло мені на думку? Що граф використовував отруту для невідомих нам цілей. Я навіть припускаю, що така ціль була в колізії з правом.

– Як це розуміти?

– Звичайне душогубство. А щоб замести сліди своїх ганебних учинків, він міг уживати рідину й в той спосіб привертати нормальний вигляд тіла, бо отрута, звичайно, змінює барву людської шкіри. Очевидно, що це все мої припущення. Адже ми не маємо ще жадних доказів подібного поступування... А як на вашу думку?

– Це зовсім можлива річ. І ось чому: чи ви, докторе, пригадуєте досить дивну смерть нашого барона? У нього саме тоді гостював граф. Навіть були притишені чутки, що ніби граф мачав пальці в ту справу. Але справу відразу зам"яли й офіційно проголосили природну смерть.

– А якже, пригадую. Навіть казали, що барон, хоч і гостив графа, проте не жив із ним у згоді. Ніби назовні все було гаразд.

– А княгиня Валленштайн? – прошепотів бюргермайстер, озираючись на всі боки, чи часом нема свідків розмови.– Пригадуєте заплутану справу з графськими розписками, що потім мусів устрявати сам герцог бранденбурзький? Тож і князь, так само, як і княгиня, несподівано помер при незвичайних обставинах, щось через два тижні після таємничої смерти дружини. Граф тоді удавав великий смуток і навіть помагав нести обидві труни. Якщо це була дійсно його робота, то треба дивуватись, наскільки може людське серце закам'яніти!

Настала хвилева мовчанка від напливу спогадів, ще досить свіжих у пам"яті.

– Чи ви вже прочитали записки графа? – несподівано загадав доктор.

– Записки?.. Ще ні. Не мав часу. Хоч я певний, що всі ці таємничі, несподівані смерті мають свої пояснення в тих записках. Так само інші документи та листи, що ми знайшли, можуть докинути дещо світла... Зараз на нас, пане докторе, чекає невияснена смерть молодого графа. Одягніться, прошу, і ми ще раз відвідаємо палац, а при тій нагоді перевіримо, чи все там у порядку. Щось мене інтригує смерть Рихарда... Капітан фон-Нойрат уже попереджений про наш виїзд і, можливо, чекає на нас у кареті. Ходім!

– Дуже шкода, що ви не переглянули паперів. Може якраз там знаходиться ключ до вияснення смерти Рихарда. Тоді ми б не потребували зараз їхати... Майте на увазі, що молода людина, якщо вона перед смертю не хворіла, не могла вмерти ні з того, ні з сього. Мусіла бути якась особлива причина. Ще причину граф знав, бо інакше кликав би лікаря, або переводив слідство. Як знаємо, ні того, ні другого не було. Я не кажу, що може сам граф був спричинником смерти сина. І то єдиного! Тут я не виключаю самогубства, хоч смерть так само могла статись і через необережність, і... через насильство

— Перевіримо на місці, бо зараз нема часу на читання. Тим більше, що треба перевірити з огляду на панну Лючію. Не забувайте, що через шлюб вона стала єдиним спадкоємцем по графові. Власне це ускладнює справу...

У палаці зустрів їх Адольф, але в якому вигляді! Волосся розчухране, вбрання зім'яте та побруджене, черевики нечищені, з присохлим, місцями, болотом, борода не голена, а сам наче п'яний.

— Є ще які люди в палаці? — запитав бюргермайстер.

— О так, ясний пане. Кха, кха, кха-а-а! — закашлявся Адольф.

— Ти хворий?

— Ні, прошу ясного пана.

— Пришли мені в кабінет кількох столярів з начинням. І сам теж приходь туди.

— Слухаю, ясний пане! — вклонився Адольф і хиткою ходою вийшов з вестибюлю.

— Він або п'яний, або... — покрутив пальцем над чолом бюргермайстер.

— Останнього я б не сказав. Відповідей не плутає. Але, можливо, трохи п'яний. — завважив доктор.

— І мені так здається, як пан доктор каже. — підтвердив капітан.

Увійшли в кабінет. Незабаром Адольф привів столярів. Бюргермайстер повів усіх на залю. Там переміряв підлогу кроками і, приблизно, на середині зупинився та став розглядати підлогу. Паркет був місцями пошкоджений, а особливо понищений в своїх боках.

— Зривайте підлогу в цьому місці! — наказав він столярам.

Адольф зблід. Хміль відразу вивітрівся. Першим рухом була проба втечі, але бюргермайстер слідкував за ним і вхопив його за руку.

— Це ж ти куди?

— Я-а-а... я хотів перевірити, чи замкнені двері...

— Не турбуйся. Я їх сам замкнув. І ключ у мене! — показав. — Стій тут і не відходь. Усі двері замкнені.

Дав знак капітанові і фон-Нойрат став ззаду Адольфа. Столярі почали зривати підлогу. Показалася земля.

— Принеси три лопати! — наказав одному зі столярів, бо їх було троє. — Ходи, то відімкну двері. І зараз же вертайся! А ви — зривайте далі, як показує запавша земля.

Столяр приніс лопати. Бюргермайстер знов замкнув двері на ключ.

— Копайте так, як земля зрушена!

Адольф стояв ні живий, ні мертвий. Трохи трусився.

Вкінці показався верх домовини.

– Вона тут була похована? В цій самій домовині?

– Так! – підтвердив Адольф і закрив очі руками. Він боявся подивитись на домовину, а тим більше на покійницю.

З ями витягнули сплющену домовину й поставили на підлозі. Адольф почув стук домовини й тільки встиг крикнути "ой!", як звалився зомлілий на підлогу.

– Зніміть віко!

Постеля всередині лежала в безладді. Подушку знайшли в землі біля домовини. Як зняли віко, здивовані столярі почали хреститися. Ще такого дива вони не бачили.

– Тут є отвір у мурі! – сказав один із столярів, що залишився в ямі на наказ бюргермайстра.

Фон-Крюґер ускочив у яму. Отвір світив у пивницю. Пролізти через нього не було тяжко. Свічку та сірники завше мав при собі.

– Якже це я міг забути про пивницю й не оглянути її під час опису майна? – сам собі дивувався бюргермайстер. – Пане докторе! Ходіть сюди.

Доктор ускочив і проліз до пивниці.

– Щойно тепер я починаю розуміти, чому панна Лючія втікла з палацу через пивницю.

– Ви думаєте, що вона сама вилізла з домовини, чи як? –чудувався доктор.

– Ні, пане докторе. Я думаю, що це Рихард хотів урятувати її. Він, користуючи з відсутности графа, пробив дірку в стіні, витягнув ще непритомну Лючію з домовини й поклав її на долівці. Можливо, що на тій ковдрі, що вона принесла з собою до Реґенсбурґу. Треба буде перевірити, що це за ковдра була.

– І ви припускаєте, що Рихард упав потім жертвою за цей шляхетний вчинок?

– Так виходить... О.фон-Гельце оповідав годинникові, що його відвозив назад до Швандорфу сам граф без свого супутника, тобто без Рихарда. Отже цей момент використав Рихард, щоб спасти Лючію... Дивіться! Тут біля стіни лежить лом. Мабуть ним він пробивав отвір у стіні.

Доктор розглянувся.

– Не тільки лом. Тут ще кірка лежить... І лопата теж.

– І сокира! – докінчив бюргермайстер. – Мене тільки дивує,як він витягнув панну Лючію з домовини? Вся ж земля лежала на ній.

– Мабуть розбив частину, скажім, вголовах, бо та частина була погаратана й через те домовина сплющилась тим кінцем, де голова спочивала.

– А тепер мені здається, що якби граф довідався про втечу її, то може б і не застрілився?

– Не думаю. – не погодився доктор. – Треба мати на увазі психологічний момент. Він застрілився тому, що боявся викриття похорону панни Лючії. Якби він довідався про спасіння панни Лючії та її втечу, то не міг би перенести сорому за невдачу, а, головне, ще тому, що вона була б єдиним спадкоємцем по ньому й через суд могла б пустити його з торбами за пограбування її майна в ювелірному закладі. В його розумінні останнє було б гірше за похорон. Одне діло – знищення ворога (дійсного чи уявного), а інше діло – грабунок, що принижує людину в очах інших. В останньому випадку, на мою думку, він не відійшов би так просто, як тепер, а перед відходом ще й знищив би своє майно.

– Нема що сушити собі голову наслідками. Ми перше випитаємо Адольфа про все. Ця бестія знає багато. Може, навіть, більше, ніж ми сподіваємось. Я його заарештую й відвезу до Реґенсбурґу, а там він усе виспіває.

– А чи не краще перевести слідство зараз?.. Тут у палаці? Він тепер розкаже більше через свою духову депресію. А в Реґенсбурґу він прийде до себе й затнеться. Ви ж бачили, в якому стані він зустрів нас? А те, що він зомлів, чи не промовляє само за себе?

– Може й ваша правда. Ходім звідсіля.

Вилізли наверх. Капітан стояв біля Адольфа, що вже прийшов до себе й тепер сидів на стільці.

– Можете відійти! – наказав бюргермайстер столярам. – Залишіть усе так, як воно зараз знаходиться. Ями закривати не треба... А тобі вже покращало?

– М-м... Мені нічого. Трохи голова болить. – відповів Адольф, боязко споглядаючи на труну, що була прикрита килимом. Він ще не знав, що Лючії в труні нема.

– Пригадуєш собі ту ніч, як закопали панну Лючію? Що було в пивниці після похорону?

– Нічого не було.

– А чого ти ходив туди? – загадав бюргермайстер навмисне.

– Їх світлість наказали мені принести угорського вина з пивниці.

– І ти приніс?

– Ні.

– Чом же ти не приніс?

– Бо не було ключа від пивниці.

– Де ж подівся ключ?

– Потім я його знайшов у дверях з другого боку.

– Якто потім? Хіба ти сказав графові, що не можеш принести вина, бо ключа нема?

– Ні, я боявся сказати таке й почав сам шукати, а коли вирі-

шив виломити двері, то тоді припадково побачив, що двері були тільки прикриті, а ключ був устромлений зсередини.

– Виходить, що тоді хтось був у пивниці?

– Так.

– Хто?

– Молодий граф.

– Ти бачив, що він там робив?

– Ні, бо він лежав на долівці мертвий.

– Уже був мертвий?

– Так.

– Що ж ти зробив тобі, як побачив мертвого графа? А може це ти його забив?

– Ні, ні! Клянуся святим Адольфом, що це не я його забив. Я відразу побіг до його світлости й повідомив про нещастя.

І Адольф оповів, зо всіма подробицями, як він із старим графом переносив тіло Рихарда до його спальні, як граф розіграв комедію з розбудженням сина й т.д. Він розповів теж, як тримали Лючію в палаці майже ув"язнену й як відбулося вінчання, а потім її похорон.

Капітан списав старанно на папері всі зізнання Адольфа, прочитав на голос і дав йому підписати. Напівписьменний камердинер вивів старанно, як тільки міг, два слова: Адольф Шторх.

Поки Адольф підписував, доктор відвів бюргермайстра набік.

– З його зізнань виходить, що він фактично був співучасником похорону Лючії, а може, навіть, і винним у смерти Рихарда.

– Щодо смерти Рихарда, то я сумніваюсь. Він же все робив з наказу графа, тому й провина його багато менша. Тимчасово залишу його на волі, а потім побачимо. Ще вже, як перегляну папери графа та його книжку чи денник... Якщо виявиться, що цей був співучасником злочинів, тоді... Ви мене розумієте?

– О, так!

Бюргермайстер підійшов до Адольфа.

– Слухай, Адольфе! Скажи мені, коли ти знайшов молодого графа в пивниці, яке було в нього тіло: тепле, чи холодне?

– Холодне.

– А як він виглядав?

– Трохи ніби зчорнів.

– А на вустах у нього нічого не було?

– Жовта піна.

– Ага!.. А як він виглядав потім, як усі прийшли рано подивитись на нього?

– Як щодня. Наче б заснув.

– Ну, добре... А тепер поклич сюди Ґертруду, вашу куховарку.

– Слухаю, ясний пане.

– Тільки сам не відходь, бо ти ще потрібний мені.

– Слухаю, ясний пане.

Незабаром на залі з"явилася куховарка разом з Адольфом. Бюргермайстер оглянув її з ніг до голови, хоч і впізнав, щось подумав трохи й наказав підійти ближче.

– Слухай, Ґертрудо! Я думаю, що ти добре знаєш палац, знаєш людей, знаєш господарку... Ти давно тут служиш?

– Шістнадцять років.

– Це добре. Отже від сьогодні ти будеш керувати цілою господаркою разом з Адольфом, бо йому одному тяжко нести все на своїх плечах. Уважайте обоє, щоб усе йшло так само, як за старого графа. А ти, Адольфе, нічого сам не роби без Ґертруди. Порадьтеся між собою, а тоді робіть, що треба. Незабаром суд призначить опікуна над усім майном графа. Тоді той опікун буде господарем, а покищо ви господарюйте. Пам"ятайте, що нічого продавати не вільно.

– А якже буде з молоком та яриною? Як не будемо продавати, то все пропаде.

– Цього продавати не забороняю. Словом, робіть так, як за графа робилося. Зрозуміли?

– Так, прошу ясного пана. – відповів Адольф.

Ґертруда мовчки мотнула головою на знак згоди.

– Ну, на сьогодні досить. Можемо їхати...

32. Знов ті самі очі.

Два дні пролежала Лючія в ліжку після зомління. Маргарита на зміну з Матильдою, ввесь час ходили біля неї, аж поки не встала. Молодий організм переборов усі потрясення, і Лючія хутко прийшла до себе та взялася до праці. Ще залишився тупий біль у серці від утрати Арнольда, але вона потішала себе, що його відсутність тимчасова.

– Раз не забили, то живий. Гора з горою не зійдеться, як татко казали, а людина з людиною завше зійдеться.

Ніхто не мав адреси Льомбардів у Венеції, бо старий Льомбарді забув залишити її новим власникам фабрики, Арнольдо ж не записав, бо й так пам"ятав. Одинока надія була на дві ювелірні фірми в Венеції, де свого часу була Лючія разом з покійним батьком. Вони знали Арнольда особисто й тому могли б допомогти їй, а може, навіть, і адресу його мали.

Перш за все Лючія хотіла привести до порядку своє заведення, бо після господарки графського продавця воно мало жахливий вигляд. Служниці Лючія ще не мала, тому їй, з великою охотою, допомагала Маргарита. Також і Матильда забігала, щоб, спільно з Маргаритою, помити підлоги та витерти порохи. Лючія впорядкувала всі цінності, перевірила замовлення покупців і взагалі старанно переглянула стан свого майна, причому поробила списки бракуючих матеріялів та інших речей, необхідних для безперервного провадження свого підприємства.

Щоб набути необхідне для заведення, треба було б поїхати до Венеції, до Роттердаму та до інших міст. Ще до Венеції або Роттердаму вона відважилась би сама поїхати, а от, скажім, до Швайцарії, це вже була проблема для неї. Але їхати треба було, і вона, річ ясна, першою намітила Венецію, щоб принагідно перевести розшуки за Арнольдом, або, точніше, було навпаки: збиралася до Венеції шукати Арнольда, а при тій нагоді поробити замовлення.

Пройшов місяць. Осінь майже кінчалась. Лючія ще раз перевірила свої списки, а тоді одного погідного ранку всіла до диліжансу, що відходив у напрямку на південь. До Італії.

На протязі цього часу бюргермайстер закінчив слідство в справі графа. На лаві підсудних засів тільки один Адольф. Слідство ви-

явило, що головним винуватцем у смерти барона фон-Меллєра, князя Валленштайна з дружиною та двох молодих дівчат, що були примушеними коханками графа, був сам граф. Це підтвердив і його денник "Як нищити ворогів шляхетського роду". Сам граф не вбив нікого – за нього це робив Адольф з наказу таки графа.

Адольф не належав до графських людей. Це був вільний міщанин, що найнявся до графа за гроші та служив у нього за камердинера. Виконувати злочинні накази графа він не був зобов"язаний. Якщо робив це, то тільки за додаткову грошеву нагороду, далеко вищу, ніж була його платня. Єдиною карою за невиконання злочину могла бути тільки та, що його граф викинув би зі служби. Зароблені в такий нечесний спосіб гроші він не відкладав, а витрачав у шинках та на дівчат сумнівної поведінки.

Одного тільки слідство не виявило, а саме причини смерти Рихарда. Не устінено теж імення вбивника Рихарда, бо хоч розтин його тіла виказав смерть від тої самої отрути, що інших жертв, то однак закинути це Адольфові не було підстав, бо це саме міг і граф учинити, що теж було малоправдоподібним, хоч до денника сам факт смерти Рихарда був вписаний. Слідство зупинилось на здогаді, що Рихард поповнив самогубство, бо хоч і було вписано, що він помер від отрути, то однак не виявлено, хто дав йому отруту.

Ще слідство зупинилося на здогаді, що це Рихард урятував Лючію, пробивши отвір у стіні та витягнувши зомлілу Лючію з домовини. Доказом була власна ковдра Рихарда, принесена з його ж кімнати до пивниці. Шією ковдрою обкуталась тоді вночі Лючія й привезла її зі собою до Регенсбургу. З наказу суду ковдру долучено до речевих доказів поповненого на Лючії злочину.

Щодо Арнольда, то Маргарита виявила на суді його оповідання, як його схопили в лісі розбійники та як йому вдалося вирватись від них, і що тими розбійниками були люди графа.

Арнольдо, після виїзду до Венеції, більше у Баварії не перебував, тому його справу вилучили зі загальної та передали до архіву без наслідків, бо й так граф уже не жив, Адольф мав досить насвоїм сумлінню, щоб отримати повну кару й без справи Арнольда, самому ж Арнольдові нічого злого не сталося.

Адольфа засудили на смертну кару через повішення. Через три дні після вироку присуд був виконаний...

Буря прошла, проте сліди залишила. Здавалося, що після бурі прийде гарна, соняшна погода, але її ще не було. Ще проріджені хмари блукали в небі, ще ховали сонце від землі. Наболілі серця ще не зазнали спокою та дійсного щастя...

Лючія їхала до Венеції. Чи знайде вона там те, що шукала, що втратила? А може Арнольдо, в розпуці, сів на корабель і поплив за

море, чи до гарячої Африки, чи до казкової Індії, чи до бурхливої Америки шукати забуття та в небезпечних пригодах утопити своє горе?

А може вступив до закону, звідки нема вже вороття?

Бідна Лючія билася в здогадах, малювала в уяві тяжкі картини, не досипляла ночей, а як і заснула в дорозі на короткий час, то потім довго не спала, бо жахливі привиди ві сні лякали її душу, будили до дійсности. Прокидалася вся мокра від поту.

От і Венеція. Лючія висіла на станції, взяла окрему кімнату й привела себе до порядку. Холодна вода освіжила її. Коли ж вийшла на загальну залю, вже не виглядала такою стомленою, як по приїзді. І тільки невеликі кружки під очима свідчили про виснажуючу дорогу та недоспані ночі.

Ще було досить рано, проте по залі вже вешталися різні люди, починаючи від пишно зодягнених аристократів та купців і кінчаючи обдертими жебраками. Не бракувало й музик із гітарами, мандолінами та голосними бубнами.

Іншим разом Лючія напевно поцікавилася б тим людським гамором, щоб вивчати різні типи, але сьогодні її зір блукав по незнайомих обличчях, щоб знайти серед них миле обличчя Арнольда, бо може якраз? Життя часто робить несподіванки.

Не видно! Сіла зрезиґновано за окремий столик при стіні. Підійшла до неї дівчина в білому фартушку.

— Ласкава пані бажала б собі щось на сніданок?

— Принесіть щонебудь. Може бути яєшня і... склянка молока.

Відчула, що хтось пильно дивиться на неї. Обернулась, і серце затремтіло. На неї дивився той самий незнайомий, що зустріла випадково ще тоді в цирку в Роттердамі. І не зогледілась, як незнайомий вже стояв біля неї.

— Пробачте мені, ласкава пані, що я підійшов до вас без дозволу й насмілююсь турбувати. — низько вклонився незнайомий. —Смію запевнити вас, що злих намірів не маю. Обставини зложились так дивно, що мій внутрішній голос наказав мені негайно поспішити сюди та допомогти вам, бо цієї помочі ви зараз потребуєте. Я до ваших послуг.

— Мені здається, що один раз я бачила вас...

— У Роттердамі, ласкава пані. При вході до цирку. Ви тоді були разом із вашим покійним батьком.

— Звідкіля ви це знаєте? Хіба ви були знайомі з моїм татом? І як ви можете казати, що я була з "покійним" батьком? А може він ще живе й ви тільки зневажаєте мене?

— Ні, моя пані. Ще тоді, як ви були в цирку, на обличчі вашого тата була смерть написана. Тому я знав, що жити йому залишилося дуже мало, а це вже трохи часу пройшло від тієї зустрічі.

– Хто ж ви такий, що можете читати з обличчя? – прошепотіла Лючія.

– Моє ім'я нічого не дасть вам. Абсолютно. Я можу з однаковим успіхом називатись Антоніо, як і Анджело, або Джіованні. Я не мара, а така сама людина, як і ви, тільки та різниця між нами, що я знаю дещо більше від вас і маю невеликий дар передбачування. Ще все. Крім того, якась вища сила змушує мене допомогти вам у вашій біді.

– Вища сила? Нехай буде й так. Але ж ви ще не знаєте, якої помочі я потребую.

У цей момент дівчина в білому фартушку принесла замовлений сніданок і поставила перед Лючією.

– Чого ж ви стоїте? Прошу, сідайте пане, пане... – щойно тепер Лючія завважила, що незнайомий весь час стоїть.

– Джіованні, нехай буде.

– То ви - італієць? Я теж походжу з італійців, хоч від дитинства живу в Баварії. Мої батьки родом з Венеції. Може поснідаєте разом зо мною?

– З великою охотою, бо я ще не снідав... Прошу дати мені булочку з маслом і горнятко кави! – звернувся до дівчини, що обслуговувала Лючію. – Отже відповідаю на ваше питання: так, я - італієць тепер.

– Чому "тепер"? Ким же ви були раніш?

– Це дуже складне питання. Щоб на нього відповісти, треба щонайменше рік часу потратити, бо перед тим, як ви довідаєтесь, ким я був раніш, ви мусіли б дещо пізнати. Пізнання легко не дається й вимагає часу та зусиль. Тому це ваше питання я залишаю без відповіді... Але раніш ви поставили мені інше питання. Навіть не питання, а завважу, що я не знаю, якої помочі ви потребуєте. Пригадуєте?

– Пригадую, тільки не розумію, як незнайома людина може знати, хто чого потребує, коли не розмовляла з тою чи іншою особою і взагалі не знала її ні тоді ні перед тим?

– Дуже просто. Людина, що розглядається довкола зі знаком запиту на обличчі, напевно когось шукає.

– Це правда. – зітхнула Лючія з полегшою, бо це була нормальна річ.

– Скажу більше. Коли ваш зір блукає тільки по мужеських обличчях, а на жінках зупиняється лише, щоб оглянути якийсь особливий одяг, що кидається в вічі своєю оригінальністю, то це ознака, що ви шукаєте тільки знайомого мужчину, а не жінку.

– Це теж правда. – усміхнулась Лючія.

– А що ви шукаєте молодого, пристійного, років двадцять ...

п"ять–шість, – почав Джіованні описувати зовнішній вигляд Арнольда так докладно, немов би він стояв тут, поруч з ними, що Лючія не мала сумніву, кого він описує, – то це я читаю з ваших очей.

– Це неймовірне! – збентежилась. – Скажіть мені правду, пане Джіованні, чи ви його зустрічали, що так гарно описуєте?

– Ніколи в житті!.. Пробачте, я помилився. Один раз бачив його тут, у Венеції, але я ще тоді не знав, що ви будете шукати його.

– Де ж ви його бачили? – зірвалась Лючія на ноги. – Признаюсь щиро, що я починаю боятися вас.

– Не бійтесь. Сідайте й заспокійтесь. Я вже казав вам раз, тепер ще раз підкреслюю, що нічого злого не хочу вам заподіяти, бо тільки бажання помогти вам керує мною в цю хвилину. Вірте мені, що якась сила примусила мене прийти сьогодні сюди. Шойно тут на місці я побачив, чого я прийшов і що маю робити далі.

– Я вірю вам... Вибачте, що я хочу поставити вам ще одне питання.

– Дістанете негайну відповідь. Я вас слухаю.

– Чи ви знаєте, хоч це, на мою думку, річ неможлива, як називається та особа, яку я шукаю? Це смішне, що ставлю таке питання, але я хочу переконатись, як далеко сягають ваші знання чи, точніше, ваші спроможності читати людські думки.

– Дивіться мені в очі й думайте про нього.

Лючія почервоніла, проте зробила, як вимагав. Джіованні дивився гостро короткий час.

– Якщо я не помиляюсь, то ви шукаєте Арнольда. – сказав тихо.

– Досить! Більше доказів не потребую. Тепер навіть вірю, що ви знаєте, де тепер перебуває Арнольдо.

– Знаю й хочу завести вас до нього.

У Лючії від несподіванки та напруження аж голова закрутилася. Відруховo вхопилася рукою за край столика, щоб не впасти. Це проминуло так швидко, що інший навіть і не спостеріг би, але це не сховалося від Джіованні. Він прикликав дівчину.

– Скільки належиться разом?

Дівчина назвала суму й Джіованні заплатив.

– Я не хочу, щоб ви платили! – запротестувала Лючія. – Я маю досить грошей.

– Бачу по вас, що маєте, але це мій обов"язок. Ви – жінка, а в Венеції не прийнято, щоб жінки платили. Мусимо шанувати місцеві звичаї.

Не протестувала більше. Вийшли на вулицю. Джіованні ніс речі Лючії, хоч та й не погоджувалась, і взяв напрямок до манастиря о.о Францісканців.

– Зайдім до церкви! – предложив Джіованні.

– А що ж я зроблю з речами?

– Візьмемо їх до середини.

– Може не випадає?

– Подорожньому завше випадає. Зрештою, не підемо на середину, а станемо скраю, зараз біля виходу. Думаю, що тепер іде друга Служба Божа.

– Я радо помолюся, щоб Господь скріпив мої сили й допомі г знайти втрату.

Увійшли до середини. Зупинилися скраю, як умовились. Народу було багато. Так само співав чоловічий хор ченців і тихо грали органи. Молитовний настрій, що панував у церкві, перенісся й на свіжоприбулих. Лючія опустилась на коліна. Губи зашепотіли молитву.

Джіованні почав шукати очима. Видно знайшов, бо його зір зупинився. Лючія й собі подивилась у тому ж напрямку. Там стояв уже відомий нам чернець о. Франческо.

– Я зараз вернусь! – шепнув тихо Джіованні й підійшов до ченця.

Чернець повернув голову й питально подивився на нього.

– Отче! – прошепотів Джіованні. – Чи смію я просити вас викликати сюди вашого новіціуса Арнольда?

– В якій справі?

– Його шукає одна дівчина. Приїхала з Баварії. Думаю, що це його наречена. Вона зараз стоїть он там біля виходу. З речами. Бачите її?

– Бачу. Кажете, з Баварії приїхала?

– Так.

– Вона ж хіба знає, що він тут?

– Ще ні.

– Добре. Зараз викличу. Заведіть її до лавки, що стоїть праворуч від виходу між кущами троянд. Це недалеко. Знаєте, де та лавка стоїть?

– Так. Я її бачив, як ішов сюди. Була порожня. Я зараз заведу цю дівчину й там будемо чекати на вас.

– Бо не випадає робити зустріч у церкві. Самі знаєте...

– Очевидно...

О. Франческо перехрестився й зник у бічних дверях. У тих самих, що через них провадив Арнольда. Джіованні вернувся до Лючії.

– Вийдемо на двір і трохи відпочинемо там на лавці. Там і відповідь дістанемо, бо в церкві розмовляти не випадає.

– Про яку відповідь ви згадували? – спитала Лючія, як уже зі своїми речами примостилася на лавці між трояндами.

– Чернець скаже нам, чи ще знаходиться тут Арнольдо. А якщо є, то чи може прийти до нас.

– Невже Арнольдо в монастирі?

– Як бачите.

– Дорогий Джіованні! Чим я можу віддячитись вам за цю прислугу? Просто не віриться, що я можу зараз побачити Арнольда ... Милий Боже! Дай сили перенести зустріч.

– Я вас уповні розумію. Ви не хвилюйтесь!

Почулися кроки. Хтось наближався до них. У Лючії серце забилося сильніше.

– Хтось іде сюди! – прошепотіла, а сама подумала: – Невже ж Арнольдо?

З-за кущів вийшов у сірій рясі Арнольдо в супроводі о. Франческа. Вони про щось говорили між собою, бо останні слова належали до ченця.

– Тим більше, що ти, фактично, ще не знаєш, чому так сталося.

– Не знаю й цього не заперечую, але здогадуюсь, що вона ...– раптом обірвав Арнольдо, побачивши перед собою Лючію в товаристві того незнайомого, що його перший раз зустрів тут у церкві.

Джіованні підвівся, а за ним те саме вчинила й Лючія.

– Арнольдо! – вирвався у неї крик розпуки й вона простягла благально свої руки.

На цей оклик Арнольдо хотів кинутися в обійми, але тут же згадав, що вона вже належить до Рихарда.

Зупинився.

– Вітаю вас, ваша світлосте, зі щасливим прибуттям до гостинної Венеції,– холодно промовив він, низько вклонившись. – Ви кликали мене? Чим можу служити вашій світлості?

О. Франческо непомітно кивнув до Джіованні й вони відійшли, залишаючи молодих сам-на-сам. Відійшли недалеко, щоб бачити наслідок зустрічі та щоб, у разі потреби, прийти зі словною допомогою, тим більше, що початок не віщував чогось доброго.

Холодна зустріч збентежила Лючію. Не знала, що казати, від чого починати.

– Підійди сюди ближче, Арнольдо, й сядь біля мене. Не цурайся мене, бо ти ще всього не знаєш і тому я не дивуюсь, що ти так холодно вітаєш мене. Я тебе розумію, але попереджую, що заки ти зробиш свій осуд, ти мусиш вислухати мене. Вислухати терпеливо й не перериваючи.

Арнольдо вклонився на знак згоди й сів на лавку недалеко від Лючії, на такій віддалі, на яку дозволяла ввічливість та пошана до жінки.

– Я хочу оповісти тобі все, що було зо мною від того часу, як на нас напали розбійники в лісі, аж по сьогоднішній день, щоб ти зрозумів мене та переконався, що моє відношення до тебе залишилось

незмінним і що взагалі нічого такого не сталося, щоб ти міг дивитися сьогодні на мене з жалем та недовір'ям. Хочеш вислухати мене?

– Я готовий.

Твій лід ріже моє серце, розтинає його на кавалки, але я мушу терпіти, поки ти не зрозумієш мене. Впевняю тебе, що я ні в чому не завинила перед тобою. Але краще я оповім тобі все за порядком.

І Лючія розповіла про свої пригоди, не пропускаючи, по можливості, нічого з пережитого за той час. У тім оповіданні тільки одне місце було неясне, як вона вирвалася з рук графа, бо нічого не пам'ятала через своє зомління. Довідалася тільки зо слів бюргермайстра, що була живцем похована та потім урятована з домовини правдоподібно Рихардом, і що Рихард на другий день поповним самогубство або був отруєний графом, згідно Адольфом. Причини смерти Рихарда слідство не устійнило.

То Рихард не живе? – вигукнув Арнольдо.

– Ні. Зараз же після смерти його поховали. Тепер ти сам бачиш, що все це зробив граф без моєї згоди та проти моєї волі, щоб загарбати наше майно. І хоч вони звінчали мене силою, то я ніколи не була жінкою Рихарда, бо негайно після вінчання, а я зомліла на початку вінчання, мене поклали в домовину й поховали. Бюргермайстер казав теж, що зверхня влада звільнила того священика, що нас вінчав, від присяги, як вимушеної, і що на моє бажання можуть теж і наш шлюб уневажнити, хоч він правосильний.

– І ти таке прохання внесла, куди належить? Правда? – забув Арнольдо свій тон, переходячи знов на "ти".

– Я ще нічого не робила в тій справі, не порадившись з тобою. Я тобі зараз поясню. Бюргермайстер сказав мені, що граф не залишив наслідників після себе й тому, на підставі баварських законів, усе його майно мало б перейти на власність держави, але додав, що зараз фактично єдиною наслідницею графського майна тільки я можу бути, як шлюбна жінка Рихарда, а тепер удова після нього. Правда, що борги графа перевищують вартість його майна, а може й дорівнюють, як допускає бюргермайстер, але не в тому справа. Я хотіла перше з тобою поговорити на цю тему. Май на увазі, що коли б ми предложили вірителям, скажім, 40-50% сплати боргів готівкою, то вони напевно б пристали на це, бо могли б дістати лише 10-15% заборгованости, коли б продали майно з торгів. Розумієш? Це все виснив мені сам бюргермайстер. Перше, ніж рішитись на щось, я мушу порадитись з тобою, бо коли б ти мав бажання графський палац обернути на сиротинець і тим принести велику поміч для багатьох сиріт, то тоді...

– Мила моя, Лючіє! – не витримав Арнольдо й кинувся цілувати руки своїй нареченій. – Ти завше була доброю для всіх! І для ме-

не також. Тепер я зрозумів усе: і твої тяжкі пригоди, і твою шляхетну душу. Каюсь, що я так зле думав про тебе. Чи ти простиш мені коли за ці думки та погляди?

– Мені здається, мій дорогенький, що в таких обставинах ти і я, хіба, не була б краща за тебе. Що було, то минулося. Забудьмо своє горе! -- відповіла із сльозами в очах.

-- Моя кохана!

Лючія закинула свої руки Арнольдові за шию й спрагнені уста злучилися в довгому поцілунку.

Настала тиша. Не чуючи більше голосів, стривожений о. Франческо виглянув обережно з-за кущів. Побачивши поцілунок молодих, він підморгнув до Джіованні й голосно кашлянув. Молоді перервали свій поцілунок, зірвалися з лавки, як школярі, і розгублено подивились на непроханих свідків.

З лагідною усмішкою підійшов о. Франческо до Арнольда й поклав свою руку на його плече.

– Слухай, мій сину! Ми зараз підемо з тобою до о.пріора й скажемо йому, що ти вертаєшся до світського життя. А я додам від себе, що гріхом було б розбивати життя двох молодих, взаємно кохаючих себе сердець.

-- Дякую, отче! – схилилася Лючія в глибокому реверансі.

О. Франческо взяв Арнольда під руку й повів назад до церкви. Джіованні підійшов до Лючії.

– Я дуже радий, моя пані, що ви віднайшли своє згублене щастя. Ніщо тепер не закаламутить вашого спокою. Відчуваю, що моя місія виповнена. Мені здається, що в цьому житті ми не зустрінемось більше, бо завтра я від"їжджаю в далеку, чудову Індію, а ви там не будете. Якщо Провідіння накреслило нашу поновну зустріч, то це відбудеться, хіба, в наступному житті. Від усього серця бажаю вам обом повного щастя!

Джіованні вклонився низько й зник за кущами.

– Як це розуміти "в наступному житті"? – пролунав здивований запит Лючії вслід Джіованні й завис у повітрі.

Хвилин через десять прийшов Арнольдо. Замість ряси, на ньому був той самий святочний одяг, в якому він виїхав до графа разом із Лючією і перебув усі свої злигодні. Тільки тепер цей одяг виглядав дуже буденно.

Арнольдо йшов та щось весело насвистував. Лючія підбігла й вхопила його за руку.

– Ти знаєш, де твої батьки живуть? Ходім до них.

– Добре. Зараз підемо. Треба тільки твої речі забрати... А де Джіованні?

– Уже пішов. Побажав нам повного щастя. Казав, що зараз їде до Індії.

– Шкода, що я не попрощався з ним.

– Не шкодуй, бо вже минулося. Назад не вернеться. А догнати – не доженеш, бо я й сама не знаю, в який бік він пішов.

– А ти знаєш, Лючіє, що я саме зараз думаю про твою мрію... Сиротинець – це дуже гарна, велична, шляхетна ідея!

Зв"язав речі Лючії своїм поясом у дві половини й перекинув через плече. Зависли на обидва боки. Тоді взялися за руки й пішли до його батьків, розвиваючи по дорозі плян сиротинця та свого нового життя.

А вдалечині стояв усміхнений о. Франческо, посилаючи їм у слід своє благословення...

Кінець І-го тому.

Філадельфія, 4 серпня 1958 року.

ВІТАЛІЙ ВОЛКОВ

ТАЄМНИЦЯ КОСМОСУ

ТАЄМНИЦЯ КОСМОСУ

ТОМ II НАСЛІДКИ

(У двох частинах)

"Налягли Перші великі води. Сім великих островів поглинули вони. Не багато, хто залишився: кілька жовтих, кілька бронзових та чорних і кілька червоних. Люди місячної барви зникли назавше.

П'ята, що походить від священного роду, залишилась; вона стала керуватись першими Божественними Князями."

ТАЄМНА ДОКТРИНА. Антропогенеза
Дванадцята Станца Дзіан

Цей II ий том я присвячую моїй дорогій дружині Анастасії (Туні) яка мужньо ділила зо мною долю українськихскитальців

Автор

"Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм,
Вороги найсвятіше сплямили.
На твоїм олтарі неправдивим богам
Чужоземці вогонь запалили."

Леся Українка.

Частина Перша

НА РІДНИХ ЗЕМЛЯХ

1. У ліс по гриби.

Рвучкий вітер розірвав хмару й через щілину прос м иґнувся грайливий промінь сонця. Перше, що він надибав на землі, було вікно в домі бухгальтера Павла Степановича Ходака.

Перед вікном росла стара яблуня, оточена з двох боків кущами ясмину, а за вікном у кімнаті розташувався, зі своїми трьома галузками та широким листям на них, поважний представник полудня – гордий фікус, що твердо сидів у широкому відрі й закривав собою майже все вікно.

Тут же, недалеко від фікуса, стояло при стіні вузеньке ліжко, на якому спала молода, досить вродлива дівчина з легеньке, майже непомітно задертим кінчиком носа. Її буйне, кучеряве волосся, барви темного каштана, розкидалося м"якими льоками по подушці та по майстерно виточеній білосніжній шиї.

Промінь не зупинився на вікні. Він продерся крізь листя фікуса й впав гарячим поцілунком на ніжне обличчя сплячої, а коли зашуміла, потурбована вітром, стара яблуня – промінь від радости, що звільнився від докучливих хмар, заскакав веселим зайченям.

Дівчина відчула приємний лоскіт. Її чудові, веселі очі, такі блакитні, як буває блакитним тільки українське небо весняною порою, легко розкрилися, але на мить, щоб зараз же знов зажмуритись від сильного блеску та останньої дрімоти перерваного сну.

Поморгавши кілька разів чорними віями, очі вкінці розплющилися широко й провели своїм зором довкола. Сонце вже всміло прорватись крізь хмару й жбурнути блискучим кошем золота до середини, заливаючи майже всю кімнату.

Дівчина потягнулася з насолодою, підносячи руки вгору та напружуючи свої м"язи. Рівночасно втягнула в себе тепле повітря й зараз же випустила його протяглим "а-а-а!" та широко зівнула.

Вона рахувала заледве сімнадцять пережитих весен і носила дуже гарне ім"я мучениці Наталки, якої пам"ять Церква святкує двадцять шостого серпня.

Наталка вчилася в українській гімназії в Рівному, в тому ж повітовому місті, на Волині, де була й садиба її батьків.

Щойно три дні тому Наталка закінчила здавати матуральні іспити. На втіху батьків здала на відмінно, а вчора відбулася загальна забава випускників спільно з учительським персоналом, де На-

талка протанцювала майже до ранку й тому тепер так довго спала.

Скрипнули двері. Знайоме рипіння змусило Наталку повернути голову. В дверях стояла Ірина Сергіївна.

– Ти не спиш?

– Ні, мамо. Я вже давно прокинулася, тільки лінуюся встати. Я так міцно спала, що й не пам'ятаю свого сну. А він був такий гарний...

– Це ти про сон кажеш?

– Ні, про нього... У сні бачила.

– Кого бачила?

– Ай, мамо, не питайте!.. І так це був тільки сон.

– Чи ти знаєш, Наталко, що в нас цукор вийшов? Треба б до крамниці, та борщ вариться. Боюся, щоб не википів. Може б ти подивилася, поки я вернуся? Я довго не буду.

– Ой, мамо... Краще я сама піду та куплю, що вам потрібно, а ви вже варіть без мене.

– Не любиш поратися біля печі? От підожди, вийдеш заміж, а тоді чи любиш, чи не любиш – варити мусиш, якщо схочеш, щоб чоловік кохав тебе та належно шанував. Запам'ятай, що всі мужчини люблять смачні страви. Тільки така жінка може їм догодити, яка зуміє добре зварити та спекти, бо самого кохання їм замало. Колись згадаєш...

У крамниці Наталка зустріла свою товаришку Ольгу Сидорчук, з якою просиділа в гімназії на одній лавці повних три роки. Ольга була в товаристві Івана Панасюка, – хлопця веселої вдачі й дуже дотепного.

Панасюка все місто знало. Ні забава, ні весілля, ні христини – ніщо не могло обійтися без нього. Тільки на похоронні врочистості не ходив.

– Мені ще рано вмирати! – відпекувався, бувало, Панасюк, а коли робили йому завваги, що людина мусить усе бачити в своєму житті, додавав: – Я ще не потребую практики в цьому. А якщо коли й прийде пора на мене, то й без практики витягну ноги, а людий без мене будуть знати, що зробити з моїм грішним тілом.

Коли ж і такий філософічний висновок не помагав, то Панасюк уживав іншого способу:

– Та я б радо пішов, з великою приємністю, але, на жаль, мене на христини кличуть. Кумом бути. А від кумівства відмовлятися – це ж гріх, бо може пошкодити дитині – кажуть старі жінки.

Це помагало. Не так згадка про христини, як вислови: "радо", "з великою приємністю", бо яка ж тут може бути радість чи велика приємність від того, що людина вмерла? Ніби й ввічливо сказано, але все ж таки відчувалася маленька образа.

Панасюк тим не переймався. Це була людина спокійної вдачі. Сам він був зросту вищесереднього, стрункий, з ряботинням на обличчі та з трохи горбатим носом і хоч до красунів не належав – його всі дівчата любили, та й серед хлопців не мав ворогів.

– Чи ви знаєте, що мій рід виводиться від римських патриціїв? пояснював він одного разу під чаркою урядовцеві староства, вхопивши його за ґудзик у новій маринарці.

– Від римських патриціїв? – дивувався урядовець, споглядаючи підозріло на схоплений ґудзик. – Якже це могло статись?

– Дуже просто. Моє правдиве прізвище повинно бути "Паніс", що в перекладі з латини на нашу мову означає хліб. Колись мій прапрапрадід приїхав на Вкраїну як відпоручник Ґаюса Юліюса Цезаря. Коли ж Цезаря заколов зрадник Брут, то мій прапрапрадід не захотів вертатися назад до Риму, щоб і його не знищили, тому й осів на Вкраїні. Щось на взір теперішніх політичних еміґрантів. Згодом йому змінили літеру "і" на "а", кличучи Панасом, а вже від нього рід дальший стали називати Панасюками. В цей спосіб зукраїнізували наше прізвище... Ви тільки подивіться на мій ніс – правдивий римський! Навіть з римським горбочком посередині. Так що ви майте на увазі й недуже теє... – злегка пригрозив він урядовцеві.

Про римське походження Панасюка вся гімназія знала давно. Це ще від того часу, як він почав учитися історії старовинного Риму. Тоді стали кликати його "Паніс", а коли одного разу Петро Вергун, теж дотепний, змінив на жарти ім"я Іван на латинське "Іванус", то всі цей жарт підхопили й наче змовились кликати "Іванус Панус", змінюючи для догідности вислову теж і прізвище. Від того часу це ім"я твердо закріпилося за ним і його більше ніхто в місті не кликав інакше, як Іванус Панус, або скорочено: "Панус". Так і ми будемо його називати.

Латинську мову Панус знав добре, хоч і не долюблював її, але вивчав, як він сам казав, "з родинного обов"язку".

– Добрий день, Олю! А що ти тут робиш? – звернулася Наталка до Пануса.

– Хіба ж ти не знаєш, що де Оля обертається, там і мене треба шукати? – пожартував Панус.

– Ще чого! – образилася Оля. – Щоб так хтось чужий почув, то напевно подумав би, що це правда.

– Бо це й є чистісенька правда.

– Ет, мелеш казна-що...

У крамницю ввійшов Петро Вергун. Побачивши Наталку, він почервонів і зараз же витягнув з кишені хустинку, щоб якось прикрити своє збентеження. Наталка теж почервоніла аж по кінчики вух, але вдавала, що дуже зайнята вибором краму. Уважний обсерватор відразу спостеріг би, що вони обоє не байдужі до себе.

– Ого! Та тут майже пів кляси зібралося. – завважив Петро.– Добрий день вам усім!

– Добрий день і тобі! – відповів Панус за всіх. – Кажеш, пів

кляси зібралося? На це я тобі от що скажу: летіла раз зграя диких качок, а на зустріч їм самітна качка. Вона й каже до них: "Добридень бойова сотня!" – "Ні, не вгадала. – відповідає проводир, – Нас не сотня, але скільки нас зараз є, то щоб до того додати ще раз стільки, та половину стільки, та четвертину стільки, та ще й тебе на додачу, щойно тоді нас буде ціла сотня!" А тепер, Петре, відгадай, скільки їх летіло?

– Стара пісня...

– Нехай стара, а ти відповідай на питання! Напевно не знаєш.

– Чому не знаю? Сорок шість.

– Ха-ха-ха! От і не знаєш.

– Не сорок шість, а тридцять шість. – поправила Наталка. – Ти вже забув.

– Чому тридцять шість? – не погоджувався Петро – Чекай, чекай! Я зараз порахую... Як їх було стільки, та ще стільки – це разом два, та половину стільки – буде два з половиною, та четвертина стільки... буде... е-е-е... два й три четвертих. Тепер від сотні відняти самітну качку – буде дев'яносто дев'ять. Добре... Дев'яносто дев'ять поділити на два й три четвертих, тобто... на одинадцять четвертих – буде... дев'яносто дев'ять на одинадцять – це буде дев'ять. Тепер множимо дев'ять на чотири... Твоя правда! Буде тридцять шість. Але ж нас тут тільки четверо!

– Це вже до ладу та до складу... – засміявся Панус.

– Що ми робимо сьогодні? – запитала Оля.

– Залежить, в яку пору – поправив Петро.

– Певно, що по обіді! – поспішила Наталка, бо мусіла нести цукор мамі та ще, можливо, доварювати обід.

Після коротенької наради вирішили зібратись на другу годину в Олі. Мали ще запросити до товариства Ніну та Марусю, що мешкали недалеко від Олі, а також і Василя з Олексою – дівчатам до пари.

Майже всі прийшли на умовлену годину. Бракувало лише Олекси з Марусею, бо Олекса домовився прийти з нею разом, а тим часом сам забарився вдома – щось допомагав батькові в господарстві. Поки вони прийшли, товариство вирішило йти в ліс по гриби.

– Чому ж ніхто не попередив? – бідкалася Маруся. – Я не маю в що збирати.

– Та ти не турбуйся! – заспокоювала Оля. – У нас тих кошиків є багато. І для тебе знайдеться, аби тільки було що збирати.

– Дякую, що виручила. Але мушу признатись, що я ніколи тих грибів не збирала. Навіть не знаю, які добрі, а які трійливі. Знаю тільки правдиві, що їх сушеними продають на базарі.

– А ти, пульхра феміна (чарівна жінко), думаєш, що я їх збирав колинебудь? – відізвався Панус – Але йдуть усі, то й я йду. Як тобі бракує кошика, то я з паперу зроблю. Хочеш з Краківського Кур'єрка? І грибів назбираєш, і новинки почитаєш.

– Зроби вже собі, а мені Оля дасть.

– Я не потребую. Маю дві поли та шапку...

До лісу було добрих п"ять кілометрів. Але що це було для молоді? Не те, що пройти – протанцювати могли й не змучилися б. Зодягнулися легко. По спортовому. Сонце припікало. На небі – ні хмаринки. Не дуже добре йти в таку спеку, але молодь була загартована. Та й лісова прохолода манила до себе.

Крім кошика на гриби, кожний мав торбинку з харчами: дехто з дому приніс, а декого Оля наділила. Не забули й про дощовики.

Ліс зустрінув молодь привітно, приємною прохолодою та чудовим співом пташок. Пахло сосною та недавно скошеним сіном на обочині, де на різні тони сюрчали стрибунці та інша комашня.

– А може так присядемо та відпочнемо трохи? – предложив Олекса, вмощуючись на пеньку.

– А при тій нагоді перекусимо, побалакаємо, полежимо на сіні чи траві, а як настане ніч, то й грибів назбираємо, бо ніч має бути місячна, зоряна, ясно – хоч голки збира-а-ай! – докінчив за нього Панус, наспівуючи відому пісню.

– Жадних відпочинків! – запротестувала Оля – Ще нічого не зробили, а ти вже й відпочивати хочеш. Ходім!

– Я не знала, що ти так скоро змучишся. Та й від чого? – насупилася Маруся – Може від того, що пройшов пару кілометрів? Тоді пощо було йти? Сидів би собі вдома й нас не баламутив би. Зрештою. відпочивай, а ми й без тебе назбираємо.

– Сама ж бачиш, як тут добре, приємно... Я тільки пожартував, а ти вже й нагнівалася.

– Та як не гніватись? Усі йшли разом, ніхто не змучився, навіть не натякнув на відпочинок, а ти вже й роз-сів-ся..., як у себе вдома! – театрально розвела руками Маруся. – Ет, можеш навіть лягати спати. Ти мені більше не потрібний!

Вона сердито відвернулася й побігла в ліс. Олекса підвівся, вхопив свої речі й кинувся доганяти.

– Підожди! Куди ж ти біжиш? Підемо разом.

Навіть не оглянулася. Тільки біг прискорила. Але не був бито хлопець, щоб уступити дівчині в силі та моторності. За кілька хвилин уже тримав її за руку. Хотіла вирватись. Не пустив.

– Чого дуріеш? Бач, як засапалася.

Мовчала. Тільки груди здіймались прискорено від бігу.

– Ну й що я таке погане зробив, що ти нагнівалася? От присів для жартів на пеньочку. І все. Ніхто не захотів відпочивати, то й я не залишився. А ти уяви собі таке: розв"язався мені черевик. Мушу я присісти, щоб зав"язати, чи мав би йти з розв"язаним черевиком тільки тому, що нікому більше не розв"язався?

– Але ж у тебе жадний черевик не розв"язався!

– Ти дуже вередлива, Марусю. До кожної дрібнички чіпляєшся й завше з мухи робиш слона.

Маруся вирвала руку, відвернулася й без слова пішла далі. Постояв Олекса, подивився вслід і тяжко зітхнув.

– Слухай, Марусю, що скажу тобі. Не перший раз ти так робиш. Не хочеш простити, хоч я й не завинив, то й не треба. Бог з тобою. Бувай здорова!

Він так само відвернувся й не озираючись подався в протилежний бік.

Маруся поглянула обережно через плече.

– Він таки дійсно відходить!

Злякалася не на жарти. Вона ж так його кохала!..

– Чекай, ведмедю! Що ж ти собі думаєш? Завів дівчину в ліс і хоче тепер покинути її вовкам на поталу? Куди ж я сама піду-у-у... – розплакалася Маруся.

Плач перерішив вислід змагань нервів. Олекса прибіг і вхопив Марусю в обійми.

– Тільки не плач, дурненька... Де ж би я тебе покинув саму та ще й в лісі.

– А отже хотів покинути–и–и... гге-гге-гге... – не переставала плакати.

Спочатку Олекса хотів признатись, що пожартував, але передумав. Це ж був козир в його руках, бо тільки удав, що покидає, як вона вже й піддалася.

– Бачиш сама, що в мене терпець ще не урвався, – пояснював поважно, – тому й не покинув тебе, але як дійсно урветься, то тоді покину назавше. Так і запам"ятай! Я тебе кохаю, це правда, й навіть сильно кохаю, до безтями, але й для кохання є міра. Жбан до пори воду носить.

– Ну-ну, годі вже філософію розводити. Ходім, краще, гриби збирати,

Філософія – це було слабе місце в Олекси. На згадку про неї він відразу замовкав. Це Маруся давно спостерегла й тому після плачу, якщо він не помагав, філософія була її останньою зброєю.

І дійсно настав спокій. Олекса поцілував Марусю, вона відповіла й ... побравшись за руки пішли збирати гриби.

Панус, Петро, Наталка та Оля деякий час ішли разом, але в моменті, як Панус був близько Олі, він, непомітно для Петра, моргнув до неї й обоє відійшли вбік. Вони хотіли залишити Петра з Наталкою самих.

– А де поділися Панус із Олею? – завважила Наталка.

– Я й не помітив, коли ми їх згубили. А може вони навмисне відійшли, щоб ніхто їм не перешкоджав? – усміхнувся Петро.

– Не думаю. Між ними нема ще нічого. Просто забалакались і згубились.

– Може... Слухай, Наталко! Я хотів би поговорити з тобою.

– Про що? – насторожилася.

– Та про будучність... От ми скінчили гімназію, а далі що? Чи ти застановлялася над цим питанням?

– А ти?

– Я дивлюся на це більше з практичного боку. Сама знаєш, що

найкраще живуть лікарі та адвокати. Візьмім Зубовського. Модний лікар. Усі багачі до нього. Чи треба, чи не треба. Менше десятки не бере, хоч часто в діяґнозах помиляється. Дружина з дітьми ціле літо в Балтику купаються, а це вимагає добрих грошей. Відкиньмо Зубовського, а візьмемо пересічного лікаря, наприклад, Кравчука. У лікарні працює, хоч і вдома приймає. Переважно бідних. І то купив собі недавно віллю біля Клевані, хоч у місті має гарний дім. Пару шпаків тримає, ну й фурмана. Ніби доходи не дуже, а живе не бідно ... Перейдемо тепер до адвокатів. Кохановський. Живе на широку ногу. Усі знають. А чому? Уряд притиснув усіх дідичів-неполяків щоб розпарцелювали свої маєтки, а парцеляцію може перевести або нотар, або адвокат у спілці з нотарем. Кохановський – поляк і всі ходи знає: і в старостві, і у воєвідстві, і в Земельному Банку. Спритно підійшов одного дідича й на протязі кількох місяців усю землю продав для селян. Дідич з готівкою виїхав до Львова, купив гарну віллю на передмістю, решту грошей зложив до швайцарського банку й тепер живе, як у Бога за пазухою. Побачили інші дідичі та й собі до Кохановського. А той підібрав добрих мішурисів, як Хаїм Зафран та Сруль Ґуральник, і робота закипіла. А наші селяне на землю ласі, та й золота до паньчих призбиралося. Не менше четвертини – помандрувало до кишені Кохановського та й мішуриси мали роти в доброму пушку...

– У адвокатів, Петре, як кажуть, правда на обидва боки гладка; і чорне доведе тобі, і біле ще більше вибілить, а дійсної правди не дізнаєшся. Краще, на мою думку, вчитися на лікаря, тільки що треба людей різати.

– Що ж робити? Лікар ріже, але й здоров"я привертає.

– Або на той світ відпроваджує. – докінчила з усмішкою.

– І таке буває, бо не кожну хворобу вилікуєш. Візьми туберкульозу або рака – ліків нема. Те саме й з артеріосклерозою або тисненням крови.

– Бачу, Петре, по твоїх очах, що тебе до медицини тягне. Воно й не поганої послухав, постукав, у горло подивився..."Ану скажи "а-а-а!", або "дихай, не дихай..." Витягнув блокнота, щось записав для хворого, якусь йодину чи натрієм бікарбонікум та аква дестілята – і п"ятка помандрувала до кишені. А з п"яток – сотні й тисячі. Коли ж згадаю, скільки ж то трупів треба перерізати, поки опануєш медицину... Бр-р-р! Аж недобре робиться.

– Треба звикнути. Бойове хрищення відбути, як вояки кажуть. Звикнеш і тоді байдуже... Ну, а ти?.. Вибрала?

– Я-а-а?.. Ще ні. До осені ще далеко... Дивись! Малощо на бабку не наступив... О, та тут ще й правдивий гриб росте! Бачиш, який гарний? Шукай другого, бо вони парами ростуть.

– А ти правду сказала. Знайшов! На, візьми, бо це парадотвого.

– Ні, ні! – запротестувала.– Ти знайшов і тому він твій. Ніза що не візьму. Краще будемо збирати окремо, а тоді побачимо,

хто з нас щасливіший. Добре? – і, не чекаючи на відповідь, побігла вперед.

– Гарна дівчина... Дуже мила! – подумав Петро й пішов за нею...

Надвечір почали збиратися на краю лісу. Там, де Олекса з Марусею посварилися. Петро з Наталкою прийшли майже разом з Василем та Ніною.

За кілька хвилин і Олекса з Марусею надійшли. Тримались за руки й ввесь час реготіли. Мали гарний настрій. Кошики були повні.

– Кого ще бракує? – спитав Петро, ні до кого не звертаючись.

– Римського патриція з Олею. – відповів Василь. – Думаю, що перевершили нас: що в кошики не влізло, то в шапку та хустку.

– А ти не смійся! – відізвалася Ніна.– Панус працьовитий. Напевно принесе більше всіх.

– А я хіба не так сказав?

– Так, то так, тільки з насмішкою.

У кущух зашаруділо й показалася Оля. В одній руці – кошик з грибами, в другій – китиця квітів. Слідом за нею – Панус, але в якому вигляді! На голові – шапка догори дном і повна грибів. Поли плаща випхані та підвішені попід руками на шпильках – розгорнуті вітрила!

– Браво, браво! – заплескала Ніна в долоні. – Я казала, що Панус принесе більше всіх. Ану, покажи, що ти назбирав? – розгорнула одну полу – Сироїжки! Дуже добре. А що маєш у другій?

– Це вже моя таємниця!

Ніна вхопила за край поли й зазирнула до середини.

– О, мій Боже! – скрикнула. – Чи ти знаєш, що ти приніс? Це дійсно велика таємниця. Та ж то му-хо-мо-ри! – закінчила трагічним тоном, розділюючи склади в слові "мухомори".

Усі розсміялися.

– Невже мухомори? – зніяковів Панус. – То це так вони виглядають? Дивіться... А я собі думаю, які ж чудові грибочки! Гарненькі, чистенькі, в червоній шапочці та ще й з білими цяточками, наче польський штандар... А які великі та як їх багато! Ну, думаю, всіх переплюну... а тут маєш му-хо-мо-ри!.. Атьху на твою голову! Дарма стільки часу потратив... – шарпнув сердито полою й мухомори опинилися на землі.

– Піди до потоку та добре вимий руки, щоб не захворів. –порадила Ніна. – А ти також розумна! – звернулася до Олі.– Не могла сказати йому.

– Я й сама думала, що вони добрі.

– То й ти принесла?

– У мене інші. Панус сортував, то всі мухомори забрав до себе.

– Як так, то треба всі ваші гриби перевірити. Олю! Давай свої перше.

Оля покірливо висипала гриби з кошика на землю.

– Та вже заразом і мої переглянь. – висипав Панус сироїжки на Оліну купу.

– Чи ви всі знаєте, як розпізнавати гриби? – звернулася Ніна до всіх, перебираючи гриби та відкидаючи деякі набік – Це робиться дуже просто. Мене мій дід навчив, коли ми, бувало, йдемо з ним по гриби. Коли трапляється невідомий гриб, найкраще випробувати його кінчиком язика. Треба маленький кусочок відтяти...

– Язика? – перебив Панус.

– Не язика, а гриба. Це тобі не шкодило б язика відтяти, щоб не казав дурниць... Отже пробуємо на язик. Добрий гриб має лагідний смак. Такого можна їсти. Якщо він гіркий – напевно трійливий.

– Дуже цікаво.– сказав Панус – Зараз я сам попробую того,що ти відкинула.

Відломив кавалочок і приклав до язика.

– Тьху! – сплюнув.– Дійсно гіркий. Тьху,тьху! Нехай йому біс, як пече. Тьху! – сплюнув ще раз.

– Це вже Панус буде всю дорогу плюватися – усміхнувся Петро.

– По-римському! – додав Василь.

– Нема чого сміятися з Пануса – вступилася Оля. –От краще сам попробуй, а я побачу, як ти не будеш плюватися та ще й по-римському.

– Велика штука! – відповів Василь згірдливо й взяв кусничок іншого недоброго гриба.

Він думав тільки трішечки діткнутись, а як побачив, що всі дивляться на нього, відважно приклав гриба до язика.

– Ну й що? – спитала Оля.

– Нічого, тьху, трохи гірке, але, тьху, не настільки, щоб весь час плюватися... Тьху! – сплюнув ще раз і витер язика хустинкою.

– Чого ж ти все плюєш, як воно не гірке? Та ще й по-римському. Га? – засміялася Оля.

– Один раз мусів сплюнути, щоб у роті нічого не залишилося.

– Положим, не один, а три рази сплюнув. Я сам рахував.– заперечив Панус.

– Так, так. З грибами треба бути дуже обережним! – почувся чужий голос десь іззаду.

Усі обернулися й зніяковіли. З-за кущів вийшов до них мужчина вищесереднього зросту, на вигляд років сорок – сорок п'ять. Мав убрання темнобрунатної барви в чорні, тоненькі пасочки, яснокавову сорочку з темнозеленою краваткою. У краватці – золота шпилька з діямантом. На голові – темнозелений капелюх із чорною, матовою стрічкою, на ногах – ясножовті черевики, а в правій руці – ціпок вишневого дерева зі загнутою ручкою.

– Вас напевно здивувало, що чужа людина, ні з ким не знайома, ні з того, ні з сього вмішується до вашої розмови. Але на це є причина. Перш за все, дозвольте представитися. Називаюсь Ярема Михайлович Вернигора. – вклонився він дуже ввічливо. – У вашому місті перебуваю щойно четвертий день. Зробив маленьку прогулянку

до лісу і... несподівано вас зустрів, на моє щастя, бо місцевості не знаю, а пора пізна. Я подумав, що ви, мабуть, з міста й тому хочу просити вас прийняти мене до свого товариства.

– Дуже радо! – відізвався Петро.– Правда, панове?

– Не тільки панове, а напевно й панночки прилучаться до згоди, – поправив Панус.

– Очевидно! – відповіла за всіх дівчат Наталка. – Правда, дівчата?

– Просимо, просимо!

– Дякую красно! – ще раз уклонився Вернигора. – В такому разі дозвольте нав"язати до вашої попередньої розмови. Ви говорили про гриби та про спосіб, як їх розпізнавати. Безумовно, проба на язик добра, але часом буває, що й язик підведе, особливо, коли часто пробуєте, тому хочу дати вам ще одну пораду. Коли ви смажите гриби, додайте до них обібрану цибулю, розрізану хоч надвоє. Цибуля дуже вразлива на трійливі гриби й якщо вона під час смаження з грибами разом раптом почорніє, то це буде наявний доказ, що між грибами є й трійливі. Краще смажити один ґатунок. Тоді ви знаєте, чи всі трійливі, чи жаден... Може ви збираєтесь додому, а я вас тільки затримую?

– Та воно, правду кажучи, треба вертатись, бо поки зайдемо, то й лямпи позасвічують. – відповів Петро.

– Певно, що пора. Дорога далека! – згодилася Наталка.

– А поки зайдемо... – докинула Оля.

– А місяць длячого висить на небі? – пожартував Панус.– Нехай виконує свій обов"язок.

– А як хмара закриє? – це Василь.

– То на це вітер існує. Він теж має обов"язки супроти людини.

– Чи місячно, чи хмарно, а йти пора. – обізвалась Ніна– Ходім!

– Якщо бажаєте, то я можу по дорозі дещо більше розповісти про гриби. Напевно шкодувати не будете! – предложив Вернигора.

– Просимо, просимо!

Дівчата понапинали хустки на голови, хлопці підхопили кошики з грибами й всі вирушили в дорогу.

Вернигора йшов посередині. Оповідав про гриби у всьому світі, про їхнє значення для лісів та про користь, яку мають люди від них.

Це була захоплююча лекція, яку молодь прослухала з напругою та великим вдоволенням.

Непомітно дійшли до міста. На вулицях уже лямпи світились.

Вернигора пройшов з молоддю ще кілька кварталів і попрощався, ще раз дякуючи за гарне товариство.

– Ви всі потомлені. Будете мати приємний, міцний сон, а в сні наша душа завше набирає свіжости та бадьорости. Маю надію що ми ще не раз зустрінемося. Добраніч усім!

Хлопці відпровадили дівчат і теж розійшлися...

2. Вернигора відкриває конто.

Павло Степанович Ходак був нащадком козацької шляхти. Його правдиве прізвище було Малькевич–Ходаковський, бо рід походив із сіл Малькевичі та Ходаки, Овручського повіту, на Волині. Колись за царських часів кожний шляхтич мусів дістати підтвердження "в правах дворянства". Ходак такого ще не дістав, бо був замолодий, а потім прийшла революція. Лише його батько мав посвідку, що "Степан Васільєвіч Малькевіч-Ходаковскій, он же Ходак, проїсходіт із дворян".

Темнорусявий, вищесереднього зросту, з карими очима та слідами пристійности на обличчі, місцями вкритому дрібними зморщками. Ходак був лагідної вдачі й допомагав кожному, хто такої помочі потребував.

Організаторський хист Ходака виявився в кооперації, де численні споживчі кооперативи та щадничі каси постали завдяки його праці. Повітовий Банк теж діло його рук. Йому навіть предложили місце першого директора цього банку, але Ходак задовольнився посадою головного бухгальтера.

Гарна садиба, що складалася з дому, хліва, овочевого саду та огороду, дісталася Ходакові в спадщині по його батьках. Господарка спочивала в руках енергійної дружини Ірини Сергіївни, гарної брюнетки з блакитними очима, як у Наталки, та постійною усмішкою на устах.

А господарка чимала: овочі, ярина, зо двадцять курей та корова. Та й в хліві постійно два кабани годувалися: один на Пасху, другий на Різдво. Що заколють, то на його місце вкидають свіжого підсвинка.

Ходак до господарки не втручався. Знав тільки носити воду та рубати дрова.

Виховання Наталки належало до Ірини Сергіївни. Замороки не мала, бо Наталка була слухняна, спостережлива й з метким розумом. Училася добре й розвивалася не по літах. Читала багато, а ще більше мріяла.

І от по матурі Наталка відчула себе вільною пташкою. Дивне почування! Не тому, що виходила з-під опіки батьків, бо опіка тягарем не була, але тому, що ставала з ними на рівну ногу. З нею почали рахуватися та радитися в дечому. Крім того мусіла сама вибирати стежку в житті.

І радісно, і боязко!

- Добре вважай, -- радила мама, – бо як опаришся на молоці, то потім і на холодну воду будеш дмухати. Для людини без досвіду

часто що крок, то й помилка.

Лінгвістичні здібності та дуже добра пам'ять принесли Наталці знання шістьох мов, не рахуючи ще й латини. Її цікавило постання мов та їх історичний процес.

Філологія? А чому б і ні! Прослідити процес і наблизитись до початку? Це ж захоплююча ідея!

Налітає вихор мрій, закручує молоду голову, а кров аж бурлить! Зір блукає по оточенні, нічого не бачучи, зупиняється на одній точці десь на зірці або місяці. Там... високо... Що там? Нехай астрономія відповість! А для чого розум? Добре вдуматись, логічно, то й висновків можна дійти... Може й слушних. А чи так? Хто пояснить? Хто підкаже?

Матеріяльна користь із науки? Такої думки ще нема.

А батьки? Вони досвідчені. Мати радить дентистику, а тато впевняє, що як до мов додати стенографію та писання на машинці, то будучність забезпечена.

От і вибери тепер стежку: наука для знання чи для грошей?

Наталка на роздоріжжі. Поки що нічого не вибрала...

* * *

Директор банку виїхав до Варшави на кілька днів і справи передав Ходакові.

Літо. Відвідувачів небагато то й праці менше, хоч місяць скінчився. Один балянс затримує – треба перевірити.

Ходак схилився над паперами. Хтось застукав.

– Прошу!

До кабінету увійшов Вернигора.

– Прошу, сідайте! – не дивлячись на гостя, махнув рукою в повітрі.

Вернигора присів ближче та скоса придивляється до балянсу.

– Шукаєте помилку?

– Чому так думаєте? – підвів Ходак очі й щойно тепер побачив гостя.

– Ваша стурбованість зраджує.

– Дивно... Дійсно шукаю й то невелику.

– Біля десятка злотих?

– Так. Актив не погоджується з пасивом на 9 злотих і 30 грошей.

– Можна подивитись?

– Будь ласка! – присунув папери.

Вернигора хутко пробіг очима.

– Перевірте відрахування на сумнівні борги!

Ходак перевірив фонди на покриття боргів. Список сумнівних боргів перевищував фонди на 9 злотих і 30 грошей.

– Дивіться! А він зменшив прибуток на цю суму й не дописав до фондів.

-Це ви про помічника говорите?

– Та про нього ж. Буває неуважний. Думає одне, а пише друге. Вибачте, що розбалакався. Маєте справу до мене? Чим можу служити?

- Я хотів відкрити біжучий рахунок.

– Кредитовий чи двобічний?

– Кредитовий.

– Можна. Прошу виповнити заяву. Попереджую, можете одержати тільки те, що покладете. Двобічне конто вимагає посвідки про ваше майно та підписів трьох добрих поручителів, нам знаних.

– Дякую за інформацію. Буду брати тільки те, що покладу.

Вернигора виповнив заяву, підписав і віддав Ходакові разом з чеком на Державний Банк у Варшаві на суму п"ять тисяч злотих.

– Застережень не маємо. Цю суму можете взяти, як дістанемо авізо з Державного Банку. Пройде біля п"яти днів, а може й скорше.

– Прошу записати, що потребуватиму триста злотих на слідуючий понеділок. А може виповідження не потрібне?

– Для порядку краще зложіть заяву. Отут маєте готовий бланк.

– Дякую. Формальність, кажете, перш за все, чи так?

– Це ж гроші, – усміхнувся Ходак, – не картоплі.

– Ваша правда. І це все?

– Ні ще. На кого записуєте гроші на випадок вашої смерти?

– Моєї смерти? Я ще не збираюся вмирати. Ха-ха-ха! Що ж, коли такий порядок, то прошу записати... записати... А пізніше чи я можу змінити запис?

– У кожній хвилині.

– Тоді запишіть на місцеву Українську Гімназію.

Ходак зазначив на відвороті.

– Прошу підписати.

– Дуже вдячний, що звільнили мене від фінансових турбот! – сказав Вернигора, підписуючи заповіт.

– Нема за що. Це мій обов"язок. Дуже мило мені пізнати вас, – Ходак кинув оком на заяву, – Яремо Михайловичу. Як будете мати вільний час, прошу відвідати нас. Ви граєте в бриджа?

– О, так! Навіть з великою охотою. Шляхетна гра.

– Це ж моя дружина втішиться! Знаєте, сумно проходить вечір без товариства. Будемо дуже раді бачити вас у себе. Я завжди вдома від п"ятої пополудні. А це, прошу, моя візитова картка. Там ви й адресу знайдете...

3. Вернигора відвідує Ходаків.

У передпокої відізвався дзвінок. Ірина Сергіївна саме порала-ся біля печі.

– Наталко! Ната-а-алко!

– Чого, мамо? – відізвалася Наталка з другої кімнати.

– Хтось дзвонить! Піди відкрий, бо я вся в плямах від смажен-ня. Невже ти не чула?

– Ні. Я зараз відкрию.

На порозі стояв Петро Вергун.

– Добридень, Наталочко! Нема нікого з наших?

– Ще ні. Ніна обіцяла прийти. Чого ж ти стоїш на порозі? За-ходь у хату.

– Та я тільки на хвилиночку...

– Можеш і на дві. Ходи, покажу тобі новий альбом.

– Хто там, Наталко? – почулося з кухні.

– Це Петро прийшов.

– А-а-а!.. А ти замкнула двері?

– Замкнула.

Двері в кухні закрилися. Хвилин через п"ять знов дзвінок. На-талка відкрила: Ніна з Василем. Забрала всіх до себе розглядати знімки...

Надходив вечір. Ходак уже вернувся з праці. Сидів тепер у ка-бінеті та газети переглядав. Чути було голоси в Наталчиній кімна-ті – молодь провадила дискусію над своєю майбутністю.

Знов дзвінок. Відкрив Ходак.

– А-а-а, Ярема Михайлович! Прошу, прошу. Ми дуже раді ба-чити вас у себе. Не блудили, як ішли сюди?

–Ні, добре попав. Часом буває, що шукаєш, шукаєш, а нумера чорти забрали. Але у вас усе в порядку. Може не впору?

– Якраз добре. Капелюх можна тут повісити... А тепер прошу до вітальні. Я вас познайомлю з моєю дружиною. Ми побідаємо й за-сядемо за бриджа.

– Щиро дякую, Павле Степановичу, але я не голодний...

Втім двері з Наталчиної кімнати відкрились і до вітальні ви-сипалася молодь.

– Це наші абітурієнти – майбутня наша зміна. Знайомтесь, Я-ремо Михайловичу.

– Здається, ми всі знаємося. Разом із лісу йшли та над гри-бами розводилися. Чи не так?

– Так, так... – підтвердила молодь, стискаючи руку Вернигo-

ри по черзі, в той час, як Ходак називав кожного по імені.

– А це наша донечка Наталка. Наша гордість і втіха.

– Дуже приємно пізнати вашу донечку зблизька. Наталя має дуже меткий розум. Я ще тоді завважив.

Наталка спалахнула й підкреслився чар її краси.

– Заразом і до побачення! – сказав Василь, вітаючись зчерги. Ми вже відходимо.

– Всього найкращого!

– Чого так скоро? – здивувався Ходак.

– Ми ще маємо зайти до Олі.– пояснила Ніна.

– Якщо умовилися, то не смію затримувати... Але ви, Петре, могли б ще трохи посидіти. Пригадую, що ви добре граєте в бриджа, а нам бракує партнера. Згода?

–З приємністю, Павле Степановичу, тільки з мене грач, як з клоччя батіг. Цієї мудрости треба ще довго вчитися.

– Ви занадто скромні, Петре.

У вітальню ввійшла Ірина Сергіївна.

Іро! Дозволь представити тобі Яремy Михайловича Вернигору– нашого майбутнього партнера в бриджа. Прошу любити та поважати! Моя дружина Ірина Сергіївна!

– Дуже приємно, Яремо Михайловичу, почути, що ви граєте в бриджа, бо бриджистів у нас таки обмаль. Все тільки преферанс та дев"ятка або покер... Прошу до столу! Вашу руку, Яремо Михайловичу.

– Алеж, Ірино Сергіївно, я не голодний. Вірте мені...

– Вірю, бо ніхто не голодає. Проте у нас такий порядок: господиня наказує, а гості мусят слухати.

Наталка взяла й собі Петра під руку, а Ходак ішов останнім.

Обід, щоправда, не виставний, зате смачний: зварена та підсмажена на маслі шпараґова квасоля з тертою булкою, правдивий волинський борщ буряковий зі свіжою капустою та свинячим м"ясом, заправлений сметаною, волові котлети з картопляним пюре та компот з рабарбару. Мужчини під час обіду випили по три чарки "білоголовки".

Після обіду перейшли в кабінет і засіли за бриджа. Наталка заступала маму й варила каву. Щойно після кави присіла біля Петра, щоб слідкувати за грою.

Заграли три робери. Доходила десята година. Вернигора знав, що Ходак заступає тепер директора, тому треба рано йти до Банку, а крім того не випадало перший раз сидіти довго. Він подякував за мило проведений час і, на наполегливі запросини Ірини Сергіївни, обіцяв прийти в суботу, щоб довше пограти. Петро теж був запрошений на суботу...

Прийшов четвер. Погода випала гарна, і Наталка пішла до міського парку. Взяла й книжку до читання. Була одинадцята година– час, коли перехожих мало, зате повно матерів та няньок з дітьми.

У тіні акації стояла порожня лавка. Наталка сіла скраю й по-

чала читати.

Напроти, через доріжку, бавились на траві дві гарненькі дівчинки, рочків по п"ять-шість, однаково зодягнені й дуже подібні до себе, наче б близнючки. Тут же, на іншій лавці, сиділа, повернута обличчям до дітей, старша жінка в окулярах, підв"язаних шнурочком, і читала біблію. З вигляду та поведінки, мабуть, нянька. Біля неї на траві лежав великий м"яч.

Теплість, приємна тиша, п"янкий запах квітів, спів пташок та саме читання заколисали няньку. Стала куняти. Наталка сміялась у душі, бачучи, як та бореться з дрімотою. Ні, ні, та й шарпне головою догори. Тоді поведе зором, чи хто не бачить її сонну, і знов голова вділ.

Намилувавшись дітьми та нянькою, Наталка вернулася до книги. Так зачиталась, що й не зчулась, як хтось підійшов. І щойно відчутий на собі погляд змусив її подивитись.

Перед нею стояв усміхнений Вернигора.

– Добридень, Наталю!

– Ах, це ви, Яремо Михайловичу? Налякали мене.

– Ніколи не лякайтеся несподіванок. Привчайте себе бути байдужою до них, тоді не розгубитесь. Читаєте щось цікаве?

Наталка простягнула книжку.

– О-о-о! "На заході без змін" Ремарка... Читав. Книжка наробила шуму своєю відвертістю. Зараз популярна. Де дістали?

– Петро приніс. А ви сьогодні не працюєте?

– І працюю, і не працюю. Можна присісти біля вас?

– Очевидно. Прошу! – трохи відсунулася. – Ви не дуже зайняті?

– Зараз ні. Хіба що?

– Я б хотіла... дещо спитати. Взагалі я маю багато питань, а відповісти нема кому. Ви не могли б допомогти мені?

– З великою охотою. Кажіть, Наталю, питайте! Я вас слухаю.

– От хоч би таке питання: чому поляки так настирливо переслідують наших людей, щоб переходили на католицизм? Я чула, що найбільше кривд зазнають на Холмщині. Кажуть, що в одному селі спалили православну церкву разом із священиком та вірними.

– Тяжке й болюче питання. Релігія пов"язана з державою, чого засадничо не повинно бути, бо населення визнає кілька релігій й тому жадна не може бути домінуюча. Польща має біля двадцяти мільйонів родовитих поляків та біля десяти мільйонів народних менш ин, у тім біля сімох мільйонів українців. Як на державу національну – різниця завелика. Тому хочуть ополячити через релігію. Частина українців – греко-католики, що належать до Риму. Поляки рахують, що з ними буде легко справитись. Гірше з православними, бо до Риму не належать і тверді в своїй віри. Тому й тиснуть.

– Виходить, що для них не так важлива релігія, як саме ополячування?

– Так. Поляки не усвідомлюють собі сили націоналізму, що за-

раз пробуджується по всьому світі. Його експансія дорівнює силі початкового християнства. Хоч поляки й самі націоналісти, проте з імперіялістичним забарвленням, а до того ще й фанатики. Націоналізм ціхує поміркованість, пошанування чужого права та респект перед законом. Фанатизм відкидає логіку та законність, признаючи право сили, мовляв, мета виправдовує засоби. Відкидає також еволюційну асиміляцію, тому й вживають брутальне насильство до перехрищування. Рахують, що католик — це вже поляк.

— А як тоді рахувати китайців-католиків, або негрів-католиків? Теж поляками?

— Слушна завважа. Певно, що це абсурд.

— Відкиньмо ополячування. Подивімся на релігії. І православна, і католицька побудовані на Христовій науці, визнають того самого Христа та приймають Його Євангелію без змін. Чому ж переслідують одна другу? Напрошується висновок, що котрась з них недобра чи не в порядку. Ніби одна вища, а друга нижча. У світі є ще кілька релігій: магометанська, буддистська, жидівська та інші. Котра ж тоді краща?

— Це вже інше питання. Нема, Наталю, поганої релігії. Є лише погані, несумлінні визнавці, бо кажуть одне, а роблять друге. Про них Син Божий сказав так: "Тож усе, що вони скажуть вам, — робіть і виконуйте; та за вчинками їх не робіть, бо говорять вони — і не роблять". Християнські релігії всі тотожні, бо побудовані на одній Євангелії. Найбільша різниця в формі. Запам'ятайте: в формі! Одні, напр., хрестяться трьома пальцями, другі — п'ятьма, а інші зовсім не кладуть на себе знаку хреста. Одні стають на одне коліно, інші — на два. Одні вживають незрозумілу мову, як латинська, або півзрозумілу, як старослов'янська, а інші — рідну мову. Одні признають статуї, другі — образи або ікони, інші — тільки напис: "Де любов, там і Бог". Одні причащаються хлібом і вином, другі — тільки хлібом, а інші — нічим. Структура організацій теж різна: одні визнають централізацію та одного зверхника, другі — соборність, де радять визнавці разом з ієрархією. Це все не суттєве, однак люди мають нахил більше до форми ніж до змісту. Боротьба йде за форму! А форма — річ умовна: колись вилок до їжі не вживали, а брали все пальцями. Пальців не витирали, а облизували. Носа не чистили хустинкою чи тонким папером, а сякали двома пальцями на землю, плювали теж на землю скрізь, і в залях, і в їдальнях... Вимагалося лише нечисть розтерти ногою.

— Це правда. — згодилася Наталка. — Все залежить від культури та поступу. Я думаю, що чим вища культура, тим і форма товариського життя більше витончена, лагідніша, навіть приємніша...

— І вигідніща. — додав Вернигора. — Перші християни молилися навколішках, били себе в груди, посипали голови правдивим попелом, щиро каялися в гріхах і прилюдно просили прощення, а сьогодні? Сидять вигідно в лавках, під коліна підкладають подушечки, христяться, не скидаючи рукавичок, словом — моляться з вигодами й

часто відбувають половину Служби Божої, щоб не перевтомитися від молитви... Колись, Наталю, скажу вам більше про релігії, а зараз перейду на іншу тему. Хочу говорити про вас. Отже ви гімназію скінчили. А що далі? Намітили щось конкретне?

Це питання заскочило Наталку. Почервоніла.

– Що далі?.. Нічого не намітила...

– Ви ж маєте стремління до чогонебудь? Кожна людина має аспірації... І ви їх маєте. А може ви... до мене, як до майже незнайомої людини, не маєте такого довір'я, як, скажім, до тата чи, навіть, Петра? Не соромтесь. Не мусите відповідати на мої питання. Я об'їздив світу чимало й краще знаю життя, тому й хотів допомогти вам вибрати майбутню дорогу...

– О, то ви подорожували? Як я вам заздрощу! Я б теж хотіла побачити хоч трохи світу: природу, людей, їх мови та обичаї, релігії.

– Вас, мабуть, найбільше інтересує природа?

– Мене все інтересує. Навіть зміна клімату. З охотою поїхала б на північний бігун, щоб побувати серед льодів та снігів у товаристві моржів та пінгвінів і тоді відразу перенестися до Сагари чи на берег Амазонки та зануритися в гаряче проміння, після чого знов перелетіти на полудневий бігун, щоб краще відчути різницю в температурі та вплив її на моє тіло, а вже тоді вернутися сюди, на нашу Волинь... Або хоч одним оком заглянути за блакитну завісу неба та подивитись на зорі зблизька...

– Ви правдива поетеса! Не занедбуйте цих гарних стремлінь... Розвивайте їх якмога ширше, бо це одна з доріг до пізнання. Природа так дивно побудована, що ми живемо для якоїсь, невідомої для нас, цілі... Хоч люди кажуть, що життя – це зачароване коло: ми живемо, щоб жити, а живемо, щоб їсти. Парадоксально?

Наталка голосно розсміялася.

– Але я вертаюсь до головної теми. Про ваше майбутнє. Шоб їсти, бо цього організм вимагає, людина шукає дорогу до поживи, а тих доріг багато. Печерна людина мала одну: забила каменюкою чи зловила руками інше створіння й з'їла сирим, бо вогню ще не знала. Потім почала думати, як краще зловити чи забити? Так почала поставати культура. Стремління печерної людини перебуває в нас і до нині, бо наші винаходи мають на меті в першу чергу кращий спосіб знищити людину й щойно в другу чергу – поліпшення побуту. А це збільшило кількість доріг до їжі й настільки ускладнило справу, що мусимо перш виконати якусь працю, дістати за неї гроші й щойно тоді купити їжу або те, що потребуємо. А кількість родів праці величезна! З цього арсеналу вибираємо таку працю, щоб і під нашу силу та спроможність була, і щоб подобалася, бо найгірше, це виконувати працю, що не лежить вам на серці. Вона подражнює, псує нерви і ... скорочує життя. Так, скорочує!.. Це факт. Людина проста вибирає фізичну працю, освічена – умову, або умовофізичну. Чим більше людина освічена, тим вибір праці різноманітніший. Ви ніколи не пробували розв'язати цю проблему? Ніколи не думали про своє май-

бутнє?

– Як вам сказати... – почервоніла Наталка. – Я трохи думала над вибором стежки в житті й... майже вибрала, але не дефінітивно.

– А що саме "майже" вибрали?

– Перш за все скажу, що мені тато з мамою радять.

– Я вас слухаю.

– Мама радить вивчити дентистику, бо це легша праця, менш відповідальна й добре платна, а головне – незалежна. Тато ж каже, що до мого знання мов додати ще стенографію та писання на машинці. Таких працівниць обмаль і тому великі гроші платять.

– Та-ак... – протягнув Верниго́ра, – це батьки. А що ви самі думаєте? Але перш скажіть мені, які мови ви знаєте?

– Крім польської та російської, ну й української, я ще володію французькою, німецькою та англійською. Опанувала їх завдяки латині, яку знаю незле, хоч і не говорю. Мене цікавить постання цих мов, бо деякі слова майже подібні в усіх. Тут я не беру під увагу наукових слів, штучно утворених при допомозі латинської або грецької мови. Думаю, що філологія розв"язала б моє зацікавлення. Це одне. А друге – треба й про їжу подумати та вибрати щось, що годувало б мене та приносило б разом і духовну розраду. От тут я й розгубилася...

– Поради батьків з боку матеріяльного забезпечення дуже добрі, особливо знання мов, стенографії та машинописання. Не одна зробила блискучу кар"єру, виходячи вкінці заміж за зверхника-мільйонера, але добрі нагоди рідко трапляються. Як у льотерії... Якщо ж іти за покликом душі, то історично-філософський факультет, а особливо його відділ археології дасть усе, чого ваша душа прагне. Для прикладу, перенесімся в світ мрій. Уявіть собі, що ви скінчили археологію й вас висилають, скажім, в африканські джунґлі. Ви розпитуєте старих людей або знахорів і вас скеровують до руїн передісторичного міста. А ті руїни заховані в горах і дістатися до них можна лише через довгу печеру. Сам вхід так замаскований Природою, що тільки знахар відає, як дістатись до нього, та й дорога повна небезпек, але ви їх легковажите й при допомозі знахаря та тубильців дістаєтесь до тих руїн. Під час розкопів відкриваєте велику кімнату, стіни якої зложені з кам"яних брил. Ви розчищаєте й від здивування німієте: на стінах розкидані дивні рисунки та знаки, а при одній стіні зложені в стоси гарно обтесані кам"яні плити. Вже робітники скинули кілька таких плит на землю, і раптом на одній з них ви бачите ті самі знаки, що й на стінах. Вас охоплює жах, що через необережність плита може розбитись. А це ж скарб неоціненої вартости для науки!.. Ви даєте знак, і праця йде далі з великою обережністю. Частина плит, очевидно кращих та чіткіших, уже помандрувала до тягарової машини. Але ще не все. За плитами ви бачите отвір до іншої кімнати, виповненої різними предметами дуже дивної та оригінальної форми. Їх ще нема ні в одному музеї!

– Ви вмієте, Яремо Михайловичу, чудово фантазувати й т і

фантазії захоплююче описувати! – вирвалось у Наталки.

– А що таке фантазія? Чи ви думали про її суть?

– Ні.

– Знаєте, Наталю, Всесвіт так дивно та гармонійно побудований і має в собі таку велику кількість різних сил, що може найбуйнішу фантазію зреалізувати, бо нема уяви нереальної. Звучить дивно? Прийде час, коли ви все зрозумієте. Будемо зустрічатися частіше й я буду втаємничувати вас в істоту речей крок за кроком... А тимчасом повертаюсь до закінчення фантазії... Отже ви стверджуєте, що більше отворів нема. Ви залишаєте дальші розкопи, фотографуєте стіни, плити та знайдені предмети, яких частину найцінніщу берете зі собою й вертаєтесь до музею – осідку вашої праці. Там серед тиші переводите досліди та розшифровуєте таємничі знаки, а вже через рік, або й скорше, на черговому засіданні археологів та професорів відкриваєте частину колишнього життя на землі ще до льодового періоду, може ще тоді, як папороть деревом росла та мамути паслися в безкраїх степах. А може ті люди пам"ятали динозаврів та ихтіозаврів, бо їхні рисунки нагадували щось подібне...

Вернигора замовк на хвилину, щоб продовжити уяву в думках, тоді як Наталка, розмріяна від перспективи накреслюваного майбутнього, сиділа нерухомо, задивлена в якусь точку на траві.

Наближались чиїсь кроки. Вернигора повернув голову. Прокинулася й Наталка від задумий ... почервоніла. Підходив Петро Вергун.

– Дуже приємно вас бачити, Яремо Михайловичу. І тебе також, Наталко. А я думаю собі, чого це мене так тягне в парк? Добридень!

– Доброго здоро"я! В таку погоду всіх тягне сюди, – привітався Вернигора, стискаючи Петрову долоню.

– Властиво, то й я прийшов сюди через погоду. А ви тільки подивіться на Наталку, як вона цвіте на свіжому повітрі!

Наталка зрозуміла це, як натяк на перебування в товаристві Вернигори, і почервоніла ще дужче.

– Залиши свої завваги відносно мого цвітіння! – відповіла різко. – От краще послухав би, що Ярема Михайлович оповідає. Ще й тобі придалося б.

– З великою охотою послухаю, бо Ярема Михайлович дуже барвисто оповідає.

– Сьогодні не було лекції про гриби, а щось поважніше.

– Вернигора подивився на годинник.

– Ми з Наталею говорили про речі, які не скоро сприймаються. Радо розповів би ще більше для вас обох, але, на жаль, не маю часу. Ми так розбалакалися, що я малощо не прогавив свій час. Мені залишилося всього п"ятнадцять хвилин. До побачення!

– Та й мені вже пора додому. – зітхнула Наталка, дивлячись услід Вернигорі. – Відведи мене! А може й ти не маєш часу?

– Для тебе завжди маю, тільки не розумію, чому б нам не посидіти трохи в парку разом?...

4. Бридж.

Година шоста вечора. Ходак сидів у себе в кабінеті, переглядаючи газети. Відпочивав. Ірина Сергіївна пішла до сусідки на балачки. Наталка скінчила читати, накинула на себе легкий плащ, подивилася в дзеркало й вже хотіла вийти на прохід, як у вітальні почувся знайомий голос.

– Добрий вечір! Чи є хто вдома?

– Є, є! – вбігла Наталка до вітальні. – Це ви, Яремо Михайловичу? Нарешті ми вас бачимо. Шо ж ви так довго не показувалися? А ми тут нудьгуємо без вас. Прошу, сідайте! А хто вам двері відчинив? Може тато?

– Ніхто. Я сам відкрив. – усміхнувся Вернигора якось загадково.

– Невже я не замкнула за мамою? – промайнуло в голові, а на голос додала – Я зараз тата покличу.

– Та підождіть, не спішить! Хіба ви не хочете поговорити зо мною? Нехай Павло Степанович відпочине після праці. Я сяду, але й ви сідайте біля мене.

– Вибачте мені мій поспіх. Я просто розгубилася, від радости, бо давно вас не бачила. Та я готова ввесь час слухати вас.

– А ви може зібрались кудинебудь?

– Та ні. Чому ви так думаєте?

– Плащ на вас зраджує.

– Та це я так тільки накинула... – почервоніла Наталка. – А скажіть мені, Яремо Михайловичу, де ви були так довго й що робили? – змінила тему, щоб викрутитись, і скинула плащ.

– Тут і оповідати нема чого. Моя тітка хворіла на пістряк у шлунку. Я відвіз її до лікарні. Там полежала з тиждень і їй зробили операцію. Після операції пролежала ще чотири дні й упокоїлася. Я поховав її, як належиться, і перебрав її майно, як єдиний наслідник. Це все.

– Хіба ваша тітка не мала родини?

– Ні. Вона була старою панною. Це рідна сестра моєї мами. З нашої численної родини тільки нас двоє залишилися, а решта загинули під час революції в Росії... Краще про це не згадувати, бо для мене – це тяжкі спомини...

Настала мовчанка. Перервав її Вернигора.

– Скажіть мені, Наталю, як ви час проводили та чи зупинилися остаточно над вибором дороги в житті? Пригадуєте нашу останню розмову в парку?

– Пам'ятаю й думаю, за вашою порадою, записатися восени на історично-філософський відділ. Хочу студіювати археологію... – Наталка знов несподівано змінила тему. – Тоді в парку ви обіцяли, що розкажете про релігії, а зокрема про християнську. Я, тепер, наче голодна, накидаюся на книжки, щоб знайти відповідь на безконечну кількість питань.

– І ви їх знаходите?

– Дуже рідко.

– От ви кажете, що шукаєте відповідь на безконечну кількість питань. Чи ви застановлялися колинебудь над висловом "безконечність"?

– Спеціяльно ні, але в гімназії часто зустрічалася з цим означенням, особливо в математиці, де воно має свою форму лежачої вісімки. Безконечність – це щось, що не має кінця.

– Наприклад?

– От хоч би числення. Яка б сума велика не була, завжди можна додати до неї.

– Або й ділити... Замкнена лінія кола теж уявляє собою безконечність, бо не має ні початку, ні кінця. Але це ще не те. Щоб дійсно уявити собі безконечність у часі та просторі, треба так зосередити наші думки про неї, щоб ми хоч на мить не почули зовнішнього світу; так заглибитися в собі, щоб ні світла, ні шуму не відчувати; дійти до такого духового стану, щоб довкілля видавалося абсолютною пусткою, і щойно тоді відчуємо, що таке безконечність. А втім, уявити безконечність тяжко ще й тому, що від малих літ нас привчили бачити скрізь початок і кінець. Ми ж усе своє життя міряємо: віддаль або довжину чогось, вагу, обсяг, пройдений час і т. д. І все це умовно, бо вага, наприклад, це тільки частина сили, зужитої нашою Землею для притягнення певного фізичного тіла. А хіба ж усі планети притягають однаково? А година? Одна двадцять четверта частина часу, зужитого на повне обернення Землі довкруги своєї осі. А хіба всі планети обертаються однаково? Облетіла Земля один раз довкола Сонця й ми кажемо, що один рік проминув. А тепер добре подумайте: людина ще й одної сотні разів не облетіла разом із Землею довкола Сонця, як їй вже прийшла пора вмирати... Якже коротко ми живемо на світі!

– Це дійсно людська трагедія, не встієш розгорнутися, як уже треба відходити. Але я одної речі не розумію: якщо година – річ умовна, то яке ж буде поняття часу?

– Розуміння відлеглости між минулим і майбутнім хоч і буде наближеним окресленням, то однак не вповні може характеризувати поняття часу, бо час – це щось абстрактне, ілюзорне. Його дефініція не може вміститись у межах, накреслених людиною, бо це рівночасно і мить, і безконечність. Реальним може бути тільки теперішність, тобто те, що в цю мить є, бо те, що буде, його ще нема й воно невідоме, а те, що було – зникло, як міраж і ніколи не вернеться... Але я ще раз вернуся до безконечности. Якби ми мали спромож-

ність летіти в небесних просторах, у Космосі зі швидкістю світла, то ми б летіли ввесь час, вічно й ніколи б не досягли кінця Всесвіту, бо він кінця не має. По дорозі ж ми б зустрічали і різні сонячні системи, і різнорідні зірки та плянети, і хвостаті комети, і туманності. Були б свідками великих катаклізмів, де б зникали цілі системи та народжувалися нові. Ми б зустрічали плянети, заселені істотами, вигляд яких не може змалювати найбуйніша наша фантазія, а також ще щось, про що не знали й не чули та й ніколи не уявляли.

– Так далеко летіти я б не відважилася, але на Місяць полетіла б з охотою, тільки з умовою, що дістану певність повороту назад на Землю.

– З годом люди й на Місяць дістануться, хоч і досі не знають, що це за плянета, бо ми бачимо тільки один бік, що постійно до нас обернутий, а от що діється на другому боці?

– Мабуть так само виглядає, як і з нашого боку.

– Може й так, а може й не так. Думка, що ми центр Всесвіту, сьогодні смішна, бо Всесвіт мав, має й буде мати інші створіння, розкидані по небесних тілах. Ті істоти не мусять бути подібні до нас. Є такі, що мають культуру, вищу від нашої, і свобідно відвідують інші плянети, а є й в початковій стадії розвитку. Наше пізнання Всесвіту, очевидно не всього, а тільки дрібненької частини, дуже молоде (кілька десятків тисяч років), тоді як одна Земля існує мільярди років, не кажучи про інші плянети тільки нашої, сонячної системи.

– А Сонце?

– Не знаю, чи його вік укладеться в трильйони наших років... Отже, щоб пізнати Всесвіт, як слід, мусимо пізнати в першу чергу самих себе.

– Про це ще грецькі філософи казали, але я не можу зрозуміти, що значить пізнати саму себе.

– Попробую пояснити, тільки одне застереження, що це питання не дасться розв"язати в кількох словах, бо воно заторкує різнородні речі.

– Це нічого. Я терпелива.

– Вашу терпеливість я давно завважив, але перейдемо до суті... Ми перебуваємо тепер у фізичному світі, який сприймаємо нашими змислами: зором, слухом, дотиком, нюхом і смаком. Наші вчені зараз ділять деякі змисли на споріднені й тому рахують їх більше, але це справи не міняє, бо цих п"ять завше будуть фундаментом пізнання. Є ще один змисл, якого вчений світ не хоче признавати тому, що він пов"язаний з духовим світом, а вони на духовий світ дивляться, як на щось ще не вияснене, але менше з тим. Отже шостим змислом являється наш духовий зір. Цей зір має в собі кожна людина, але він не розвинутий. Ще спить. Тільки одиниці досягли того, що володіють ним нарівні з іншими змислами. Цих людей ми називаємо прозірними, або ясновидючими.

– Я чула й навіть читала про ясновидючих, але не знала, що це пов'язане з духовим зором.

–Згодом я поясню вам більше докладно, але зараз я продовжую свою думку. Наші змисли побудовані Природою настільки досконало, що людина не в силі зробити щось подібне, але мимо того наші змисли дуже обмежені. Напр., наше око не може побачити, як виглядають малі істоти, а особливо ті найменші, як бактерії чи амеби. Так само ми не можемо розрізнити, що діється на далекій віддалі в космічних просторах, тому й придумали для помочі зорові мікроскоп і телескоп. Між іншим, які б великі телескопи люди не споруджували, вони їм не дадуть того, що принесе нове відкриття, побудоване на зовсім відмінних основах... Майте на увазі, Наталю, що я буду говорити про речі, вам уже відомі, бо не можу їх поминути з огляду на порівнювання. Вам ще не надокучило слухати?

– Та що ви, Яремо Михайловичу! Оповідаєте такі чудові речі, що я буду з приємністю цілу ніч слухати, не тільки вдень. Не питайтесь, а кажіть далі.

– Це мене тішить і переконує, що ви дійдете до самопізнання. Отже їдемо далі. Другим змислом буде слух. Відбирає звуки. Кожний звук, як відомо, має свою частоту коливань, яку міряємо секундами. Наше вухо сприймає звичайно від 20 коливань до 30.000 на секунду, а ідеальне вухо, переважно музиків, сприймає від 16 до 41.000 коливань на секунду. Вділ і вгору ми не сприймаємо, хоч вони є. Ними користаються нижчі створіння для співів та розмов між собою. Приладу для поширення діяпазону нема. Так само обмежені і інші наші змисли, крім духового зору. У нижчих істот змисли краще розвинуті, ніж у людини, а шостий змисл заступлений інстинктом. Наші науки постали завдяки змислам, які допомагали розумові. У критичні хвилини напруження розуму, шостий змисл не раз "підказав" нам розв"язку того чи іншого питання. Це, так зване, надхнення, або наскок ясної думки завше дає шостий змисл – духовий зір. Наша істота так цікаво побудована, що все фізичне в ній тісно пов"язане з духовим. Тяжко знайти межу, де б вони розділялися. Візьмім розум. Це щось півфізичне й півдухове. Міститься в мозку й сполучується нервами з кожною частиною тіла. Прояви зовнішнього світу сприймаємо змислами, які по нервах передаються в мозок розумові, а той видає відповідні накази, як має тіло реаґувати на ті прояви. Подібний процес відбувається в тілі кожної істоти, тільки людина відрізняється тим, що розум її має ще окрему працю що приносить аналізу явищ і веде до поступу. Три особливості людини, що їх не мають інші істоти, а саме: логічне думання, здібність мріяння та поступова праця дають їй право бути володарем усього живого. Усі живі створіння, від найвищих (людина) до найнижчих порозуміваються або голосом, або знаками, або запахом, або й спеціяльними хвилями, що нагадують радарові хвилі. "Словник" усіх живих істот, за вийнятком людини, обмежений до сигналів небезпеки та виявив гніву, болю, горя, радости й способів прохарчування... Допе-

реднього разу я говорив про мрію або фантазію чи уявлення та можливість зреалізувати це. Ви тільки подумайте: хіба може бути таке положення, щоб ми були звершені, тоді як Всесвіт, якого частину становимо ми самі, був би незвершений? Якщо Всесвіт обдарував нас трьома особливостями для вирізнення від всього, то це відбулося в межах спроможности Всесвіту. І коли ми бачимо, що для наших особливостей межі не існують, то тим самим і Всесвіт має необмежені спроможності реалізувати наші думки, наші мрії. Інша річ, що цю реалізацію не Всесвіт буде переводити, а ми самі, оскільки навчимося володіти відповідними силами, відповідними родами Енергії що наповнює Всесвіт...

Наталка сиділа, як зачарована. Вона вже не дивилася на Вернигору. Її зір блукав десь далеко, далеко... Можливо, в тих невідомих просторах, що їх так майстерно вирізьблював Вернигора в її уяві. Той Вернигора, що хоч ніби є знайомою людиною, проте постійно загорнутий в серпанок таємничости.

– Вибачте, Яремо Михайловичу, що перебиваю, – прокинулася Наталка із задуми, – щодо змислів, то це річ зрозуміла, а от щодо пізнання себе?.. Мені здається, що коли я пізнаю себе, то пізнаю й свої змисли та їх спроможності. Тому прошу пояснити, якже дійти до самопізнання?

– Ваше зауваження логічне й свідчить, що стоїте на правдивій дорозі, але вам здається, що пізнання людини полягає на вивчанню проявів її характеру та способу думання а разом її реакції на поступування інших людей у відношенні до вас особисто, а також і до інших окремо, словом на вивчанню проявів індивідуальности окремих осіб, а з цього виникало б, що й на вивчанню вашої особистої індивідуальности. Це все так, але це тільки частина дійсного пізнання, і то дуже мала. Найголовніше – це заглибитись у себе й вивчити не тільки склад тіла та прояви душі, а й збагнути ті сили, що знаходяться в вашій істоті, та якими ви тільки частинно володієте, хоч і могли б володіти всіма. Ці сили знаходяться не тільки в площині фізичній, а й в духовій. Ви тільки подивіться уважно довкола себе й ви ствердите, що Всесвіт має затаєні сили, що породжують життя на Землі, перетворюють матерію в енергію й навпаки – енергію в матерію. Шобільше, породжують життя через смерть, бо в дійсності смерть – це нове життя. Всесвіт смерти не знає, бо смерть, це фікція, хвороблива уява людини завдяки засвоєним поняттям про межі.

– А-а-а, Ярема Михайлович! – увійшов Ходак. – Нарешті ви показалися! Копа років, копа років... Давно приїхали?

– Учора вечором, Павле Степановичу.

– Я чую, що ви тут з Наталкою говорите про якісь межі. У нас тут недалеко, живуть по сусідстві дві вдови. Вони мали спільну огорожу – частокіл. Старий вже, напівзгнилий. Старша вдова, що має дорослого сина-тесляра, взялася сама поставити новий паркан. От тут і почалося... Уявіть собі, Яремо Михайловичу, що коли діло дійшло до межі, то обидві так завзялися, що справа опинилася в суді.

– Чому? Хіба не могли поставити на старому місці без суду?

– У тім то й справа, що не могли. Друга вдова, молодша, мала претензію до невеличкої, напівзаступа, смуги огороду старшої вдови, бо ніби колись, як ще її дід оповідав, був інший частокіл і на його місці поставили новий, що тепер завалився, але захопили тоді цю смугу. І знаєте, який наслідок? Обидві заплатили кошти процесу, а їм забили кілки на старому місці, де стояв останній паркан, і наказали, якщо будуть ставити нову огорожу, щоб кошти її покрили пополовині. Старша вперлася, щоб нову огорожу ставив її син, а молодша сказала, що нічого не заплатить, як буде він ставити. От же стару повалили, а нової не поставили. Може ви про цю межу говорили з Наталкою, бо все місто тарабанить про неї?

– Ні, тату! Це ми про щось інше говорили.

– А я думав, що про межу вдовиць... Ходім, Яремо Михайловичу, в кабінет, а ти, Наталко, принеси нам туди холодного квасу...

Незабаром вернулась Ірина Сергіївна в товаристві Петра – зустрілися біля порога. Згодом і Панус з'явився. Стало весело. Ходак не гаяв часу й в кабінеті розпочався бридж.

Панусові прийшлося розважати Наталку, бо їх обох не включили до гри. Наталка час до часу вихсдила, щоб приготовити вечерю, тоді Панус використовував її відсутність і присідав біля Петра, щоб "кібіцувати", як він казав, тобто давати свої поради.

– Дві бубни! – розпочала гру Ірина Сергіївна. – Наталко, піди подивися на котлети, щоб не пригоріли! Може пора їх перекинути

– Пас! – відповів Ходак.

Черга за Петром. Панус уже біля нього.

– А ти знаєш, що треба сказати, як розпочинають гру від двох? – прошепотів Панус і тицьнув пальцем у червового аса.

– Та знаю! – відповів Петро невдоволено. – Ти думаєш, що я сьогодні перший раз граю? О-го-го! Скільки разів я вже грав...

– Що ви скажете, Петрусь? – не витерпіла Ірина Сергіївна.

– Я скажу–у... – вагався Петро, роздумуючи над тим, чи показати перше червового аса, чи свої міцні піки, яких було п"ять на чолі з королем та валетом.

– Чого ж ти мовчиш? – нетерпеливився Панус і знов тицьнув пальцем у червового аса, а щоб Петро більше не вагався, додав: – На два завше показується своїх асів.

– Підказувати не вільно! – завважив Ходак. – Часом можете збити хлопця, а потім він буде нарікати на вас.

– І замість піки дасть у пику. – пожартував Панус.

– Петрусь спокійний хлопець! – вступилася Ірина Сергіївна. – Я ніколи не чула, щоб він бився з кимнебудь. А ви, Петрусь, все-таки скажіть своє слово.

– Дві черви! – відповів Петро.

– Дві піки! – заповів Вернигора.

Панус аж підскочив на кріслі й від радощів потер руки.

– А що, а що! – зашепотів він Петрові на вухо.

– Пас! – сказала Ірина Сергіївна на вигляд спокійно.

Петро подивився на неї здивовано.

– Пас! – твердив Ходак далі.

Панус штовхнув Петра під бік.

– А тепер контруй на піки! - прошепотів.

– Контра! – виголосив Петро врочисто й подивився на Вернигору.

– Пас! – відповів Вернигора.

– Три бубни! – перервала боротьбу Ірина Сергіївна. – Що ти скажеш на це? – звернулася до мужа.

– Крім паса нічого не скажу. Можеш і не питати.

Петро мав ще на руках бубнового короля, про що Ірина Сергіївна не знала. Панус ще раз тицьнув пальцем у карти Петра, показуючи на бубнового короля, якого постукав по голові зігнутим пальцем.

– Чстири бубни! – викрикнув Петро й злякано сховав лице за картами.

Ірина Сергіївна усміхнулася. Вона щось обмірковувала.

– Пас! – відмовився Вернигора від дальшої боротьби.

Надійшла вирішальна хвилина. Ірина Сергіївна вагалася. На її правій скроні дрігнув мускул. Вона провела язиком по устах і прикусила спідню губу, що вказувало на велике напруження думок.

– Петре! Тримайтесь добре. Що вже буде, то буде, а ти, Мацьку, грай! – вжила вона польське прислів'я й несподівано для всіх вибухнула: – Малий шлем у бубнах!

Ходак зложив свої карти й затарабанив ними по столі.

– Ти не стукай, а скажи своє слово! Тепер твоя черга.

– Хочеш, щоб я сказав своє слово? Добре. Заповідаєш малий шлем у бубнах? Зараз подивлюся... – розгорнув свої карти Ходак і став їх розглядати. – Отже я скажу... скажу...

– Та не тягни, а кажи!

– Думаєш, що я буду контрувати?.. Пас!

Панус щось шепотів Петрові на вухо й все тикав пальцями в карти.

– Ні, ні! Не намовляй. Це великий риск... Пас!

Вернигора ще раз сказав "пас" і Ходак вийшов з пікової дами. Петро вже вихопив найменшу піку й хотів покласти на даму, як його здержав за руку Ходак.

– Петрусь, ніжки на стіл! Не ви граєте, а Ірина Сергіївна.

– Ах, правда! Я й забув. Вибачте!

Петро поквапно розклав свої карти на столі біля себе. Ірина Сергіївна не мала на руці ні одної піки. Вона поклала на даму короля. Вернигора з черги забив короля асом, а Ірина Сергіївна все забила маленькою бубною, як козирем. Цей хід мужа врятував її, бо дістала вільного валета. Малий шлем був забезпечений!

Зробили три робера. Ірина Сергіївна вирішила, що пора вечеряти. На своє місце посадила Пануса, а сама з Наталкою вийшла до кухні.

Почалася нерівна гра. Панус був нервовий в картах і часто рискував. Це примусило партнерів бути обережними. Ще й одного робера не заграли, як Ірина Сергіївна вернулася.

– Панове, вечеря готова! Прошу до їдальні.

– Хвилиночку, – обізвався Ходак, – я тільки запишу висліл. А хто має роздавати?

– Мабуть, моя черга, – відповів Панус.

– Не мабуть, а напевно твоя! – ствердив Петро.

Ходак узяв одну колоду й розгорнув її на столі перед Панусом.

– А тепер до вечері!

Перейшли до їдальні. Спочатку сиділи мовчки, часом перекидаючись реченнями щодо бриджа, а коли Ходак налив по другій, і всі випили за здоров"я Наталки, бо першу пили за здоров"я Ірини Сергіївни, то відразу всі заговорили.

– У мене був приятель – аматор випити. – розійшовся Панус. – Він казав так: перш вип"ємо по одній, тоді – по другій, а потім – по кілька третіх.

– Панус про себе оповідає, а прикривається приятелем – пожартував Петро.

– Помиляешся! Це я про тебе кажу.

– А в мене був інший приятель! – забрав слово Ходак. – Коли його питались: "Вам чого: вина чи горілки?" відповідав: "І того й другого по повній склянці!"

Усі розсміялися.

– Одного разу мій знайомий був свідком цікавого закладу. – обізвався Вернигора. – Це було в ресторані. За одним столиком сиділо трьох приятелів, які замовили до шницлів чистий спирт. Налляли по чарці, а один, що звався Іваном, запропонував заклад на десять злотих, хто зможе після чарки відразу вимовити своє ім"я. Погодилися й почали пити по черзі. Першим почав той, що звався Олександром. Перехилив, проковтнув і тільки сказав "Ол", як закашлявся. Другу випив Володимир. Тільки гекнув і витріщив очі на приятелів. Третім – був Іван. Випив і сказав "Ван". Очевидно, що він виграв і тими грішми покрив вечерю.

– Мудрий був ваш Іван. – сказала Ірина Сергіївна. – Часом добре мати коротке ім"я.

– Наш Панус теж Іваном зветься. Може при нагоді виграє десятку. Що ти скажеш на це? – звернувся Петро до Пануса.

– Вигравай вже ти, а я не п"ю спирту.

– Я вам ще покладу! – предложила Ірина Сергіївна Петрові.

– Ні, дякую. Більше не можу.

– А вам? – це до Пануса.

– Хіба трішечки... – погодився, бо любив попоїсти, хоч і був худий.

Вернигора відмовився, і вечерю закінчили чаєм з пиріжками, після чого перейшли до вітальні. Слово забрала Ірина Сергіївна.

– Сьогодні бриджа кінчати не будемо. Залишимо на другий раз... Наталко! Заграй нам щонебудь.

Полинули звуки чудового віденського вальса Штравса, потім полонив усіх ніжний ноктюрн Шопена й вкінці струснув весело бравуровий турецький марш Моцарта.

– Яремо Михайловичу! А може б ви щось заграли?

– Колись грав, Наталю, а тепер тільки слухаю – пальці відмовляються.

– Вибачте, що спитала. Я не знала...

– Пусте, Наталю. Жадної кривди мені не вчинили.

– Правда?

– Найчистіша!

– А я собі пригадав, Яремо Михайловичу, вашу першу візиту до нашого банку. Скажіть, будь ласка, чи ви часом не бухгальтер за фахом? Так скоро помилку знайшли.

– Як вам сказати... Я маю і багато фахів, і жадного.

– Як це розуміти?

– Я подорожував багато. Доводилось зустрічатися з різними фахівцями та обсервувати їх під час праці, а що пам'ять маю добру, то все перейняв від них і можу кожну роботу виконати, хоч не кожну випробував, а тільки знаю засади, як і що робити. Бухгальтерію теж студіював і хоч бухгальтером не був, то знаю засади та де частіше трапляються помилки.

– Ви подорожували по Польщі чи взагалі по світі?

– По всьому світі... А найбільше в Індії.

– В країні казково-багатих магараджів та півголодного, обдертого населення. Чи не так? – спитав Петро.

– Частинно так. Контрасти, щодо заможности, великі, але населення більш чесне та ввічливе, ніж, скажім, у Польщі. Це все завдяки буддистській релігії.

– А ви зустрічалися з факірами? Що вони уявляють собою?

– Звичайні люди, які наполегливою працею над собою розвивають у собі сильну волю та незвичайні здібності гіпнотизму.

– Я читав, що серед факірів більшість - галапаси та ошуканці, що видурюють гроші. – вставив Панус своє слово.

– Ви думаєте, що наші чародії в театрах, цирках, балаганах та на ярмарках кращі від них? Навпаки. Вони потраплять більше видурити грошей, ніж факіри, бо факіри вдовольняються

тим, що їм дадуть. Не дасте, то й вимагати не будуть. Крім того факіри покажуть вам щось, що часами й кров морозить у жилах, а наші сперують або підробленими картами, або витягають з кишені добре заховані курячі яйця тощо. Або візьмім гіпнотизм. Чи ви знаєте цю силу? Уявіть собі, що ви знаходитесь у театрі. На сцену виходить гіпнотизер, роздивляється по залі і ... кричить: Вважайте на залі вода! Люди дивляться на підлогу й бачать воду та що вона все прибуває. І хвилі ходять. З переляку люди вилазять на крісла або втікають із залі. Деякі кидаються в воду, щоб рятуватись плавбою, і падають на підлогу, де рухами рук та ніг вдають, що пливуть по воді. В дійсності ж води нема й не було.

– Хіба вони не відчувають, що лежать на підлозі? – здивувалася Наталка.

– Ні. Їм видається, що попали на дно й тому спішать вибратись наверх. Така буває сила гіпнози... Інший випадок. На площі біля факіра зібралися люди. Посідали на землі, підібгавши ноги під себе, і чекають на його чуда. Факір щось шепче. Біля нього грається хлопчина. Факір починає сварити хлопчину, зривається на ноги, хапає в руки довгого шнура й кидає його сердито вгору. Шнур зависає в повітрі. Хлопчина з переляку спинається по шнурові вгору. Факір кличе його спуститися на землю, але хлопчина лізе ще вище. Факір витягає з-за пояса блискучий ніж, встромляє його собі між зуби та лізе за хлопчиною, який саме сховався між хмарами. По короткому часі чути плач і жахливий крик, після чого спадає на землю до ніг збентеженої юрби голова хлопчини, руки, ноги та пошматоване тіло. Від страху все заніміло. Тоді спускається по шнурку факір на землю із закривавленим ножем у зубах, збирає частини тіла й складає до купи. Одна мить і хлопчина живий. Шнур з ножем зникли...

– А ви знаєте, що я зробив би? – загадав Панус.

– Напевно поліз би за факіром, щоб ножа відібрати – пожартував Петро.

– Ти не вгадав. Я б сфотографував усю сцену.

– Англійці пробували.

– Ну й що? – посипалися питання.

– Сфільмували все: і як по шнурку лізли обидва, і те місце, де вони сиділи. Виявилося, що замість факіра та дитини – чисте небо, а факір сидів спокійно на землі, далі розмовляючи з хлопчиною. Отже англійці теж були під гіпнозою й робили ці знимки в добрій вірі, що дійсно факір поліз на небо, а на землі залишилося порожнє місце, тільки що апарата ніхто не загіпнотизував і він показав дійсність. Ви не вірите, тому що са-

мі не переживали. Шоб ви повірили, я вам розкажу ще про один випадок, якого свідком я сам був. На землі лежала груба колода, трохи довша від людини. Факір умовив у нас, що він пролізе через стрижень колоди. І всі бачили, як він влазив з одного кінця, як сховалася голова, потім тіло з руками та ногами, а далі, як у другому кінці показалася голова, тіло з руками та ноги. Знов англійці зфільмували. Виявилося, що факір ліз не через колоду й не поза нею, а перед нею, і що дійсно це була загальна гіпноза, яка належить до сфери людських можливостей. Я цей фільм оглядав своїми власними очима.

Вернигора подивився на годинник.

– Ми собі "гаду, гаду", а час летить. Доходить одинадцята, а вам, Павле Степановичу, треба рано вставати до роботи. Прошу пробачити, дякую за хліб, за сіль, а вам, Наталю, спеціяльно за чудові пиріжки з яблуками. Невже ви їх самі робили?

– Сама, сама, – підтвердила Ірина Сергіївна, – включно з печенням.

– Дуже смачні! Якщо колись знов спечете, то не забудьте мене покликати. Згода, Наталю? На добраніч усім!

– Згода. Напевно не забуду. Добраніч!

Вернигора поцілував ручку господині, потім подав руку іншим по черзі й з усмішкою на устах зник за дверима. Цей момент використав Петро.

– Наталко! Чи ти вже прочитала мою книжку?

– Ремарка? Так. Хочеш забрати?

– Мушу віддати, бо я сам позичив. Принесу тобі іншу.

– Ходи, візьмеш.

Пішов за Наталкою. Вже в кімнаті спитав тихо:

– Що ти завтра робиш? Може прийдеш пополудні до парку?

– Прийду. Буду сидіти там само, що й з Вернигорою.

Петро поцілував її в руку й вийшов. Майже слідом за ним прийшла Наталка.

– Ти ж казав, що забереш книжку, а сам залишив її на столі.

– Ах, вибач, Наталко! Ці факіри так забили голову...

– Ну, годі вже вибріхуватися! – прошепотів Панус, шарпнувши Петра за штани, і вже на голос додав – Прощайся та ходім скорше...

5. Абітурієнти вступають до університету.

– Час швидко минає, а події не відстають у своїм чергуванні, тому не вільно пропускати жадної нагоди до творчої праці! – казав Вернигора під час своїч зустрічів із шкільною молоддю. – Пам'ятайте, що кожна, невикористана замолоду, хвилина мститься опісля за її занедбання. Набуття навіть малої окрушини знання завше оплатиться. До цього знання сама нація кличе вас...

Після повалення царату в 1917 році, почала пробуджуватися національна свідомість народів, що входили в склад російської імперії, і тут виявилося, що без достатньої кількости інтеліґенції тяжко здобутися на самостійну державу, бо націю провадить до вершин тільки її інтеліґенція.

Вернигора робив натиск на молодь при кожній нагоді, щоб вона не сходила на манівці та фальшиві шляхи, а вперто трималася науки згідно засади: "Через знання - до самостійної держави".

Усвідомлюючу працю провадив Вернигора дуже обережно, щоб і самому не наражатися на неприємности через конфлікт з польською владою, і, рівночасно, щоб зберегти молодь для можливих чинів у майбутньому.

Молодь не дрімала. Не дивлячись на перешкоди, що їх ставили поляки для народних меншин, особливо для українців, молодь просувалася вперед. Львів, щоправда, для волинянів був замкнений, проте це їх не зупинило й вони подалися до Варшави, а хто мав змогу та засоби, той їхав по науку до Німеччини, Бельгії, Швайцарії чи Франції.

Петро Вергун вступив восени до Варшавського університету на медичний відділ. Наталка, за порадою Вернигори, опинилася теж у Варшаві на історично-філософському відділі, де студіювала археологію.

Не залишилися вдома інші наші відомі абітурієнти. І так Оля, під враженням Наталчиних оповідань про Вернигору, також набралася охоти до археології, хоч і мріяла перед тим про медицину.

Іванус Панус довго вагався між медициною та правом і, врешті, несподівано для всіх, вступив на богословський відділ.

– Дивіться на нього! – дивувалися його товариші. – Всім пояснював про вигоди бути лікарем, а сам став богословом. Захотілося попом бути та книші їсти, чи що?

– Піде в монахи й стане архимандритом. – казав Петро.

– А той в єпископи попаде! – іронізувала роздратована Оля, бо мріяла, що Панус буде лікарем і ожениться з нею, а археологія придасться на науковому полі, бо Оля бажала потайки добути славу.

Василь з Ніною вибрали практичну дорогу: Василь подався на фармакологію, щоб відкрити власну аптеку, а Ніна - на дантистику.

Трохи дивно вийшло з Олексою та Марусею. Олекса вибрав право. Це йому тим більше підходило, бо любив багато говорити та доводити. Його доводи були логічні та переконливі. Фактично хотів стати інженером-архітектом, та батьки не належали до заможних. Не було засобів на постійне перебування в Варшаві. На відділі ж права можна було вчитися вдома, доїжджаючи час від часу до Варшави, щоб записатися на черговий семестр та зібрати в індексі підписи своїх професорів, або щоб зложити іспити. Товариство студентів "Братняк" мало всі необхідні конспекти й по них було добре вчитися.

Маруся, хоч і думала про фармакологію, однак пішла за Олексою, щоб не втратити його, на право. В Варшаві вона не жила, хоч і мала засоби, а доїжджала разом з Олексою.

– Ану ж закохається в іншій дівчині, а мене покине? – думалося їй.

Вернигора пару разів їздив до Варшави з молоддю, щоб допомогти влаштуватися. Він завважив, що Маруся заклопотана та все про щось думає.

– Шо з вами, Марусю? – якось загадав.

– Нічого ...

– Може б я чим допоміг? Я бачу, що вас щось гнітить...

Маруся зиркнула по боках і взяла Вернигору під руку. Ішли по Уяздовських Алеях. Намагалася почати розмову.

– У мене таке враження, що ви мали іншу ціль і чомусь її змінили.

– Так. Я хотіла йти на фармакологію.

– І записалися на право разом з Олексою? Пощо ви це зробили?

– Я думала, що так буде краще.

– Ні, Марусю. Ви глибоко помиляєтесь. Змініть свій відділ, поки не пізно. Я вам поможу. Ви ж обоє маєте намір одружитись?

– Так, тільки ...

– Тільки що? Боїтесь, що ваші дороги можуть розійтися?

– Так.

– Не тільки не розійдуться, але ще більше зійдуться. Для вас це дивно, але я вам поясню. Уявіть собі, що ви обоє скінчили право й разом аплікуєте в суді. По якомусь часі ви, скажім, оборонець, а Олекса – прокурор. Приходить справа, де ви виступаєте разом. У запалі ви хочете один другого переборо ти, не дивлячись на справу. Хтось справу, очевидно, виграє, але це для другої сторони несмак і, як наслідок, ворожість, не кажучи вже про непевність дальшої кар'єри. Це тільки приклад, який може й не трапитись у житті. А що будете мати постійні суперечки на тлі вашої спільної професії, байдуже, які позиції ви будете займати в суспільстві, то це напевно. В кінці ви зненавидите свою професію й будете згадувати свої мрії про аптеку, про аналізи хвороб чи ліків, бо колись ви ними захоплювалися.

– Ні, Яремо Михайловичу, як покину право, то напевно... програю. бо...

– Бо що?

– Бо згублю Олексу.

– От у чому справа! Тепер я розумію... Але й на це є вихід.

– Який?

– Негайно побратися.

– А хіба ж так можна?

– Очевидно. Це дозволено.

– Яремо Михайловичу! Золотко ви наше... Ви, як правдивий батько...

Маруся вхопила його за шию, притулилася й поцілувала в щоку. Потім відірвалася, покрутилася на місці й побігла...

Через місяць у Варшавському університеті відбулася мало помітна подія: на відділі права скреслили Марію Ткаченко, а на відділі медицини дописали нову студентку Марію Колядюк.

Весілля відбулося дуже скромно. Тепер молоді не доїжджали, а сиділи в Варшаві та пильно вчилися. Олексі засмакувало право й він покинув думку про інженера-архітекта.

Кошти утримання перейняли на себе батьки Марусі...

* * *

Якось у Колядюків зібралася молодь. Був між нимий Вернигора. Маруся, як господиня, заходилася біля чаю. Наталка допомагала.

Колядюки мали скромне приміщення: простора, світла кімната, відгороджена в кутку параваном, за яким стояло ліжко, і маленька кухня. Меблі без претенсії: канапа, чотири крісла й

розсувальний стіл. Шоб усіх посадити, прийшлося відкинути парaван і частина гостей розмістилася на ліжку.

Шось неспокійні часи настали!– бідкався Петро. – Відчувається, що повітря пересякнуте політикою.

– Найголовніщий вітер дме, очевидно, з Німеччини, –відповів Вернигора, – Хто уважно слідкував за німецькими потягненнями, той розуміє, до чого вони змагають.

– І от що цікаве: переможені німці перші збалянсували своє життя! – завважила Наталка.

– Німці, Наталю, з натури послідовні та терпеливі. Пригадаю вам коротенько перебіг їхнього відродження. Після своєї поразки, щоб мати вільну руку для відновлення збройних сил що були заборонені версальським договором, вони виступили з Лігі Націй. Цей виступ попередила палка промова їхнього міністра Штреземана, який з трибуни Лігі Націй почав грозити Антанті та гримати кулаком по столі, доводячи велику кривду, заподіяну німцям. Це була прелюдія до дальших подій, бо вже через три роки німці, всього трьома батальйонами, зайняли демілітаризований простір над Райном, після чого впровадили загальну військову службу. Аліянти мовчали. Тоді в Німеччині вже Гітлєр верховодив. Він увірував у своє месіянство й з кожним роком збільшував свої вимоги. Став правдивим нахабою, бо зажадав об"єднання всіх німців ув одну державу. Недавно, як знаєте, прилучив Австрію до Райху. Не думайте, що на цьому скінчиться, бо є ще трохи німців у Чехословаччині та Польщі. Коридор, що відгородив Прусію, стоїть їм поперек горла. Вони будуть домагатися скасування цього коридору.

– Польща ніколи на це не погодиться. Виходить – війна? – спитав Петро.

– Так. Але ще не зараз.

– Яке становище, на вашу думку, ми повинні зайняти на випадок війни? Яку сторону підтримувати?

– Ту, яка в наших змаганнях до самостійности дасть ціну більшу, ніж дає протилегла сторона.

– Тобто німців?

– Поляки – слов"яни, тому ближчі для нас, але вони короткозорі. В своєму засліпленні вони нам нічого не дадуть, бо самі стремлять до імперіялізму, німці ж потребують просторів. Їх ціль – схід, а в першу чергу – житниця Европи, тобто Україна. Як бачите, ні одні, ні другі нам не по дорозі.

– Де ж тоді шукати друзів?

– Там, де нема стремлінь до підбоїв, до зазіхань на чужі території. Там, де нема гноблення меншин, а всі рівні.

– Виходить, що Америка, бо Англія – колоніяльна держа-

ва, – зробила висновок Наталка.

– Ніби так. А до того треба шукати спільної мови зо всіма поневоленими народами.

– Може ви маєте на думці народи червоної Росії? Я певний, що Росія тепер не буде вмішуватися в європейські чвари, бо ще не має сили, – міркував Олекса.

– До цього змусять її обставини. Буде велике замішання, яке слід нам використати. Праця не легка, але при зручній роботі... Чи вийде що, чи ні – нам не вільно сидіти зі зложеними руками. Хоч би з огляду на історію...

Вернигора підвівся.

– Ми ще з вами вернемося до цієї цікавої та актуальної теми, але пізніше, як нові події виявлять справжні наміри німців, хоч зараз вони досить прозорі. Якщо зайде зміна в керівництві Райхом, хоч я в це не вірю, то наміри теж можуть змінитись, та й політика також... Вибачте мені, але я спішу до бібліотеки, поки не пізно... До побачення!

* * *

Напрямні німецької політики почали незабаром викристалізовуватися. Настала відома чехословацька криза, бо німці добилися від аліянтів принципу визначування кордонів за етнографічним поділом. Судети з переважаючим німецьким населенням були прилучені до Райху. Це затвердила мюнхенська угода. Було враження, що домагання німців скінчаться на Судетах, і в Європі настане спокій.

Принцип визначування кордонів за етнографічним поділом як виявилося, відносився тільки до німців, бо зрив українців на Закарпатті та утворення самостійної Карпатської України апробати сильних цього світу на цей чин ніхто не дістав. Дарма, що гаряча молодь не тільки "Срібної Землі", але й Галичини, Волині, Буковини, Холмщини та Полісся масово наплива-ла в Карпати, щоб боротися, а в потребі й голови покласти за слушну справу, за велику Ідею Волі. За ту ідею, що колись за неї так завзято боролися американці на чолі з Вашинґтоном.

Зміцнені поліційні кордони Польщі та Мадярщини не в силі були перервати молодого струму, що заповнював проріджені лави борців.

У Карпатах опинилися й наші герої: Петро Вергун та Панус. Щодо решти, то Олексу Маруся не пустила, а Василь був

зайнятий похороном свого батька та впорядкуванням спадкових справ. Як не рвалася Наталка, щоб іти разом з Петром, її затримав Вернигора.

– Петро повернеться, – впевняв Вернигора, – але вас, Наталю, там чекає заглада.

– Звідкіля ви це знаєте, що так певно говорите?

– Цього ще сказати не можу, бо не надійшов час. Майте терпеливість. Скажу лиш одне, що цей зрив пов"язаний з дальшою долею нашого народу й тому мусимо піддержувати його, хоч виглядів на перемогу він не має. Так вимагає політика... Він так само необхідний, як раніше було Берестечко, а потім Крути та Базар. Це ще один додаток до великого рахунку, що його в майбутньому пред"явить наш народ своїм гнобителям.

– Я вірю, що рахунок буде пред"явлений, але питання, чи він буде заплачений?

– Стократ, Наталю, стократ! Месіянізм України не за горами...

Вернигора був частим гостем у Ходаків, особливо після відходу Петра з Панусом на Закарпаття. Не раз залишався з Наталкою удвох, щоб втішити її та разом і передати їй ті великі знання, що сам здобув ув Індії від йогів та в Тибеті від буддистських монахів, придбавши решту сильною волею та самопізнанням.

– Поясніть мені, Яремо Михайловичу, чому люди діляться на переможців і поневолених? – спитала раз Наталка.

– Щоб відповісти, треба заглянути в глибину історії людства, а для цього перш за все треба зрозуміти один дуже дивний закон Природи, який діє постійно й зобов"язує скрізь у цілому Всесвіті або Космосі. І не тільки в царині матеріяльній, а й в духовій. Це – закон Поступування, або закон Причин і Наслідків. Точніше – закон Відплати. По-санскритському називається КАРМА. Наші вчинки, наші дії приносять певні наслідки. Це й є наша Карма. Ми часто чуємо вислови: "йому повезло", або "вона мала щастя", або, як хто вмер, "на це була Божа воля" і т.п. В дійсності ж причиною різних випадків, що приносять нам радість або горе, являються наші особисті попередні поступування, наші дії та вчинки, схрещені безпосередньо або й посередньо з поступуванням інших осіб. Про це, здається, я вже вам говорив колись. А наслідки нашої Карми ми одержуємо такими, як ми самі спричинили: як зробили Добро, то Добро й отримаємо, як Зло – то й Зло пожнемо. Ці наслідки не завше ми отримуємо негайно після наших вчинків. Іноді приходять по роках або й десятках років.

– Виходить, що випадковість не існує, бо все підлягає за-

кономірності. Чи так я зрозуміла?

– Абсолютно так. Щодо Карми, то її законам не тільки ми підлягаємо, але й ввесь світ. Усі катаклізми, що відбуваються в Космосі, також підлягають законам Карми, бо Карма – це ланцюг, що охоплює все видиме й невидиме. Тому й необдуманий крок ученої людини, що має владу над деякими силами Природи, також може зродити Карму, що потім відіб'ється не тільки на людях, а й на Природі.

– Це щось незвичайне! Просто не хочеться вірити, що людина може мати вплив навіть на нашу Землю.

– А ви, Наталю, пригадуєте слова Архимеда: "Дайте мені точку опертя й я поверну всю Землю!"? Не думайте, що він їх на вітер кинув. Ці слова мають своє виправдання... Але не забігаймо наперед. Пояснюючи вам Карму, я згадав про Космос, про Всесвіт. Чи ви знаєте, як він дивно побудований? Так, як ми спроможні уявити його завдяки нашим змислам, то він проявляється в трьох засадничих аспектах, якими є: Матерія, Енергія й Дух. Матерію ми пізнаємо нашими змислами, Енергію – через рух Матерії, а Дух – нашею душею, нашим внутрішнім "Я". Взаємовідношення між ними такі: Дух породжує Енергію, Енергія – Матерію. І навпаки: Матерія переходить в Енергію, Енергія – в Дух. Ці аспекти відбилися в релігіях, в тому й в нашій християнській, яка вчить, що Бог проявляється в трьох постатях: Отець, Син і Дух Святий. Відповідником Бога-Отця буде Енергія, бо в Біблії сказано, що Бог створив світ. Відповідником Бога-Сина буде Матерія, бо Бог воплотився. Розвиток нашої релігії такий: першою добою була доба Бога-Отця, тепер маємо добу Бога-Сина, а вже настає доба Бога-Духа. Віра в Єдиного Бога не є відкриттям ані власністю жидів, бо свою віру перейняли від попереднього народу, що звався шумерійцями, дещо її змінили, пристосовуючи до свого народу, до своїх звичаїв. Але й шумерійці перейняли цю релігію від своїх попередників, яких імена та кількість невідома, бо не залишили пам'яток по собі, а як і залишили, то їх ще не віднайдено.

– Це щось зовсім нове для мене. Ми вчили, що Старий Заповіт або Біблію ми перейняли від жидів, які заснували цю релігію. Тепер виходить щось інше, і мені здається, що ви кажете правду, бо в Біблії стоять на перешкоді роки, пов'язані з часом створення Світу.

– Якщо ми порівняємо різні релігії між собою, то побачимо, що вони не позбавлені ідеї Єдиного Бога, як теж трьох його постатей. Так, наприклад, гіндуси вірять у три вияви Єдиного Бога, званого Брамою: Брама–створитель, Вішну–консерва-

тор і Шіва–руйнник. Отже Брама-Дух, Вішну-Матерія і Шіва – Енергія. Ідея Єдиного Бога була колись одна й тільки через розпорошення людства по всій Землі вона прийняла своєрідну форму або, точніше, кілька форм, розщепившись на галузки, й тому нам видається, що маємо кілька відмінних релігій. Навіть ті релігії, що визнають або визнавали багато богів, мають своє праджерело в тій першій загальній релігії. Чим далі в майбутнє тим різниця між ними буде все збільшуватись, поглиблюватись, аж до приходу третьої доби – Бога-Духа. Шойно тоді всі релігії прийдуть до одного знаменника й зіллються в одну релігію Духа.

– А як довго існувала доба Бога-Отця? Невже так мало, як стоїть у Старому Заповіті?

– Не можемо міряти її ані тисячами років, як жиди, ані десятками чи сотнями тисяч, як деякі вчені, бо сформулування її, як релігії, сягає початку повної свідомости людини. Можливо, ще тоді, коли був відкритий вогонь. Підвалиною загальної релігії та її рушієм являється Велика Ідея, що ввесь час присвічує людству в його стремліннях до пізнання Всесвіту, хоч Вона ще й досі не розгадана.

– Коли ж прийде доба Духа остаточно?

– Ще не скоро, Наталю. Ще не раз зміниться обличчя Землі. Теперішні народи зникнуть і багато з них піде в забуття, як це сталося з попередніми народами: шумерійцями, ассірійцями, фінікійцями, скифами, печенігами і т. д., а на їх місце постануть інші, які побудують відмінні суспільства та встановлять нове право, залишаючи лише дещо з нашого та відкидаючи решту, як анахронізм. Частина нашої Правди буде рахуватися Злом, а частина Зла – Правдою.

– Якщо так, то всі наші турботи зайві, бо й так усе – зміниться.

– Ні, Наталю, бо на перешкоді стоїть наша Карма. Ми ж бажаємо собі Добра? То й мусимо прямувати до нього. Крім того зміна буде підготовлена нами підсвідомо, бо це покривається із завданням Великої Ідеї. Тому й мусимо плекати наші нації такими в яких перебуваємо та своїм буттям творимо органічну й духову цілість. Оновлення теперішніх націй та заміна їх наступними буде відбуватись частинно дорогою еволюції а частинно революції. Боротьба на життя й смерть ніколи не залишить людини. Війни завше будуть. Як це не дивно, а з погляду цивілізації навіть дико людині уподобнюватися до тварини, проте поступ відбувається завдяки війнам, до яких старанно люди готуються. За тим промовляє конечність зменшення населення з браку в майбутньому місця на Землі. Шоправда Природа

розв"язує перенаселення ще пошестями та... катаклізмами нашої планети. В загальному ланцюгу еволюції нашої Землі ми – тільки кільце того ланцюга, бо тут найголовнішу роль відіграє Карма Землі.

– Невже можуть бути ще нові катаклізми, як кора Землі досить тверда?

– Справа не в твердості, а в тому, що вся кора лежить на магмі – тягучій масі. Колись Африка й Полуднева Америка були злучені. Катаклізм, у зв"язку із зміною людської Раси, цей континент розколов і теперішня Полуднева Америка стала віддалюватись від Африки на захід. Вона ще й сьогодні в русі, дуже непомітним. Науковці ствердили, що східні контури Полудневої Америки тотожні із західними контурами Африки. Щоб так їх прикласти до себе, то вони б пристали щільно, збіглися б. Крім того фльора й фавна обох узбереж тотожна.

– Цікаво, який зв"язок може мати людська Раса з катаклізмом?

– Кожна поява нової людської Раси відбувається після катаклізму, який має дві форми, що весь час черегуються: або вулканічні струсення Землі, які руйнують не тільки здобутки людські, але й нищать взагалі майже все живе, в тім і людей, або загальний потоп, де якийсь континент опускається вділ і заливається водою. В останньому випадку зпід якогось океану підноситься новий континент, як це було, наприклад, з Альпами, або з пустелею Сагарою. Щодо Рас, то сучасне населення Землі належить до п"ятої підраси П"ятої Корінної Раси. Отже Земля вже пережила не менше п"яти великих катаклізмів, хоч фактично їх було багато більше, бо й народження кожної підраси теж супроводжується катаклізмом, трохи меншим, як під час Корінної Раси. З тих катаклізмів нам відомі такі: 1) там, де тепер бушує завше неспокійний Індійський Океан, був колись великий континент Лемурія, який тягнувся від Африки до Австралії. Від Лемурії залишились тільки острови: Мадагаскар, Цейлон, Борнео, Суматра, Ява, Целебес, Нова Зеландія, Арктика й ряд малих. 2) між Азією й Північною Америкою був теж колись дуже великий континент Му або Майя. Населення Му мало високу культуру, бо літало в повітрі й знало таємницю розщепленого атома. Му опустилось і його залляв Великий Океан, залишаючи на поверхні силу островів, як залишки гірських височин Му, і 3) великий потоп, про якого знаємо з Біблії, покрив водою ще інший континент – Атлантіду, яка лежала між Европою й Північною Америкою. Тепер там над нею Атлантійський Океан виграє своїми водами. Про Атлантіду згадує грецький філософ Платон. Катаклізми обійшли всі континенти, крім Півночі. Між іншим, десь

біля двохтисячного року нашого літочислення від Різдва Христового, мабуть в обширі Середземного моря, відбудеться велика, чергова трагедія людства, правдоподібно в зв'язку з народженням шостої підкорінної Підраси. Тяжко сказати, що воно станеться: чи черговий катаклізм вулканічного походження, чи жахлива війна, чи щось інше. Буде велика заглада. До того часу я не доживу, а от ви, Наталю, будете свідком цієї трагедії. Свідком на віддалення бо перебувати тоді ви будете в Америці.

Не кажіть так, бо мені страшно стає... А, властиво, чого понесе мене в Америку?

– Життя та обставини змусять вас переїхати туди, але не переймайтесь тим завчасу, бо до трагедії ще дуже далеко. А тепер скажу дещо про нашу сонячну систему. Отже вона належить до Чумацького Шляху. Ввесь час летить у напрямку до Сузір'я Геркулеса, і знаєте, як летить? Спіралею! Трохи дивно, правда? У безмежному Космосі найголовнішу ролю відограє власне спіраля яка, як правило, виключає зіткнення планет. Планети ж нашої системи різняться між собою своїм хемічним складом бо не всі походять від Сонця, а попали до нас із всесвітніх просторів. От, наприклад, Місяць. Він багато старший від нашої Землі хоч і рахується її супутником. Фактично Дух Землі підлягає Духові Місяця, який керує нашою Землею, дарма, що рахується мертвим. Це наче мати, що ходить довкола дитини, хоч і старша за неї.

– А які ж на це докази?

– Морські припливи: періодичні зміни в багатьох формах хвороб, що збігаються з місячними фазами; зростання рослин під впливом Місяця. А особливо обсервуємо вплив Місяця на феномен людського запліднення та процесу вагітности. Що Місяць старший від Землі, підтверджується ще й пережиттям призначеного віку пульсації, бо на Місяці вода й атмосфера майже відсутні. Як колись люди дістануться до Місяця, то гороскопи наших вчених виявляться в більшості нісенітницями. Бо, наприклад, науковці, на підставі спектрів та різних спостережень, обчислили, що на Марсі температура виносить мінус 60 ступенів, на Урані – мінус 300 і т. д., а вже на Плутоні, що має відлеглість від Сонця 3.670 мільйонів миль, панує вічна темрява й він сам уявляє собою суцільну брилу льоду. Не думайте, Наталю, що справа виглядає аж так безнадійно. По-перше, така невелика в просторовому відношенні Всесвіту відлеглість, як 500 мільйонів миль, чи 2.500 мільйонів і навіть 3.670 мільйонів великої різниці для сили соняшного проміння не робить, бо воно не має перешкод на своїй дорозі, а крім того кожна

планета має ще й своє внутрішнє тепло. По-друге, устійнювання хемічного складу планети на підставі спектральної аналізи в недалекій майбутності виявиться помилкою, бо поняття барв поза засягом нашої атмосфери досить проблематичне. На барви планет ми дивимось крізь нашу атмосферу. Можливо, що поза нею барви міняються. Крім того ми ще маємо атмосферу й деяких планет, які обсервуємо. Знов постає можливість зміни барв.

– А як по-вашому: чи є ще десь у нашій системі інші живі істоти?

– Очевидно. Кожна планета має своє життя, в тім і Сонце. На всіх воно або в зародках ще в ефірному стані, бо тоді температура не діє, або в зародках у стані фізичному, або вже розвинуті, як на Землі, або перейшли знов у стан позаматеріяльний, або планета вмерла, як, скажім, наш Місяць. Те саме відноситься й до Космосу.

– Шось я тут не зрозуміла. Який, фактично, буває перебіг життя зародку?

– Спочатку – в духовому стані, потім в астральному, далі в міру охолоджування – в ефірній поволоці, яка не вражлива на температуру. Ефірна поволока помалу грубщає і, коли температура стає відповідна, зародок вкривається фізичною поволокою – стає такім, як інші на нашій Землі, стає нами. Це відноситься й до всіх планет. Якщо Сонце в майбутньому почне охолоджуватись сильніше, то зародки на ньому будуть переходити етапи нашої Землі.

– А як земля охолодиться так, що життя не буде можливе?

– А ви, Наталю, чули про снігових людей?

– Ні. Шо ж то за люди?

– Вони живуть в Азії, в Гімалайських горах, на самих снігових височинах. Їх зустрічали на Евересті, Макалу та інших горах. Тібетанці називають їх "метоканґмі" а частіше "йєті". Тіло снігових людей міцної атлетичної будови й покрите волоссям, руки сягають колін і вони ходять на ногах, як люди. Жадного одягу не вживають і весь час перебувають на холоді. Тубильці кажуть, що йєті іноді спускаються вділ і нападають на поодиноких людей. Експедитори не мали змоги бачити їх і тому кажуть, що існування йєтів належить до легенд.

– Якщо наша Земля почне замерзати, то й ми опинимось у положенні тих йєті. Бр-р-р! Така перспектива мене не усміхається, – здригнулася Наталка.

– Людина до всього звикає, тим більше, що Земля охолоджуватись буде поступово й непомітно на протязі багатьох віків. Покоління за поколінням будуть так само поступово гарту-

ватись і різниці між теперішнім, якого вони вже знати не будуть, та майбутнім, для них уже сучасним, не відчують.

– А я вернусь ще до Сонця, яке, як ви кажете, теж має зародки життя. Як же воно може мати зародки, коли там від неймовірної спеки усе розтоплене, як лява?

– Не думайте, Наталю, що Сонце – це конгльомерат горіючих речей або розтопленої маси заліза чи чогось подібного. Сонце складається з певних субстанцій, з яких частина подібна до радія, а решта ще досі невідома, ще не відкрита людиною. Єдине, що езотерична наука знає, це такі субстанції, що посилають у світ безбарвне проміння, насичене великою кількістю Прани. Тут цікаве те, що Сонце витягає з плянет своєї системи Прану, переводить її через певний, дивний процес Природи й тоді знов висилає її до плянет у формі згаданих променів. Тому що проміння летить із швидкістю яких 300 тисяч кілометрів на секунду, воно дослівно вдаряє в кожний предмет, що знаходиться на дорозі лету, частинно відбивається, що дає світло та тепло, а частинно проникає наскрізь, особливо т. зв. інфрачервоні та ультрафіялкові проміння, які стоять на краях веселки та яких ми не бачимо нашим фізичним зором. Ця Прана насичує наше повітря та воду, передається рослинам, тваринам, людям і взагалі всьому, що живе на Землі, дорогою вібрації і в той спосіб підтримує фізичне життя. Засадничо в просторі панує холод, бо там проміння не має такого спротиву, як це робить атмосфера разом із своєю плянетою...

– А-а-а, кого я бачу! Вітаю, вітаю...

– Добридень, Павле Степановичу! Як живемо?

– Вашими молитвами... Давно з Варшави?

– Учора вечором.

– Як там справи? Що чувати про Закарпатську Україну?.. Але чого ж ми тут стоїмо? Ходім до мене в кабінет!

– Тату! Може принести вам квасу туди?

– Очевидно. Ти ж знаєш... А де мама?

– Пішла до крамниці. Мабуть зараз прийде.

– Прошу, Яремо Михайловичу!.. Сідайте ось тут і оповідайте.

– Новин маю багато... Ви напевно знаєте, що Польща почала бавитись у "вельке моцарство"? Тут і концепція "Міжморя", і нова політична організація ОЗОН, і Картузька Береза, і колонії, і спільна границя з Мадярщиною...

– Чекайте, чекайте!.. Кажіть усе за порядком, бо до нас тільки чутки доходять та й ті не перевірені. Про "Міжморя" ми знаємо. Це ж утопія, бо ні Німеччина, ні Росія й клаптика землі добровільно не відступлять, а воювати? Кавалерією проти

танків? Шкода й говорити...

– А чому й не мріяти? Німеччина мріє про схід, а Росія – про ввесь світ. Може й "Міжморя" здійсниться... за тисячу років?

– А як стоїть справа з ОЗОН"ом? Це ж чисто польська організація.

– Додам: шовіністична й просякнута ендеками. Розгортає свою діяльність дуже інтенсивно, а студенти, що там належать, замість учитися – показують свою "культуру". Зорганізували "боювкі" й дошкулюють народним меншинам при кожній нагоді. Особливо українцям. Такі вибрики, як зірвання з української голови "мазепінки", щоб витерти нею свої брудні черевики та потім зневажливо кинути на землю, це щоденне явище.

– Як на це реагують наші?

– Як ви можете реагувати, як на одного нападають десять-п"ятнадцять осіб? Перестали носити "мазепінкі", бо кашкетом справи не вибореш... Ці ж "боювкі" мають при собі також і ножиці, щоб стрічним рабінам обрізувати бороди. Обрізують і звичайним бородатим жидам, а студентам жидам заборонили сидіти під час лекцій. Ввесь час мусять стояти. Але все це дрібниця. Маємо поважніші справи. Поляки заплянували зміну територій воєвідств та повітів. На 33 мільйони населення припадає на меншини біля 13 мільйонів, тому перетасовують території так, щоб скрізь статистично була перевага польського населення. Щоб цю перевагу ще збільшити, почали перехрищувати всіх слов"ян, бо рахують, що хто є католиком, то тим самим є й поляком. Тому й палять православні церкви. Щоб свою акцію посилити, вони заложили в Картузькій Березі на Поліссю концентраційний табір. Головний ініціятор та промотор концентраку – поліський воєвода Костек-Бєрнацький. Влада видала зарядження, щоб усіх порушників закону про державну безпеку висилали до того табору адміністративним шляхом без присуду та апеляції.

– Це страшне!.. Відкрили дорогу до зловживань та повної сваволі.

– Додам: і до виявлення приглушеної звірячої натури людини та садизму... Кожна медаля має два боки. Таке поступування веде до скріплення влади й разом – до упадку держави. В обличчі німецької загрози краще мати меншини по своїм боці, а не збільшувати кількість ворогів. Словом, почали робити помилки на кожнім кроці. Пригадати хоч би справу колоній. Якже вони скомпромітувалися перед усім світом!

– Хіба що сталося? Пригадую, що вони домагалися колоній, але справа затихла.

– Еге ж, затихла... Мусіла затихнути. Англія погодилася заспокоїти аспірації поляків і продала їм за золото невеличкий острів на Атлянтику, десь у тропікальній зоні. Цей острів належав до рухомих, що несподівано виринають з океану на кілька десять років і потім знов зникають. З такими островами мають багато клопоту морські картографи... Тішилися поляки своєю "колонією", вклали великі гроші в розбудову та устаткування... і от одної гарної ночі острів зник під водою. Замовкнув польський уряд, а з ним і примушена преса.

– От воно що! А я цієї "колоніяльної" справи й не знав...

У столовій почувся рух і голос Ірини Сергіївни: "А де тато?" – "В кабінеті з Яремою Михайловичем!" – була відповідь шепотом, і двері до кабінету відкрилися.

– Добридень, Яремо Михайловичу! З приїздом.

– Доброго здоров"я, Ірино Сергіївно! – підвівся Вернигора.

– Що нового чути біля вас?

– Та от оповідаю Павлові Степановичу варшавські новини.

– А як стоїть справа з Закарпатською Україною? Чи ще втримається?

– На жаль, ні! В її обороні ніхто не стане. Тільки наших хлопців багато згине. Одне добре, що світ довідався про Україну. Тепер усі знають, що існує такий нарід на землі. Це потрібне для нас у майбутньому...

– Може в бриджа заграємо? Петрусь має скоро прийти.

– З великою охотою, Ірино Сергіївно. Тільки не сьогодні, бо маю ще одну справу.

– Тоді завтра надвечір?

– Згода...

6. Картузька Береза.

Березень 1939 року приніс трагедію. Молода Українська Держава – Закарпатська Україна, сильно скривавлена, була брутально знищена й, з піддержкою Польщі, віддана мадярам на поталу.

Чергова сторінка українського народу замкнулася.

Петро Вергун і Панус билися разом до кінця, поки не були оточені зо всіх боків сильним кордоном мадярських жандармів, т.зв. "пір"яників". З цілої сотні залишилося четверо, в тім числі галичанин Влодко та гуцул Василь. На щастя вночі шаліла буря й Василь, що добре знав Карпати, використав нагоду та йому одному відомими стежками вивів хлопців з пастки. Всі дісталися щасливо до Чехії, після чого Василь вернувся назад у свої гори. Про його долю, як і про долю багатьох інших борців, нічого не відомо.

Влодко подався в Галичину, а Вергун з Панусом – до Варшави.

Ми не маємо наміру писати історію, а тільки подаємо окремі епізоди, пов"язані з життям наших героїв. Не можемо, очевидно, пропустити події світового значення, щоб тло, на якому відбувалися дії та чини наших героїв, було чіткіше.

Вергун з Панусом, по приїзді до Варшави, перш за все відвідали Колядюків.

– Чому вернулись? Невже по всьому? – зустрів їх Олекса.

– Та по всьому... Що ж, як ми були здані на власні сили, а помочі жадної. – пояснював Петро. – Поляки з мадярами...

– Зробили аншлюс! – вставив Панус.

– Злигалися. А чехи...

– Правдиві пепічки! – закінчив Панус.

– Та ти не перебивай! Зараз я говорю. Скінчу – ти будеш говорити.

Панус махнув рукою й сів на стілець.

– Що ж робили чехи? Мабуть скапітулювали після Заольза? – спитав Олекса.

– Не знаєш чехів? Вони взагалі нас не любили. Їм більше росіяни до вподоби. Вмирають за ними. Крім того Закарпа-

ття – їхня бувша провінція. Шкодують за гарним шматком землі, а не за людьми... А як тут, у Варшаві, реагують поляки на ці події?

– Вдають, що співчувають українцям, хоч голосно кажуть про спільний кордон з мадярами, і скрізь шукають закарпатчиків, ніби щоб допомогти їм. А я, грішним ділом, думаю, що тут без Картузької Берези не обійдеться, бо вже багатьох забрали туди.

– А де тепер Василь?

– Удома.

– А Ніна?

– Теж удома...

Павза. Петро забарабанив пальцями по столі. Виручив Панус.

– А де Наталка з Олею?

Петро почервонів. Сам хотів спитати про Наталку.

– Обидві вдома. Взагалі, крім нас двох, тут ніхто не залишився на літо. Ще тільки я дістав працю в бюрі при фабриці радіоприймачів.

– Олекса каже, що мусить привчатися до праці, щоб жити на свої гроші.– пояснила Маруся з ноткою докору в голосі.

– Я раджу вам не затримуватись у Варшаві, а негайно їхати додому, бо час дуже небезпечний. Вернигора теж поїхав до Рівного, хоч йому ще нічого не загрожує, а вам треба берегтися.

– Я ще заскочу на помешкання, дещо заберу й може завтра виїду. В кожнім разі перед виїздом зайду до вас.– постановив Панус.

– А я звідси просто на двірець! – сказав Вергун. – Чує моє серце, що за нами вже приходили. І тобі, Іване, не раджу йти на помешкання. Краще їдьмо додому разом.

– Пусте. Звідки вони знають, де я був? Я сказав господині, що їду додому.

– А ти думаєш, що вони вдома не перевіряли? Зрештою, це діло твоє. Не хочеш послухати мудрої ради, то роби дурницю, а моя хата з краю.

– Як ти кажеш, що вони вдома перевіряли, то чому сам їдеш додому?

– На Волині легше переховатися між своїми, а тут небезпечно. Кожний видасть тебе...

Панусові не дуже хотілося йти на помешкання, проте амбіція змушувала довести, що він не боягуз. І він пішов.

У кімнаті все виглядало по-старому й ніщо не зраджувало, що тут міг хтонебудь порядкувати. На душі стало легше.

– Візьму зараз усе необхідне й поїду додому, а господині скажу, що прийду завтра, бо сьогодні буду ночувати у знайомих.

Не встиг. Хтось застукав. Ще мав час вискочити через вікно в садок, бо було низько, але подумав, що це напевно господиня, і він відкрив. На порозі стояло двох кремезних мужчин у цивільному убранні.

– Добридень! – почав один. – Ви вже вернулися? І в добрим здоров'ю? Це нас тішить. У горах воювати не легко!

– Особливо з мадярами. Це жорстокий народ. Та й тепер вони добре знають! – докинув другий

– Я вас не розумію. Про яку війну ви говорите? – вдавав Панус здивування.

– Та про боротьбу з мадярами за Карпатську Україну.

– Самостійну й незалежну!

– Ми маємо обов'язок піклуватися нашими добрими громадянами. Даємо поміч харчами та одягом. Ну й трохи грошей на переїзд додому. Але ви мусите довести, що воювали на Закарпатті, бо інакше допомоги не дістанете.

– Про яку допомогу ви говорите? Я нічого не потребую. Я маю все. Дякую за турботу.

– Це ваша справа, тільки ми мусимо все оформити, а ви вже самі вирішите, чи брати допомогу, чи призначити її на певну ціль. У кожнім разі просимо зайти з нами до канцелярії Магістрату. Так закон вимагає. Ви не турбуйтесь, бо через пів години будете вдома.

Панус тільки знизав плечима. Мусів іти. Втікати було запізно та й куди втечеш? Попробувати? Все одно доженуть. Як не вони, то їхні кулі. Жалкував у душі, що не послухав доброї ради. Мав ще нагоду утекти через вікно – не використав. Дурний та й годі!.. А може й правду кажуть?

Прийшли до якогось будинку.

– Тут. – сказав один.

Панус підвів очі. Знайома таблиця!

– Це не магістрат! – повернувся й хотів іти назад. Затримали силою, хоч і ввічливо.

– Так, це постерунок поліції, але тут міститься магістрацький відділ допомоги польським громадянам. Прошу, заходьте ! Не бійтесь.

Зустрів їх сержант поліції. Окинув Пануса гострим зором і відвів одного з агентів набік.

– Що це за "пташек"? – спитав тихо.

– Вояк Закарпатської України. Давно слідкуємо.

Нагнувся й щось почав шептати на вухо.

– Ага!.. Як пана гідність? – звернувся до Пануса досить ввічливо.

– Іван Панасюк.

– Пане Панасюк! Ходіть за мною. А ви, панове, можете відійти. Дякую.

Увійшли до кабінету. Сержант сів за письмовий стіл і предложив Панусові крісло збоку стола.

– Курите? – простягнув відкритий, срібний портсигар.

– Дякую. Не курю.

– Дуже приємно, що ви повернулись. Як довго ви були на Закарпатті?

– На Закарпатті?.. Я там не був.

– Гм... Не були. Я бачу, що ви жартувати любите. Ми вже все знаємо. Прошу відповідати на мої питання!

– Якщо все знаєте, то пощо питаєтесь?

– А ви не гнівайтесь. Це звичайна формальність. Річ у тому, що ми видаємо допомогу тим, що були на Закарпатті, але тільки тим, що воювали. Щоб одержати допомогу, ви мусите ще зложити зізнання, де ви воювали, з ким і проти кого, в якій частині й т.п. Це все треба довести або паперами, або свідками.

– Але ж не потребую жадної допомоги. Розумієте?

– Та не будьте таким впертим. Я ж тільки добра вам бажаю... Зрозумійте, що уряд мусить знати, що його громадяни роблять. Це ж природно. Так кожна держава робить. Ви твердите, що не воювали. Добре. В такім разі скажіть, як довго ви були на Закарпатті та що там робили?

Панус завагався, але ще пробував сперечатися.

– Мене дуже дивують ваші питання. Я права не порушив.. Доведіть мені, якщо я порушив, а тоді ставте питання.

– Як не порушили? Хіба вам вільно було переходити державні кордони без пашпорта, тобто без дозволу держави, якої ви є громадянином? Це ж учинок, що карається згідно зобов'язуючих законів! А ми маємо докази, що ви переходили польські кордони без пашпорта. Скажу вам інакше: ви чули про Картузьку Березу? Щоб вислати туди когобудь, ми не потребуємо судового вироку. Розумієте? Ад-мі-ні-стра-тив-ним по-ряд-ком!

Панус прикусив губу.

– Ви ж людина інтеліґентна! Повинні зрозуміти, що ми можемо, не питаючись, просто вислати вас до табору. І крапка! Але ми хочемо помогти, щоб часом не пришили вам кримінальної справи через довшу відсутність. Отже ще раз питаю, як ви попали на Закарпаття, як довго воювали й проти кого та як назад вернулись. Це все. Якщо не хочете допомоги, то належ-

ну вам суму ви можете призначити на якусь ціль, але мусите сказати, на яку.

Не витримав Панус настирливого допиту й в кількох реченнях оповів свої пригоди.

– Хто ще був з вами?

Панус знов завагався. Може це пастка? Нехай вже він ускочив, то чому ще інших закопувати?..

Для відчепного назвав кілька імен.

– Ви, краще, дайте нам прізвища, бо імена нічого не скажуть.

– Не знаю. – збрехав Панус. – Там ніхто прізвищ не знав, тільки імена. Так і кликали один другого.

Сержант списав свідчення Пануса, прочитав на голос і наказав підписатись. Тоді прикликав дижурного поліцая.

– Відведи цього кабана в келію ч.7 і покажи йому Закарпатську Україну.

– Ходи за мною! – скомандував поліцай.

Панус і не поворохнувся, так подіяв на нього наказ сержанта. Щойно тепер усвідомив провокацію.

– Ти, ск..... бику, не чув, що я сказав?

Панус і не стямився, як пролунав поличник, аж кров ударила. Потім другий, сильніший і... він упав на підлогу.

– Теж мені вояк, що й на ногах не встоїть. Вставай, пся крев, хаме!

І обцас, підбитий залізом, улучив у ребро. Панус зойкнув і підвівся. З рота текла кров. Хиткою ходою подався попереду ката. А там, при дверях призначеної камери, чекали на нього двох інших, з ґумовими палицями в руках.

– Хто це? – спитав один.

Генерал Закарпатської України.

– А-а-а, пан генерал!

І ґумові палиці в справних руках затанцювали по голові, спині, очах... Врешті, насичені насолодою, розкрили двері. Ударом чобота в задню частину вкинули, майже непритомного, до середини, серед гурт таких же нещасних.

– Маєш, хаме, Закарпатську Україну!

Двері замкнулися. Прохрипів іржавий засув...

Пануса обступили. Запанувала тиша. Зо дві хвилини лежав не рухаючись.

– О-ох!..

– Ще живий! – сказав один і раптом усі загаворили. Чергове знущання викликало різну реакцію. Одні тихо розраджували, інші розпитували, а більшість обурювалася, навмисне голосно кленучи добірною польською лайкою "клятих ляхів".

Щойно різкий оклик "мільчець!", кинутий в камеру через віконце в дверях, притишив гомін...

На другий день, сковані парами, переважно українці, хоч не бракувало й німців та кількох литовців, їхали поїздом до Картузької Берези. Їхали цілу ніч і над раном були на місці призначення. На двірці всіх посадили на зігнані з поблизького села підводи полішуків і повезли до концентраційного табору, відлеглого на шість кілометрів.

Вхід до табору провадив з вулиці, загородженої з обох боків високим, дощаним парканом, закінченим зверху кількома рядами колючого дроту. Вулиця впиралася в дві брами.

Відкрили одну.

– Злазіць!

Пробували зіскочити з фурманок. Було дуже незручно через кайдани.

– Зачекаць!

Поліцаї похапцем скинули в'язням ланцюги.

– Бєчм марш!

Всі побігли за поліцаєм, що їхав спереду на ровері, щоб показувати напрям. Решта поліцаїв ішли ззаду з наведеними рушницями.

Проминули військові чи поліційні касарні й опинилися перед іншою брамою з колючого дроту.

Крізь браму виднів табір, також обгороджений колючим дротом та переділений, як для худоби, на кошари, в яких уже сиділи інші нещасні "вивротовці" на голій землі.

Від брами провадила інша, обгороджена дротом, вулиця до середини табору. На цій вулиці, по обох боках, стояли рядами поліцаї з ґумовими палицями в руках. Дехто тримав ще й суковатого дрюка.

– Бєґєм марш!

Тільки вбігли в вулицю, як почалося "хрищення". Били несамовито, з диким озлобленням і з піною на устах, як у скажених собак, аж врешті пекло скінчилося. Пробігли ще через пару брам і опинилися на великій площі.

– На ду... сядай!

Всі повалилися на землю майже непритомні. Віддихи приспішені, кашель...

Надвечір, обстріжених під нуль, погнали до касарень, де розподілили по камерах так щільно, що й повернутись годі. А перед тим, як увійти до касарні, нова команда: "Бєґєм марш!" і побігли по сходах наверх, щоб там, у темному коридорі, знов отримати черговий, ґумовий привіт.

А в камерах пригноблення, зневіра й отупіння.

Панує не здавав. Палкими промовами, пересипуваними до тепами, піддержував на дусі своїх сусідів, особливо молодь.

– Тримайтеся, хлопці, бо ми ще будемо потрібні. Як не для батьківщини, то хоч для наших дівчат

Аргументи прояснювали обличчя. Заграва усмішка на устах, а відповіддю були жарти, часом досить солені. І в біді не втрачали гумору!

Це ж треба кілька томів щоб описати докладно способи знущань та наруги над людиною винайдені віками а тепер уживані в Картузькій Березі!

Ненависть та садизм царювали в душах новітніх моцарствовців. Звіряча натура людини, приспана часово культурою прокинулася щоб з подвійною силою виявити себе у всій наготі. Про це подбав сам воєвода Костек-Бернацький добираючи відповідну обслугу для концентраку.

Не будемо описувати пописів катів, щоб не викликати неприємних рефлексій у читачів, бо багато з нас пережило ці страхіття.

Картузька Береза вже належить до минулого...

7. Удома.

Петро Вергун вернувся до Рівного без перешкод. Першим, кого зустрів по дорозі, був Вернигора.

– Петру-усе!.. Вітаю. – розкрив обійми.

– Добридень, Яремо Михайловичу!

– Ну й якже вас Господь милував?

– Та як бачите! Навіть не ранений. І, головне, що хоч і добре билися, проте програли. Своїх сил забракло. Теж і набоїв...

– А чехи байдужі, бо своїх турбот по вуха. Так, так. Сумне, це правда, але ваша жертва була необхідна для майбутнього.

– Які ж вони жорстокі, ті мадяри...

– Знаю, голубе. Вони ще під час першої світової війни показали себе. До полону не брали – різали на місці.

– Я б хотів, щоб вони це на своїй шкурі випробували.

– Будуть і вони в неволі. Ще попробують гіркого хліба. Це все історичні етапи, яких жадному народові не оминути. Ми зараз у кращому становищі, бо майже пережили довгу неволю та поневіряння. Кінець нашим терпінням починає видніти на обрії.

– Скільки ж ще ждати? Мадяри б'ють, поляки б'ють, про москвинів нема що й говорити – всіх перевершили, та й румуни не від мачухи.

– Треба, Петрусю, терпіти. Не міряю роками, проте впевняю вас, що й пів віку не пройде, як наш народ стане вільним від Кавказу по Попрад. Буде один моноліт.

– Дав би то Бог!

– Ви, напевно, цікаві довідатись про Ходаків? – змінив тему Вернигора. – А може ви вже бачилися?

Петро почервонів.

– Ні ще. Я тількищо з двірця.

– Я був там учора. Наталя все згадує про вас, а на очах сльози. Боялася, що не вернетесь. Я впевняв, що скоро приїдете. Отже йдіть. Я не хочу вас затримувати. Зустрінемось ще сьогодні у них і заграємо в бриджа. Ви ще не забули, як грати?

– О, ні!.. Вибачте, що відходжу. Отже зустрінемось там! Маю що оповідати. До побачення!

– На все добре!...

Вергун пішов у парк. Мав надію, що там застане Наталку. Так серце підказувало. Не помилився: сиділа на тій самій лавці. Читала. Була сама. Непомітно підійшов ззаду й легенько поклав руку на її плече.

Здригнулася.

– Наталочко! – скорше прошепотів, ніж сказав.

Впізнала знайомий голос і зірвалася на ноги. Серце відізвалося. Це була така щаслива хвилина радости, що описати її годі. Зрозуміти може тільки той, хто дійсно, глибоко кохає. Без різниці статі.

Кинулася йому на шию. Рясні сльози потікли на його щоку, на руку, на убрання...

Відчув тепло оксамитної щоки, приємну вогкість від сліз. Її сліз. Хоч і сам заплакав. Стиснув руками м'які рамена, відірвав її від себе на одну мить, подивився на миле обличчя, наче хотів переконатися, що це не сон, і припав до гарячих уст спрагненим поцілунком...

Перший раз у житті!

– Ми знов разом. – прошепотів.

– Петрусю, мій милий! Я ж марнію без тебе. Всі очі виплакала...

Не виглядала на змарнілу. Ще більше розцвіла. Ніколи не бачив її такою гарною...

Усміхнувся. Вірив, що тужила за ним.

– Не турбуйся, Наталочко! Більше марніти не будеш. Тепер усе буду з тобою.

– Розкажи ж мені, як ти воював? Це мусіло бути щось жахливе... Коли ти приїхав?

– Тількищо. Просто з двірця.

– Чого ж ти сюди прийшов, а не додому?

– Чомусь був певний, що тебе тут застану. Якесь передчуття мав.

– Ти напевно голодний? Бідний мій Петрусь... Ходім до нас! То ж то всі зрадіють. Мама весь час згадує про тебе.

Побралися за руки й пішли, споглядаючи на себе закоханими очима. Майже не говорили. Більше сміялися від радощів, як малі діти...

Не доходячи до її дому, Петро зупинився.

– Ти, часом, не знаєш, що поляки думають про Закарпатську Україну? Як вони реагують на це?

– А хіба що?

– Поліція ще не згадувала про мене? Ходім скорше до хати, бо на вулиці незручно. Може хтось підслухати нашу розмо-

ву. – докінчив шепотом.

Наталка перелякалася й прискорила ходу. От і хата. Була відчинена. Вскочили до середини. Похапцем замкнула двері на ключ.

– Ти налякав мене. Кажи, що сталося? Чому поліція має згадувати про тебе?

– Я ж воював проти мадярів, а вони з поляками рука в руку.

– Ну, то що?

– Будуть нас усіх переслідувати за те, що воювали.

– Я нічого не чула. Може тато що знає...

Ірина Сергіївна аж заплакала, побачивши Петра.

– Алеж ви й змужніли, Петрусю! Як пристало на вояка. Та й підросли трохи. Здається, небагато часу пройшло, а от що гори роблять! Недарма лікарі всіх туди висилають.

– Мамо, Петро турбується, чи поліція не цікавиться ним. Ти чула щонебудь?

– Ні. Я була у ваших тиждень тому, але вони нічого не згадували.

– Мамо, може я сама піду та спитаю?

– Іди, доню. Заразом зайди до крамниці. Візьмеш цукру, хліба й пів кіла масла...

Поки Петро оповідав про свої пригоди, Наталка встигла все полагодити.

– Учора поліція питалась, чи ти вдома, а твої сказали, що ти ще в Варшаві.

– Погано...

– Не переймайтесь, Петрусю! От скоро Павло Степанович прийде, то порадимось. Вас уже бачив хто зі знайомих?

– Один Ярема Михайлович.

– Більше ніхто?

– Ні.

– Можете сидіти спокійно. Цей не видасть. А до нас – не прийдуть... Зараз перекусимо. Ви ж з дороги й напевно голодні?

– Щось не хочеться їсти.

– А-а-а... залишіть! А ще й вояк.

– Та я не боюся. Не раз дивився смерти у вічі. Просто нема охоти сидіти в Картузькій Березі.

– Наталочко! Підігрій каву, а я зроблю кілька перекусників із шинкою. Це вже й нам пора їсти. Та принеси газету! Вона десь у кабінеті. Нехай Петрусь почитає...

Незабаром прибігла Петрова мати. Сльозам та радості не було міри. Це ж так давно не бачила сина!

– Мамо, вдома все в порядку?

– Та все... А от вчора... Оце пораюсь у кухні, коли чую – хтось стукає. Виходжу, а це поліцай. "Добрий день, пані!" – каже з усмішкою. – Чи ваш син уже вдома? – Ні, кажу, ще в Варшаві. – "Не знаєте, коли приїде?" – Ні, кажу, не знаю, – "А він напевно в Варшаві?" – Мені аж похололо всередині. – А де ж йому бути? Певно, що в Варшаві, кажу. –"А він пише до вас?" – питає далі, – Пише, кажу, тільки рідко.– "Коли дістали останнього листа? – Я вже й не пам"ятаю, кажу, а хіба що? – "Нічого, каже, до побачення!" – Невже вони пронюхали, що Перо був на Закарпатті? Як ви думаєте?

В передпокою задзвонило.

– Ой, лишенько! – скрикнула Наталка й вхопила Петра за руку. – Ходи в мою кімнату! Сховаю.

Петрова мама зблідла й розгублено подивилася на всіх. Ірина Сергіївна встала й відважно попрямувала до дверей.

– Ах, Яремо Михайловичу! Як же ви нас налякали.

– А це ж чого? – увійшов Вернигора до середини. –Я хотів поздоровити вас із гарною новинкою.

– Ця новинка вже тут. У Наталчиній кімнаті. А ви ще не знайомі? Це – Софія Павлівна. Мама Петруся.

– Дуже мені приємно запізнатися з мамою нашого героя. Софія Павлівна може гордитися таким сином. Але тепер мусимо подумати, як нам зберегти його, бо Закарпатська Україна й польська поліція – це дві речі собі протилежні. "Невдобоваримі", як кажуть росіяни. Петрусь мусить виїхати з міста й на якийсь час переховатися десь на Поліссі.

– А може краще до Василя? У Володимир... – порадила Наталка, почувши останнє речення, бо якраз входила до вітальної.

Петро теж зачув голос Вернигори й прийшов слідом за Наталкою.

– І так можна. Якщо Петрусь бажає, то поїдемо разом, бо мені спішно до Варшави. Це не шкодить заїхати перше до Василя. Згода, Петрусю?

– З вами, Яремо Михайловичу, хоч на край світу!

– Прошу всіх до столу! – запросила Ірина Сергіївна.– На другий сніданок, як кажуть поляки...

8. Війна німців із поляками.

Світові події прискорили свій темп. Аліянти переконалися, що Мюнхенська угода була лише відроченням неминучої катастрофи. Об"єднання всіх німців було тільки парараном для Гітлєра. Його прагнення збудувати та досягти тисячолітнього Райху таїли в собі агресивні наміри: коштом інших здобути для свого народу "лєбенсравм", тобто життєвий простір. Про це ще світ не знав.

Промовляти до Гітлєра з позиції сили Аліянти були занадто слабі та непідготовані, а дипльоматичний шлях завів, бо одного дня світ був заскочений несподіваним актом Рібентроппа—Молотова про взаємний ненапад, що мав у собі ще таємну угоду. Отже Гітлєр дав Москві більшу ціну, ніж пропонували їй Аліянти.

Під кінець серпня 1939 року Гітлєр зажадав від Польщі звороту коридору, що лучив її з Балтиком та перетинав Німеччину, відокремлюючи Східню Прусію від решти Райху. Не чекаючи на відповідь, першого вересня надранком німецькі танкові з"єднання перейшли кордони Польщі, а літаки почали бомбардувати міста та оселі. Гітлєр перекреслив міжнародні засади й почав війну без попередження.

Натиск німців був такий могутній, що Польща не спромоглася на позиційну війну. На протязі двох тижнів вона була розторощена. Бундючне твердження поляків: "Єстесьми сільні, зварці і ґотові" (Ми є сильні, об"єднані й готові) виявилося тільки самохвальбою. Недарма українці додавали: "до уцєчкі" (до втечі), або перефразовували так: "сільні в писку, зварці пши кєлішку і ґотові до уцєчкі".

Уряд "моцарствової Польщі" на чолі з президентом Мосціцьким утік ганебно до Румунії, залишаючи свій народ напризволяще.

З"явилися німецькі літаки й над Картузькою Березою, а в"язні відразу дійшли до висновку, що війна німців із поляками розпочалася. Про це свідчили німецькі знаки на перелітаючих над табором літаках та часті алярми. Вночі ж з 17-го на 18-те вересня 1939 року вся поліція несподівано залишила табір і зникла.

Почало світати. Здивовані в"язні шукали очима своїх гнобителів. Але й на вежах їх не було. Стурбовано перешіптува-

лись, гадаючи,що надійшла пора, коли їх усіх мають знищити, втім чують, що хтось за огорожею кричить по-українському:

– Гей, хлопці! Виходьте мерщій. Поліції вже нема. Втікла. Ви вільні!

Дехто повірив, але більшість була певна, що це пастка,бо їх нерви були напружені до краю. Щойно, як з"явилися селяни з сокирами й почали рубати та висаджувати двері, в"язні прийшли до себе.

– Німці вже недалеко, а зі сходу йдуть сюди большевики. Попередньої ночі вони перейшли польський кордон на сході.

Не було часу на подробиці. Були вільні. Треба мерщій втікати з цього пекла.

Вмить усе братство розповзлося на всі боки.

Додому!

Панус вирушив у товаристві кількох волинян. Думка про волю додавала сил. За один день пройшли тридцять кільометрів.

Вечоріло. Виснажені, голодні, з натертими від черевиків ногами, дехто вже босий, дотяглися до села. Попросилися на ніч.

Прийняли радо. Свої! Нагодували. А постіль свіжа, запашна! Це ж у клуні, на сіні...

А вранці виявилося, що далі йти не можуть - ноги понабрякали.

– Ви не спішіть. Відпочиньте після того пекла! – радив господар – Поки рани погояться, ви сил наберетесь. А дома не втече. Ще й так невідомо, що нас чекає, бо Молотов казав через радіо, що вони йдуть узяти під опіку українців та білорусів, тобто визволити від польських капіталістів. Ніхто не знає, як ця опіка буде виглядати.

– От невезіння! – зітхнув Панус. – З вогню та в полум'я. Ви кажете про опіку. А я вам що інше скажу. Один поляк повернувся із Сибіру дорогою репатріації. Він оповідав, що в Росії ще й досі черги не перевелися. Як вони можуть опікуватися нами, як самі нічого не мають? Навіть по хліб черги стоять.

– Ми їх, правда, бачили дуже давно. Ще тоді, як ішли на Варшаву. Майже сама голота йшла. Добрі розбишаки. Може тепер змінилися, хто їх там знає? За Польщі нам не погано жилося, тільки що ті перехрищування та визування з мови...

– Що там згадувати про поляків. Як постелилися, то так нехай і висплються. Виглядає, що четвертого поділу дочекалися. Але то їх справа. Думаймо про себе. Большевики перехрищувати не будуть, бо самі безбожники, але визувати з мови будуть. Напевно. Як за царя. Це ж Росія! Чи біла, чи червона – та сама політика.

– А ми не дамося.

– Ой, коб часом... Дав би Бог, щоб теля вовка з'їло!

* * *

Петро Вергун прокинувся десь після п'ятої й зірвався на ноги. Не міг прийти до себе. Жахливий сон все ще стояв перед очима. На дворі почало сіріти. Меблі прийняли дивний, ворожий вигляд, наче б хтось ховався за ними. Серце билося приспішено. Шойно від дотику босими ногами до холодної підлоги почало прояснюватися в голові.

– Невже це був сон? – сказав на голос.

– Шо таке? – відізвалося від протилежної стіни не то шепотом, не то захрипло.

– Нічого. Я мав тяжкий сон. Боюсь, Василю, чи не трапилось часом яке лихо... Там вдома.

– Та що ти! От спиться, то сниться. Мабуть, ти лежав на спині, а голова була занизько, от і жаху набрався ві сні.

– Жарти жартами, але я не можу знайти собі місця. Дуже кортить додому.

– А ти напиши. Не бійся. Нехай Наталка відпише на моє ім'я. Ти себе не називай, а натякни якимсь словом. Вона мудра. Та й поштова печатка з Володимира підкаже, чий це лист.

– Написати не штука. От щоб так побачитися...

– Та хоч раз поцілуватися, – додав Василь.

Петро почервонів.

– Не в поцілунках справа, а щоб довідатися, чи всі живі та здорові.

– В листі все буде сказано. Як нічого не сталося, то й пояснювати не треба. Досить, як скаже, що всі живі та здорові.

– Проте лист – не особисте побачення... Думаю рискнути!

– То ж то воно й є, що не поїхати, а рискнути. А риск ... звичайно, кінчається, як не кулею, то в'язницею. Думаю, що Наталка всі очі виплаче, як почує, що ти до Картузької Берези потрапив через дитячу глупоту. Часом, правда, трапляється якесь щастя, але тільки часом. За – один процент, а дев'яносто дев'ять – проти. Якщо вже так тобі не терпиться, то я сам поїду. Мене не зачіплять. Тільки не сьогодні, бо я маю ще одну справу до полагодження, але завтра напевно поїду...

На другий день надвечір почав Василь збиратися. Принагідно обоє обміркували різні можливості, що могли трапитися в дорозі. І не зогледілися, як запала глибока ніч.

– Василю, вже пізно! Тобі треба рано вставати. Все одно всього передбачити неможливо. Ходім, краще, спати.

– А ти знаєш, що впало мені на думку? Давай послухаємо новин перед сном!

– Можна. Не наводь на Варшаву, бо правди не скаже. Та й німці не дуже – більше пропаганда. Краще послухаємо Москву. Хоч вона теж більше пропаганди вживає, ніж правди, проте подасть комунікати обох сторін та й від себе щось додасть.

І десяти хвилин не пройшло, як заповідач оголосив схвильованим голосом, що зараз буде говорити Молотов у дуже важливій справі. І Молотов заговорив. Це було щось неймовірне. Повідомляв, що Польський Уряд залишив свій народ і втік до Румунії. Тому видано наказ радянській армії переступити кордони Польщі та взяти під захист українців і білорусів.

– Ну й що тепер? – почав Василь теж схвильовано.

– Треба подумати.

– Тепер я напевно їду. Мушу бути при Ніні. Думаю привезти її сюди. А тобі не раджу їхати, бо ти був на Закарпатті. Пришиють націоналізм і крапка. В кожному разі дам тобі вістку і про твоїх, і про Ходаків.

– І я так думаю, що краще почекати на тебе, бо тут пахне вже не Березою, а Сибіром...

Через два дні Василь вернувся, але без Ніни.

– Кажу тобі, новин повний оберемок. Особливо пантофлевої пошти. Перш за все, тебе вітають твої, а зокрема Наталка. Всі радять сидіти покищо на місці. Цивільної влади ще нема, а військо зайняте виарештовуванням поліції та офіцерів. Населення не чіпають. Усі товари в склепах розкуплені військом. Ні м"яса, ні хліба, ні взагалі харчів. З"явилися черги. Населення зорганізувало міліцію, бо шумовиння піднесло голову. Щодня грабунки. Словом – хаос. А як тут?

– Майже те саме.

– Що ж нам робити?

– Втікати до німців, поки ще не пізно. Все одно нашій інтеліґенції каналів та сибірської тайги не минути. Роби, Василю, як хочеш, а я вже збираюся й раненько залишаю Володимир.

– Твоя правда, Петре. Я йду з тобою. Навіть Ніна радила так зробити.

Через кілька днів Петро з Василем добрели до Замостя. І майже без пригод...

9. Загальна психоза.

Дні й ночі пересувалися большевицькі танкові з'єднання на захід. Тільки й чути було гудіння моторів та скрегіт ланцюгів. Одноманітність переривалася сочистою московською лайкою в матір і в Бога. Ще вже була ознака, що якийсь танк зіпсувався. Звичайно його не направляли, залишаючи на дорозі. Багато танків покидали. І не від бою, а від недбалого виробництва.

– Ви тільки подивіться, яка це залізна сила йде. Польща такої не мала! – завважив якось Ходак, придивляючись до переходу війська.

Селян зібралося чимало, щоб і собі подивитися.

– Е-е-е, що з тієї сили, як вона без душі! – відповів сивий, зморщений дідусь.

– І скрізь на машинах червоні зірки та напис "УКР". Ще ж українське військо йде! – пояснив молодий хлопець.

– Формою – українське, а всі по-московському чешуть. Шось тут не гаразд, – пояснив другий.

– А ви підождіть ще трохи, то не те побачите, – знов забрав слово дідусь. – От ідуть із червоними зірками, а незабаром прийде друга сила з чорними хрестами, і ті хрести поб'ють червоних зірок, а самі теж впадуть. Пройде ще деякий час і тоді з'являться тут інші машини з білими зірками. Шойно білі зірки закінчать те лихо...

– А звідки ви знаєте, дідусю? – перебив Ходак.

– Дуже давно, ще за царя, казала мені одна ворожка. А вона все знала... Навіть казала, що царя скинуть та заб'ють, і що буде велика різня між людьми. Хіба ж не так було?..

Іноді червоноармійці зупинялися, щоб води напитися. Селяни використовували ці хвилини, щоб дещо довідатися про саме життя в Радянському Союзі. Та й червоноармійці, або бійці, як вони себе називали, також були раді почути про життя на Заході.

– Шо це тут самі поміщики живуть? – питалися вони, дивлячись на чепурненькі селянські хати, покриті поцинкованою бляхою – Видно куркулі, що дахи сріблом покрили. У нас таких нема.

– Та ж це звичайні, селянські хати. І покриті вони бляхою, а не сріблом. А якже ваші хати виглядають? Хіба не так само?

– Наші обдерті, а дахи солом"яні, та ще й мохом обросли. Як не чіпати, то ще тримаються купи. Ще як за царя покрили, то так і до сьогодні стоять, а нових зовсім не будують, бо нема матеріялу, – пояснював боєць зниженим голосом, щоб хто зі своїх не підслухав.

В одному місці до селянина під"їхав віз, що його тягнули дві сухоребрі коняки. На возі двох бійців. В одного черевики шнурками підв"язані – мабуть, підошви повідставали.

– Ґражданін! Може маєш трохи соломи коней підгодувати?

– Пока фураж падайдьоть! – додав другий.

– А вам якої, січки чи м"ятої?

– Все одно. Вони все їдять, що попадеться.

Селянин виніс із клуні оберемок вівсяної соломи. Коні аж заіржали!

З хати вийшла господиня.

– Хазяюшка! Нет лі у тібя чаво пакушать?

Винесла горщик молока та буханець хліба. За хвилину ні сліду від їжі.

– А нельзя лі іщо? Может картошку імєєш?

Принесла ще миску картоплі, засмаченої салом.

– У нас, панімаєш, всьо єсть, толька правіант апаздал...

В іншому місці танкетку обступили глядачі. Молодий танкіст, видно комсомолець, веде принагідну пропаганду.

– У нас, панімаєш, ніхто руками не жне. Все роблять машини. Називаються комбайни.

– А що це за штука оті комбайни?

– Це така машина, панімаєш, що сама жне, сама в"яже, сама молотить, сама віє, сама меле муку й сама хліб пече.

– Як, відразу?

– Відразу. Одним кінцем жне, а другим готовий хліб викидає. Бери та їж.

– А хто ж тісто місить?

– Сама машина.

– І без води?

Комсомолець завагався.

– Да, панімаєш,.. камбайн возить воду зі собою. Потрохи поливає муку й разом місить.

– І воно без дріжджів сходить?

– Без дріжджів?.. Ну, канєшно, він і дріжджі додає. Все має, що треба.

– Шось я не второпаю. В нас треба пару годин чекати, поки тісто зійде, та ще мусить півтори години пектися, а тут ви-

ходить у вас, що не вспіла машина зжати, як уже готовий, спечений хліб викидає.

— У нас, панімаєш, вчені люди роблять такі спеціяльні дріжджі, що не вспієш вкинути в тісто, як воно вже й зійшло, і відразу в електрічну піч. А там, панімаєш, тільки пшик і хліб спечений.

Люди похитали недовірливо головами, переглянулися й... вирішили, що певно в Радянському Союзі все виходить "пшик", що так нужденно виглядають.

Один молодик, що належав до комунізуючої партії "Сельроб", питається захоплено бійця на самоті:

— У вас, товаришу, певно гарне життя в колгоспах?

Той подивився здивовано на наївного хлопця.

— Гарне життя, кажеш? Підожди трохи, то сам переконаєшся. Буде воно таке саме й у вас. Занадто гарне. Таке гарне, що все життя пам'ятатимеш.

— А скільки платять за трудодень? — не зрозумів хлопець натяку.

— Кому дулю, а кому й дві. А ти про такі речі не питай, як не хочеш до білих ведмедів, — відповів тихо й зник.

* * * * *

Втікачі з Картузької Берези, а їх було разом чотирьохволинян, як уже рани на ногах погоїлися, подякували гостинним селянам, які не тільки дали притулок, а ще й обдарували білизною та харчами, і вирушили додому.

— Беріть, не соромтесь! — казали господарі, виряджаючи втікачів у дорогу. — Вам ще далеко йти, а нам кривди від цього не буде. Щасти, Боже, в добру пору!

Втікачі розбилися на дві групи по двох і пішли різними дорогами, минаючи радянські частини, що вже почали то тут, то там появлятися на битих дорогах.

Партнером Пануса був симпатичний, високий на зріст та гарно збудований парубок з Антоновки, біля Тучина. Називався Іван Кротюк.

Обоє йшли до Тучина. Кротюк спішив додому, а Панус — до тітки, що мешкала в Тучині.

— Москалі напевно будуть переслідувати свідомих українців, а особливо тих, що на Закарпатті воювали, — міркував Панус, — Не хочу другої Берези. Краще перебуду у тітки деякий час, а там буде видно.

— А як у тітки стане тобі гаряче, то приходь в Антоновку.

У нас безпечніше. Зараз за нашим садком починається ліс. Дуже легко сховатися в разі чого...

От і Тучин. Кротюк відпровадив Пануса на місце, де й сам трохи відпочив та підсилився, бо Панусова тітка не хотіла відпустити його голодним, і подався до своєї Антоновки.

А в Тучині вже зорганізувалася міліція, та й кооператори заходилися відкрити споживчу крамницю. Большевицької адміністрації ще не було. Часом якесь зарядження давало військо, що переходило через містечко.

На північ від Тучина лежало село Шубків. Біля нього простягався великий, на кілька тисяч десятин, полігон. На полігоні, за царських часів, щороку відбувалися військові маневри.

На підставі Ризького договору, рівенський повіт, у складі якого був Шубків, відійшов до Польщі. З огляду на недостатню віддаль від радянського кордону, полігон утратив військове значення. Тому його розпарцелювали на хутори й віддали на власність жовнірам, що боролися за незалежність Польщі. Ці, так звані військові осадники, одержали від земельного банку довгороченцеві, низькоопроцентовані позички на забудування та господарювання. Маючи землю задарма та різні полегші, особливо податкові, голі осадники скоро вбралися в пір"я й зажили досить заможно.

Пройшло зо два тижні від приходу москалів на Волинь, як трапилася подія, що сколихнула майже половиною Рівенщини. Тло, на якому вона зродилася, та причини вже відомі, а саме: ополячування українців дорогою перехрищування на католицизм та нехтування в школах української мови. Хто твердо тримався свого, тому польська адміністрація дошкуляла грошовими карами за всяку дрібницю, часто безпідставно. Про цю несумлінність адміністрації нехай скаже такий випадок.

Не маючи змоги та правної підстави відібрати від православних мурована церкву в містечку Гощі, щоб переробити її на католицьку, поляки вирішили побудувати свій костел. Вибрали гарне місце на горбку при битій дорозі, що провадила з Гощі до сошi Рівне-Корець, у недалекій відстані від нової гміни, яку саме почали будувати, і приступили до будови костелу. Війт Лашевський, поляк, згодив кількох селян-українців із сусіднього села Терентіїва викопати, за заплату, рови під фундаменти. По закінченні роботи приходять селяни до гміни по гроші.

– Ну що, скінчили? – питає війт.

– Так, прошу пана війта.

– Дякую. Можете йти додому.

– А гроші?

– Які гроші?

– То ж ми умовилися, що ви нам заплатите за працю.

– За Боже діло? І вам не соромно допоминатися про заплату?.. По-перше, костел грошей не має, а по-друге, щоб вас вдовольнити, я зроблю так: як костел буде побудований, я попрошу ксєндза, щоб відпустив вам усі гріхи, добре? Га-га-га! Довідзеня! /До побачення/...

Якось раненько прийшов Кротюк до Пануса. А ранок був чудовий, без вітру й без хмар. На клунях горобці цвіріньками. І сонечко світило лагідно. Вийшли обидва на вулицю, щоб перейтися трохи та думками обмінятися. Вже доходили до вигону, як почули галас. Оглядаються, а тут десь із півночі йдуть поспішно, дехто й підбігом, випереджуючи повільніших, селяни. Розмахують руками, кричать...

– Що сталося? – питає їх Кротюк.

– Ріжуть!

– Хто ріже?

– Осадники.

– Кого ж вони ріжуть? – питає Панус і собі.

– Нас.

– Вас?

– Мене ні, тільки наших.

Підбігає інший.

– Ви бачили, як ріжуть? – знов питає Панус.

– Шоб бачив, то вже й не жив би. Люди бачили.

– А живуть же ті, що бачили?

– Ти що? Може поляк, що так за ними тягнеш? – наставив вилки на Пануса.

– Залишіть! – вступився Кротюк. – Ми самі щойно з Березі Картузькоі втікли від них.

– То чому не вірить?

– Ходи вже! – потягнув сусід, що біг разом. – Як його заріжуть, тоді й сам повірить.

– Далеко осадники? – питає Кротюк.

– В Антоновці.

– Що ви кажете?

– Те, що чуєш... – відповів і побіг далі.

– Іване! То ж там мої... Треба бігти додому.

– Та як? З голими руками?

– Я й не подумав... Може в твоєї тітки знайдеться сокира?

– Напевно є. Ходім, візьмемо.

Завернулись і хотіли бігти додому. Це якраз напроти втікачів. Тільки рушили, як їх затримали.

– Куди? Заріжуть!

– Ходім поза клунями.– шепче Панус.

Але йти поза клунями не те, що вулицею: паркани, тини, рови, частоколи, бур"яни... Поки прибігли, нікого вже не застали. Навіть коней не було. В повітці знайшли дві сокири та кілька доліт.

– Ця буде добра! – вхопив Кротюк більшу сокиру.

– А я візьму меншу. І долото на придачу. Візьми й ти! В Карпатах кожний з різаком.

Вибігли на вулицю. Люди ще бігли. Кротюк побачив одного з Антоновки.

– Степане, чекай!

– Це ти, Іване? Втікай мерщій, бо й тебе заріжуть.

– А де мої?

– Я не бачив. Може десь біжать. Ти вже сам шукай.

– Як уже наша Антонівка рушила, то мені нема чого туди вертатися. Треба своїх шукати між втікачами. Біжім разом з ними!

– Та як бігти пішки? Хоч би з одного коня! – бідкався Панус. – А може краще до клуні сховатись, а там через щілинку слідкувати?

– За ким?

– За осадниками.

– Чи ти з глузду з"їхав? У клуні знайдуть! А не знайдуть, то живим спалять. Треба пішки втікати та своїх триматися. Громада – це сила.

– Ех! Зараз це не сила, а отара. Хіба випередити їх та змусити до самооборони? Бо куди ж утікати?

Кротюк здивовано подивився на Пануса.

– Хіба ти не бачиш, куди всі біжать? На полудневий схід. Цілком природно, бо й так більшовики займають усю Волинь. Цікаво, що робить ваша тучинська міліція? Невже вона не реагує на паніку?

– Напевно зареагувала втечею разом зо всіма. – усміхнувся Панус.–Що ж, утікаймо!

І вони побігли доганяти своїх.

Уже за Тучином наздогнала їх фурманка. Недарма кажуть: як не всилі комаха – підсобе Домаха.

– Іване! Чекай, підвезу!

Це був Пилип Кротюк – дядько Івана. З ним була жінка Одарка та дві донечки: Настя – сімнадцять років і Євгинка-чотирнадцять.

– А це хто з тобою?

– Іван Панасюк. Товариш недолі. Разом у Березі сиділи.

– Сідайте обидва та хутко!

З хаотичного оповідання Пилипа, з частими поясненнями Одарки, виходило, що справа нападу поляків виглядала так:

Хтось побачив на узліссі біля Шубкова великий відділ озброєних польських уланів, які дали знати про себе шубківським осадникам. Тоді озброєні осадники посідали на коней та вирушили до лісу, де з"єдналися з уланами. Першим ділом вони вирізали кілька українських родин, що мали свої господарства під лісом. Потім напали на село Сінне. Всіх мужчин вирізали, жінок спочатку мучили, а потім теж повбивали, а дітям порозбивали голови об дерева. До них прилучилися ще місцеві поляки й разом почали нападати на інші села за чергою.

– Уже були недалеко від Антоновки, але нам пощастило втекти, бо ті, що їхали за нами пізніше, казали, що мабуть пів Антоновки вирізали. Це тих, що залишилися.

– А наших ви не бачили?

– Вони виїхали раніш від нас.

– А Сянька прив"язали за ноги до конячого хвоста й так волочили по полях, поки не замучили. – несподівано закінчила Ювгинка.

– Шо ти плетеш? Якого Сянька? – крикнула Одарка.

– А хлопця нашого сусіди.

– Тож він поїхав з батьком попереду нас.

– Поїхав?.. А я думала...

– Чому ти так думала?

– Бо Сянько сповідав мені, як робили поляки ще за панщини, то я думала, що й йому те саме зробили...

Полохлива людина втікає кудинебудь, аби далі, так і тут: як наші герої наблизилися до Гощанських сіл, то передні загони опинилися рівночасно і в Чудниці, і в Красносіллі, і в Віткові, і, навіть, у Блудові. Розтягнулися на п"ятнадцять кілометрів!

Перебігли через села, збудоражили всіх, наелектризували криком та розповідями про осадників та уланів і разом зо свіжими втікачами наблизилися до соші Рівне-Корець. А на соші в ту пору переходив відділ червоноармійців у напрямі до Рівного.

Небуденне явище налякало москалів. Упала команда й всі залягли в рові, навівши на селян скоростріли.

– Рятуйте, поляки ріжуть нас! – долетіло до москалів.

– Што случилось? – підвівся командир до засапаних селян, а в самого голос дріжить з переляку.

– У Тучинському лісі сила-силенна поляків з осадниками

Нападають на села й вирізують українців.

– А ви не бойтєсь! Ми їм сейчас пакажем, ґдє раки зімуют. Как куропаток перестріляєм.

Подивилися селяни на молоденького командира й захитали головами.

– Скільки ж вас тут є? За десять хвилин усіх вас порі-жуть.

– Краще, товаришу, втікайте разом з нами, поки не пізно. Вони вже під Красносіллям! – порадив інший, показуючи на поблизьке село на півночі.

– Усього два кілометра! – докинув третій.

Поки розмова йшла з москалями, частина людей зупинилася. Старша жінка,в светрику з продертими ліктями, без черевиків, лише в панчохах, у квітчастій хустині, що зсунулася з голови на потилицю, тоді як одна коса розсипалася по плечах, виступила напроти людей, взялася під боки й заголосила:

– Ой, рятуйте, люди добрі! Шо ж то воно буде? – сплеснула театрально руками,– То ж уся моя картопля в полі!

– Душу рятуй, а не картоплю! – кинув хтось, пробігаючи повз неї.

Не зустріла співчуття й побігла доганяти своїх.

Інша жінка тримала в правій руці макогін, а в лівій – кошик яєць. На яйцях лежала зв"язана курка. Якраз біля неї зупинилися Кротюки. Не стримався Панус – почуття гумору ніколи не покидало його.

– Шо це ви, тітко, думаєте курчат виводити восени?

– Хай но тільки зачепить котрий поляк, то присійбо розвалю голову цим макогоном на чотири кавалки! – відповіла гнівно.

– Ще макогін, я розумію. Але що буде з яйцями?

– На твоїй дурній голові поб"ю! Тут все горить, а він з жартами лізе. Може й ти хочеш дістати? – замахнулася макогоном.

– Іванус, як ти думаєш? – перебив їм "політичну" полеміку Кротюк.– Може предложимо москалям зробити спільний протинаступ?

– Москалям? Вони ж самі перелякалися. Бач, як утікають назад до Корця?

– Це ж і вояки! – кинув їм Пилип у слід і вдарив по конях.

А червоноармійці дійсно втікали назад. Ще ще піддало й втікачам вогню.

– Тут уже нічого не зробимо. Хіба може в Гощі? – погодився Кротюк.

А люди минули Гощу та інші села, де скрізь до них приєднувалися свіжі втікачі, і добігли до бувшого польського кордону. Там їх зупинили радянські прикордонники. Розпитали, в чім справа, і з огляду на вечірню пору примістили всіх на ніч у ближчому колгоспі.

Щойно в ту ніч, завдяки припадкові, кревні та знайомі, розділені кордоном майже двадцять років тому, перший раз мали нагоду побачитись та поділитись своїми радостями й турботами, а також і довідатись про дійсне життя по обох боках кордону.

Селяни з Польщі не крились і голосно оповідали про своє заможне життя. Радянські колгоспники жадібно ловили кожне слово несподіваних гостей, в душі згадуючи про своє колишнє життя за царських часів, теж досить заможне, проте про теперішнє життя оповідали пошепки та оглядаючись, чи хто не підслухує.

– Гарний одяг маєте. Це святочний? – питались колгоспники.

– Ні, буденний. Ми тільки в неділі або свята вбираємось у все нове.

– А тяжко купити нове?

– Ні. Аби гроші. Крамниці аж тріщать від товарів. Купці за поли хапають, щоб у них купувати.

– А ми майже нічого не маємо на зміну. От так і ходимо щодня, як бачите. Купити нема де. Крамниць приватних немає, а кооперативи порожні. Одної горілки не бракує, та грошей чорт-ма! Все обіцяють, що скоро настане щасливе життя. Цими обіцянками годують нас уже двадцять років, а попробуйте щось сказати, то не менше, як п'ять років дістанете.

На дворі стояла тепла осінь. Утікачів трохи нагодували пісним і поклали спати на соломі, що була простелена біля колгоспних будинків. Тут же стояли коні та вози втікачів. Декого забрали до своїх хат кревні чи свояки.

Кротюк з Панусом лягли біля свого воза. Панусові припало місце напроти Насті. Голова до голови.

– Скажіть, Настю, ви дуже налякалися тих поляків?

– Тільки трішки. Я навіть хотіла залишитися вдома, та мама не пустили.

– О, то ви слухняна дівчина. Але вийшло на краще, бо маєте нагоду побачити Радянський Союз зблизька. Як вам тут подобається?

Все дуже бідненьке й старе. Та й люди мовчазні. Краще про це вдома поговоримо.

– Ви мудрі, Настю.

– Хм...

Пізніше оповідали, що червоноармійці, які втікли тоді з Гощі до Корця, повідомили штаб про паніку й в короткому часі вилетіли літаки в напрямку Полісся, а панцерні частини вирушили до Тучина назустріч здогадним різунам.

Над раном усе втихомирилося. Большевики повідомили втікачів, що все перевірили й жадних польських осадників чи уланів не знайшли. Так само ніхто нікого не різав і всі села стоять ненарушені.

Заспокоєні селяни подякували за гостинність і вернулися додому. Панус знов їхав із Кротюками, бо своєї тітки в натовпі не бачив. Сидів тепер поруч Насті. Деякий час їхали мовчки. Шойно, як минули кордон, Панус заговорив першим.

– Настю, що це було, на вашу думку?

– Паніка.

– Ні. Щось більше, бо під час паніки люди бачать причину, а тут її ніхто не бачив. Це була загальна психоза. Пригадую, як пару років тому назад польські газети списували подібний приклад загальної психози, що трапилася в Америці, коли всі радієві станції Бі-Бі-Сі почали на жарти передавати репортажі з ніби то правдивого нападу на Америку марсіян. Тоді також учинилася паніка, подібна до нашої, хоч і багато більша розміром, бо схопила всю Америку. Потім те саме радіо ледве заспокоїло населення, доводячи, що це був жарт.

Легка усмішка заграла на обличчі Насті, а теплий погляд на Пануса був нагородою за пояснення...

10. Московська господарка на Волині.

Господарювання большевиків на новозайнятих теренах почалося від нищення "ворогів народу", тобто ворогів комуністичної партії. Переловили польських офіцерів, підофіцерів, поліцію та військових осадників і вивезли всіх на схід

По якомусь часі вивезли ще й родини репресованих до Казахстану на тяжку працю на цілинних землях. Арешти та вивози, як правило, відбувалися вночі.

Змінилось і загальне обличчя Волині. Населення, мов по наказу, скинуло з себе нове убрання та краватки. Тільки в день "визволення", тобто сімнадцятого вересня 1939 року, визволителі бачили, як наші люди вбиралися, бо тоді якраз була неділя. Тепер кожний з себе виглядом удавав бідняка.

Радянське військо теж виглядало нужденно, і з одягу, і з обличчя. Слідне було недоживлення. Москалі оголосили, що вартість польського злотого рівняється російському рублеві. Військо, маючи повні кишені безвартісних рублів, як сарана накинулося на крамниці й скуповувало все, що попадало під руку, та висилало додому. І двох тижнів не пройшло, як усі крамниці світили пусткою. Тепер навіть і прихильники комуністичної системи переконалися, що в Радянському Союзі нема ні взуття, ні одягу, ні харчів, ні взагалі товарів широкого вжитку.

Частину товарів деякі запопадливі купці вспіли заховати для себе. Решту, що не закупило військо, зареквірувала тимчасова місцева влада, що складалася з комуністів, приналежних до КПЗУ (компартія західної України). Пограбований крам, особливо мануфактура, був розділений між ними потайки від населення.

У місті відчувався брак щоденних речей, втім і харчів, бо ніхто запасів не мав, і безконечні черги, що не покидають Радянський Союз від початку большевицької влади, появилися тепер на Волині та Поліссі.

Усі притихли, наче б чекали на щось. Одні тільки кооператори не спали. Бажаючи якось наладнати економіку Волині, вони в містах та містечках з бувших польських кооператив утворили українські, хоч і там краму було обмаль. Повітовий банк був закритий до часу прибуття з Росії цивільної влади й тому попросили Ходака запровадити бухгальтерію в новоутвореній кооперативі в осередку місце-

вої ґміни, де він і залишився, як головний бухгальтер, чи главбух, за радянською термінологією

Незабаром прибула до міста група партійців і відкрила цілий ряд державних установ. Польські назви змінили й повіти стали називатись областями, а ґміни – районами. Кооператива, де працював Ходак, дістала назву Райспоживспілка, але тільки на папері, бо стали вживати скрізь російських назв, і тому називалася Райпотребсоюз.

Тон у всьому задавав районний партійний комітет, у скороченні – Райпартком, якого головою був партсекретар, що мав двох заступників і був, як правило, москалем. До Райпарткому належали всі місцеві партійці.

Крім цивільних установ були там і військові частини т.зв. НКВД.

До часу відкриття спеціяльної установи Заґотскот, що постачала худобу та свиней, цю ділянку доручили Райпотребсоюзові, при якому відкрили відділ Заґотскот на самостійному балянсі.

Предсідник Райпотребсоюза більшу частину дня витрачав на виїзди до сіл, де виконував доручену партійну роботу, тому керівництво кооперативою спочивало в руках Ходака.

Одного разу прийшов до Райпотребсоюза старшина НКВД з нарядом на м"ясо, виставленим на ім"я Райзаґотскота. Ходак наказав видати частину м"яса, необхідну на пару днів, бо так вимагав старшина. Через два дні знов прийшов той старшина й Ходак доручив видати другу частину м"яса. Якось так траплялося, що предсідника в бюрі не було й кожний раз справу з м"ясом мусів полагоджувати Ходак.

Одного разу предсідник вернувся з району трохи раніш.

– Як ідуть справи? – питає Ходака.

– Був, між іншим, старшина НКВД з нарядом на м"ясо, – каже Ходак, – але він бере його частинами.

– А де той наряд? Покажи-но мені.

Ходак показав.

– Та це не до нас! Тут ясно стоїть: Заґотскот.

– А хто ж заготовляє м"ясо? Тільки ми!

– Так то воно так, але трохи й не так, бо цим повинен видати Заґотскот – спеціяльно призначена для цього окрема установа. Вона ще не відкрита, але буде. Певно, що військо чекати не буде й тому ти добре зробив, що видав...

Видно предсідник говорив потім у цій справі з вищою владою, бо на другий день з Области подзвонили до Ходака.

– Товаришу главбух! На якій підставі ви видали м"ясо з наряду НКВД, що для нього видав Заґотскот? Чи ви знаєте, що

таке поступування може вас коштувати? Три роки в"язниці!

– Я не знав! – відповідає Ходак. – Більше видавати не буду.

– На цей раз ми прощаємо, але на другий раз вам в"язниці не минути. Так і запам"ятайте!

Не встиг Ходак кінчити розмови, як знов прийшов старшина НКВД.

– Товаришу главбух! Прошу видати решту м"яса на мій наряд.

– Вибачте, але більше м"яса я видати не можу, бо мені тільки що заборонили з Области. Цей наряд не до нас, а до Заготскота.

– Це мене нічого не обходить. Я мушу м"ясо одержати. І то зараз. Якщо ви не видасте, то знаєте, що вам загрожує? За зрив постачання для Рабоче-Крестьянской Красной Армії – ш-і-с-т-ь р-о-к-і-в!

І Ходакові аж ніт виступив на чолі!

– Видати м'ясо – три роки, не видати – шість!.. Краще три, ніж шість! – подумав.

– Як уже так стоїть справа, то я видам.

– Це краще для вас! – каже старшина. – Взагалі я не раджу вам сперечатися з НКВД, бо напевно програєте.

Ходак оповів цей випадок предсідникові.

– То ти вибрав собі три роки? Мудро зробив. Але ти не бійся. Ми це діло поломаємо.

На другий день предсідник дістав новий наряд на адресу Райпотребсоюза, який перекривав видане м"ясо для НКВД.

– З неділі переведемо вибори управ у всіх наших Селпо, – якось повідомив Ходака предсідник, – і ці вибори ти сам переведеш. Тобі допоможе партприкріплений. Він буде на час на всіх зборах. Ти дістанеш графік і по ньому будеш переводити вибори. Понятно?

У суботу біля полудня Ходак дістав графік, де було зазначено, коли, в якому селі і в якій годині мають відбутися вибори.

– Так і валяй по графіку, а партприкріплений вже буде чекати на тебе на місці.

У понеділок рано Ходак сів на прислану підводу й виїхав у перше село, зазначене в графіку. Вибори мали відбутись о першій годині. Приїхав раніш на 15 хвилин. Усе село чекало, а партійця не було. От і перша година.

– Пора починати! – почулися голоси.

– Почекаємо трохи, нехай він приїде, – радив Ходак.

Чекали цілу годину.

– Відкривайте збори, а то люди розійдуться! – порадив Голова Сільради.

Ходак відкрив. Посипалися прізвища кандидатів. Приступили до голосування. Вибори відбувалися так, як це було в звичаї за польських часів. Вибрали, кого хотіли, і нова управа порадила Ходакові перевести вибори в сусідньому селі, де теж зібралося трохи людей.

– Ми зараз вишлемо туди посланців, то заки ви приїдете, – всі люди зберуться.

Через годину, після написання протоколу та перекуски Ходак уже їхав до сусіднього села. Людей повно. Поки перевели, збори, настала ніч. Партійця там теж не було. Ходак вернувся на ніч до першого села.

На другий день, у вівторок, Ходак перевів вибори разом у двох селах, що межували через річку, а по полудні – ще в одному селі. В той спосіб вибори були переведені скрізь на протязі кількох днів. Графік був скорочений на дві третини. Ходав вернувся додому й почав свою щоденну роботу в бюрі.

Предсідник вернувся щойно в суботу..

– А ти що тут робиш? – здивувався предсідник, бачачи Ходака за письмовим столом. – А як вибори?

– Закінчені. Всі протоколи ось тут.

– Якто закінчені? А графік?

– Причім тут графік? Збори переведені за всіма правилами. Як була нагода, то чому було дотримуватися того графіка? Хіба то не все одно?

– По-стахановському, значить? А що на це партприкріплений? Невже погодився на скорочення графіка?

– Та я його й в вічі не бачив.

– Ніде? Ні в одному селі?

– Ні в одному.

– Ше дуже дивно... Ну, нічого. Давай сюди протоколи. Занесу їх до Райпарткому.

У понеділок рано покликали Ходака до телефону.

– Тут говорить партприкріплений по кооперативних виборах Сємьонов. Товарищ главбух! Шо ви наробили? Чому переводили вибори без мене?

– Бо вас не було. Чекали на вас цілу годину. Вже люди хотіли розходитись.

– Ше в першому селі. Я про це не говорю. Але врешті сіл? Чому ви не дотримувалися графіка? Хто вам дозволив скорочувати? Ви знаєте, кого ви там повибирали? Різних куркулів, попівських синків, жінок польських підофіцерів та різних во–

рогів народу! Ви знаєте де Макар телят не пасе? Там і ви будете за таке діло!

Голос урвався й почувся тріск від покладеної трубки.

– Ти сам ворог народу, коли не даєш людям свобідних виборів! – подумав Ходак.– Хіба я маю наказувати, кого мають вибрати? Тоді це не будуть вибори, а звичайне призначення... Пощо ж тоді ломати комедію з виборами?

Не міг сказати цього на голос, бо напевно потрапив би до Макара з телятами...

Ходака не покарали тільки тому, що був "западнік". Ще не знав жахливої системи. Натомість партприкріплений Семенов отримав гірку догану за те, що не приїхав на час до першого села по графіку. Вибори скрізь скасували, за вийнятком першого села, і перевели нові, але вже без Ходака.

Щоб показати, що в Росії нічого не бракує, большевики відняли крам від свого обдертого населення та перекинули на новозайняті терени. Але що то за крам був!

Візьмім одяг: один рукав довший та ширший від другого, комір набік, поли не рівні, одна кишеня вища, друга - нижча. Одягнеш - карикатура.

"Стахановська робота"! – жартували самі прислані відповідальні робітники - партійці. Але й тут творилося чудо: майже ввесь крам закуповували партійці та відсилали для своїх родин.

Чутки про "Радянський рай" виявилися мильною банькою. Стали аналізувати різні "байки" про "радянські чуда". Перестали вірити. Навіть і тоді, як большевики дійсно казали правду. Одної горілки було повно скрізь. Мабуть, щоб спсювати населення, а при тій нагоді й дещо підслухати, що сп"яна говорять.

Тепер почали тиснути селян. Робили вирафінованості: накладали податки. Як тільки селянин сплатив, присилали новий подвійний. Як і цей сплатив, діставав знов ще збільшений. Грошей на сплату не було, то продавали державі худобу, свиней, птицю, зерно, полотна тощо. Вкінці залишався один вихід до вибору: або вписатися до колгоспу, або... їхати на схід! Там чекали цілинні землі в Казахстані, сибірські тайги або канали. І там у таборах, з печаткою ворога народу відбували "кару" за неплачення податків чи інші видумані провини: хто п"ять років, хто десять, а хто й доживотну.

Так помалу, систематично проходила колективізація села...

* * * * *

Панус занадився до Антоновки – Настя сподобалася. Звичайно приходив надвечір. Кротюків садок сполучувався з лісом. Ішли вдвох у садок, а там через перелаз до лісу, де ріс великий кущ ліщини. Тут під кущем пересиджували до години одинадцятої. Тоді вертався вночі назад до Тучина.

Часом приходив у день. Тоді йшов з Настею в поле копати картоплі.

Про що молоді говорили – ніхто не чув. Часто більше мовчали, побравшись за руки та притулившись до себе, і дивились на місяць та зорі.

Лише один раз мрійниця Ювгинка, яка любила побути вечором у садку насамоті, випадково побачила, як Панус допомагав Насті зійти з перелазу і при тім обняв її та поцілував. Цю подію Ювгинка заховала в таємниці.

В Антоновці був один ледар Терешко, п"яничка й розбишака, що закохався в Насті. При кожній нагоді він зачіпав її словами, але завжди діставав відсіч. Часом бачив, як Панус заходив або до Івана, або до Пилипа, але ще не знав про його залицяння до Насті, бо в поле не ходив, а вечором перебував у товаристві подібних до себе на таємних комуністичних нарадах, керованих бувшим польським в"язнем, приналежним до КПЗУ, та двома місцевими жидами.

Одного дня випала негода. Панус не пішов до Антоновки. Надвечір його викликали до сільради під претекстом зголошення свого перебування у тітки. В сільраді чекав на нього енкаведист.

– Товарищ Панасюк? Дуже приємно запізнатися з вами. Відпочиваєте у тітки? А за нашими законами треба прописатись, що ви там мешкаєте, бо інакше мусите вернутись додому. Ви сюди надовго?

– Ні. Побуду ще з пару тижнів. Відпочину.

– Ви, здається, були репресовані? В Картузькій Березі сиділи? Нам відомо, як поляки знущалися над безборонним населенням. Зайдете до нас, то я дам вам прописку на перебування в Тучині. Добре?

– Коли маю зайти?

– Та хоч би й зараз. Пощо гаяти час? Ходім!

Згодився, бо й що мав робити?

А там чемно попросили сісти. Навіть закурити предложили. Не курив.

– За що вас посадили до Картузької Берези?

– За те, що я – українець.

– Всіх українців не посадили. Певно була інша причина?

– Не знаю.

– Не знаєте? То я вам скажу: за те, що ви билися в обороні Закарпатської України.

"Вже все пронюхали", – подумав Панус.

– Це робить для вас честь, товаришу Панасюк. Там були й наші хлопці. Ми так само боремося за звільнення працюючого робітництва, а особливо наших братів українців. Тепер, як це минулося, вам залишається тільки допомагати нам у нашій роботі. Отже пропоную вам тісну співпрацю з нами. Матеріально ви будете забезпечені. Великої праці ми не вимагаємо. От тільки часом треба подати нам коротеньку характеристику особи, яку ви знаєте. Це все. Не думайте, що хочемо зробити з вас сексота. Чули таке слово?

– Та щось чув.

– Нам треба тільки маленької допомоги для добра всіх працюючих, для добра Радянської України. Щоб це оформити, очевидно для порядку, то ви підпишете коротеньку заяву. Згода?

– Це таке несподіване для мене, що я мушу подумати.

– Добре, подумайте. А завтра в цій самій порі скажете нам. Можете йти.

– А як з пропискою?

– Ага, прописка... Це ми завтра зробимо, бо зараз нема того урядовця, що ці справи полагоджує, а я сам цього зробити не можу, бо його стіл замкнений. Я йому скажу, то він на завтра приготовить. Вечором дістанете. Не турбуйтесь. Отже до завтра!

– Оце так ускочив! – подумав Панус, залишаючи станицю НКВД. – Давати коротеньку характеристику... Бути зрадником... Треба втікати до Антоновки!

Панус ще переночував у тітки, а раненько зібрався в дорогу.

– Це ж ти куди? – занепокоїлася тітка.– Додому збираєшся?

– Мушу втікати. Земля пече під ногами.

– А це ж чого?

– Вчора викликали мене до НКВД й казали знов прийти сьогодні вечором.

– Що ж вони хочуть від тебе?

– Казали, що я не прописаний на Тучин. Але тут щось інше. Краще не питайтесь. Така погана справа, що залишається тільки один вихід – утікати!

– Ти ж не вкрав і не вбив...

– Ні, тіточко, я чистий, тільки вони мають інші закони. Пізніше ви самі побачите, що то за закони.

– Куди ж ти хочеш утікати?

– Ше й сам не знаю. А якби й знав, то не сказав би, щоб ваше сумління було спокійне. Шоб не потребували брехати, як вони будуть питатись за мене. Скажіть, що поїхав додому, бо не був прописаний в Тучині. Якщо колись будете в Рівному, то перекажіть нашим, що чули від мене.

– Нехай тебе Господь береже! Як побачиш маму, то передай уклін від мене. Та й татові не забудь передати. Слухай, а може вовк не такий страшний, як тобі здається? Сиди в мене, скільки хочеш. Я тебе не жену.

– Ні, тіточко, залишитись не можна. Заберуть і десь у Сибіру згноять. Прощавайте!

Поцілувались. Перехристила на дорогу.

– Нічого не забув? Харчів буде досить?

– Усе, тіточко, маю. Дякую за все. Не турбуйтеся за мене.

Відпровадила на вулицю. Постояла, поки не зник на закруті, зітхнула тяжко й вернулась у хату.

– Гарний хлопчина! Чи доведеться побачити тебе колись?

І гірка сльоза покотилася по зморщеній щоці...

Панус відійшов, постояв хвилинку за закрутом, щось подумав і вернувся на подвір"я. Тітки вже не було. Перейшов через подвір"я у садок, а там через паркан і вийшов на поле. А вже полями – до Антоновки.

Івана Кротюка вже не застав – пішов у поле. Він тоді до Пилипа. Настя з мамою були вдома й порались у городі. Пилип з Ювгинкою поїхав до Тучина.

– Настю! Побудь в городі без мене, бо я мушу зварити ще картоплі для свиней. Все картоплиння позбирай на купу. Потім, як підсохне, тато спалить.

Одарка давно завважила залицяння Пануса до Насті, тому й поспішила відійти, бо може якраз?.. Зять був би добрий...

– Чого ти такий зажурений? – спитала Настя, як мати відійшла.

– Погана справа, Настуню. Большевики зацікавилися мною. Вже знають, що я воював на Закарпатті.

– Хіба вони переслідують за це? Ти з ними не бився.

– Закарпаття – тільки претекст. Скажу тобі по правді, що вони хочуть зробити з мене сексота.

– Шо це таке?

– Бути шпіоном. Доносити на всіх.

– О, Господи!.. Ні, ти на це не підеш!

– Тому й мушу втікати. Найтяжче мені те, що мушу з тобою розлучитись. На довший час... як не назавше...

Настя здригнулася. Повіки затрусились. От-от заплаче.

– Не кажи так! – крикнула.– Не муч мене... Я сама піду з тобою.

– Невже пішла б? – ухопив її за плечі. – Моя люба!.. А батьки?.. А Ювгинка?

Надійшов Терешко. І де він узявся тут? І головне, бачив як Панус тримав Настю майже в обіймах. Від заздрости аж обличчя перекосилося.

– Добридень, Настю! Розважаєшся в чужих обіймах?

Похолола, проте не розгубилася.

– А тобі що до мене? Йди своєю дорогою.

– Я піду... О, я піду!..

Злісний погляд на Пануса, з жалем – на Настю й... відійшов.

– Буде біда! – зітхнула Настя.

– Пусте. Ходім у ліс. Порадимось...

Три дні пролетіли для Пануса та Насті, як гарний, незабутній сон. Не так у раді, як у розраді. Часом Настя згадає Терешка й засмутиться. Панус наче відгадував її думки й палким поцілунком розганяв докучливі хмари.

Четвертого дня вони знов були на городі. І Ювгинка з ними. Копали буряки. Оглянулася Настя, а в брамі Терешко з цигаркою в зубах. Посміхується.

– Добридень, Настю! Бурачки копаєш? Хі-хі-хі!

Повернувся й пішов. А через дві хвилини в двір зайшло двох чекістів.

– Громадянин Панасюк! Поїдете з нами до Тучина. Пішли!

Панус хутко поцілував Настю. Потім Ювгинку.

– Прощавайте! Може не побачимось більше...

– Пішли, пішли! Не можемо часу гаяти.

Ще за воротьми оглянувся й зник з очей. Підганяли, як на пожар. Захарчала машина, знялася пилюка й струна кохання з зойком обірвалася...

Зупинилися перед будинком, де урядувало НКВД. Впізнав, бо четвертого дня заходив сюди за "прописко". Нічого не говорили, не питались, а просто впхнули в камеру й замкнули.

Панус був змучений й внедовзі задрімав на нарах. А надвечір дзенькнув замок і двері відкрилися.

– Вихаді с вєщамі!

Панус не мав із собою нічого. Забрали, як стояв. Навіть крішки хліба...

Вийшов.

– Сюда за мною!

Вийшли на вулицю. На дворі темно, хоч у морду дай! Чути машину. Харчить десь близько.

– Садісь!

Поїхали. Мотор нервує. З перебоями. Машина стара. Від'їхали з п"ятнадцять кілометрів, як щось хруснуло. Машина нахилилася передком управо так різко, що малощо не вирвало водієві керму з рук, і зачиркало по землі. Водій встиг ще начавити гальми й машина раптово зупинилась. Пануса струснуло й він ударився грудьми в переднє сідження, а чекіст влучив головою в переднє скло. Шось розбив собі, бо сказав "кров" і з місця закляв у Бога та матір. Дістав з кишені хустинку, витер обличчя й нею ж обв"язав рану.

– Альоша, что случілось?

– Мабуть переднє колесо спустило повітря. Зараз перевірю, – відповів водій. Він увесь час говорив по-українському, тоді як чекіст тільки по-московському.

Водій зліз і помацав те місце, де було переднє праве колесо.

– Погано. Вісь зломалась. А колесо чорти взяли. Десь поділося.

– Слєзай! – крикнув чекіст до Пануса.– Пайдьом калєсо іскать. Ти, Альоша, іді впєрьод, за табою Панасюк, а я буду сзаді. Да харашо смотрітє!

Панус зробив кілька кроків убік і зсунувся в рів.

– А ти куда палєз?

– Може воно в рові лежить.

– Да, да. Ето вєрно. Только харашо іщі. Шаґ за шаґом.

Панус зробив кілька кроків і тихенько виліз на другий бік рова та все вбік і вбік, а потім трохи скорше й тоді давай бігти якмога тихо. Чекісти так буди зайняті шуканням, що не завважили зникнення Пануса.

– Альоша! Ґдє ти?

– Я тут! – відізвався трохи здаля.

– Каково чорта палєз так дальоко? Нада бліже іскать. А ґдє твой фанарик?

– У машині. Нема батарейки. А твій де?

– Дома забил... А, чорт! – скрикнув і впав.

– Праклятоє калєсо! Впал через нево. Ано здєсь лежит.

Заві Панасюка! Занесьом.

– Панасюк! Ходи сюди. Ми вже знайшли. Занесемо до машини.

Тиша.

– Панасюк! – закричав чекіст. – Ступай сюда! Ми уже нашлі. Слишіш? Панасюк! Сейчас возвращайся, а то застрелю, как сабаку!

Відкрив кобуру й витягнув нагана. Вдалечині гавкнула собака.

– Це що, мабуть утік?

– Удрал, с-сукін син, трам тарарам єво мать!.. Ну, нічево. Дальоко нє уйдьот. Всьо равно паймаєм!..

А Панус уже був на узліссі. Ще чув розмову чекістів та їх кликання. Усміхнувся на лайку й з насолодою показав їм дві дулі.

Шукай тепер вітру в полі!..

11. До Холма.

Панус постояв трохи, заховавшись за сосну та наслуховуючи, чи не женуться за ним, і вже хотів іти, як побачив, що від Рівного наближається друга машина.

- Затримається чи розминеться?

Перша машина, що нею їхав Панус, подала сигнали передніми світлами. Друга під"їхала й зупинилася. Тоді один з чекістів підійшов до другої, бо переходив перед світлами. Прощо говорили – Панус не дочув. Потім перша машина погасла. Ще трохи й друга розвернулася, постояла хвилинку й поїхала убік Рівного. Мабуть обох забрала. Була охота Панусові вернутись та ще більше пошкодити машину. Не наважився – завелик ий риск! Ану ж один залишився при ній?!

Махнув рукою й пішов понад лісом на північний захід, щоб оминути Рівне. Ніч стояла зоряна, без вітру. Ще не холодна Глянув на небо, знайшов Великий Віз, а в нім - Полярну Зорю й устійнив свій напрямок.

Ішов усю ніч. Над ранком проминув Клевань. Пройшов ще трохи й рішив десь переспати, бо до Олики ще було далеко. Такий був змучений, що ледве переступав. Та й голод дошкулював.

– Що вже буде, а я ще трохи пройду. Як не трапиться нагода, то зверну до лісу. У кущах пересплю.

Пішов далі. От начеб гайок перед ним. Він ближче. Ні, то не гайок, а щось на садок скидається. Та й клуня видніє збоку.

– Клуня! От так щоб у ній переспати... Як відчинена, залізу тихенько та в солому. М"якенька, запашна, особливо вівсяна! Розтягнуся й засну, а там як Бог дасть... Шоб хоч з пів годинки!.. А що, як не дійду? Сили бракує... О, Господи! Дай хоч трохи... Таки дійду. Мушу!.. Пригадую, як у гімназії бігали по вісім-десять кілометрів, а тут і пів кілометра не буде. І не бігти, а йти... Ох, спати! А-а-а!.. Шось дуже позіхається. Здається, три роки життя віддав би за одну годину сну!..

– Тягни, тягни! А ще й нащадок римського патриція... Ех, щоб так Настя була тут! Разом хутко дійшли б... Ніби недале–

ко, може зо двісті кроків...

Загавкали пси. Здрігнувся.

Прокляття!

Ховатись? Утікати? Нема сили, та й за злодія приймуть. Хоч би кийок був, а то нема чим оборонитись. А йти треба — не можна стояти на місці.

З невимовним жалем проминув солому.

Хата! Селянська хата, яких багато на Волині. Ще нова, чепурненька. Вікна розмальовані, двері... Дах із поцинкованої бляхи... А всередині — хліб і постіль!.. Проте солома краще... тільки що без хліба... Коб не ті пси кляті...

На ганку старший мужчина. Статечний.

— Ану но до буди! Та замовкни вже раз!

Скорчились і запищали. Хвости під себе. Шоб не наказ — розірвали б. Їх четверо. Здорові, зубасті... Шастя, що на ланцюгах!

— Добридень! — наблизився Панус.

— Доброго здоров"я! Ви до мене?

— І до вас, і не до вас... Переходжу. Йшов цілу ніч. Ледве на ногах тримаюсь. Відпочити б денебудь... Хоч в соломі. Турбувати вас не буду. Пересплю та й піду собі.

— Куди ж ви йдете?

— Не знаю. Думаю на захід...

— Від голоти втікаєте?

Панус зам"явся.

— Та ви не бійтесь! Ви не перший отак мандруєте. Щодня переходять сюдою. І все на захід. До німців... Ви напевно голодні — по вас бачу. Зайдіть у хату — жінка нагодує. А тоді й переспитесь... Ви здалека?

— З Тучина.

— Аж з Тучина!.. Пам"ятаю, як ця сарана сунула в двадцятому році на Варшаву. Обдерті, босі... Якийсь Будьонний вів. А потім ще дужче назад втікали... Та заходьте, не бійтеся — свої люди! Може й самому прийдеться...

Увійшли до сіней, а там троє дверей: наліво - до хати, просто - до ванькира, направо - до комори. Господар відкрив двері наліво. Хата простора, наче б світлиця. Тут же за дверима - піч, а в ній спереду, під самим коміном, замість припічка - плита та духовка: мішанина стародавнього із сучасним.

У головному кутку - образи з рушниками. Там же стіл з високими лавками. Кілька гнутих віденських стільців перед столом. Дивне враження: стіл та лавки високі, а стільці — ни-

зенькі, наче б дитячі.

На одній лінії з припічком - довга, поперек хати, грубка, що ділила хату на дві кімнати. Між піччю та грубкою – прохід у ту другу. В передній кімнаті, вздовж грубки - тапчан, з кожухом посередині та подушкою вголовах. У другій - два ліжка та дві скрині.

Біля печі - літня господиня.

– Добридень! – привітався Панус.

– Доброго здоров"я! – відповіла.– Сідайте за стіл. Перекусимо трохи, бо обід ще не готовий... Панасе! Піди збуди Корнія.

– А ти дівчат збуди. Пора вставати.

– Нехай ще трохи посплять.

Опанас вийшов. Незабаром прийшов молодий, вищесереднього зросту, чорнявий, з гарною шевелюрою парубок років біля двадцяти двох. Приємним грудним баритоном привітався з Панусом і назвав себе Корнієм Фурманом.

Панус назвав себе. Між молодими зав"язалася дружня розмова. Корній оповів про свої студії в Варшавському університеті на відділі права. Працює зараз серед своїх селян, як голова Просвіти.

Панус зрадів, що знайшов приятеля та ще й колегу. З черги розповів про свої пригоди на Закарпатті, про Картузьку Березу та про останню втечу з рук чекістів.

У хаті запанувало повне довір"я. Почали нараджуватись про дальшу долю хлопців.

– Тут нема чого довго думати, –казав старий Фурман,– Корнієві теж треба втікати, бо він голова Просвіти.

– Це правда! – доводив Панус.– Займанці гладити по голові не будуть. Я з поляками не воював, а тільки з мадярами. Проте посадили мене в Картузьку Березу. А чому? Бо поляки мали нашу Галичину та наші "Креси Всходне", а тут підбоком раптом з'явилася самостійна Закарпатська Україна.

– Корнія чіпати не будуть! – міркувала Панасова жінка.– Не посадять же всіх, хто належав до Просвіти. А що він буде робити в Польщі? З голоду пухнути? Поляки не дадуть йому у праці.

– Це не доказ! – не погоджувався Корній.– Як треба, то й ціле село посадять. І писнути не дадуть. Ви ж знаєте що большевики всі свої села вздовж польської границі виселили І не питалися! А що я буду робити, як залишуся вдома? Землю нашу заберуть у колгосп і нас усіх припишуть до нього, як ба-

траків, як невільників. Я не хочу жити в злиднях. Уже двадцять років вони будують соціялізм, а всі обдерті ходять.

– Там і досі черги не перевелися. Я говорив з одним репатріянтом поляком, – оповідав Панус, – що вертався з Сибіру до Любліна. Казав, що всі, за вийнятком партійців, страшенно бідують. Ні взуття, ні одягу, ні паршивенької ниточки, щоб дірку залатати, не знайдете. Навіть по хліб черга. Щоночі когось забирають і слід по ньому гине. Там усі живуть нервами. Ви знаєте вислів Сталіна? "Смерть близького друга - тяжка втрата, смерть мільйонів людей – статистика". Чи може бути щось більш цинічного?

– А ви, мамо, не турбуйтесь за мене. Я ще молодий, здоровий, то раду собі дам. Крім того зараз там урядують не поляки, а німці, які не дуже довіряють полякам і радо беруть на працю українців. Там навіть заложені спеціяльні українські допомогові комітети. Такий комітет є й в Холмі. А звідси до Холма не так уже й далеко - пішки зайти можна. Як піду, то хоч університет закінчу. Всього два роки залишилося.

– Оце так хуртовина! – казав старий Опанас.– Не треба дивитись, чи буде що їсти, а думати, як краще зберегти своє життя. Мені все одно, бо я своє прожив, а от Корнієві треба ще довго жити... Нема що, не гаймо часу! Візьми, стара, збери якусь білизну та харчі на дорогу. Я їх обох відвезу до Устилуга до тітки Мокрени, а вона вже буде знати, як їм перейти за Буг. В Устилузі самі рибалки... А вам, пане, раджу переспатись, поки обід звариться та Корній збереться. Досипляти будете на возі... Корнію! Я думаю, що для них краще буде у ванькирі. Піди постели!

Шойно закрились двері за Панусом, як з ліжка зірвалися дівчата: Оленка - 16 років та Вірка - 13. Вони чули розмову.

– Мамо! Корній поїде до Польщі? – питалась Оленка. – І я з ним поїду.

– Що ж ти там будеш робити?

– Вчитись.

– Вчитись і тут можна. Хлопці мусять їхати, бо їм залишатись небезпечно, а ти – дівчина. Тобі нічого не станеться... От Корнія покличуть до війська й можуть у Сибір погнати. Там і пропасти легко. Краще застели ліжко та прибери в хаті, поки той панич переспить. Бачиш, як тут насмічено? Бозна що він подумає...

Мати заходилася біля харчів та білизни для хлопців, а старий Фурман пішов рихтувати підводу.

Корній довго вагався, чи брати книжки з собою, а як брати,

то які саме, бо всіх не донесеш? А зайвий тягар – перешкода в дорозі. Вкінці вирішив узяти тільки дві, яких тяжко було діостати навіть за часів Польщі.

Він мав два наплечники. Одного призначив для Пануса й почав відповідно напихати. Будовою тіла та зростом хлопці були подібні, тому й не було проблеми з одягом та взуттям, цього ж добра Корній мав досить. Отже поклав кожному по три пари білизни, по одному убранні, по одній парі черевиків, по дві краватки та по п"ять хустинок до носа. Собі - щітку до одягу, Панусові - до черевиків. Ще для спільного користання. Далі були харчі. Призначені книжки знаходились у ванькирі.

Корній гадав, що Панус спить міцно й тому зможе забрати тихенько книжки та ще щось, що може придатись у дорозі. Підійшов до дверей ванькира й став наслуховувати.

Панус спав міцно, бо чути було його хропіт. Корній начавив клямку й потягнув за двері. Скрипнули. Панус прокинувся й злякався. Йому видалося, що знов заарештований та запроторений в маленьку камеру. Відчув прискорене биття серця. А двері почали поволі відкриватися. Він підвівся.

– Ще, мабуть, на допит кличуть!

Двері розкрилися ширше й до середини увійшов Корній.

– Ви вже прокинулися? – спитав напівсидячого Пануса.

Знайомий голос привернув дійсність. Панусові стало стидно, але не зрадив свого хвилювання.

– Ще вже пора їхати? А я так міцно спав...

– Ще ні. Збираємося помалу. Я хотів дещо взяти тут. Вибачте, що збудив. Здається й тихенько відчиняв, а от прокинулися.

– І добре, що прокинувся – раніш виїдемо. Завидна заїхати, то й роздивитись краще. Дякую, що збудили.

– Якщо більше спати не будете, то ходім у хату. Зараз будемо обідати.

– Ви ж хотіли щось узяти...

– Потім візьму. Не втече. Ходім!

Корній познайомив Пануса із сестрами, і всі сіли за стіл. Віра не сиділа тихо, а ввесь час то крутилася по лавці, то мінялася тарілками з Оленкою, аж укінці почала хихикати. Оленка штовхнула її під бік.

– Мамо, Оленка б"ється!

– Тихо, діти, а то пан буде сміятися з вас.

– Ну, в мене все готове. Вже й коні запріг. Пообідаємо та й в дорогу!– увійшов Опанас у хату.– Побіжи, Оленко, принеси з комори плящину. Воно хоч і не холодно, проте підкрипити

ся не шкодить.

Оленка принесла "виборову". Мужчини випили по дві чарки, а мати тільки пригубила. По обіді Корній ще раз перевірив наплечники, додаючи дещо з того, що мав у ванькирі. Одного наплечника віддав Панусові.

– Це для вас. Тут є трохи білизни та одне убрання, бо на тата воно затісне, а я більше не потребую. Там маєте харчі також і одну мою книжку.

– Та шо ви, Корнію! Те, що на мені, ще витримає, а потім я зароблю, то нове куплю.

– Не сперечайтесь, бо пора нам їхати.

– Корній правду каже, – докинув Опанас, – бо й так пропаде. Краще ви візьміть, ніж мають забрати ті анцихристи.

– Ну що ж ... дякую! Я вже віддам Корнієві там, у Польщі...

– Прощавайте, мамо!

– Іди з Богом, сину! – поцілувала мати обох і перехрестила. – Не знаю, чи ще побачимось коли... – заплакала.

– Напевно, мамо, побачимось. Чує моє серце, що за пару років прийду додому.

– Дай, Боже!.. Дай, Боже!

Корній поцілував сестер, а Панус подав їм руку. Мати знов схлипнула, а за нею дівчата.

– Ходім скорше, бо баби вже розревлися! – підганяв їх Опанас.

До Володимира їхали добре. Часом попадалися військові, але їх не зачіпали, хіба що розпитувалися про дорогу, або село чи місто. Шойно за Володимиром виявилося більше війська. Пару разів навіть зупинили втікачів, щоб довідатись, куди вони їдуть.

– Вертаємося з Володимира назад до Устилуга, – незмінно відповідав Опанас.

– Маєте документи?

– Маємо в Устилузі. З собою не брали.

Подивляться на них та й пустять. А надвечір були на місці. Тітка Мокрена дуже зраділа, як побачила брата. Коли ж довідалася про ціль прибуття, заклопоталася, щоб допомогти.

– Мій кум щоночі ставить ятера на Бузі. Завзятий рибалка! А тепер ночі темні, то й перевезти легко. Зараз я йопокличу.

Кум Тарас, плечистий дядько років із п'ятдесят, погодився охоче.

– Найголовніше, це дістатись до човна, бо патрулі весь

час стежать. Мене знають, то пропускають, а от разом — не знаю. Можуть заарештувати хлопців, а з ними й мене. Шоб не йти разом, краще перейдемось зараз недалеко від того місця, де мій човен стоїть. Я вам покажу його, а ви тоді ще перед світанком, десь біля третьої години, прийдете туди.

Пройшли містечком у напрямку до річки й там, здалік від Буга, дійшли напроти того місця, де стояв човен. Відлегліть, біля трьохсот метрів, була покрита частинно дубами та соснами. Попадались і кущі.

— Бачите он ті верби?

— Бачимо.

— Там під ними й стоїть. А тепер покажу вам напрям із містечка, бо вночі не попадете.

І він завернув під простим кутом назад до містечка, весь час пояснюючи та показуючи на відповідні місця та об"єкти.

— Зрозуміли?

— Так.

— Будете пам"ятати?

— Будемо.

— Ходіть тепер до мене, то дам вам по одній вудці. Будете вдавати вудкарів.

Тарас дав їм знаряддя та хробаків і відвів назад до тітки Мокрени. Там, як годиться, повечеряв разом, навіть принагідно випив горілки й пішов геть, а хлопці полягали спати.

Мокрена лягла з думкою, щоб не прогавити час, бо їй було шкода молодих утікачів.

Збудила їх ще перед ранком. Перекусили похапцем, запили молоком і в наплечниках, з вудками в руках, помаршували до дядька Тараса.

Ше темно. На вулицях тиша. Містечко спить. Ше трохи й почне рожевіти. Треба спішити. От і кущ, що дядько Тарас показував. Повернули вбік річки. Тільки проминули кущ, як ззаду оклик:

— Стой! Хто йдьоть?

Хлопці зупинились.

— Свої.

— Пароль?

— Ми рибалки.

Дві електричні лямпки заграли в очах.

— Ета ми правєрім. Пайдьом с нами!

Один став спереду, другий — ззаду.

— Пашлі!

І не відійшли далеко, як знов оклик:

— Стой! Хто йдьот?

Затанцювала в очах інша лямпка. Передній сказав пароль. Питаючий відповів.

– А ето что за граждане?

– Паймалі недалеко атсюдава.

– Ми тутешні вудкарі. Рибалки.

– Пайдьотє са мной. А ви, ребята, возвращайтєсь на свайо мєсто.

– Єсть, таварищ лєйтєнант.

– Пайдьом прямо. Вперьод!

Хлопці вперед, офіцер за ними. Пройшли трохи.

– Тєпєр влєво!

Напрям до річки. У Корнія плян: підійдуть до Тараса, накинуться на москаля, заткнуть рота, зв"яжуть, а тоді на другий бік. Панус же думав інакше:

– Шкода, що не українець. Із своїм може б договорилися, а москаль не випустить.

Прийшли майже до річки.

– Стой! – каже ляйтенант.

Зупинились.

– Куди, хлопці, зібралися? – питає тихо, по-українському.

– До річки.– відповідають теж тихо.

– Маєте човна?

– Маємо.

– Хочете на другий бік?

Хлопці переглянулися.

– По вас бачу, що так. Де човен?

– Треба йти назад.

– Ходім, покажете.

Почало небо рожевіти. От і верби зарисувалися... Але що це? З річки почав підноситись туман.

– Біля тих верб.

– Отже слухайте, хлопці! Я відійду, а ви мерщій до човна та на той бік. Там німці. Тільки одне прошу – нікому ні слова. Зрозуміли?.. З Богом!

Потиснув їм руки й зник у тумані. Через хвилинку побачили вогонь від сірника (мабуть, закурював!), а тоді почули голосну ходу. Віддалявся.

– Іване! Як ви думаєте?.. Не підведе?

– Не думаю!– відповів Панус. – Це наша людина. Ходім!

От і дядько Тарас. Давно чекає. Щось зашаруділо недалеко в очереті та хлюпнуло. Хлопці завмерли.

– Мабуть, щупак. – заспокоїв Тарас шепотом. – Лізьте в човен і ні слова. Добре тримайтесь.

Наліг на весла. Без хлюпання – руки вправні. А туман

густішає.

Кілька хвилин, що видалися годиною, і човен врізався в очерет.

– Бах! – пролунало недалеко зі свистом кулі.

Пережда́ли трохи. Тарас поміряв глибину веслом. Було по пояс. Ухопився руками за очерет і підтягнув човна до берега. Знов поміряв. Було по коліна. Зліз і став іззаду.

– Пересуньтесь тихенько сюди до мене, щоб ніс піднісся вгору!.. Тепер добре. Тримайтесь!

Попхнув із силою. Ніс став на березі.

– Можете вилазити. Вудки залишіть у човні.

– Прощавайте, дядьку Тарасе! Дякуємо за поміч.

Потиснули собі руки.

– З Богом!

Тарас зсунув човна з берега, вліз до середини, відіпхнувся веслом і безшумно зник у тумані.

Хлопці поправили наплечники й також пірнули в темряву.

– Гальт! – це вже німці.

Без слова відпровадили на постерунок.

Хлопці трохи знали мову ще з гімназії. Пояснили, як уміли, своє прибуття. Показали їм університетські довідки.

– Гут! – сказав старший і поставив на довідках печатку.

– Данке шен!

– Бітте шен!

Хто з них мав щастя? Мабуть, Корній, бо Панусові все не везло.

Тепер дорога до Холма була відкрита...

12. У Варшаві.

Хтось подзвонив. Колядюк прокинувся й підвівся. Світло погідного ранку помало просякало до середини, викриваючи барви, розкидані скрізь по кімнаті. Стінний годинник, що недавно в сутінку ночі виглядав, як загадкова силюета, прибрав ясно-бронзовий колір з побілілим циферблятом, що вишкірив свої чорні дванадцять символічних знаків і дві стрілки, мережчаті в основі, які своїм педантичним рухом показували точно, коли пора вставати, чи снідати, чи обідати, чи взагалі щось робити. Зараз годинник показував за десять хвилин п"яту – час, коли ще всі порядні люди завзято хропіли, порушуючи загальну тишу та людські нерви.

– Хто б це міг бути так рано? – подумав Колядюк, натягаючи на плечі старенький халат.

Підійшов до дверей. Маруся теж почула дзвінок, хутко о встала й підійшла до Олекси.

– Хто це? – прошепотіла.

– Не знаю... Зараз подивлюсь.

Продзвеніло ще раз. Більше настирливо. Марусю напав страх.

– Не відкривай! Може злодії або грабіжники добиваються.

– До нас? Та що ти ... Це, мабуть, листоноша з дорученим листом або телеграмою. Зрештою, ланцюжок на дверях – не влізе.

– Думаєш, телеграма? Може з дому?

– Не знаю. Побачимо.

Повернув ключ і відхилив двері.

– Панус!?.. А бодай на тебе. Зараз відкрию.

Невже це Панус?– сплеснула руками. – А де ж ти тут узявся? Оце так мила несподіванка.

– Може не в пору? Кажіть відверто, то зараз вшиваємось

Поцілувалися.

– Ше б чого! Ти ж знаєш, що ми завше раді бачити тебе. Але ж ти не сам?

– Вибач, Марусю! Забалакався, а про супутника й забув. Це Корній Фурман, хоч і без коней. Також варшавський ску-

бент! За освітнім напрямком – правник. – не втримався Панус, щоб не пожартувати. – Ми, фактично, їхали до Холма, а опинились у вас. Це вже так по дорозі...

– Якто по дорозі? Хіба ж ви звідки їдете?

– З Устилуга. Це біля Володимира.

– З Устилуга? Ха-ха-ха! – засміялася Маруся. –Де Рим, а де Крим!

– Чого ж ти смієшся? – обізвався Олекса.– Може віндо іншого Холма їде? Десь біля Познані або Гдині...

– Ну, так далеко, то ні. Але це треба докладно пояснити, бо інакше не второпаєте. Менше з тим. Маєте щось напитись?

– Міцного чи солодкого?

– Просто теплого.

– Я зараз зварю каву. Може ви голодні?

– Та й це не пошкоділо б, особливо, коли кишки марша грають.

– О, то я зараз!..

– А скажи мені, Панус, як ви дістались сюди? То ж там на Волині зараз большевики! – дивувався Олекса.

– А у вас німці! От і проминули два кордони в одному.

– Як це розуміти: два кордону в одному?

– Дуже просто: в одному човні. Розумієш?

– То так і кажи, що в одному човні! Ти без дотепів не можеш, – засміявся Олекса.

І Панус почав оповідати свої пригоди з великими подробицями та принагідно жартуючи, аж поки Маруся не приготовила сніданок.

– Ми збиралися звернутись до нашого допомогового Комітету в Холмі, але передумали. Пощо морочити їм головуяк маємо Олексу в Варшаві? Так чи інакше, а ми мусіли дістатись до університету, щоб закінчити науку, а в Холмі що будеш робити? Ставати десь на працю та тратити дарма молоді літа?

– Слухайте, хлопці! Тут у цьому будинку буде вільна кімната. Квартирантка має завтра виїхати на село до доньки. Як хочете, то я можу взяти цю кімнату для вас обох.

– А скільки коштує?– спитав Панус.

– На ціну не дивись, бо й так злоті майже нічого не варті. Важніше, це знайти працю для обох.

– А з працею тут трохи тяжко.– докинула Маруся.

– Ну, нічого. Кімнату ми беремо. Це я тільки так питаюсь. А може ти, Корнію, хочеш мешкати окремо?

– Длячого окремо? Вдвох буде веселіше.

– Маєш рацію. А як хто спитає мене, де я мешкаю, то я

скажу, що у Фурмана, а ти кажи, що мешкаєш у Пануса. От і нехай думають, що їм до вподоби... То ти, Марусю, кажеш, що з працею буде тяжче?

– Треба добре пошукати... Але щось знайдемо! – заспокоїв їх Олекса.– Безробіття тут нема, бо хто не має роботи, того відсилають у Німеччину.

– Ну, така перспектива мені зовсім не подобається.

– Студентів покищо не чіпають, особливо українців, так що не дуже переймайся. Можна піти до допомогового комітету, але краще пошукати на власну руку. Як уже нічого ви не знайдете, тоді можна й до комітету. Вони, бачите, дуже обтяжені працею, тому не слід докучати. Нема нічого гіршого, як людина хоче допомогти й не може. Тоді вона ніяковіє. Краще обминати такі випадки.

– Та що там довго думати! Ше так не було, щоб якось не було. Раз природа дала нам руки, то дасть і для рук. – припечатав Панус.

Після сніданку пішли хлопці втрьох до університету, щоб відновити записи на біжучий семестр для Пануса та Корнія. Перешкод не було, навіть прослухали принагідно кілька лекцій, і десь під вечір вернулися додому в гарнім настрою.

– Шю ніч ви переспите у нас, –сказала Маруся, – а завтра будете мати свою кімнату. Я вже переговорила з господинею. Вона погодилася відпустити її для вас. Квартирантка виїде завтра...

Перед сном Панус згадав, як йому радила тітка в Тучині, щоб кожний раз, як переспить на новому місці, щоб добре запам"ятав сон, бо він майже завше здійсниться.

– Гляди, Корнію, щоб завтра раненько пригадав свій сон. І мені теж нагадай, щоб і я пригадав свій.

– Ше щось нове для мене, – здивувалася Маруся,– бо я такого дива ще не чула. А ти звіряв колинебудь?

– Ше ні, хоч не раз спав на новому місці. Шкода, що не пам"ятаю першого сну в Картузькій Березі. Напевно був віщий.

– А як ти знаєш, що віщий, як сам не пам"ятаєш?

– Знаю тому, що мене все арештовують. Я знав на Закарпатті одного хлопця, який мав особливе тіло. Тільки ляже десь у корчмі на чужу постіль, як уже його блощиці обсіли, а мене не чіпають. Видно моє тіло відстрашує їх, зате притягає поліцію. Мені тільки дивно, чому нас німці не посадили, як ми перейшли границю.

– Але були під арештом. Тоді ж двох німаків вело нас і то під багнетами до постерунку.

– Алеж відразу й пустили. Ми ж не сиділи під арештом ні одної хвилини... Краще не гаймо часу. Треба лягати спати. Пам'ятай, Корнію, про сон!

На другий день знов були на лекціях. Вернулись трохи раніш. Маруся зустріла їх з ключем у руках.

– Квартирантка вже від'їхала. Маєте ключ від кімнати, а гроші за один місяць уже заплачені.

– Це ти заплатила?

– Я.

– Скільки?

– Порахуємось пізніше. Зараз Василь прийде. Перш пообідаємо, а тоді підемо оглядати кімнату. Ідіть мийте руки...

По обіді оглянули нове приміщення. Кімната була чиста й досить привітна. При стіні стояла канапа, що її квартирантка залишила. Біля вікна – стіл та два стільці. Це вже господиня наділила. Маруся ж відпустила хлопцям своє запасове, складане ліжко.

– Ти будеш спати на канапі, – вирішив Панус, – а я – на ліжечку. Якщо котренебудь виявиться невигідним, будемо черегуватись: один тиждень – я, другий – ти. Згода?

Корній потиснув простягнену руку.

– Тільки, Корнію, пам'ятай про сон.

– Як не забуду. Але й ти пам'ятай!

– Чекайте! – перебила Маруся. – Ви ж обидва цієї ночі спали на новому місці у нас. Ану, пригадайте, що кому снилося?

– Мені нічого. – відповів Корній.

– І я не пам'ятаю. Але напевно був вищий сон.

– Пригадай щонебудь. Хоч маленький уривок з твого сну. – наполягала Маруся.

– Пам'ятаю лиш одне, що коли повернувся на другий бік, то опинився на голій підлозі, і все, що хоч трохи пам'ятав відразу вилетіло з голови.

– То так і не пригадуєш?

– Як прийшов, так і пішов. Коб ще в голову врізався, а то в печінку. Прокидаюсь, а в мене в боці коле.

– Ти не видумуй, бо від сну печінка не болить. Шось погане з'їв. Де ти був учора? В ресторані чи в кав'ярні? І що ти їв?

– Трішки морозива.

– Ось бачиш!.. А де ти їв?

– Та недалеко від університету.

– Морозиво треба брати не денебудь, а на Новім Світі... Там завше свіже. Вся Варшава ходить по морозиво на Новий

Світ. Там постійно черга...

– Треба нам почати завтра шукати працю.– завважив нетерпляче Корній.

– Певно, що треба.Зробім так: ти, Корнію, підеш у напрямку зі сходу на захід, так як сонце сходить, а я з полудня на Північ за Полярною Зіркою... Чи може хочеш навпаки? До якого напрямку лежить твоє серце? Хвилинку подумай...і відчуй, куди тебе тягне.

– Відчуваю, що мене тягне до ліжка.Краще сам відчувай та вибирай напрямок, бо й так з тих напрямів вийде ґудзик.

– Та не будь песимістом! Ще не починали, а ти вже крякаєш.

– Ну, добре. Нехай буде твій напрям.

– Шукайте, знайдете - сказано в Євангелії, – потішала Маруся.

– Сказати легко, а от знайти? Це не папірець, що на дорозі валяється...

І дійсно: знайти працю не легко було. При радієвих апаратах, де працював Василь, вільних місць не було. Шукання праці по напрямних Пануса теж нічого не дало. Шойно через два тижні якось вдалося обом влаштуватись при вантаженні вугілля. Праця тяжка, зате години відповідні: від півночі до шостої рано. Отже мали ще час помитись та поснідати перед лекціями.

Настали для хлопців будні. Всі, вільні від праці, години поглинала наука. На розради часу не було. Так тягнулося з півтора року. Якось надвечір зайшли хлопці до Олекси. Був там і Вернигора. Це було в суботу 21 червня 1941 року.Почалося, як звичайно, від дискусій на різні теми,а найбільше на політичні. Починали від сучасности, а кінчали на майбутньому всього народу.

Вернигора слідкував за дискусією, але слово забирав тоді, як вона починала сходити на манівці, або занадто розпалювала політичні пристрасті.

– Мусити призвичаїтись до спокійної, речевої дискусії . Не відбігайте від теми, а тримайтесь наміченого напрямку, тоді висновки, до яких прийдете, будуть майже однозгідні. Очевидно, що все залежить від сили арґументів та способу доведення правди. Тільки без демагогії та облудної діялектики, бо ціллю дискусії повинно бути устійнення нічим не засміченої правди!

Вернигора подивився на годинник.

– А на закінчення, бо мені вже пора додому, скажу вам новину: цієї ночі відхилиться напрям історії людства.

Усі посхоплювались, наче їх струснув електричний струм.

– Що таке?

– Що має статися?

– Чому якраз цієї ночі? – посипалися стурбовані запити.

– Німці всією силою вдарять на схід.

– На схід?

– На Радянський Союз?

– Це неможливе! – заперечив Панус. – А де ж пакт Ріббентроп-Молотов?

– На світі все можливе. Ви ж знаєте, що большевики люблять підписувати різні договори (папір усе витримає), тільки ніколи їх не дотримують, якщо вони для них не вигідні, хоч самі вимагають дотримання від інших. Німцям сподобалася така тактика. Тому й пакт з Радянським Союзом про ненапад існував доти, доки був вигідний для німців. Від цієї ночі росіяни відчують ламання договорів на власній шкірі. "Хто мечем воює – від меча гине" вчив Христос. У диктатора, чи він буде білий, чи чорний, чи червоний, ціль одна: все підпорядкувати собі, стати наче богом над людьми, тому для нього зобов'язання не грають ролі. Сталін мріє підкорити світ собі. Гітлер думає так само. Для Сталіна мільйон людських жертв – це статистика, для Гітлера – це поживний для німецького народу. Як не києм, то палкою! Обидва нищать людей, тільки кожний під іншим сосом.

– Значить, свіжа війна? – спитав Корній.

– Не свіжа, тільки її продовження на іншому терені. Взагалі ця війна, що розпочалася в 1939 році, здається буде характерна тим, що не буде ні переможців, ні переможених. Якщо Гітлер, – додав Вернигора притишеним голосом, – не змінить думки про життєві простори, то може зламати карк на сході, як це було з Наполеоном, і тоді Сталін може виграти. Отже завтра будемо знати багато. А тепер надобраніч усім!

Панус та Корній не спішили спати. Так само й Олекса. Новина була дуже поважна.

– Невже німці наважуться? Тож воюють з цілим світом! Це завеликий риск... – міркував Олекса.

– Цікаво, звідки Вернигора довідався? – дивувався зніяковілий Панус.

– Має, мабуть, знайомого німецького штабовика. – здогадувався Корній.

– Щоб розбити Росію, німці мусять відокремити Україну та бути з нами в згоді. – далі міркував Олекса.

– Вони вже були на Україні раніш, а багато дали? Все собі тягнули, а не відокремлювали. – не погоджувався Панус.

– Тому й програли. Тепер будуть розумніші.

– І замість бити селян, як тоді робили, тепер будуть їх нищити?

– Та ж це не в їх інтересі. Для них важно мати селян по своїм боці.

– Не сперечайтесь! – зупинив їх Корній. – Правду кажучи, то й німець і москаль не належать до наших приятелів. Обидва хочуть мати Україну своєю колонією, тільки підхід до цього кожний має інший, тому й тактика у них різна. Це саме торкається поляків та мадярів. Навіть румуни косо дивляться на наші землі. Кожний хотів би поширитись на наш рахунок.

– А мені здається, що з цієї каші українці вийдуть переможно. Ти кажеш, що німці будуть нищити наших селян. Можливо... Тільки таке поступування змусить селян вхопитись за зброю.

– А багато хапались, як большевики нищили голодом?

– То була інша справа, бо тоді свої своїх нищили, а росіяни тільки цькували та допомагали. А тепер буде видно, хто українець, а хто німець. Не так скоро підуть на зраду. А вже як почнуть їх бити із засідки, то їм запече під ногами. Та й альянти не будуть спати... Взагалі теперішня війна не вірує добра.

– Як і кожна війна...

Хлопці впали в задуму. Тишу перервав Панус.

– Завтрішнім виступом проти москалів німці фактично ставлять на карту ввесь свій фатерлянд, бо перемогти простори, позбавлені модерних шляхів, не така вже легка справа. І мав рацію Вернигора, згадуючи Наполеона. Те саме було й в 1918 році. Я вже не згадую про різних печенігів, половців, татар і т.д. Інша річ, що може сьогодні москалі не будуть ставити належний опір виключно через свій режим. Диктатура привілейованої кляси комуністів та нечуваний терор будуть, можливо, поштовхом до зложення зброї, особливо на Україні. Ніхто не захоче воювати за вискочку Сталіна та за ті злидні, що ними він годує нарід увесь час. Може німці на це й розраховують, виступаючи проти москалів. Хто зна?

– Покищо німці ставляться до нас добре. Це ми бачимо тут у Варшаві. Чи це надовго – невідомо. В кожному разі нам варто бути на сторожі та не дуже довіряти. Що вони в майбутніх розграх з москалями беруть нас під увагу, в тому нема й сумніву. – виводив Олекса.

– А на мою думку, – відізвався Корній, – займати становище в зв"язку з тим, що має статися завтра, ми ще не можемо, бо німці своїх атутів не показали. Якщо вони вдарять на

москалів, то безумовно проломлять фронт і відкинуть їх далеко, може й до Дніпра. Тоді можемо вернутись додому. Шойно вдома побачимо, як вони будуть поводитися з нами. Шойно тоді зможемо зайняти становище до німецької політики на Україні.

– Певно, що зараз, поки німці не почали війни з москалями, ми нічого ворожити не можемо! – погодився Панус. – Побачимо, що нам принесе завтра, якщо Вернигора не помилився, хоч досі він ніколи не помилявся. Принаймні я такого випадку не знаю... А тепер може б пішли спати?..

13. Війна німців з москалями.

Займанці добре обізналися з новими теренами при допомозі місцевих комуністів і почали виготовляти списки "ворогів народу", тобто ворогів комуністів. Для багатьох це була добра нагода до взаємних порахунків. Фактично, були два списки: один - українських націоналістів, другий - рознарядка на примусову робочу силу. Перший список реалізували з місця, виарештовуючи "небезпечних" українців та відсилаючи їх до місцевих в'язниць. Другий список, значно більший, мав бути зреалізований дещо пізніше.

Помалу життя почало стабілізуватись на радянський манір. Люди зникали зрідка, і то вночі; скрізь завелися черги; запроваджувалися колгоспи; одягу та взуття майже неможливо було дістати, тому й доношували, що мали з часів Польщі; ті, що були на праці, майже перестали ходити до церкви, з огляду на нагінку та репресії, – і всі якось притихли. Кожний боявся сказати щось лишнє, щоб не потрапити на заслання.

Надійшло літо 1941 року. Ще пару місяців, бо йшла підготовка, і НКВД почало б реалізувати другий список "ворогів народу", якби не те, що несподівано в ніч на 22 червня, над раном, посипалися бомби з німецьких літаків на більші міста, як Київ, Одесса та інші, а слідом за ними сильні панцерні з"єднання переступили радянські кордони й по всій лінії, від Чорного моря по Балтик, почався загальний німецький наступ "Дранґ нах Остен', щоб силою зайняти життьові простори для "вищої арийської раси".

Це був блискавичний наступ. Такого ще світ не бачив. В паніці все втікало на схід: військо, партійці, комуністичні поплентачі. До полону йшли цілими дивізіями. На мотоциклях, у шоломах, із скорострілами за плечима, з розхристаними сорочками та закасаними рукавами їхали відважні СС-си вперед не тільки для розвідки, але й щоб відводити до полону московську салдатню. За ними густою колоною сунули танки. А в небі безперервно гуділи мотори...

Одні тільки енкаведисти не втікали. Вони знали, що їх чекає смерть, проте своєї кривавої роботи не кидали. По в"язницях, переповнених арештованими українцями, почалася ліквіда-

ція селян, яких одинокою провиною була прив"язаність до рідної землі, до вікових традицій, та інтеліґенції, що так само гинула за волю та кращу долю рідного краю.

Тарахкотіння скорострілів та зойки вмираючих зливалися разом з вибухами німецьких бомб ув одну жахливу симфонію смерти. Були випадки, що енкаведисти ще не встіли дострілять своїх жертв, як до в"язниці вривалися німці й в свою чергу ліквідували із скорострілів самих мучителів, визволяючи недострілянних.

З приходом німців населення почало налагоджувати своє життя на давній лад. Нові займанці ставилися до українців прихильно. Фронтова німецька армія не бавилася в політику й сліпо виконувала зарядження вищого командування. Із загальної маси полонених відводили набік усіх українців, ба навіть і таких, що рискнули назвати себе українцями, не будучи ними, і відпускали їх додому, а решту заганяли за наспіх загороджені колючим дротом простори.

У приватне життя населення німці не вмішувалися. Не захотило українську інтеліґенцію до будови власної держави. Першим ділом зорганізували міліцію для самооборони від місцевого шумовіння та криміналістів, випущених на волю разом з політичними в"язнями. Потім почали працювати: в районових центрах - районові управи, в містах - міські управи. На місце радянських - постали нові кооперативи на взір колишніх за часів Польщі.

Як кажуть, де коротко, там і рветься. Волинянам стало тісно на власній землі, бо до їхньої праці почали втручатися прибулі з Галичини слідом за німцями відпоручники обох відламів націоналістів: бандерівці та мельниківці, натискаючи на місцевих, щоб самим захопити ключеві позиції. Почалося нездорове змагання між партіями. А тут, ще невідомо хто, забили в Житомірі двох мельниківців: Сеника та Сціборського. Вбивство пролунало широким відгомоном по всіх звільнених теренах і насторожило волинян...

Ходак, як фахівець, дістав призначення до повітової кооперативи головним бухгальтером, а Наталка - машиністкою при ньому. Незабаром і Петро Вергун з Василем Кирилюком вернулись додому. Ходак забрав їх до себе, приміщуючи Петра завідуючим торговельною базою, а Василя - завідуючим ярмаковою базою.

Щодо решти наших героїв, то Ніна Шеремета влаштувалася в аптеці, де виготовляла ліки, а Оля Сидорська дістала працю в міській управі, як машиністка. Колядюки ще далі си-

діли в Варшаві. З рівенчан бракувало тільки Пануса. Ніхто не знав, що з ним сталося.

Ще поки не було німецької цивільної влади, селяни свобідно вивозили свої лишки на базар і торгівля процвітала добре. Помалу й мануфактура з"явилася на ринку - її привозили потайки з Губернаторства, тобто бувшої Польщі. Цікаво, що в місті ніхто не говорив по-польському, а тільки по-українському. Навіть рідко вживали російську мову та й то підкреслювали, що вони білоруси, а не москалі.

Ця ідилія тягнулася недовго. Наїхали різні німецькі комісари в бронзових мундурах та чорних краватках, із свастикою на рукаві, і усадовились скрізь. Не було такої галузі, де б не сидів якийсь "ляйтер". Німці почали прикручувати гайки.

Тим часом населення зайнялося полоненими, бо німці їх не годували. Згодом заборонили опіку над ними. Полонені стали пухнути з голоду та вмирати. Хто відважувавсь втікати – стріляли на місці. Ця вузьколоба політика зробила те, що деякі полонені вирвалися за дроти та вернувшись до своїх, розповіли про нелюдську поведінку німців. Висліл був той, що москалі перестали піддаватись і, рівночасно, завдяки видатні й допомозі альянтів, збільшили спротив німецькому наступові. Трюмфальний похід на схід припинився. Армія зупинилася перед Сталінградом. Перехід через Волгу був замкнений. Розпочалися завзяті бої, і німецькі колони захиталися. Ще трохи, і почалося відворотне явище: німецька армія завернула на захід, залишаючи в радянському полоні багато своїх дивізій...

Чого не вспіли зруйнувати на Україні большевики під час своєї втечі, то тепер докінчували за них відступаючі німці. Крім того, німці потребували робочих рук на свої фабрики, бо все здатне було змобілізоване до війська. І от почали ловити молодь та силою вивозити на примусові роботи. На це вже мали практику в Польщі, де багато молоді вивезли до своїх фабрик. Поляки називали такі акції "лапанками". Робили так: у містах, де був базар, з"являлася німецька оркестра. Зачувши музику, молодь збігалася, щоб послухати, а тим часом військо непомітно оточувало ввесь базар тісним колом і тоді виловлювало молодь. Тут же стояли військові тягарівки. На них грузили зловлених і відвозили до поїздів, а там – до Німеччини.

Згодом німці оголосили загальну мобілізацію молоді. Відважніші рискували життям і втікали в ліси. Невдоволення зростало. Мобілізація була останнім поштовхом, що викликав непередбачену німцями реакцію – молодь вхопилася за зброю. Перша Волинь розпочала напади на німців, щоб здобути зброю,

а тоді кинулися на німецькі загони, що супроводили ешелони з українською молоддю. Майже кожний напад кінчався визволенням мобілізованих, які приєднувалися до повстанців.

Першим організатором повстанців на Волині та їх отаманом був Тарас Боровець з Рівного, прозваний Тарасом Бульбою.

Німці мали найкраще військо в світі, а проте не були політиками. Замість зліквідувати причини повстання, вони вжили тактику, притаманну диктаторам – розпочали відплатну акцію. Село, де згинув хоч один німець, було збомблене й спалене, а населення, якщо не вспіло втекти – розстріляне.

– Шо ж, – казали партизани, – німці почали око за око, то ми тепер почнемо зуб за зуб. Навіть більше – два зуби за наш один.

І почалися лови із засідки, як на зайців. Нищили німаків нещадно. Ніхто з них не відважувався їхати одинокою машиною – їздили валками по десять, п"ятнадцять а то й більше машин разом і озброєні до зубів. А тут ще долучилися невдачі на східньому фронті, загальний відступ армії і, вкінці, скинення в глибокому запіллі на Волині большевицьких партизанів під командою якогось Колпака. Остання акція була переведена з допомогою американців, що давали літаки, зброю та харчі...

Життя ставало неспокійне та непевне. Населення перевели на картки, всі харчі взяли під контролю й впровадили поліційні години. Большевицькі партизани переводили атентати в містах, а німці за це садовили українську інтеліґенцію за ґрати. Базари світили пусткою. Найгірше з харчами приходилося працівникам, що не мали своїх городів. Їхня праця була наче б роздвоєна: трохи в бюрі, а трохи в розвідці за харчами...

* * * * *

Якось у суботу надвечір прийшов до Ходаків Петро Вергун, а згодом ще й Василь з Ніною. Наталка зварила каву, а Ірина Сергіївна зробила перекусничків окремо з ковбасою та порізаними огірками, а окремо з сиром. Тільки сіли за стіл, як в передпокою почувся дзвінок. Усі здригнулися. Петро підвівся поквапно, щоб відкрити двері.

– Петрусю, не турбуйтесь! – стримав його Ходак. – Я сам відкрию. Тепер час непевний. Ви, хлопці, вийдіть до кухні, щоб у разі чого – на двір і в садок. А там буде видно...

Загальна напруга. Ходак підійшов до дверей. Хотів запитатись, але передумав. Задзвонило вдруге. Різко повернув ключем і двері рипнули.

– А-а-а, Ярема Михайлович! – крикнув Ходак, щоб усі почули, і почалося чоломкання. – Яким це вітром принесло?.. Дуже приємну несподіванку ви нам зробили...

Всі якстій обступили гостя. Кожний спішив привітатись.

– Я вже давно збираюсь до вас, та ніяк перепустки дістати. Шось німці не довіряють. Але якось Бог милував...Ну, як тут у вас? Усі живі та здорові?

– Та от як бачите! – відповів Ходак у той час, як Вернигора цілувався зо всіма по черзі. – Майже всі дома. Браку є тільки Колядюків та нашого милого партнера Пануса.

– Усі вони разом у Варшаві сидять. Бідний Панус натерпівся багато, поки дістався туди. Про це я вам потім оповім. Буде що слухати.

– Ходім скорше до столу. – взяла його Ірина Сергіїв на під руку. – Нап"єтесь теплої кави з дороги. Ви напевно голодні?

– Та як вам сказати, щоб так не збрехати...

– Ти не питайся, а веди мерщій.

– А наші дівчата цвітуть! – розглядав усіх Вернигора.– Як спілі яблучка виглядають. Ви не повірите, як я радий бачи вас усіх. Як своїх рідних...

– Та й ми зраділи не менше вас... Я маю трохи м"яса – від обіду залишилось, та й борщ є... Наталко! Налий борщу для Яреми Михайловича.

– Дуже вам вдячний! Тільки ви не турбуйтесь. Для мене вистане й кава...

– Я вже надляла борщу. Прошу, Яремо Михайловичу!

– Алеж Наталочко... Ну, ну, добре. Дякую. З"їм трохи.

Ходак приніс із буфету чарку. Випили та закусили перекусничками. Від м"яса Вернигора відмовився. Мабуть, з огляду на картки.

– У вас напевно вся Україна під ключем. Уже запровадили німці картки?

– Уже рік, як мучимось.

– Буде ще гірше, бо відступають.

– Чим це все скінчиться? – спитав Ходак.

– Катастрофою для німців, а прогрою – для альянтів... Хитрий грузин усіх на палець намотає.

– Ви думаєте, що може большевики знов прийдуть сюди?

– Напевно. Заноситься на те, що може частину Европи и заберуть. Польщу в кожному разі проковтнуть. Прусію також.

– Шо ж нам робити? – зажурилася Ірина Сергіївна.

– Усе буде залежати від вас самих. Я думаю, що нам не оминути Західної Европи. Я особисто тут не залишусь.

– Навіть і в Польщі?

– Навіть і в Польщі.

– Виглядає, що німці самі собі яму викопали. – прошепотів Ходак.

– Так виглядає. Шкода, що вони впровадили поліційні години. Я міг би трохи довше посидіти та поговорити з вами.

– А чом би вам не переночувати у нас? Місце для всіх є.

– Ви про нас не турбуйтесь, Ірино Сергіївно! Ми й так зараз відходимо. Правда, Нінусю?

– Так. Шось моя мама нездужають, та й роботи хатньої є трохи. Але ми ще з пів годинки посидимо. Добре, Василько?

– Ти рішай, а я згідний.

– От і добре. В такому разі прошу всіх у вітальню. Грати в бриджа сьогодні не будемо, бо всі потомлені. Може завтра по обіді? Як ви не це дивитесь, Яремо Михайловичу? – запропонувала Ірина Сергіївна.

– Підтримую вашу пропозицію на всі сто процентів.

– Дуже добре. А тепер оповідайте, Яремо Михайловичу, свої новини. Сідайте ось тут, у це крісло. Будете якраз посередині.

– Та я ще добрих новин не маю. Може завтра довідаюсь. Але як уже на те пішло, то дещо оповім вам, тільки не про політику, бо вона вже остогидла. Може про щось інше, що може вас цікавити?

– Про Всесвіт, Яремо Михайловичу! – попросила Наталка.

– А про що я говорив з вами останнього разу? Не пригадуєте, Наталю?

– Наскільки пригадую, то ви оповідали про зародки на сонці, про снігових людей та щось про Карму.

– Ага. Отже постараюсь пояснювати більш популярно, щоб усі зрозуміли, бо, наприклад, Наталя вже трохи втаємничена, а ви всі ще не знаєте моїх думок та моїх висновків... Почну я від альфи сучасного Космосу. Чому "сучасного", про це довідаєтесь пізніше...

Вернигора обвів зором усіх, хвилинку подумав і почав:

– Те, що завше було, є й буде – Єдине. Воно відвічно існує й розкривається. І це є ПРОСТОРІНЬ.

Єдина, безконечна й недосяжна до пізнання СУШНІСТЬ існує від Вічности, будучи раз пасивною, а раз активною в регулярній та гармонійній послідовності.

Те, що вічно виходить і приходить – ВЕЛИКЕ ДИХАННЯ. ВОНО виходить ззовні до середини – коли ВОНО скрізь, і зсередини назовні – коли ВОНО ніде.

Видих НЕПІЗНАНОЇ СУШНОСТИ породжує Всесвіт, а вдих – змушує його зникнути. Цей процес відбувається відвічно, і наш теперішній Всесвіт, наш Космос є тільки одною з безконечних серій, що не мають ні початку, ні кінця.

Таку зміну або період постання Космосу та його зникнення індуські йоги називають Манвантарою, яка тягнеться на протязі суми наших років, висловленої числом, що складається з 15 цифр. Якщо ви спроможні уявити собі це число, то воно рівняється сумі понад 311 трильйонів років!

Архаїчний манускрипт, з якого люди довідалися про речі, що я зараз про них оповідаю, це – колекція пальмового листя, доведеного особливим, невідомим нашій науці способом до стану незнищимости ні водою, ні вогнем, ні зміною температури, ні повітрям. Вік манускрипту невідомий. У кожному разі довший від наших історичних відомостей. Правдоподібно походить ще з 4-ої Раси людства, з раси Атлантів, які, до речі, свого часу знали багато більше, ніж ми тепер знаємо, не дивлячись на нашу високу культуру, бо вони ще тоді літали свобідно в повітрі та знали таємницю розщепленого атома.

Отже розгляньмо початки цього манускрипту. Я, між іншим, хочу підкреслити, що я не маю наміру доводити слушність моїх висновків чи заподаних істин. Якщо ваш Дух дійшов у своєму розвиткові до сприймання певних істин, тоді ви самі зрозумієте все без зайвих доказів. Йоги ж кажуть: "не вірте нічому, доки самі не переконаєтесь!". А тепер про манускрипт.

На першому листку ми бачимо білий диск або кружок на чорному полі. Це символ Космосу в Вічності перед черговим пробудженням ще дрімливої Енергії, перед початком наступної Манвантари.

А вже на другому листку манускрипту ми знов бачимо цей самий білий кружок на чорному полі, тільки з точкою посередині. Ця точка в кружку означає Зародок у Всесвітньому Яйці, який розвинеться в безконечний, періодичний Космос.

Подивімся тепер на третій листок. Те саме, що й на другому, тільки точка перетворилася в діяметр поземий. Це вже перше проявлення творчої Природи, по суті пасивне – бо це жіночий початок.

На четвертому листку до діяметра додано перпендикуляр у низ. Це гліф або символ Третьої Раси людства до часу її символічного падіння, коли настає статтєвий поділ через еволюцію, бо Третя Раса – гермофродіти.

І, врешті, п"ятий листок, де перпендикуляр продовжений в протилежний бік, угору, утворюючи доземий діяметр у крузі, або разом із поземим дає вигляд хреста в крузі. Це все показує, що статтєвий поділ уже здійснений, або що вже має здійснитись з приходом Четвертої Раси людства – Атлантів, людей місячної барви...

– А скажіть, Яремо Михайловичу, до якої Раси ми належимо? – спитав Ходак.

– До П"ятої! – відповіла Наталка.

– Ви правду сказали, Наталю, тільки це треба уточнити. Ми належимо до п"ятої підкорінної Підраси П"ятої корінної Раси, бо кожна Раса ділиться ще на сім Підрас. А тепер їдемо далі... Космос стоїть на причинному зв"язку або, як кажуть східні народи, на Кармі. Карма, по-санскритському, означає поступування, а фактично є наслідком певних причин, бо Всесвіт діє на законі причин та наслідків. Ця причинність існує вічно. Наслідки попередніх причин ввесь час здійснюються. Це, так би мовити, в загальному масштабі, про що зараз говорити не буду. Нас більше цікавить Карма самих людей, тому не буду заторкувати інших істот, що у Космосі перебувають.

– Вибачте, Яремо Михайловичу, що я ще раз переб"ю. Я зрозумів, що ви хочете через філософію дійти до сучасности й далі, можливо, сказати щось про майбутність... Чи так?

– Точнісенька правда, Павле Степановичу.

– Отже оповідайте далі. Більше перешкоджати не буду.

– Історія людства залежна не тільки від нашої особистої причинности, але й від історії Землі, як планети, як частини Всесвіту. Загальний напрямок історії людства та всього живого на Землі покривається з причинністю Землі. Все живе, починаючи від мінералів і кінчаючи на людині, постало через Космічну причинність і далі перероджується, переформовується фізично та духово через ту саму причинність. Духовість, хоч і пов"язана з фізичним, діє самостійно через духову причинність і в той же час фізичне йде наче в парі з духовим, тільки різними шляхами.

– Щось мені не зовсім ясно, – завважив Петро.

– Може зараз і не ясно, але слухайте далі, то зрозумієте краще. Всесвіт має ще одну цікаву особливість: Він складається з протилежностей! Ви їх знаєте: світ і темрява, добро і зло, спека і мороз, любов і ненависть, Ормузд і Ариман, Шива і Вишну, Янгол і Демон і т.д. Змагання між протилежностями ніколи не вгавають і як часом перемагає одна або друга сторона, то тільки хвилево, бо знов настає рівновага. Це подібне до коливання маятника. Рівновага - це фундамент причинно-

ти для осягнення наслідків по думці Великої Ідеї, що зроджує причинність. Поясню на прикладі. Я раніш згадував, що живі істоти переформовуються, тобто еволюціонують через Космічну причинність. Згадаймо різних динозаврів, іхтіозаврів, тиранозаврів, мамутів, птеродактилів і т.д. та колишні, скажім, папороті тощо, і порівняймо з сучасним. Переформування ще не закінчилося на нинішньому. За кілька мільйонів років зміниться вся флора й фавна, в тім і людина. Те, що людям удається дорогою схрещування чи іншим способом створити якийсь гибрид, то нехай не думають, що це завдячують своєму ґеніїв і. Дурниця. Якби Природа не мала безлічі можливостей, то й найґеніяльніші люди нічого б не втяли. Як кажуть, з порожнього й Соломон не налле. Природа все передбачила. А те, що люди зробили, належить якраз до наслідків причинности, зродженої Ідеєю. Це, наче вода, що змінює свій рух: то потічком, то водоспадом, то крутіжем, то тищею, то дощем, то снігом, то льодом, то парою, однак наслідок буде той самий – ввіллється в море, щоб звідти знов парою перенестись на континент і там дощем, чи снігом, чи градом розпочати свій круг. Ми в своїй історії також змінюємо перебіг її, згідно з нашою ніби "ґеніяльністю", і бундючно заявляємо, що ми повернули колесо історії. Не повернули, а тільки виконали наслідок причинности.

– Отже призначення існує? – запитав Ходак.

– Це не призначення, а логічний наслідок причинности. Ідея має основну мету загальну, не розпорошуючись на окремі галузі, тобто ні одна жива істота, як одиниця, і ні один атом не мають окремого призначення, тому й жива істота може робити все по своїй вподобі й тим породжувати нові малі причинності, що потім дають наслідки частинно за життя, частинно після смерти. Одно певне, що жива істота не може зродити причинности, яка б не вміщалася в головній Ідеї, а що вона має найфантастичніші думки та помисли й стремить до їх реалізації, то це все постільки, поскільки Природа, як я вже казав раніш, має можливості до їх здійснення, а має їх напевно, бо не існує помисл чи фантазія, що могла б перевершити Природу, будучи її частиною.

– Вибачте, Яремо Михайловичу, що я вас перебиваю, – заговорила Наталка. – Ви згадували про допотопні тварини й твердите, що за кілька мільйонів років знов усе зміниться, в тім і людина. Якщо зміниться людина, то мусить змінитись її побут, тобто суспільство. Можуть постати нові ідеї, а те, що сьогодні рахується добром, може тоді навіть Злом рахуватися й навпаки. Чи як?

– Цілком слушна завважа. Все це правда. Так, як раніш,

коли зароджувалося життя, а згодом сформувалася логічно думаюча істота - наш прапрадрадід, який перейшов різні етапи фізичної та духової зміни, будучи фізично навіть півлюдиною та півзвіром (півконем чи піврибою), бо спочатку все парувалося, а також було двостатеве, аж поки не розділилося на окремі роди та види, – так і пізніше зміняться устрої державні, зміняться нації, мови, обичаї, ну й ідеї. Настане повна переоцінка цінностей.

– Невже люди колись фізично виглядали півконем чи піврибою? – не вгавала Наталка.

– Так, Наталю. Не всі, очевидно. Мінотаври, сирени, циклопи і т.д. це не міт, а колишня дійсність, що залишилася в людській пам"яті й дійшла до наших днів, як міт, бо сьогодні ми не зустрічаємо щось подібне. Все сьогодні поділене на роди та види. Правда, деякі можливості ми ще маємо. Так люди можуть утворювати гібриди не тільки серед рослин, але й звірят, наприклад, мулів від схрещування коня з ослом, або вовчурів – від пса та вовка. Трапляються теж і гермофродіти...

– Ви згадували, Яремо Михайловичу, про зміну націй. Отже й українців не буде?

– Так, Наталю. Згадайте тільки асирійців, вавилонців, єгиптян, оріянів, скитів, печенігів, половців, шумерійців і т.д. Де вони? Те саме буде й з росіянами та українцями. До речі, що уявляють собою росіяни? Це нарід, що постав від мішанини фінських та чудських племен з північно-східніми українцями й татарами. Їхня мова утворилася з української з домішкою фінської та частинно татарської. Навіть сьогодні вже Росії нема, а є тільки дивовижний конґломерат, що називається СССР. Те саме буде й з поляками, німцями й т.д., бо вічного нема нічого через постійний рух. Українці трохи довше затримаються з огляду на своє місійне призначення. Навіть найстарша нація - жидівська теж зникне, бо фактично жиди вже не чистокровні й тримаються ще завдяки релігії. Їх асиміляція йде повною парою. Так, як з націями, зміняться, очевидно, і релігії, тільки в більш повільному темпі.

– А якже буде з катаклізмом при кінці двадцятого сторіччя, про який ви колись згадували? Чи він буде мати вплив на зміну націй та релігій?

– Трохи відіб"ється... Не думайте, що цей катаклізм може потягнути за собою якусь зміну в Землі чи захитати рівновагу нашої соняшної системи. Існування Землі та людини протягнеться ще мільярди років до часу, поки все не дійде до духового стану. Але про це будемо говорити пізніше. Катаклізм не знищить усіх людей, а тим самим і всіх націй. На протязі

історії Землі ще буде багато різних катаклізмів та змін і цим перейматись не треба. Вони були, є й будуть, бо це все – наслідок попередньої причинности. Ми не повинні вдаватися в будучі наслідки, а робити так, як і дотепер робили: кожна нація мусить стреміти до своєї державности, триматись своєї мови та обичаїв, плекати науку та культуру, пробувати осягнути й космічні простори, починаючи від Місяця, боротися з недугами, з соціяльним лихом, з тиранами та диктаторами, байдуже чи ним є одиниця, чи групка або більша група людей, що дбає про себе тільки, а не про загал, – словом стреміти до поліпшення долі всього людства.

– Мене цікавить ще одна ділянка, – відізвався Ходак,– людські недуги тіла. Як на вашу думку, чи люди знайдуть вкінці середники до поборювання всяких недуги? Я маю на увазі такі хвороби,в першу чергу, як туберкульоза, рак, недуги серця, різні епідемії, як холера, чума, проказа, інфлюенца тощо.

– Кожна бактерія, як і все, що живе, має своє завдання. Навіть і тоді, як не атакує людини, вона має свою роботу, якої людина ще не дослідила. Будьте певні, що в той момент, як удасться людині знищити назавше якийсь рід чи кілька родів бактерій, то Природа дасть взамін щось інше, що буде виконувати функцію знищених бактерій. Це можуть бути навіть нові бактерії, принесені нашими ж людьми з космічних просторів, а також і новотвори, як це бачимо з фавною та флорою, де певні роди вимерли, а їх місце заступили інші. Довгота часу, про який нам відомо з історії, в порівнянні з минулим Землі така коротка, що людині годі зробити правильний висновок. Тільки наша інтуїція, завдяки спроможностям нашого Духа, може підказати чи навіть пояснити дещо... Але ми забалакалися, а час летить. Пора вже всім спати, хоч воно,– Вернигора подивився на годинник, – тепер ще рано...

– Ви не дивіться на годинник, бо ми можемо й до ранку сидіти, аби тільки оповідали, бо ви так гарно оповідаєте і таке все нове,що ми ніколи й не чули. Завтра неділя, то можемо й поспати довше. А ви, Яремо Михайловичу, завтра дуже зайняті? Може б так у бриджа? – відізвалась Ірина Сергіївна.

– З великою охотою заграю.

– А після бриджа знов щось розкажете... Постели , Наталко,в кабінеті для Яреми Михайловича, поки я щось до чаю зроблю... Або ні! Я сама це зроблю, а ти влаштуєш Ніну в своїй кімнаті. Петрусеві та Васі ми постелимо тут у вітальні. А ти підігрій самовара.

– Нехай Наталка гостей розважає, а самовара я сам поставлю вирішив Ходак.

– І пощо той чай? Ми не голодні! – запротестували гості.

– А ми з Ніною підемо додому, бо скоро почнеться поліційна

година.

– Нікуди ви з Ніною не підете, а в нас переночуєте. Місця є досить для всіх. – не погодилася Ірина Сергіївна.– А може Ярема Михайлович після чаю нам ще щось розкаже? Чи ви ще не втомлені?

– Я-а? Ні–і...– заперечив Вернигора.

– А ви, Васік, хочете слухати?

– О, я дуже радий, тільки що для вас це клопіт, та й нам пора вже йти.

– Та вже не сперечайся! – шарпнула його Ніна. – Ми залишаємось. Тільки щоб не нарікали на нас.

– Та шо ви, Ніночко! Ви ж у нас, як свої. Взагалі я вам раджу: ніколи не перечте господині.

– Та я...

– Це так, як у нас казали, – перебив Вернигора, – що господиня шкодує, поки не поставить на стіл. А як поставила, то це все одно, що пропало, тому гостям залишається скористати з нагоди... Не гнівайтесь, бо я тільки жартую. Я знаю, що Ірина Сергіївна ніколи не шкодує.

– Влучний жарт! – засміялась Ірина Сергіївна. – Отже ходім нап"ємось чаю, щоб горло не пересохло, а тоді будете оповідати...

Після чаю, дуже скромного через харчову скруту, знов усі перейшли до вітальні й зайняли свої місця.

– Ми готові! – заявив Ходак.

– А на чому ми зупинились? - спитав Вернигора.

– На нашій інтуїції.– відповіла Наталка.

– Бачу, що Наталя уважно слідкує. Дякую, Наталю! Але я хочу ще вернутись до рівноваги... Я казав про рівновагу абстрактну, психологічну. Є ще рівновага фізична, що відноситься до Матерії та Енергії. Кожному елементові або первневі відповідає інший, з натури протилежний, тобто всі первні побудовані наче парами. Візьмемо, наприклад, кисень і водень: кисень сам не горить, але палення підтримує, натомість водень горить, але палення не підтримує. І не тільки первні – навіть їх сполучення. Візьмім якунебудь отруту. Кожна отрута має протиотруту. Так само з Енергією. Хоч би електрика: ділиться на додатню та від"ємну. Абс така характерна особливість: кожний первень має в собі спроможності взаємно протилежні. Він може або будувати або руйнувати. В прикладі з отрутою: протиотрута не невтралізує отруту, а тільки побуджує її до виявлення другої спроможности – будування. Ми ж добре знаємо, що кожна отрута є рівночасно добрим ліком, бо в злуці з певними комбінаціями інших первнів вона лікує, виявляє свої будуючі спроможності.

– Ви кажете про первні Матерії. При чому ж тут Енергія? –перервала Наталка.

– Енергія так само складається з первнів. Всесвіт має ще інші первні, так звані прозорі, з яких можна творити щось реальне, і знаходяться між Матерією та Енергією. З цих прозорих первнів зложена, наприклад, земна поволока для душ живих істот. Під час фізичної смерти душа покидає тіло, будучи зодягнена в прозору поволоку, яка по короткому часі теж розкладається, як і тіло, тоді як душа, звільнившись від прозорої поволоки, переходить в іншу площину. Про інші площини я скажу пізніше. Люди, що мають розвинений шостий змисл, тобто духовий зір, бачать, як у часі фізичної натуральної смерти з тіла людини виходить щось, наче пара, що має форму вмерлої людини. Це й є прозора поволока. У Космосі існують ще такі первні, яких годі відкрити, бо перебувають у переходових площинах.

– Яремо Михайловичу! – перебила Наталка – Розкажить нам ще про інші площини. Ви вже почали про них, то чому хочете відкласти на пізніше?

– Добре, Наталю, якщо вже так хочете знати.

– Навіть дуже хочу. Але я маю ще одно питання: прозору поволоку мають тільки люди, чи взагалі всі живі істоти?

– Всі живі істоти.

– Отже все, що живе, має душу? – спитав Петро.

– Очевидно... Переходжу тепер до площин. Всесвіт має стільки різнорідних площин, що кількість їх ніхто устійнити не може. Скажу тільки, що вони відповідають усім явищам та можливостям, які тільки існують. Словом, безконечна кількість... Деякі з тих явищ нам відомі. Наприклад: ми всі бачимо світло та чуємо звуки. Чи ви застановлялись колинебудь над таким дивним явищем: чому світло Сонця чи звичайної лямпи не заглушує нашого голосу чи іншого, якогонебудь звуку, або не підсилює його? Так само чому звук не зменшує чи не підсилює сили світла? Це тому, що кожне проявлення окремішнього роду Сили чи Енергії відбувається тільки в своїй, окремо від інших, площині. Тому то й наші змисли пристосовані до тих цікавих обставин. Ви ніколи не почуєте світла, як і не побачите звуку. Так само електрика працює в зовсім відмінній від світла та звуку площині, бо її течію ви ні не побачите, ні не почуєте, лише відчуєте через третій змисл - дотик. Люди заглиблюються в різні прояви Всесвіту та старанно вивчають їх, щоб краще пізнати структуру його таємничої будови, як і закони руху Матерії та Енергії. І всетаки ще багато ділянок не охоплено наукою. Досліди відбуваються лише однобічно, тобто вивчають Матерію та Енергію, поминаючи укритий чинник – духову сторону Всесвіту. Якже можна пізнати Космос, як його найважливіша ділянка не досліджується? Люди навчилися сполучувати та роз'єднувати первні, добувати певні роди Енергії при допомозі комбінацій з первнями, але довідатись

про збудників руху атомів та Енергії чомусь наші вчені уникають, а як припадково опиняться на межі духової площини, то негайно завертають назад. Чому?..

Отже Всесвіт – це безмежний котел, де все кипить, бурлить і перебуває у вічному русі. Нема ані одного атома, що стояв би на одному місці. Навіть атоми заліза чи каменю ввесь час рухаються, хоч ми тих рухів і не спостерігаємо...

Вернигора зупинився на хвилинку, щоб зібратися з дальшими думками. Це використала Наталка.

– Ви згадували про духову сторону Всесвіту. Як її треба розуміти?

– Кожне створіння, байдуже, чи це буде людина, чи тварина, чи комаха, чи рослина, а також кожна мертва річ, кожний атом, словом усе, що тільки існує в Космосі, складається з Матерії, Енергії та Духовости. Я вже казав колись, що Матерія може перейти в Енергію, а Енергія – в Дух і навпаки, тому пізнання цих Трьох, а особливо Духовости дасть нам пізнання самої чи самого себе, а через нього й пізнання Всесвіту. В обличчі того, що діється в Космосі, дійсно приходиться дивуватись людському засліпленню. Шоб краще зрозуміти Духовість, я зверну вашу увагу на Енергію. Всесвіт криє в собі багато, дуже багато родів Енергії і коли б ми пізнали хоч з пів сотні тих родів та навчились ними користатись, то ми б могли творити чуда. Тут я хочу підкреслити, що люди можуть пізнати ті первні Матерії та роди Енергії, які знаходяться в засягу наших змислів. Людина, це склад великої кількости різного роду Енергії. Для прикладу скажу, що сила, яка зміцнює наш організм та побуджує його до праці, знаходиться в нашому вузлі нервів, так званому соняшному сплетенні, що знаходиться недалеко нирок. Це наш акумулятор життєвої Енергії, яка по-санскритському називається "ПРАНА". Під час довшої праці, байдуже умової чи фізичної, запаси Прани зменшуються. Ми тоді стаємо змучені. Шоб поповнити ті запаси, ми мусимо відпочити. Частину Прани ми дістаємо з поживи та води, а частину з повітря, проте більшу частину черпаємо під час сну, коли тіло доповнює запас Прани із спеціяльних духових джерел. Тому то й хворі скорше видужують під час доброго сну. Зайвим було б доводити, що одногодинне лежання для відпочинку не може дорівняти навіть 15-тихвилинному снові. Ми маємо в собі такі знані роди Енергії, як електрика, атомова Енергія, Енергія звуку, магнетизм, теплова Енергія, Енергія думки (гіпнотизм, телепатія) та інші. Ми маємо теж одну могутню Силу, на яку вказував ще Син Божий: "... поправді кажу вам: коли будете ви мати віру, як зерно гірчичне, і горі оцій

скажете: "перейди но звідси туди", то й перейде, і нічого не матимете неможливого". Отже цю силу ми маємо в собі, а проявити її не можемо, Чому? Бо від малих літ ми віруємо в Матерію та в непорушність її законів, тому й не можемо здобутись навіть на таку малу Віру, як зернятко гірчиці, бо не в силі повірити, що лише силою свого переконання можемо паралізувати сили Природи та змусити мертві речі рухатись або змінюватись. Просто боїмось, що це буде запереченням відомих законів Природи, запереченням самого себе. Подам кілька прикладів. Наполеон вигравав найневигідніші для себе битви тільки тому, що **вірив** у перемогу. Едісон зробив безліч винаходів тільки тому, що **вірив** у силу свого розуму. Колюбм — відкрив Америку тому, що **вірив** у свою ідею досягти Індію з другого боку. Подібних прикладів ми знаємо багато. Правда, що мрії про перечислені осягнення своїм наставленням не мали на увазі порушення законів Природи, хоч деякі відхилення заіснували, проте мрійники не були цього свідомі. Якби хтонебудь з них хоч на хвилинку усвідомив, що його мрія може розбитись через порушення котрогось закону Природи, то напевно він не осягнув би того, що здійснилося, бо його Віра була б тоді захиталася. Так само захиталася б, як це сталося з апостолом Петром, коли він ішов по воді до Христа...

Вернигора знов зупинився.

— Ви ще не змучились? — подивився він на слухачів.

— Ні, ні!

— Зате Ярема Михайлович змучився, — сказала Ірина Сергіївна. — Уже пізно. Пора спати. Краще завтра, після бриджа, як будете мати охоту, то ще щось розкажете, а на сьогодні досить. Треба перетравити те, що ви вже сказали. Та й німці можуть поцікавитись, чому світло горить так пізно... Принеси, Наталко, постіль для хлопців, а на вас, Яремо Михайловичу, канапа чекає в кабінеті. Вибачте, мої дорогенькі, що перебиваю вам приємні хвилини. Надобраніч!..

14. Наталка варить обід.

На другий день Петро Вергун прокинувся першим.

– Василю! – прошепотів– Василю!

– Га!.. Що таке?

– Дощ падає.

– Невже дощ? Якже ми підемо до церкви?

– Перше мусимо дістатись додому.

– То що, встаємо?

– Я вже встаю.– рішуче підвівся Петро й почав одягатися.

– А що мені з Ніною робити? Мабуть спить ще. Треба було б збудити.

– Нехай спить. Самі підемо.

У Наталчиній кімнаті рипнули двері, й просунулася голівка Ніни. Вона кинула на хлопців зацікавлений погляд і прошепотіла:

– Ви вже повставали? То може підемо?

– А ти ж готова? - спитав Василь.

– Уже.

– То ходім.

– А хто за нами двері замкне?

– А я! – відізвалася Наталка.

Вона стояла ззаду Ніни в чудовому шляфроці, такої жблакитної барви, як її очі. Шовк ніжно охоплював її стрункий стан і мінявся лагідними відтінями хвиль від найменшого порушення. Петро аж занімів від захоплення.

– Чого ви спішите? Ще рано. Ще всі сплять. Я зараз чай поставлю. Хоч нап"єтесь на дорогу.

– Ні, ні, Наталочко! – запротестувала Ніна. – Не турбуйся. Ми з Василем прийдемо до тебе по обіді, як дощ перестане. Зараз мусимо спішити, поки не розпочався надобре. Дякуємо за гарне прийняття. До побачення!

Наталка замкнула двері за ними й вернулась у вітальню. Петро зробив рух, щоб теж іти.

– І ти хочеш іти? – чулася в голосі докора.

– Та я...

– Хоч ти зостанься, а то нудитись буду. Ходім, самова-

ра поставимо. А може хочеш читати?

– Тепер ні. Ходім на кухню.

Наталка зняла покришку в самоварі й подивилась до середини.

– Дай, витрушу! – предложив Петро.

– Перше вилий воду в це відро... Так... А тепер висип попіл сюди на бляху... А в цьому відрі свіжа вода. Налий до середини! – командувала Наталка.

– Я знаю, як ставити.

– Де ж ти знаєш, як хотів витрушувати разом з водою... Був би всю воду розілляв на підлогу... А тепер насипемо в цю трубу свіжого вугілля. Я тут маю нафту в банці. Треба трохи покропити вугілля.

– Дай сюди баньку, то я сам покроплю.

– Ні, ні, я сама! Ти ще наллєш забагато.

Наталка покропила, накрила димарем і вставила кінець у плиту.

– Запали сірник і вкинь до середини, а я трохи піднесу димаря.

Петро запалив і вкинув сірник на вугілля. Нафта запалилась і Наталка хутко поставила димар назад на своє місце, а за пару хвилин самовар зашумів.

Наталка всипала трохи сухого чаю до чайника, а як самовар закипів, залляла чай окропом, зняла димар і на його місце поклала кусок паперу, який притиснула зверху решіткою. Потім проткнула пальцеи дірку в папері й поставила чайник на решітку. В той спосіб вугілля не згасло, а помалу жевріло. Це щоб чай краще настоявся.

Від спальні почувся кашель Ходака, а за пару хвилин показалась Ірина Сергіївна.

– Добрий ранок, Петрусю!

– Добрий ранок, Ірино Сергіївно!

– Чого ви так рано встали? А де Вася?

– Пішов з Ніною додому,– відповіла Наталка. – Не хотіли залишатись через дощ. Насилу Петра вмовила залишитись.

– Треба самовар поставити!

– Не турбуйся, мамо! Ми з Петром уже все зробили.

– Дуже добре! Прибери постіль...

Ранок у Ходаків почався...

Плян іти до церкви відпав через дощ, отже після снідання засіли в кабінеті за бриджа. Варити обід прийшлося Наталці. Взялася за цей обов"язок з ентузіязмом. Це ж була нагода показати своє вміння!

У перервах, поки варилося, Наталка прибігала ніби подивитись, як іде гра, а в дійсності треба було порадитись у дечому з мамою, бо все шушукалась із нею.

Заграли п"ять роберів із перемінним щастям. Найбільше програв Петро, але платити не прийшлося, бо грали без грошей.

– Обід готовий! Прошу всіх до столу.– врочисто сповістила Наталка.

– Зараз побачимо, чим ти нас нагодуєш сьогодні! – сказала Ірина Сергіївна з усмішкою.

– Думаю, що смачним борщем. – обізвався Вернигора. – Щось таке передчуття маю.

– Яремо Михайловичу, прошу не сміятись! Що вже зварила, то зварила, але куховарської книжки не припалила.

– Та що ви, Наталю! Я не сміюсь, а кажу зовсім поважно. Я ніколи не сумнівався в ваших здібностях. Про це найкраще свідчать ваші пиріжки та перекуснички.

– Краще ходім до столу та переконаємось! – почав Ходак запрошувати гостей. – Наша Наталочка напевно щось наворожила, бо часто робить нам гарні несподіванки.

Увійшли в їдальну й були приємно здивовані. На столі – білосніжна скатертина й для кожної особи така сама серветка. Накриття срібне. Городницька порцеляна. Келішки з тоненького скла. Посеред столу – велика порцелянова ваза із срібним ополоником. Ваза парувала. По боках вази – два полумиски з перекусничками, по п"ять на кожному, та одна мисочка з маринованими грибками. Перекуснички були обложені естетично зеленим барвінком. А найцікавіше – дві великі кристалеві вази з живими квітами.

– Наталю! З вас чудова господиня! Поздоровляю. – похвалив Вернигора з захопленням.

– Наталко! Ти будеш сьогодні нашою господинею. – сказала Ірина Сергіївна врочисто. – Проси гостей до столу. Сідай тут, на моє місце. Привчайся!

Наталка почервоніла й з неприхованим задоволенням почала свою нову ролю.

– Мамо, прошу сісти біля мене зправа, а Ярему Михайловича прошу на ліву сторону біля мене. Тато сяде біля вас. А ти, Петрусю, сідай біля мами... Мамо, а що робити з келішками?

– Це вже тата обов"язок. Павлику, маєш чим почастувати?

– Очевидно. – підвівся Ходак.

Він дістав з буфета пляшку німецької горілки, заправленої скіркою з цитрини, і поналивав келішки для мужчин. У цей

час Ірина Сергіївна метнулася до буфета теж. В руках опинилася інша пляшка.

– Це для нас з Наталкою. Вишнівка. Має шість років. Як будуть наші мужчини чемні та матимуть охоту, то й для них дамо попробувати. Дуже смачна, тільки не така міцна, як горілка. Дамська!

– За здоров"я дорогих гостей! – підніс чарку Ходак.

– Вибачте, дорогий Павле Степановичу, що не погоджусь з вами! – підвівся Вернигора. – На мою думку, першу чарку ми вип"ємо за нашу нову, дуже милу господиню – Наталю. Це ж перший раз я їм обід, приготований її власними рученятами. За ваше здоров"я, Наталю! Нехай Господь завше має вас у своїй опіці. Від щирого серця бажаю вам міцного здоров"я, великого успіху в науці та щасливого родинного життя!

Всі встали й випили.

– Почнемо від перекусничків. Яремо Михайловичу, прошу брати! Мариновані грибочки теж. І ти, Петрусю... Мамо, а ви не хочете перекусничка?

– З твоїх рук усе візьму.

Ходак знов налив. Тепер випили за здоров"я гостей.

Наталка встала, взяла в руку ополоник і почала розливати борщ по черзі, починаючи від мами. До кожної тарілки вкинула ложку сметани.

– А не казав я, що буде борщ? – засміявся Вернигора, подаючи свою тарілку.

– Ви, Яремо Михайловичу, все знаєте наперед.

– Ну, не все, Наталю... Але ж і смачний ваш борщ! – попробував він одну ложку.– Давно такого не їв.

Це був волинський борщ, на свинячому м"ясі, з червоних буряків, з квасолею та картоплею, з посіченою дрібненько цибулею, з одробиною цукру та ще з чимсь, що було секретом Ірини Сергіївни, про який знала тільки Наталка. Заправлений густою сметаною, борщ набирав такого смаку, що можна було з"їсти ще дві-три тарілки й на тім закінчити обід.

Наталка дала тільки по одній тарілці і, заки борщ з"їли, принесла печену курку з картопляним пюре до неї. Ділити курку прийшлося мамі, бо Наталка ще цієї мудрости не знала.

Мужчини знов пропустили по чарці "під курку", а потім, на прохання Наталки, випили ще трохи вишнівки, яку залюбки смакували.

Після курки прийшла черга на кисіль з журавлини та чай з яблочним струдлем.

– Ви мене так нагодували, Наталю, що я, мабуть, не поїду завтра до Варшави.

– А це ж чого так скоро? – спитав Ходак.

– Бо післязавтра кінчається моя перепустка. Якщо завтра до полудня я не дістану продовження перепустки в Райхскомісаріяті України, то мушу в другій годині сісти на поїзд, що йде до Губернаторства, бо потім можуть посадити до в'язниці за нелеґальне перебування тут. З цим ґестапо не жартує! Та й пощо мені клопіт, як його можна оминути?

– Перейдемо до вітальні! – далі бавилась Наталка в господиню. – Поки ви, Яремо Михайловичу, від"їдете, то ще щось нам розкажете, бо й так на дворі дощ.

Вернигора усміхнувся, погрозив Наталці жартівливо пальцем, подякував за смачний обід і перейшов зо всіма до вітальні.

– Що ж би ви хотіли, щоб я розказав?

– Про історію самого людства.

– А ж та-ак?.. Ну, добре. Отже історія людства тісно пов"язана з історією всього живого на землі. І не тільки живого, але й з історієї самої Землі, як плянети. Я вже згадував про величезні рослини, особливо папороті, що завдяки катаклізмам обернулися з бігом часу в кам"яне вугілля, та про таких велетнів, як бронтозавр, що живився рослинами й мав понад 70 футів довжини, або тиранозавр рекс, довгий на 50 футів, що належав до кровожерних і був найнебезпечнішим звіром того часу. Вчені прозвали тиранозавра королем джунґлів. Нащадками тих велетнів сьогодні являються жирафи, слони, буволи та інші травоїдні, а з кровожерних – леви, тигри, пантери і т.п.

Ще еволюцію рослин та всього, що рухається, як комах, тварин, можна більш-менш прослідити майже від початку. Що ж торкається еволюції самої плянети Землі та розвитку культури людини (від початкової свідомости), то дані про це настільки скупі, що наші висновки не завше будуть відповідати дійсному минулому, бо, наприклад, про життя людини, про її історію ми маємо дані всього за кілька тисяч років назад. Ті дані, що маємо завдяки розкопам давніх міст та осель, ще не відбивають вповні життя наших далеких предків. Ми не маємо послідовної цілости, бо ввесь час натрапляємо на прогалини, яких заповнити не маємо чим.

Багато з нас навіть не уявляє, що колись у глибоку давнину, там де тепер бушує Пацифік, був великий континент, що звався Му або Майа, з населенням понад 64 мільйони людей. Його суходіл тягнувся на півночі від Гаваїв далеко на південь, де його полудневу межу творила лінія поміж Фіджійськими остро-

вами і Східним Островом. Із сходу на захід він мав понад п'ять тисяч миль довжини та від півночі до півдня – понад три тисячи миль ширини. Ввесь континент складався з трьох частин суходолу, розділених між собою вузькими протоками або морями. Клімат Му був чудовий.

Влада королів Му простягалася не тільки на цей континент, а й на Велику Югурську Імперію, що охоплювала тоді майже всю Азію та частину південної Європи.

Населення Му мало високу культуру. Воно знало астрологію, текстильну індустрію, математику, архітектуру, рільництво, медицину...Воно знало теж металі й вироблювало з них чудові речі, а крім того знало електрику й навіть уміло літати!

Подібний континент був колись у тому місці, де тепер знаходиться інший океан – Атлантик. Цей континент називався Атлантида. Його населення теж мало високу культуру, навіть вищу, ніж Му, бо знало таємницю розщеплення атома!

Є два припущення про зникнення Атлантиди: одне – що катастрофа виникла від невмілого обходження з силою розщепленого атома, а друга – що на неї злетів з космічних просторів величезний планетоїд. Я схиляюсь до твердження, що в обох випадках, з Му й Атлантидою, сталися чергові гелогічні катаклізми.

Розкажу вам про один випадок, що стався під час першої світової війни. Один німецький підводний човен, ховаючись від переслідування англійцями, занурився в Атлантику й дістав до дна,що уявляло одну з верховин колишньої Атлантиди.Як небезпека проминула, човен хотів піднестись і відчув, що зачепився за щось. Шарпнув – не пускає. Він ще раз та ще, аж поки не відірвався. Був трохи ушкоджений, але поплив до одного з німецьких портів для направи. Якеж було здивування німців,як вони його піднесли: на носі висів зачеплений, досить довгий кавалок грубого, золотого ланцюга! Отже човен натрапив на одне із затоплених міст Атлантиди.

Попередню культуру ми пізнаємо по знайдених або викопаних речах та з манускриптів. Якби араби не спалили славнозвісну колись величезну Олександрійську бібліотеку, то ми б довідалися дуже багато про попереднє життя та культуру наших предків, як теж і про зникнені континенти.

Згідно теорії Веґенера, німецького професора Гамбурзького університету, про походження континентів та океанів, колись, ще в Кембрийський період континент Землі був суцільний. Як уже доведено наукою про ізостазію, земна кора лежить на тягучих маґмах земних надер і має змогу переміщатись. Через притягання сонця континент у кількох місцях розколовся.В Еоценовий період щілини настільки збільшилися, що зарисували-

ся контури обох Америк, Европи, Африки та Антарктики. Ця остання була ще сполучена з полудневим виступом Південної Америки. В тому ж періоді відколовся ще острів Мадагаскар від Африки. В Четвертинному періоді обидві Америки відійшли далеко від Африки та Европи, особливо Південна Америка, яка теж на полудні розкололася й від неї почала відходити Антарктика, що в свою чергу розкололася на кілька частин, а саме на Австралію, Нову Зеландію та Нову Ґвінею. Ці всі відірвані частини пересунулись від Антарктики до полуднево-східньої Азії, яка теж відколола від себе так звану Східню Індію, а саме острови: Суматру, Яву, Борнео, Целебес та цілий ряд дрібненьких у кількості до чотирьох тисяч. У дальшому русі обидві Америки ще далі відсунулися, особливо Південна, й займають теперішню позицію. Але на цьому переміщення континентів не зупинилось і вони ще й тепер повільно та непомітно відсуваються далі на захід.

– Вибачте, Яремо Михайловичу, що я вам переб"ю. Чи ви не знаєте, на чому спирається ця, дуже цікава теорія?

– Свою теорію, Павле Степановичу, Вегенер побудував на підставі контурів західнього узбережжя Африки, які збігаються з контурами Полудневої Америки, та контурів інших відірваних частин, які своїм рисунком відповідають контурам матірних частин континенту, як теж на підставі палеонтологічних і біологічних даних... Але я ще не скінчив про зниклі континенти. Згадуючи про Му та Атлантиду, я проминув ще один утрачений континент, що звався Лемурія. Він знаходився між Африкою та Індією і зник, мабуть, ще в Еоценовому періоді. Розміром Лемурія була набагато менша від Атлантиди і відомостей про неї майже нема. Отже на підставі долі, яка спіткала втрачені континенти, виходить, що людина в своїй історії не раз підносилась високо й кожний раз її культуру переривав черговий катаклізм, щоб потім вона знов розпочинала все від вогню...

Вернигора подивився на годинник.

– Я забалакався, а мені вже пора. Ще треба сьогодні спакуватись, бо завтра напевно прийдеться вертатись до Варшави. Я не вірю, що вони продовжать мою перепустку. Дуже вам вдячний за цей чудовий час, що перебув у вашому товаристві. Відпочив дуже добре... Мені здається, що наша наступна зустріч відбудеться аж... у Німеччині, якщо не вдастся приїхати до вас ще один раз. Майте на увазі, що програ Німеччини зарисовується дуже виразно.

– Нехай Вас Бог хоронить! – побажала Ірина Сергіївна.

– Ми так з вами зжились, наче б ви належали до нашої родини. Я проте надіюсь, що ми побачимось раніш, ніж ви думаєте.

– А я вірю, що через місяць-два ви знов приїдете,– сказав Ходак, цілуючись із Вернигорою.

– А як ви думаєте, Наталю? Коли знов побачимось?

– І я думаю, що побачимось щойно в Німеччині. Це кажу тільки тому, що ви так кажете. Що ви не скажете – все правда. Хоч і думається так, як бажається. Але мене цікавить ще одне питання, яке хотіла вам поставити, тільки якось не виходило, бо це йшло б у розріз із вашими думками, тому й не хотіла їх переривати. Менше з тим. Колись другим разом.

– А що таке? Кажіть!

– Вам же треба пакуватись, а часу маєте мало.

– Нічого, Наталю. Вспію. Кажіть, а то пізніше забудете.

– Такі речі не забуваються, а залишаються в пам"яті. На все життя.

– Тим більше це цікаво й для мене. Я вас слухаю.

– Приходиться дивуватись психології людській! Бувають такі незвичайні моменти, коли людина стає вбезвихідь. Ми от знаємо з Біблії, який був войовничий ізраїльський нарід. Що ж сталося з його нащадками? Ви напевно чули, що тут у Рівному розстріляли майже всіх жидів?

– Це німці скрізь роблять. Те саме й в Губернаторстві.

– У нас вели юрбу жидів, кілька тисяч, а може й десятки тисяч. Вели їх сорок-п"ятдесят ґестапівців. Не більше! І всі вони покірно йшли на певну смерть. Це жахливо! А як почали їх розстрілювати над ровами партіями, не масово, то не знайшлося серед нещасних ні одного, що станув би в обороні не те, що розстрілюваних, але навіть у власній! Я це так розумію: якщо всі знали, що на них чекає, то чому ж вони не змовились та не кинулись на гнобителів гуртом? Нехай сотня згине, але не тисячі! Може це масова гіпноза?

– Ні, Наталю. Це той непохитний закон Космосу, що його й досі люди не розгадали. Я б сказав – не хочуть розгадати через своє матеріялістичне наставлення. Це закон Карми. Коли в Україні за Сталіна гинули мільйони селян від штучного голоду, то це теж була Карма. Жорстока, невблагана, але дійсна Карма. Колись римляни казали: "дура лекс, сед лекс", тобто жорстокий закон, але закон! Така й Карма. Ми ж її сіємо? Ми й пожинаємо. Комунізм в Росії викликали або посіяли наші ж предки. Байдуже, чи ті предки були українці чи ін-

ший нарід або мішанина народів. А ті, що тепер чинять лихо, ложнуть свою працю їхні нащадки, тобто вони самі під час свого наступного втілення. Думаю, що відповідь вас вдовольняє?

– Вповні, Яремо Михайловичу. Вибачте, що забрала вам трохи часу.

– Це нічого. Ще вспію. Я завжди радий служити вам своїм знанням. А ви правду сказали, що думки покриваються з нашими бажаннями. Певно, що ніхто собі не ворог, тільки біда в тому, що не завше так складається, як бажається... А ви, Петрусь, тримайтеся добре та йдіть, по можливості, простою дорогою. Вважайте добре на ґестапо. В разі чого – в ліс до своїх. Не йдіть покірно на смерть. І нічого не бійтесь! Гине той, хто боїться. Впевняю вас усіх, що ми ще зустрінемось. До побачення... в Німеччині!..

5. Втеча Вергуна.

На третій день після від"їзду Вернигори до Варшави, в Рівному сталися події, що заважили на дальшій долі наших героїв.

Цей третій день позначився зривом бомби, кинутої в ресторан, де перебували німецькі вояки. Були жертви. Німці заметушились. Почалися розшуки. Доходження виявило, що це було ділом рук совєтських партизанів.

Ще не затихла справа бомби, як Рівне було потрясене новим атентатом: на вулиці серед білого дня був застрілений німецький прокуратор, відомий своєю жорстокістю. У відповідь на ці атентати німці, замість шукати винних, вибрали легший спосіб: перевели арешти серед української інтеліґенції міста й посадили всіх до в"язниці.

– Видайте партизанів, то всіх випустимо! – заявив начальник Ґестапо.

– Це ж не українці зробили, а большевицькі партизани, що тепер скрізь ґрасують, навіть і по селах, – пояснювали їм рівенчани. – Як ми можемо їх видати, як ми самі не знаємо, де вони перебувають? Це ж такі самі наші вороги, як і ваші. Ви маєте військо, зброю, машини, а ми нічого не маємо. Наші селяни нам кажуть про перехід партизанів селом після того, як вони вже зникли. Ґоліруч зловити їх не можемо, а ви зброї не даєте.

Жадні арґументи не помагали. Дотого ж до німців улізли поляки та москалі, часто бувші енкаведисти, в характері ніби перекладачів, машиністок, дорадників. Ні одної нагоди вони не проминули, щоб не шепнути про видумані прогріхи українців, нацьковуючи німців на свідомих українців.

Якось удень заскочив на торговельну базу до Вергуна знайомий український поліцист.

– Петре! Крім тебе, тут нікого нема? – запитав шепотом.

– Якраз нема. А що таке?

– Сьогодні ґестапо питалося за тебе.

– Чого ж вони хочуть?

– Підозрівають, що ти маєш зв"язки з партизанами.

– Ні, не маю. Звідки така думка? Я ж ніде не виступаю.

– Поляки донесли, що ти був на Закарпатті та що ти завзятий націоналіст. Цього досить, щоб тебе забрати до в"язниці. Я тобі раджу: втікай, поки не пізно.

– Куди ж втікати?

– До своїх. На Полісся.

– Гм...

– Я відходжу. Нікому ні слова, бо мене можуть розстріляти.

– Розумію. Дякую.

Вергун зайшов до Ходака в кабінет.

– Він добре радив. – сказав Ходак. – Зараз я дам вам, Петрусю, відрядження до Корця в справі заготівлі ярини для німців, а ви тим часом пакуйтесь та їдьте до Олександрії. Сьогодні є бухгальтер звідти. З ним і поїдете. Папери дістанете на Олександрію, а офіційно будемо рахувати, що ви поїхали до Корця, розумієте? Поки ви вернетесь, я бухгальтера затримаю, хоч зараз ще нічого йому не скажу. До торговельної бази не заходьте більше, а чекайте на бухгальтера на яринній. До наших зайдете?

– Зайду. Треба ж попрощатись?

– Ідіть та довго не баріться. Може ще сьогодні не прийдуть по вас, хоч таких речей німці не відкладають.

– Я скоро...

– З Богом, Петрусю! Бережіть себе. Не гарячкуйте! І не губіться в скрутну хвилину, а будьте спокійним та розсудливим. Нічого не бійтесь, як радив Ярема Михайлович!..

Поцілувались.

– Ви ж до своїх зайдіть!

– Зайду. До побачення!

– До побачення!..

Петро найперше зайшов до Наталки.

– Талюсю, я прийшов попрощатися з тобою!

– А це ж ти куди їдеш?

– У ліс. Гестапо хоче арештувати мене. Поляки донесли про Закарпаття. Твій тато радив утікати, поки не пізно. Може якось перебуду, бо й так німці програють.

– Воно не погано перехоратись на деякий час, по не забудуть про вас. – радила Ірина Сергіївна. – Тільки ви, Петрусю, не встрявайте в партизанку! Дуже вас прошу. Ви вже своє відвоювали. Прошу з огляду на Наталку. І бережіть себе!

– Мамо! Може й я піду разом з Петром? Вони там санітарок потребують...

– Нікуди, доню, не підеш. Я ніколи не пущу тебе на загин

Ти не здаєш собі справи, що таке партизанка. Це тобі не прогулька, а постійна зустріч із смертю. Ще добре, як раптова смерть, а як калікою залишишся на все життя? Петрусь мусить утікати від розстрілу, а тобі нічого не загрожує. Ні, ні моя кохана! Ніколи не дам згоди на це! Чуєш? Ні-ко-ли! Хіба що ти сама бажаєш прискорити мій кінець? Бо цього я не переживу! Чуєш? А про тата ти подумала?.. Петрусю, скажіть самі: чи не правду я кажу?

— Я й сам проти того, щоб Таля наражувалась на небезпеку. Я чомусь вірю, що мені нічого не станеться й ми знов будемо разом. Може що віру вселив у мене Ярема Михайлович? Не знаю. А ти, Наталочко, не гнівайся, бо тебе не візьму з собою. Краще доглядай батьків, а я напевно вернусь... Бувай здорова!

Хотів поцілувати, але засоромився присутности мами.

— Наталко! Поцілуй же Петра на прощання.

Повторювати не довелося. Обоє кинулися в обійми та поцілувалися тричі.

— Ще раз, до пари! — скрикнула Наталка й вони знов поцілувалися, тільки не один раз, а знов тричі. — Тепер то вже до пари!

Ірина Сергіївна теж обняла Петра, поцілувала й перехрестила на дорогу.

— Нехай вас, Петрусю, Господь береже! — побажала плачучи.

Наталка й собі голосно заплакала. А в Петра на очах — тільки сльози стояли.

— Може востаннє? — подумав тужливо, проте на голос досить бадьоро сказав: — Не загину, а вернусь героєм, щоб не стидалась за мене. Прощавайте!

Круто повернувся й, як пристало на правдивого козака, пішов твердою ходою до дверей.

— Чекай, Петрусю! — крикнула Наталка.

— Що ще?

— Чи ти вже попрощався із своїми?

— Ні ще. Зараз заскочу додому.

— Так не добре. Я сама піду наперед і перевірю, чи ще не заходили по тебе. Може там уже чекають на тебе?

— Так, так, Петрусю! Наталка має рацію. Нехай перше перевірить... Іди, доню, скорше! Хоч вони й знають, що ви на базі працюєте, проте обережність не пошкодить.

— Ти, Петрусю, йди здалік! Як я вийду від твоїх і почну кашляти, то ти не заходь, бо це буде для тебе пересторога. Добре?

– Дякую, Талю!..

Наталка вже була близько дому Петрових батьків, як з–за рогу вулиці виїхала німецька машина й зупинилась майже напроти дверей. У Наталки все похололо.

– Іти чи не йти?.. Краще йти. Не давати притоки...

Сміло йшла просто до дверей. Один німець вискочив з машини, підійшов наперед машини і... відкрив мотора. Щось там подлубався, другий запустив і машина загуділа. Шофер ускочив до середини й німці від"їхали. Наталка тремтячою рукою подзвонила. Двері відкрила Софія Павлівна.

– Заходьте, Наталочко! Дуже рада бачити вас у себе.

– Я тільки на хвилинку. Зайдім до середини, щоб ніхто не чув.

– Щось із Петром зле?

– Ще нема нічого. Чи часом німці не питались про нього?

– Ні. Нікого не було.

– Петрусь зараз прийде попрощатись, бо його хочуть німці арештувати.

– Ох, лишенько! Що за напасть, що за напасть... – заметушилася по хаті.

– Не замикайте дверей! Він зараз прийде...

Наталка вибігла, але схаменулась і пішла ходою назустріч Петрові. А Петро вже йшов додому. Він бачив, як німці зупинились біля його хати, як направляли мотора та як від"їхали. Він теж злякався не менше Наталки, але вже прийшов до себе.

– Петрусю, ти бачив?

– Бачив.

– Іди мерщій, прощайся! Я почекаю на вулиці. Хочу відвести тебе.

Петро увійшов черед відкриті двері. Прощання вдома відбулося спокійніше.

– Іди, сину, здоровенький та бий їх клятих! Краще згинути зс зброєю в руках, ніж на шибениці.– казала мати хрестячи Петра.

А батько, який недавно прийшов з города до хати й вже знав усе, обняв Петра, тричі поцілувався з ним і сказав:

– Іди, сину, та не зганьби нашого роду! Будь козаком і справжнім лицарем, яким був твій прадід, а мій дід Степан Вергун, Царство йому Небесне! Нехай тебе Господь благословить і я благословляю...

Петро захопив дещо з одягу та білизни, спакував усе в насипку від подушки й дав нести Наталці, щоб не кидалося у вічі, а сам узяв коца, чоботи та книжку. До яринної бази дійшов без при-

год. Там уже стояла підвода з Олександрії. Бухгальтер разом з Ходаком чекали на нього всередині.

Увійшли.

– Ви вже готові? – спитав Ходак.

Він бачив, що разом з Петром прийшла Наталка, але нічого не сказав.

– Так.– відповів Петро.

– Можете їхати з Богом!

Попрощалися. Наталка ще раз поцілувалася з Петром. Петро з бухгальтером сіли на підводу. Пакунки сховали в солому.

– Можемо їхати? – спитав фурман.

– Поганяйте! – відповів бухгальтер.

Уже були на закруті. Петро ще раз поглянув на миле обличчя й відруховo перевів погляд на свою базу. До неї якраз під"їхала німецька машина і з неї висіло трьох ґестапівців. Один станув при вході зо скорострілом в руках, а двоє других увійшло до середини. У Петра серце тьохнуло.

– Це напевно по мене прийшли! – промайнуло в голові, але він якмога спокійно сказав на голос: – Їдьмо скорше, бо не люблю їхати вночі.

Фурман ударив по конях. Понесли клусом. Через дві години були в Олександрії, а ще через годину Петро був у лісі...

16. Корній з Панусом на Волині.

Надходив квітень 1943 року. Прокинулася природа від зимового сну й почала скидати білі, вже досить брудні шати. Скинула до наготи, а за кілька днів одягнулася в нові, яснозелені, в дрібненькі квіточки – проліски. Вона так раділа разом з пташками, що ясні сльози потекли веселими струмочками з гір та горбків до рік, що з насолодою розкинулися повінню по розлогих долинах.

Корній з Панусом теж раділи, тільки їхня радість мала інший характер. Вони дістали німецькі перепустки на Волинь, щоб відвідати рідню. Була добра нагода наявно побачити та почути, як виглядає опіка визволителів, що сіють ненависть, злидні та терор. Визволителів попередніх і теперішніх.

Корній доїхав до Олики, а Панус помчав далі, до Рівного, де, замість відвідати батьків та друзів, всів до принагідної тягарівки, що їхала до Тучина. Надвечір приїхав до тітки, оповів свої пригоди, переспав і на другий день раненько подався до Антонівки.

В голові у Пануса аж роїлося від думок. Очевидно рожевих. Недалека зустріч з коханою Настею приймала різні, досить можливі картини: то його зустрічає сам батько – Пилип Кротюк, радіючи з приїзду майбутнього зятя; то знов ніби Пилип поїхав у поле сіяти, а його зустрічає мама Насті – майбутня теща Одарка й провадить до хати, щоб гарно прийняти дорогого гостя; то знов Одарки нема, мабуть поїхала разом з Пилипом, а він застає на подвір"ї милу пустунку Євгинку й бачить, як вона гасає та грозить йому пальчиком, а сама біжить шукати Настю, щоб схвилювати її приємною новиною; то врешті уявляє, як сама Настя передчуває зустріч і чекає на нього біля фіртки...

Останній варіянт Панус відложив на кінець, щоб мати більшу насолоду й решту дороги промріяти хвилюючими переживаннями зустрічі, що в його буйній уяві приймала різні милі форми.

– Ми ж думаємо одне про одного, то й сила такої думки змусить приспішити цю зустріч. Настя напевно виглядає мене сьогодні, бо наші спільні думки течуть зараз в одному напрямку, тому й з подвійною силою.– філософував Панус.

От і та вулиця, де розкинулася господарка старого Пилипа. У Пануся серце забилось сильніше. Втома від кількакілометрової прогульки десь зникла. Ноги несуть напрочуд легко.

Знайомий пліт. За ним подвір'я, де щодня ступають її ніжки. Он і колода видніє, що давно вже лежить біля сіней. Пригадав, як раз у неділю на ній сиділо кількоро дівчат, її ровесниць і щось дуже реготали, а як він підійшов – замовкли. Потім знов реготали з ним разом... Запізналися...

Підійшов ближче й заглянув у загороду. Скрізь тиша. Ні душі. Якось неприємно відбилося всередині...

Рипнула фіртка. Кілька кроків через подвір'я і... він на порозі. Від хвилювання вхопився за одвірок. Постояв так одну мить і рука вхопила за клямку. Нахилив униз і легко потягнув двері до середини...

Відчинилися. Зо скрипом, як завше. Переступив поріг і в сінях. І тут ні душі. От і двері до хати. Друга клямка. Двері до себе. Просунув голову, а перед столом – дівчина. Плечима до нього. Щось складає. Наче спідничку. Невже Настя? Хотів окликнути, як дівчина сама повернулася.

– Ювгинко! – кинувся до неї. – Пізнаєш?

Ювгинка зблідла, розгубилась і... відрухово поклала на себе знак хреста. Це відпружило.

– Ви-и... не дух? Не прийшли з того світу?

Вся трусилась.

– Що з тобою, Ювгинко? Я ніколи не вмирав...

Перед ним стояла вже не дитина, якою раніш пам"ятав, а розквітла, у повній дівочій формі дівчина. Дуже гарна та привабна. Красуня! Багато краща за Настю, хоч і подібна.

Вхопив її за рамя й подивився в сині очі. Відчував тепло і ... тремтіння.

– У нас казали, що вас большевики розстріляли.

– Не вспіли, Ювгинко. Я втік до Варшави... А що тут нового?

Навмисне не хотів питатись про Настю. Нехай сама скаже.

– Тепер чи взагалі?

Мудре питання замість відповіді. Панус усміхнувся.

– І тепер, і взагалі.

– Як вас тоді забрали, то Настя малощо не здуріла, так побивалася за вами... А Терешко щодня приставав, щоб ішла за нього. Навіть старостів присилав.

– Старостів? Он як!.. А що Настя на те?

– Гарбуза дала. А потім...

– Що потім?

– Нехай вам сама Настя скаже.

– А де вона?

– Зараз у полі.

– Невже... вийшла за Терешка? – спитав шепотом.

– Ні.

Відлягло від серця. Аж зітхнув з полегшою.

– А де Терешко тепер?

– Тут в Антонівці. Кажуть, що з німцями приятелює.

– Гм!.. Куди вітер віє... А що Настя робила весь час?

– Зараз прийде, то сама розкаже.

-Щось ти загадково говориш. Може що погане сталося?

Не відповіла. Бився в думках. Малював страхіття в уяві й тут же відкидав.

У сінях зашаруділо й до хати відкрилися двері. Глянув ... і в очах потемніло. Якось дивно голова захиталася. Сперся на Явгинку. Що, що, а цього ніяк не сподівався!

У дверях стояла Настя, а на руках – маленька дитина.

Настя і... дитина! Якось не вкладалося в голові... Невже ця мила, мудра, чиста Настя належить тепер до когось іншого? Це жахливо!

А Настя зблідла. Малощо не упустила дитини. Така несподіванка!

Від хвилювання Панус розгубився. Не знав, що робити? Чи привітатись, бо був добре вихований, чи ... відійти? А як відійти, то з маскою байдужости, чи з неприхованим терпінням?

Настя опритомніла перша.

– Іване! Невже ж це ти? Боже мій милий! Що ж я наробила? ... Прости мені, Іване! Сама винна, що не чекала на тебе. Люди підвели. Впевнили, що тебе розстріляли. Навіть свідки були... І тому...

– І тому вийшла за іншого?

– А що ж я мала робити? Не могла ж вік дівувати. Люди б засміяли ...

– Люди... Ох, ті люди!.. І скріз, люди... За кого ж ти вийшла? Зрештою, чи не все одно?

– За Грицька. Ти його не знаєш. Тут у нашому селі був один хлопець з гарної родини. Спокійний, роботящий... Але що з того, як і місяця не пожила з ним. Терешко навів большевиків і його вивезли.

– Терешко... – процідив зневажливо. Навіть хвилево відчув радість, що Терешко так зробив.

-Весь час не дає мені спокою. Щодня прилазить ця морда! Аж остогид. І ніяк позбутись! Коб уже вмерти, чи що... – заплакала.

Панус затиснув пястуки. Нервове дріжання промайнуло на обличчі. Стало шкода Насті. Був момент, що всією душею бажав вирвати її з цього пекла та забрати з собою, або вбити цю потвору Терешка...

Зір упав на дитину. Невинне створіння, але стояло на перешкоді. Це ж постійно буде нагадувати, що Настя належала

до когось іншого...Душа наче роздвоїлася: Платон змагався з Діогеном!

– А може ще живий, твій Грицько? Може не розстріляли, а вивезли?

– Хто б його вивозив, як вони самі втікали!

– А може на фронт вислали? Вони так роблять... Та що вже про це балакати! Одне знаю, що завдала ти мені тяжкого болю. Мріяв бути з тобою, та видно не судилося. Така вже наша доля.

Ще хвилинку вагався... Коб не ця дитина!

– Я тебе розумію й прощаю. Бувай здорова ... назавше!

Пройшов повз неї, кинув смутний погляд і вийшов з хати... Навіть дверей не закрив за собою.

Настя обернулась, подивилась услід із слізьми в очах, але затримати не наважилась.

Ювгинка вибігла за Панусом.

– Куди ви йдете?

– Не знаю, Ювгинко.

Подивився на вулицю й здригнувся: за плотом стояв Терешко з перекошеним від злости обличчям. Ювгинка теж побачила й злякалася. Була певна, що приведе німців.

А Терешко постояв, посміхнувся зловтішно й відійшов.

– Втікайте! – прошепотіла Ювгинка.– Зараз тут будуть німці, щоб вас забрати. Терешко приведе. Разом з ним працює ще один комуніст. Наговорять на вас, а німці розстріляють, як націоналіста.

– Куди ж утікати, як німці скрізь? Хіба в ліс до хлопців?

– У ліс? – вона щось думала, бо додала поквапно: – Так, Іване, в ліс! І я піду з вами.

– Ти-и?.. Ти ще молода.

– Це нічого. В лісі багато молодих дівчат. Я теж можу до чогось придатись. Візьміть мене з собою! – подивилась благально.

Згадав Карпати. Мав досвід у партизанці – придався б хлопцям. Все одно життя зломане. А тут Ювгинка... Ну й що з нею в лісі робити?

Ювгинка вивела з задуми.

– Почекайте хвилинку там за клунею, щоб вас Терешко не бачив. Я піду до хати та дещо візьму. Якби Терешко прийшов, то я навмисне буду голосно розмовляти з ним. Це буде знак для вас, щоб утікати. Але не відходьте далеко й чекайте на мене. Я все одно прийду.

Вбігла в хату. Ще добре, що батьки в полі, а то не пустили б. Захопила дещо з одягу, пару рушників, мило, буханець хліба, шмат сала, трохи цибулі та глечик на воду. Все загорнула в ряд-

но.

– Це ж ти куди? – спитала Настя.

– Піду з Іваном, бо вже Терешко побачив. Відведу, поки не пізно.

– А пощо одяг?

– Все може статися. Може й не вернусь зараз.

Поцілувала Настю й прожогом з хати.

– Чи ти здуріла? Почекай! Тож батьки не знають...

Ювгинка тільки рукою махнула. Вискочила на двір, обдивилась навколо та за клуню.

Настя впала на лавку й заплакала. Проте вийти надвір та попрощати обох не мала відваги. Чулася дуже винною перед Іваном. Може б і сама пішла з ними, але що буде там робити з дитиною?

* * * * *

Ще сонце не сідало на відпочинок, як Панус з Ювгинкою входили до Костопільських лісів.

– Ми не попадемо до своїх. Стільки часу йдемо, йдемо й кінця не видно. Я вже змучилась.

– Бідна Ювгинко! І пощо треба було йти зо мною? От відпровадила б трохи й досить.

– Не кажіть так! Сказала, що піду, й так буде. Що буде вам – те й мені. Може ми не так ідемо? Може треба напрямок змінити?

– Нам треба тепер іти в найбільшу гущавину, тоді попадемо. Як я був у Карпатах, то там усе інакше. Там гори, вкриті лісами. Скрізь попадаються печери, де добре ховатись і від негоди, і від ворога. Часто трапляються галяви, подібні до наших. Їх там називають полонинами. Тут гір нема, то нема й печер. Тому, на мою думку, партизани повинні на зиму робити спеціяльні замасковані криївки й там ховатись від негоди та ворогів. Тепер весна, то може вийшли з криївок та переходять з місця на місце, щоб краще оперувати в лісах та робити наскоки на тих німців. Як правило, там де зупиняються, вони повинні виставляти варту. Як наскочимо на такого вартового, то будемо знати, що вже потрапили до своїх.

– Якщо вони зараз не стоять на місці, то якже ми їх знайдемо?

– Про це не журися. Якщо ми не натрапимо на них, то вони на нас наскочать... Ти кажеш, що змучилась? Воно по тобі видно, що ти охляла. Може голодна? З'їж трохи, то підсилишся. Чи ти ще

маєш, що їсти?

– Маю добрий кавалок хліба та й сала чимало. На обох вистане.

– Ти не їж всього. Залиши трохи на завтра.

– І ви будете їсти?

– Ні, Ювгинко, Я ще не голодний. Я можу три дні бути без харчів, аби тільки вода була. Ти ще до цього не звикла.

– Може й я не буду їсти зараз, а попробую витримати до ранку?

– Ще поки маєш, що їсти, то не роби цього. Ще буде час на голодівку. Здається, що перед нами галявина. Ходімо, побачимо!.. Навіть травичка поросла. Ось тут і відпочинемо трохи. Візьми мій плащ... Зрештою, я сам простелю. Ти сідай на нього та трохи підсилься, а я тим часом подивлюсь навколо. Як схочеш полежати, то рядном прикрийся.

– Іване, не кидайте мене! Я боюся сама.

– Не бійся. Я тільки маленьку розвідку зроблю. Далі, як на двадцять кроків, не відійду. Як закукаю зозулею, то ти відізвись так само. От і будемо мати зв"язок між собою.

Ювгинка дістала хліб, сало й маленьку цибулину. Трохи з"їла, а решту сховала. Тоді примостилась і лягла, щоб відпочити.

– Ку-ку! – почула вона Іванів голос.

– Ку-ку! - відповіла.

Більше кукання вона не чула. Може Іван задалеко відійшов, а може тому, що сама заснула.

Панус старим звичаєм, ще з Карпат, робив круги, потрохи віддаляючись від Ювгинки та наслуховуючи. Ще пару разів закукав легенько, але відповіді не було.

– Заснула. – подумав.

Так пройшло може з пів години. Хотів уже вертатись та збудити Ювгинку, щоб іти далі, як його гострий слух уловив віддалене кукурікання в північнозахідному напрямку.

– Мабуть лісничівка, а може й село. – подумав.

Вернувся назад. Ювгинка спала навзнак, розкинувши руки. Пасмо волосся закривало одне око та частину обличчя. Обережно відгорнув.

– Алеж вона й гарна, це мале чортеня!.. Була б велика шкода, якби таке молоде загинуло в партизанці. Буду пильнувати її як свого ока. За таку не шкода й життя віддати... Ох, Господи! І що це за лиха година настала... Ні, так не можна! Нехай побавиться зо три дні, а тоді відведу додому. Це не для неї тут місце. Шкода такої краси – рідко трапляється. Так і проситься на полотно! І чому я не маляр?..

Узяв край рядна й хотів прикрити, щоб не змерзла, як Ювгин-

ка прокинулася. Відкрила очі й злякалась: кругом – ліс, а над нею якась голова!.. Але це лише мить і свідомість повернулася.

Підвелася.

– Знайшли наших?

– Ще ні. Ти вже відпочила? А може ще хочеш спати?

– Ні, ні! Краще ходім, а то ніч застане нас у лісі.

– Я недавно чув півня. Десь недалеко лісничівка буде. Вставай, підемо!

Зірвалась, зложила рядно й замотала в нього пошивку з одягом та харчами.

Ішли недовго, бо раптом порідшало й показалася галява, а на ній – хатинка з городом та садком навколо. Збоку хатини притулилося сідало для курей, а далі за ним – хлівчик з поросятами.

Кури вже вмостилися на ніч, хоч сонце ще не заходило. Це була ознака, що на другий день буде гарна погода.

Біля хлівчика стояла жінка з відром.

– Магайбо!– привітався Панус.

– Доброго здоров"я!

– Чи можна, тьотю, води напитись?

– Якраз маю свіжу, тільки кварти нема. Заждіть, то зараз я принесу.

– А можна з відра?

– Чом ні? Пийте на здоров"я!

– Пий, Ювгинко!

Припала спрагло. Після неї – Панус.

– Далеко йдете?

Панус зам"явся.

– Нема тут німців? – спитав тихо.

– Сюди не показуються. Бояться партизанів.

– А далеко до наших хлопців?

– Ідіть стежкою в цей бік. Там натрапите.

– Дякую.

Стежка місцями губилася, проте звичне око Пануса добачувало її продовження. Йшли з пів години. Почало сутеніти. Ювгинка весь час тримала Пануса за руку. Боялася. Десь ззаду двічі закувала зозуля. Панус зупинився, наслуховуючи.

– Ювгинко! – прошепотів. – Ми вже між нашими. Це не зозуля, а вартовий.

– Якже ви впізнали? Я думала – зозуля.

– Зараз переконаєшся.

Пройшли ще трохи, як раптом з-за дерев виступило двох озброєних.

– Стій! Куди?

– До наших хлопців.

– А ви звідки?

– Я – з Рівного, а вона – з Антонівки, біля Тучина.

– Як називаєтесь?

– Іван Панасюк.

– А дівчина?

– Ювгинка Кротюк.

– Зброю маєте?

– Ні. Можете перевірити.

Один обшукав Пануса, тоді як другий тримав скорострільна-поготові.

Ювгинки не зачіпали.

– Іван Панасюк з Рівного та Ювгина Кротюк з Антонівки біля Тучина. Запам"ятав? – звернувся власник скорострільна до свого товариша.

– Той повторив.

– Прізвища правдиві?

– Так.

– Іди, Олексо, з рапортом, а ми почекаємо... Не змучені?

– Трохи. – відповів Панус. – Це ж ідемо з Антонівки майже від ранку.

– Що примусило вас іти сюди?

– Це довга історія. Скажу тільки одне, що мене мали німці посадити до в"язниці. Розкажу потім вашому командирові чи отаманові.

– А дівчина?

– Відпроваджувала мене та так і залишилася зо мною. Не хотіла вертатись.

Посланець вернувся.

– Отаман наказав привести обох до нього.

– Ходім!

Отаман сидів на пеньку, недалеко від шатра, й курив. Пильно подивився на збігців і почав ставити питання.

Допит тягнувся біля години. Властиво це не був допит, а дружня бесіда, під час якої питання ставив непомітно тільки отаман.

Панус оповів і про гімназію, і про університет, і про боротьбу з мадярами на Закарпатті, і про Картузьку Березу, і про арешт енкаведистами та втечу до Губернаторства.

– А хто ще з Рівного був разом з вами на Закарпатті?

– Петро Вергун. Разом гімназію кінчали, разом в університеті були, разом усю закарпатську кампанію перейшли й разом з оточення втікали до Польщі.

– А як Вергун виглядає?

Панус описав.

– Отже зараз наші хлопці нагодують вас і ви переспите тут у нас, а завтра рано я відішлю вас до Вергуна.

– Невже Петро тут? Оце так несподіванка! А сьогодні хіба не можна до нього?

– Ні. Запізно...

17. Утеча Морозенка.

Рівно через два тижні після втечі Петра Вергуна до партизанів, місто облетіла досить дивна новина: зник німецький генерал, що мешкав у Грабнику – східній дільниці Рівного.

Німці впевняли, що його схопили партизани й кудись вивезли, а сусіди казали, що не бачили жадних партизанів і, можливо, генерал сам десь поїхав. Люди ж казали, що це німецька провокація, щоб мати притоку до нових репресій проти населення.

Через два дні після зникнення генерала, до Контори Закупу й Збуту, де працював Ходак, під"їхало дві німецькихмашини.З них висіло шість ґестапівців. Двох подалося на подвір"я, де зайняли задній вихід з Контори, двох зупинилося при головному вході, а двох увійшло до середини.

На долині містилася торговельна база Контори, де завідуючим був, до своєї втечі, Петро Вергун. Тепер його місце зайняв поляк Врубель,який впевняв, що він з походження білорус.

Весь поверх займали бюра Контори.

Ґестапівці зайшли на базу й відразу до Врубля:

– Пан Морозенко?

– Ні. Його тут нема. Повинен бути на горі.

Побігли наверх. На сходах назустріч ґестапівцям спускався вниз голова Контори сам Морозенко. Його не затримали й він зійшов спокійно вниз. Там вийшов на вулицю біля вартуючих ґестапівців, перейшов на другий бік і ввійшов до овочевої бази, що містилася напроти торговельної.

– Є хтонебудь сьогодні з району? – спитався Василя Кирилюка.

– Голова кооперації Попчук. Он там ярину скидає.

Морозенко підійшов до Попчука, привітався й зашепотів:

– Ви вже все скинули?

– Це якраз решта.

– Дуже добре. Зараз їдемо до мене... Василю! – звернувся до Кирилюка. – Прийміть ярину й випишіть поквітування. Ми зараз вернемось.

Вийшли на другі двері, через які вносили ярину, сіли на підводу й мерщій до помешкання. Там Морозенко взяв свою дружину та необхідні речі й негайно виїхав до Олександрії, разом з Поп-

чуком, його ж кіньми.

Тим часом ґестапівці проминули Морозенка на сходах і побігли далі вгору. Довгий коридор. По обох боках кілька дверей. Ввійшли в перші направо. Торговельний відділ.

– Чи тут пан Морозенко?

– Був тут хвилин десять тому назад.

Вийшли. Наліво перші двері до бухгальтерії.

– Де пан Морозенко?

– Перед хвилиною був тут. – відповів Ходак. – Мабуть пішов до пана Фішера.

– А де кабінет пана Фішера?

– У кінці коридору. Йдіть просто. Останні двері направо.

– Пішли до Фішера. По дорозі заглянули в розчинені двері. Там самі машиністки. Мужчин не видно. Проминули й пішли до Фішера. Це ж німецький ляйтер, якому підлягає кооперативна торговельна мережа в цілому повіті.

– Гайль Гітлєр!

– Гайль Гітлєр!

– Ви не знаєте, де пан Морозенко?

– У мене його нема. А що таке?

– Ми прийшли арештувати його, – кажуть тихо, – та не знаємо, як він виглядає.

Фішер описав Морозенка та й каже:

– А може він успів утекти? Бо ми тут маємо два виходи: один на вулицю, а другий на подвір"я.

-При обох стоять наші хлопці. А може ще десь маєте?

– Ні. Більше нема.

– А може на горищі?

– Щось не пригадую. Але ми й горище перетрусимо.

– Тоді ходім пошукаємо.

– Він мусить ще тут бути, бо я сам недавно говорив з ним.

– А внизу на базі ви були?

– Тож ми з неї й почали шукати.

Перетрусили тоді всю Контору. До найменших закамарків заглянули. Та й горища не оминули, хоч там було повно порохів. Вилізли звідти, як коминярі на вигляд.

– Доннерветтер! – закляли ґестапівці і ні з чим вернулися назад.

Одне вони забули – запитати адресу Морозенка, бо щойно через годину, як почистилися, вернулися назад до Фішера. Той подав їм адресу.

Поки знайшли вулицю та хату – всередині вже нікого не було...

* * * * *

Доходила шоста година вечора, як Морозенки в супроводі і двох партизанів прибули до намету Петра Вергуна.

– Кого я бачу? Невже це панство Морозенки? То це вже й ви мусили втікати?

– Та от і до мене дісталися, а проте я їм вислизнувся з-під самого носа!

І Морозенко оповів, як він пройшов повз ґестапівців і його ніхто не затримав.

– Це було правдиве чудо! Наче б їх засліпило на той час... Це, мабуть, почалася нагінка на нашу інтеліґенцію, бо десь зник їхній генерал, що в Ґрабнику мешкав. Ми й самі не знаємо, де він подівся, але люди кажуть, що це німецька провокація. Він сам виїхав з міста, а німці вдають, що його партизани вкрали.

– Таки викрали. Він був тут і Тарас Бульба склав з ним угоду. Вчора відіслали його назад до Рівного.

– То це та-ак? То це не провокація?

– Ні.

– А я ще не чув про його повернення.

– Бо вернувся вчора вечором.

– Чому ж тоді ґестапо хотіло арештувати мене?

– У вас напевно інша справа, не зв"язана з тим генералом. Ми ще не знаємо, чому вони хотіли арештувати вас, але за пару днів ми будемо знати все. Правду кажучи, то ви були дуже помітною українською фігурою в Рівному. Тут і українізація Церкви, де ви міцно заанґажувалися, і просвітянська праця, і втеча ваших двох заступників: Кисілевського та Волошина... А з вашого оповідання виходить, що ґестапівці навіть не знали вас з обличчя, коли дали вам нагоду вийти без затримки з Контори.

– І я так думаю, що вони не знали.

До намету увійшов Панус.

– Ви знайомі?

– Я знаю пана Морозенка з обличчя, але особисто ми ще не знайомі. Називаюсь Іван Панасюк. Мене в гімназії Панусом називали.

– О, то я чув про вас! На Закарпатті воювали?

– Було таке.

До намету увійшов ще один старшина. Полковник Новацький.

– А-а-а, пан Морозенко! Це вже ніяк не сподівався бачити вас тут у лісі. Ця праця не для ваших років. Нам молодь потріб-

на... І пані тут?

– Та вже куди чоловік, туди й я! – відізвалася Морозенкова. – Куди ж нам дітись, як німці припікають?

– А ми маємо для вас дуже добре місце. За фахом.

– Навіть так?

– Ми потребуємо доброго завідуючого нашими складами. Це якраз праця для вас. Ніхто так не поведе, як ви.

– Та я на всяку працю пристану. Хоч би й картоплі чистити на кухні. – засміявся Морозенко.

– Це вже ні, Василю! На кухні праця для мене. Там уже я фахівець.– відізвалася Морозенкова, що весь час сиділа мовчки й прислухалася до розмови мужчин.

– Не турбуйтесь! Якось воно буде. – потішав полковник.

До намету увійшло ще двох. Їх Морозенко не знав. Привіталися. Полковник відрекомендував їх: сотник Степаненко, поручник Підкова.

– Добре, що ви зараз тут, пане Морозенку. Ми маємо один політичний горішок і ви нам поможете його розгризти. – сказав полковник поважно.

– А що таке?

– Ви напевно знаєте, що ми зараз під командою отамана Тараса Боровця з Рівного. Його тут називаємо Тарасом Бульбою.

– Певно, що знаємо.

– Зараз у цих лісах зорганізувалася повстанська армія під проводом українських націоналістів. Хоч наша організація постала на Волині раніш від них, то однак їх організація багато сильніша й тому вони пропонують нам з"єднатися з ними та перейти під їх провід, щоб була одна Українська Повстанча Армія. Яка ваша думка?

– Якщо це такі самі українські патріоти, як і наші волиняни, то іншої думки, як з"єднатися з ними, бути не може. Тільки поставте одну кардинальну умову, щоб потім не було поділу на "ви" і "ми".

Нарада затягнулася аж до десятої години. Сьогодні всі відділи Бульби мусіли висловитись і провідну думку переказати своєму отаманові, а він нехай сам вирішить, як краще зробити, щоб не проливати братньої крови...

18. Напад.

Видовжені тіні дерев у Цуманському лісі зраджували, що за пару годин тихий червневий вечір спуститься на землю.

Запах польових квітів та збіж, що виструнчилися зелено-жовтими колосками, з додатком п"янкого запаху черемхи, приємно лоскотав ніздрі.

Маєстатичну тишу раптом перервав різкий постріл вдалечині та збудив загальну дрімоту.

І знов запанувала тиша.

На узліссю, між двома дубами, стояв Панус у бойовому виряді й пильно стежив околицю, що простяглася перед ним. Час від часу руки підносили до очей військовий бінокль. Хоч він вдихав запах піль на повні груди, проте не поля були предметом його зацікавлення, а соша між ними, що провадила з Рівного через Клевань та Олику до Луцька.

Місце, де він стояв, було вигідне, бо соша видніла на кілька кілометрів, дарма що була хвиляста.

На крайньому горбку, вбік Клеваня, де соша губилась від зору, показалося авто. За ним друге, третє... Панус стежив, не відриваючи бінокля від очей, і старанно рахував, аж поки ланцюг не перервався. Їх було разом одинадцять машин, у тім дві тягарові.

Переждав, для певности, ще кілька хвилин. Більше не було.

– Не зачіпати! – кинув Панус у бік соші.

– Не зачіпати! Не зачіпати! – передалося по лінії.

Ще трохи й авта проминули. Пройшло ще з годину. Сонце опустилося ще нижче. Ще пів години й зачепить за вершечки сосон. До вуха долетів шум мотору, й на горбку з"явилася тягарова машина з причепом.

Панус знав, що німці для безпеки випускають з міста в дорогу не поодинці, а валкою біля десяти машин, тому знов почав рахувати. Показалося чотири тягарових з причепами, далі одна легкова й знов три тягарових з причепами. Тут настала перерва: або слідуюча зіпсулась і затримала решту, або німці спішили з тягарем і випустили тільки вісім машин.

Панус переждав кілька хвилин і кинув наказ:

– Приготовитись!

Уздовж осей, і при в"їзді, і в лісі, заклацали затвори. В кущах причаїлися кулемети, готові до стрілу.

У глибині лісу на метрів триста від в"їзду заховалися в кущах над дорогою ще кількоро партизанів з ручними ґранатами. А ще далі, на яких сто метрів вперед, знов стояло трьох, яких завданням було перерізати шнури, що тримали зрізану сосну в стоячому стані. Це вже на випадок, якби гранати не затримали руху. Тоді б звалили сосну впоперек дороги.

Мотори гудуть голосніше – наближаються. Німці спокійні, бо надворі ще видно. У партизанів нерви напружені. Все розраховано до найменших подробиць.

Ззаду за Панусом зашелестіла трава. Рвучко обернувся. Ювгинка.

– Ти чого сюди прийшла? Зараз буде бій!

– Я знаю. Я прийшла змінити вас.

– Якто змінити? Хто наказав?

– Мені ніхто не наказував, але ви мусите бути разом зо всіма хлопцями, як почнеться бій! А хто буде слідкувати за новими машинами? Тож можуть ще інші німці надїхати.

Панус зніяковів.

– Маєш рацію, Ювгинко. Я не подумав. Візьми бінокль і добре слідкуй!

– Я маю свій.

– Де ж ти взяла?

– Василь позичив.

– Василь?.. Ну, добре. Як завважиш якунебудь машину он на тому горбку, де вже кінчається соша, бачиш?

– Бачу.

– Тоді закуєш зозулею, а як побачиш, що ми відступаємо, втікай назад. Не чекай на нас. Це тобі мій наказ. Не послухаєш – завтра рано відішлю додому! Зрозуміла?

– Так.

– Виконаєш наказ?

– Виконаю.

– А тепер уважай!

Тягарівки вже під лісом. От перша "дала ґазу" й врізалась у ліс. За нею – решта.

Тільки перша добігла до партизанів з ґранатами, як два голосних, майже одночасних вибухи струснули околицею. Тягарівка перекинулась у рів і почувся інший вибух – експльодувала бензина. Машину охопило полум"я...

Ніхто не вискочив з машини. Мабуть ґранати побили.

Водій наступної тягарівки не сподівався вибуху. Незагальмо-

вана машина врізалася в причеп першої. Радіятор погнувся й потекла вода. Мотор заглух. Усі машини зупинились. Почулася команда німецького офіцера, що їхав легковим автом, і німці вискочили на шлях, щоб сховатись у прибічних ровах.

– Стій, руки вгору! – пролунало в кількох місцях вздовж сошi теж на німецькій мові.

Німці збентежились. Офіцер зорієнтувався й подав іншу команду:

– Гальт! Кидай зброю.

Двох молодиків не послухало – вони побігли до рова. Коротка серія з кулемета, і сміливці заплатили життям. Решта кинули зброю й піднесли руки. Партизани вискочили на дорогу. Частина обшукувала німців, а частина переглядала машини, чи хто не сховався. Панус наказав усім скинути верхній одяг, після чого їм зв"язали руки взад, відвели в глиб лісу, повернули очима всіх на схід і наказали сісти на землю та чекати пів години. Ззаду за ними в кущах поставили варту з автоматами.

Ювгинка ще стояла на пості Пануса й трусилася, як в лихоманці. Це ж перший раз у житті бачила бій! А все проминуло,та так скоро, що й не зогледілася, як німці були пов"язані. Їй хотілося плакати. Особливо було шкода двох молоденьких німаків, що так марно загинули. І пощо було бігти?

Життя не стояло на місці. Панус кидав усе нові накази. До ще зацілілих машин ускочили лісові водії й валка подалася набік ну дорогу. В ліс. З"явилися підводи. Їх навантажили відібра ною зброєю, верхнім одягом і тягарем з пошкоджених машин. Підводи поїхали слідом за тягарівками.

"Опеля" німецького офіцера Панус затримав для себе. Прикликав Ювгинку й наказав сісти до цього авта.

– Сідай ззаду! Більше машин не бачила?

– Ні, не було.

– Можемо їхати! – кинув шоферові, сідаючи поруч Ювгинки. і додав – Там біля німців зупинишся!

Полонені сиділи, як було наказано. Панус звернувся до них по-німецькому.

– Вставати, або розв"язувати руки забороняється. Зараз сьома година. В сьомій тридцять можете розв"язати один другого й вийти на шлях. У ліс не йдіть, бо можуть застрілити. Хто встане перед строком або захоче розв"язатись, дістане кулю! Зрозуміли?.. Ауфвідерзеген! (до побачення).

Ніхто не відповів.

Ювгинка сиділа в кутку лімузини й далі трусилася. Панус це завважив.

– Що з тобою? Може застудилась? – приклав долоню до її чола.

Температури не було. Він закинув їй свою руку через плече й притягнув до себе.

– Кажи, що сталося, що ти вся трусишся?

– Нічого. Я перелякалася, як забили тих двох. Думала, що ви всіх перестріляєте.

– Он воно що!.. Тобі, Ювгинко, не треба було йти за мною у ліс, а залишитись удома. В партизанці життя тверде, суворе. Ворога щадити не можна. Як ти його не заб"єш, то він тебе. Ти думаєш, що коли б німці нас зловили, то вони б нас пустили, так як ми пускаємо? Вони всіх би нас постріляли, бо вони черстві душею та безоглядні, а нам притаманний сантимент. Як ворог піддається – ми не вбиваємо, одиак слідкуємо за ним, бо часто прикидається. Шойно тоді, як щось завважимо лихе, або на чімсь зловимо – стріляємо на місці... А тепер скажи, як ти знайшла нас?... Сьогодні ж була твоя черга на кухні. Тепер будуть хлопці без обіду, бо ти тут.

– Я попросила Оленку, щоб заступила мене.

– Так не можна робити. Ти мусиш робити те, що тобі наказують, і самовільно нічого не змінювати, бо за це можеш дістати кару. А чого це ти йшла за нами? З цікавости?

– Бо я боялася за вас, щоб не вбили. Я думала, що в скрутну хвилину можу чимсь допомогти. Як ранять вас, то перев"яжу, а може треба буде вас із вогню винести, як ранять, то теж подужала б. Я вже не маленька.

– А ти не застановлялася над тим, що й тебе можуть забити?

– Я про це й не думала, бо й так мене не заб"ють. Я ж нікому не потрібна.

– А навіщо я тобі здався? Чи не все одно тобі – буду я жити, чи згину?

– Ні, не все одно.

– Чого ж це так?

– Бо я вас кохаю... – прошепотіла й сховала соромливо голівку свою на його грудях.

– Ти... мене?

Панус призадумався.

– То це тільки тому ти йшла за мною в ліс і покинула дому й всіх своїх?

– Та-ак... – пригорнулася ще дужче.

Шойно тепер він довідався, що не був байдужим для неї. І тут же признався собі в душі, що Ювгинка завше подобалася йому, відчував до неї ніжність при зустрічі, була йому близька, як

рідна сестра, але кохати? Згадав Настю і... дитину.

– Не кохала, а влаштовувалася, бо інакше, що люди сказали б? – подумав гірко.– Вдавала, що кохає... А ця дійсно кохає! І може навіть довший час... Без надуми наражала своє життя через мене... Робила тільки для мене...

Згадав і Олю Сідорську. Теж думала про кар"єру...

Йому зараз стало якось, тепло, добре на душі, приємно..Він нагнувся, взяв легенько двома пальцями за подборіддя, підніс трохи догори цю вірну, милу головоньку й заглянув у вічі. Вона почервоніла, зірвалась, обняла його за шию і... поцілувала в уста.

– Ми вже приїхали! – перервав шофер ідилію...

19. Акт милосердя.

Недалеко від Ходаків, на сусідній вулиці мешкав Гершко Кац. Мав жінку Хайку та шістнадцятилітнього сина Натана. За фахом був кравець. При большевиках працював, як і всі кравці, в державній кравецькій артілі. Колективна праця йому не подобалася, бо майже всі шили несумлінно, з поспіхом, щоб виконати норму, словом абияк, тому й продукція була низької вартости, як казали, зовсім дрантива. Під час війни з німцями Кац не захотів утікати на схід і залишився на місці.

Спочатку німці жидів не зачіпали, але згодом прийшло зарядження відзначити частину міста під ґетто та зігнати туди всіх жидів. Мешканцям ґетта видали білі опаски на руку з синьою шестикутною зіркою Давида, щоб носили, як виходять з ґетта на місто.

Тепер Кац працював у кравецькій майстерні під зарядом німецького ляйтера. Щодня рано він ішов до майстерні, а щойно на ніч вертався назад до ґетта.

Одного разу він вийшов з ґетта без пов"язки на руці. Забув. Тут же в брамі дістав від німця кілька поличників і мусів вернутись за пов"язкою. Більше не забував – про це дбали Хайка із сином.

Це тягнулося до зими, коли всіх жидів з ґетта, крім фахівців, що працювали у німців, вивели за місто й розстріляли.

Так працював Кац до зими 1943 року. На початку січня 1944 р. почався в Рівному евакуаційний рух. Кац, затривожений що німці, в часі відступу, постріляють решту жидів, рішив сховатись, але як? Він звернувся до Ходака з проханням про порятунок.

– Чим же я можу допомогти, як не маю знайомих впливових німців? – розводив руками Ходак.

– Вам знайомства не потрібні. Вас усе місто знає, як справедливу й чесну людину. За вас усі заступляться й ніхто на вас не донесе німцям. Ви знаєте, що в ґетті нас чекає смерть. Так усі жиди кажуть. Я прошу притулку у вас. Переховайте нас на якийсь час, а там уже буде видно. Може політика зміниться... Я даром не хочу – за все заплачу.

– Який же ви чудний, Гершку! Невже ви думаєте, що за по-

рятунок від смерти я візьму гроші? Не в грошах справа, а у відповідальності. Це ж коли б знайшли вас у мене, то нас би всіх постріляли... Зрештою, хвилинку почекайте. Я пораджусь із жінкою.

Ірина Сергіївна, з натури добра душа, не перечила. Поставила тільки умову, щоб ніхто з криївки не виходив без її дозволу, особливо вдень, і щоб усі сиділи тихо весь час.

– Мені чомусь здається, що ми їх переховаємо щасливо та без шкоди для себе, – підтримала маму Наталка.

– Отже, Гершку...

– Ну, ну!.. – перебив зраділий Кац, бо з обличчя Ходака вичитав порятунок.

– Ми приймемо вас усіх трьох, але щоб ніхто про це не довідався. Навіть найближча рідня. Зрозуміли?

– Не бійтеся! Ми нікому не скажемо. Ні пари з уст. Це під хейром.

– Перед тим, як перейдете до нас, повідомте в секреті вашу рідню чи найкращого приятеля, що ви втікаєте до Сарн. Не кажіть, що переходите до нас, а кажіть, що ви просто з гетта утікаєте до Сарн. і нехай про це на другий чи навіть на третій день вони перекажуть вашому жидівському старості. Отже вас нема в Рівному. Ви в Сарнах. Зрозуміли?

– Я все розумію. Як прийду до вас, то це я вже не в Рівному, а в Сарнах.

– Дуже добре. А коли ви хочете прийти?

–Завтра надвечір. Пощо відкладати? Кожної хвилини можуть нас постріляти.

– Добре. Я покажу вам зараз криївку. Ходіть за мною сюди в комору. Тут, як бачите, малі дверцята до коридору. Цим коридором ми перейдемо в наш хлів. Це я так зробив, щоб під час дощу чи морозів було добре переходити в хлів, бо там маємо корову та кури. Часом кабанчика годуємо на Свята. Тут підлоги нема, а сама земля – не чути, як переходите.

Гершко мовчки мотнув головою на знак згоди та розуміння справи. Увійшли до хліва через малі дверцята.

– Згинайтесь, бо головою зачепитесь за одвірок... А тепер ми вже в хліві.

У хліві стояла загороджена корова. На шум від дверець вона повернула голову й мукнула, побачивши господаря. В кутку лежало сіно, а трохи осторонь – дрова, зложені під стіною в стос, що сягав майже під стелю.

– Тихо, Ряба! Зараз дам сіна... Бачите цю драбину? По ній вилізете на горище. Там чимало соломи лежить. У разі небезпеки ховайтесь у солому біля причілка, щоб було чим дихати, бо в

причілку багато шпар. Через них видно, що в дворі діється. Харчі ми будемо приносити сюди до хліва й ховати за дрова. Ось тут. Бачите? Тут досить місця. Як у місті буде спокійно, то можете сидіти з нами в хаті.

– Краще я буду в хліві сидіти. Часом хтось прийде до вас, побачить – і біда готова.

– Як хочете... Це все, що можемо зробити для вас. Якби випадково вас німці знайшли тут, то буде від вас залежати, що їм сказати. Або скажете, що переховуєтесь за нашим дозволом, тоді нас усіх заберуть разом, або скажете, що ви самі залізли сюди без дозволу. Це вже ваша справа. Самі знаєте, як можуть вони зробити в обох випадках. Переважно забирають усіх. Ми вас не змушуємо до брехні, бо коли ми приймаємо вас до себе, то й відповідальність беремо на себе, хоч би й ціною нашого життя... Ще раз попереджую, що ніхто не сміє знати, що ви тут переховуєтесь. Добре подумайте, заки перейдете до нас. Завтра вночі двері до хліва будуть відімкнені. Заходьте тихенько, щоб ніхто й не чув і не бачив, і влаштовуйтесь, як буде вигідно для вас.

– Пане Ходак! А можна мені зараз подивитись, як воно там є? Бо то вночі не знаєш, куди лізеш. Можу впасти й забитись або покалічитись. Ну й щоб галасу не робити.

– Певно, що можна. Лізьте, Гершку, та приготовте собі місця, як знаєте. І ще одне прохання до вас: не курити й взагалі нічим не світити.

– З нас, хвалити Бога, ніхто не курить. За це можете бути спокійні. А світло нам не потрібне. Якщо конче треба щось зробити, то це можемо вдень. Тут спішити нема чого...

* * *

Кінчався 1943 рік. Большевики перейшли Случ, зайняли Звягель і наближались до Волинських повітів, що до 1939 року належали до Польщі. Почалася евакуація. Німці зарядили вивіз усіх установ, а особливо торговельної мережі, що мала великі запаси цукру, шкіри, олії, мануфактури, горілки та інших товарів широкого вжитку.

З торговельної централі в Луцьку, т. зв. Централі Закупу та Збуту прислали Ходакові дві тягарові машини для вивозу бухгальтерії Рівенської Контори Закупу та Збуту, всіх актів і самої родини Ходака, що був призначений головним бухгальтером Централі. Централя попередила в секреті, що німці під часу відступу ви-

возитимуть усіх мужчин та молодих дівчат, тому радили виїхати цілою родиною та з речами ще заздалегідь. Крім того кружляли по місті чутки, що большевики розстрілюють у першу чергу всіх, хто співпрацював із німцями безпосередньо чи посередньо.

– Тобі залишатись самій нема чого, бо ж мене з Наталкою все одно німці вивезуть, – доводив Ходак жінці.– Що хату втратимо - не така вже біда, бо большевики й так відберуть її від нас, як це вони завше роблять з кращими хатами. Пригадуєш,що тут у Рівному творилось? А зачіпкою для них буде моя праця в кооперативі. Зроблять так, як зробив вовк з ягнятком у байці.

– Ти ж сам знаєш, як тяжко кидати насиджене, своїми руками доглянуте. Але така вже воля Божа. Не дарма кажуть, що в"язниці та торби не зарікайся! – погоджувалася Ірина Сергіївна, хоч у душі сильно переживала.

– А ти, мамо, не турбуйся. Я молода, з освітою, мови знаю ... Зароблю на всіх, хоч тато ще й сам може дати раду. Та й світу трохи побачимо.

Перед від"їздом Ходак зайшов у хлів до Кацiв.

– Слухайте, Гершку! Скажу вам неприємну новину: так склалося, що ми мусимо залишити нашу господарку й виїхати аж до Луцька. Мене призначили туди на головного бухгальтера Централі. Прислали нам аж дві машини. Німці кажуть, що це тимчасова евакуація, бо сподіваються великого наступу. Мають нібинову якусь спеціяльну зброю. Між нами кажучи, я в то не вірю, бо коли почали відступати на всіх фронтах, то тепер трудно перейти в протинаступ навіть і з новою зброєю. Але як би воно не було, нас вивозять. Відмовитись, це все одно, що добровільно підставити свою голову під кулю.

– Ой, вей мір! А що ж ми маємо робити? Тож німці, як будуть відступати, то нас знайдуть і постріляють.

– Сидіть тихенько й чекайте терпеливо, поки німці не відступлять. Це прийде три-чотири дні. Як прийдуть большевики,залишайтесь у нашій хаті та господарюйте. Як почуєте, що німці дійсно роблять протинаступ, то втікайте разом з большевиками. Тоді врятуєтесь. А ми повернемось разом із німцями. Може того протинаступу й не буде, бо ще нічого не відомо. Самі рішайте, що робити. Найголовніше, щоб цих кілька днів ви сиділи, як миша в норі, щоб вони вас не знайшли.

– Пане Ходак! Ми вам дякуємо за вашу ласку та турботи. За хату ви не турбуйтесь – доглянемо, як свою власну! Тут аби пережити цей перехід... Знаєте, що? – він відруховo оглянувся й договорив шепотом: – Ми маємо трохи золота. Ми вам дамо половину. На дорогу.

– Ні, ні, що ви, Гершку!.. Чужим життям ми не торгуємо...

Сховайте, бо ще вам придасться, а ми дамо собі раду... Ми зараз приготовимо для вас харчів на тиждень. Заберете їх на гору, щоб німці не побачили, бо догадаються, що тут хтось є. Хліб принесемо завтра свіжий, як будемо від"їжджати. Замотаєте в щонебудь, щоб не засох. Тут є дві бочки. Я їх наллю водою. Не забудьте ж щодня корову напоїти, бо її залишаємо для вас. Будете мати щодня свіже молоко. Це все...

А на другий день рано Ходаки залишили гніздо, де провели все своє життя. Вони навіть не уявляли, що від того дня, а це ж був якраз перший день Різдва, розпочалася їх мандрівка в незнане. Мандрівка з небезпечними пригодами, де голод, каліцтво або й смерть чигали на них повсякчасно.

Виходили з думкою, що ще повернуться додому.

А як не судилося?..

"Прощай, рідний краю!
Вже хутко я піду.
Тут долі я не маю, –
на чужині знайду....
В далекій чужині
я сили наберусь
служити країні, –
Або не вернусь..."

Леся Українка.

Частина Друга

НА ЧУЖИНІ

20. Початок скитальської мартирології.

Того ж самого дня, як покинули Рівне, Ходаки прибули до Луцька, де для них відвели одну кімнату при Централі. Голова Централі порадив Ходакові відпочити кілька днів, а тоді приступити до перебрання на себе бухгальтерії.

Через два дні прийшло нове зарядження – приготовитись до евакуації Луцька. (А де ж ті протинаступ та нова зброя?) Прийшлося Ходакам знов пакуватись і, не перебираючи бухгальтерії, їхати далі до Володимира й там чекати на німецький протинаступ.

У Володимирі так само просиділи два дні й виїхали в Губернаторство (бувша Польща). Осідком для Волинської Централі призначили місто Перемишль. Там відвели їм приміщення на склади товарів, що звозили вагонами зо всіх волинських відділів, та дали пару кімнат для бухгальтерії.

В Перемишлі була велика скрута на харчі та товари першої потреби. Щоб допомогти волинянам прожити, їм почали видавати щоміся̀ця певну кількість цукру та мануфактури. Це дало змогу набувати, в дорозі обміну на базарі, харчі та інші речі, необхідні для прожитку.

Тепер Ходак дістав доручення звести балянси всіх відділів ув один і приготовити ліквідаційний баланс, щоб розкасувати всю Централю. Ще всі відділи не прибули та не привезли всіх актів. Треба було все зосередити в одному місці. Замість Перемишля, вибрали Лодзь і туди мав виїхати Ходак зо всіма прибулими бухгальтерами та актами. І тут несподівано зайшла зміна. Повітова торговельна сітка в Перемишлі потребувала фахового бухгальтера. Вибір упав на Ходака й німці примусили його перебрати бухгальтерію в Перемишлі. Лодзь відпала.

Ходак обізнався докладно зо складною німецькою бухгальтерією, на що потратив два тижні, а тоді почав переймати обов"язки головного бухгальтера. Не порушуючи системи, він проаналізував рахунок боржників та вірителів, утворив з надлишків відповідний фонд на покриття сумнівних боргів, потім перевірив запаси товарів у крамницях та складах дорогою інвентаризації, ліквідував зайвий облік у крамницях та складах (бо цей облік вела теж і центральна бухгальтерія, завше маючи клопіт зо звіренням рахунків та сальдо, бо недосвідчені рахівники в крамницях і скла-

дах впроваджували хаос в обліку) і щойно тоді почав підготовлювати баланс на першого липня 1944 року.

Довести баланс до кінця не довелося, бо в першій половині липня наказали Ходакові спакувати акти та бути готовим до дальшої евакуації.

І от одного гарного дня погрузили всіх волинян, у тому й Ходака з родиною, на тягарові машини й повезли в Грибів, де пробули три дні, й далі в Мушину. Там затрималися біля тижня. З Мушини переїхали в Кринницю, а вже звідти скерували всіх до Словаччини, бо словацький Уряд дав згоду на прийняття до себе ста тисяч українців.

На границі словаки перевірили документи й всіх відіслали тими ж тягарівками до залізничної станції Любовна. Німців там не було. Словаки прийняли всіх дуже гарно, нагодували, погрузили всіх на потяг і через майже всю Словаччину привезли до станції Плєшовєц. Там знов з вагонів погрузили на військові тягарові машини й завезли на якийсь санітарний пункт, розкинутий серед соснового лісу в шатрах.

Після гарячого душу всіх перевели до великого шатра, де вже стояли при стінах військові похідні ліжка. Настав вечір. Повітря гірське - чисте. Пахло сосною. Люди розмістились на ліжках, з валізок поробили імпровізовані столи, позасвічували свічки й почали вечеряти власними харчами.

При вході до шатра влаштувалося кількох шоферів з родинами. Вони запросили до вечері з горілкою молодих словаків, з якими годину тому познайомились. Учта тягнулася майже до півночі. Врешті всі поснули.

Майже над раном, як почало сіріти на дворі, один із шоферів прокинувся й простягнув руку до чобіт, що виставив перед валізками, щоб узутись та вийти з шатра. Він лап, лап рукою, а чобіт нема. Запалив сірника й хотів ще свічку запалити на столі, коли бачить - свічка зникла. Він знов до чобіт, а там тільки порожнє місце.

– Панове, вставайте! – крикнув він на все шатро. – Тут були злодії. В мене чоботи вкрали.

Люди посхоплювались. Майже всі позбулися чобіт. Свічок на валізках теж не стало. У Ходака забрали з валізки тільки срібні ложки, що ними вечеряли, та свічку. Чобіт не взяли – думали що він не спить, бо цілу ніч кашляв.

Очевидно, що злодіїв не знайшли, хоч і були певні, що то була робота тих словацьких гостей. А хто вони були та звідки – шофери не знали.

На другий день знов погрузили всіх на тягарові машини та й повезли до спеціяльного табору "Орем Ляз", що лежав недалеко від

Мадярщини.

Орем Ляз знаходився в горах серед соснових лісів. Займав велику площу, загороджену кільчастим дротом, і містив у собі біля тридцяти великих військових бараків. В одному з тих бараків містився словацький Уряд Праці. Там же була й охорона табору та адміністрація.

Втікачі мали в таборі безтурботне життя. Словаки годували добре. Молодь вправляла спорт: футбол, гімнастика, відбиванка. Старші політикували.

За табором, зараз же за дротами, протікала маленька річка. Води в ній було найбільше по коліна. Пральні в таборі не було, тому жінки мусили самі прати білизну. Одного разу родина Ходаків вибралася до річки, щоб переполокати білизну, хоч і знали, що річка за дротами. Підійшли до вояка, що стеріг невелику браму, яких у таборі було з десяток, і стали просити, щоб пропустив до річки.

– Мені заборонено випускати. Йдіть через головну браму, – відповів вояк.

– Це дуже далеко! – каже Ходак. – Нам тільки пополокати й ми зараз же вернемось назад. Ви ж будете бачити.

– Ми не збираємось утікати, – пояснює Ірина Сергіївна. – Переполокаємо, бо нема де, і назад.

– Нате! – тиче вартовий свою рушницю Ходакові. – Самі вартуйте та пускайте, кого хочете, а я не можу, бо мені заборонено. У мене жінка й діти... Знаєте що? – подумав.– Бачите там в огорожі дірку? Через неї можете пролізти до річки. Мені ніхто не казав, щоб я вартував ту дірку.

Кроків за тридцять від вартового дійсно в огорожі був досить добрий прохід. Ходати пролізли, зробили своє й вернулись назад.

– Дякуємо! – сказали вартовому, як вертались попри нього.

Нічого не відповів і навіть відвернувся, ніби нічого й не бачив.

Не тільки Ходаки, але й сусіди з бараку, як їм оповіли про цю цікаву пригоду, ходили з того часу на річку через "дірку" і жадний вартовий їх не затримував.

Наше життя так побудоване Природою, що людина ніколи не може позбутись якихнебудь гризот. Тому й не має на світі щасливих людей. Є тільки тимчасово вдоволені. Те вдоволення ніколи не тягнеться цілий день, бо мусить його щось перервати хоч на одну хвилину, особливо тепер у ці рухливі часи. Тому й життя в таборі, хоч текло досить монотонно й, здавалося б, щасливо, було непевне з огляду на наближення фронту та початки партизанщини, організованої комуністичними парашутистами.

Чутки про партизанку в самій Словаччині змусило таборян насторожитись. Почали збиратись маленькі гуртки найближчих приятелів, які шушукались, обмірковуючи справу скоршого виходу з табору.

Деякі особи, в тім і Ходак, нічого не робили й нічим не переймались. Користаючи з нагоди для відпочинку після майже безперебійної праці в бухгальтерії напротязі двадцяти років, Ходак тільки те й робив, що від рана до вечора розкладав різні пас"янси, яких знав дуже багато. Ірина Сергіївна не раз дорікала йому, чому він не шукає виходу з теперішнього положення, як інші, вказуючи на шушукаючі групки.

– Не турбуйся, Іро! На все мусить прийти свій час, як завше казав Вернигора. Прийде час і на наш виїзд із табору.

– Тоді, як партизани наскочуть то почнуть вирізувати всіх українців?

– До цього ще далеко. В кожному разі виїдемо перед небезпекою.

Так тягнулося щось із місяць. Одного ранку табір заворушився. Радіо з Банської Бистриці повідомляло, що місто знаходиться в руках партизанів, які закликають усіх до загального повстання проти Словацького Уряду та його союзників німців.

Шушукання посилилось. Ходак залишив пас"янси й пішов до Уряду Праці. Там, між іншим, давно висіло оголошення про набір двохсот робітників до одної фірми в Братіславі. Всі знали, що набір скінчився й більше зголошень не приймають. Було ще кілька дрібних, що їх спритніші таборяни використали для себе й виїхали з табору.

Ходак вибрав відповідний момент, як усі працівники вийшли на сніданок, і зайшов до самітного начальника Уряду Праці. Авдієнція зайняла всього кідька хвилин.

– Що вам треба? – питається начальник.

– Я маю до вас одне прохання. Можна сказати?

– Прошу, кажіть.

– Ви маєте оголошення про набір робітників до Братіслави на 200 осіб. Нас є біля шістдесятьох. Просимо видати нам збірне відрядження до Братіслави згідно цього оголошення.

– Але ж воно старе. Сьогодні неважне.

– Це нічого. – каже Ходак. – Ви дістанете шкіру на підошви, горілку, полотно на простирала й ще дещо. Ніхто про це не буде знати, крім нас двох. Коли вам принести?

Начальник був заскочений. Про що він думав, Ходак не знав. Мабуть розважував цю дивну пропозицію. По якімсь часі, що для Ходака видався вічністю, він несподівано погодився.

– Добре. На п"яту годину можете? Ми кінчаємо наше урядування о півп"ятій. Буду чекати на вас тут, у цій кімнаті. Принесете список тих, що з вами поїдуть. Мушу тільки попередити, що на це запотребування ви праці в Братіславі не дістанете. Отже можете виїхати з табору тільки на свій риск.

– Згода! – усміхнувся Ходак. – Нам аби виїхати, а вже працю самі знайдемо.

– Перепустку дістанете завтра в одинадцятій годині. Скорше не вспіємо виготовити. Рівно в одинадцятій щоб ви вже були тут. Документи дістанете на руки.

– Дякую. Сьогодні точно о п"ятій буду тут...

Ходак скликав довірочну нараду. Дехто сумнівався, але більшість пристала на пропозицію Ходака й негайно зібрали все необхідне для подарунку. Тут же зробили список волинян (біля сорока осіб) та шоферів із сходу з їхніми приятелями (теж біля двадцяти осіб). Більше ніхто не погодився пристати до гурту.

– І ще одне, – сказав Ходак на закінчення, – я не хочу, щоб ви думали погано про мене. Тому прошу призначити від себе пару осіб, що підуть зо мною й переконаються, що я кажу правду, що роблю це без жадних корисних комбінацій для себе.

Хоч як усі впевняли, що вповні довіряють, проте на категоричну вимогу Ходака призначили двох делеґатів, з якими він пішов до Уряду Праці.

– Ви бачите, що всі подарунки знаходяться тут у валізці. До його кабінету я зайду сам, щоб не було там свідків, бо інакше він не погодиться. Але ви ходіть зо мною до самих дверей кабінету й там підождете, поки я не вийду.

Все відбулося без пригод, а на другий день після одинадцятої рано Ходак уже мав у своїй кишені відрядження до Братіслави на шістдесят осіб, разом із перепусткою на вихід із табору. Відрядження містило в собі поіменний список осіб, що залишають табір та їдуть на працю.

Залишилося ще питання транспорту з табору на двірець у Плєшовці, що знаходився у віддалі 12-15 кілометрів від табору. Цю справу розв"язали шофери, домовившись із словацькими таборовими шоферами. Мали перевезти всю групу в дві туриза заплату двісті словацьких корон (ціна на той час досить висока).

Того ж дня довідались через радіо, що в Зволіні, де мала бути пересядка на Братіславу, з"явились словацькі партизани. Це пригнітило всіх. Слідне було стадне почування. Наче отара тягнулись усі до табору, щоб бути разом зо всіма.

– Що маємо робити? – розгублено питались Ходака, як приїхали словацькі машини, щоб везти всі на двірець. – Може краще не їхати?

-Треба грузитись і негайно їхати на двірець. Починайте! Не можна гаяти часу.

Ніхто не хотів сідати першим. Ходак мав намір перше вислати всіх, а тоді самому їхати з останньою партією. Бачучи нерішучість, він заявив твердо:

– Не хочете? Не змушую нікого. Бажаєте залишитись напризволяще? Діло ваше, а ми їдемо!

Ірина Сергіївна вилізла на машину, за нею Наталка. Ходак почав подавати свої тлумаки.

Наче електрична іскра прошила гурт. Усі посхоплювались і кожний хотів їхати з Ходаком. Але не могли всі зміститися за один раз. Прийшлося Ходакові самому призначувати, хто мав їхати. Вибирав у першу чергу родини з дітьми.

– Спокійно! Не нервуйтесь. За два рази всі переїдемо. Ще жадної небезпеки немає.

Перший транспорт рушив. На головній брамі пробували розагітовані словаки затримати машини.

– Пречо утекате? До нємца?

– Ми не втікаємо, а їдемо на працю для вас. Маємо на це папери! – пояснював Ходак лагідно, з усмішкою. – Ми їдемо до Братіслави, а не до нємца. Ми й самі не хочемо нємца.

Пропустили.

До Плєшовця доїхали без пригод. Висіли на двірці й машини поїхали за рештою. Незабаром і ті приїхали.

В Плєшовці застали ще одну невелику групу, яка два дні тому вирвалася з табору й ніяк не могла дістати вагона. Керував групою бувший голова міста Києва. Його кликали на жарти "губернатором".

Ходак розглянувся, дещо розпитав у кондукторів і пішов до начальника двірця. Там за горілку, цигарки та цукор дістав згоду на три вагони, маючи на увазі губернаторську групу.

– Пощо давати? – сперечався губернатор. – Вони й без цього мусять дати вагони.

– Як мусять, то чому ви два дні сидите тут? Не хочете дати, то й невідомо коли поїдете. А ми зараз їдемо. За пів години нам подадуть вагони.

Це його переконало, а до того ще й жінки змусили, і він погодився дати свою пайку.

– Я дам вам три вагони, – сказав начальник, – але попереджую, що в Бенедиктині зірвано міст. Вам прийдеться обходити його яких п"ять кілометрів, щоб дістатись на другий берег.

– Це нічого. Ми призвичаєні.

– Крім того ходять чутки, що в Трьох Хрестах теж зірвано дорогу.

– Все одно ми їдемо.

– Моє діло попередити вас.– сказав начальник і видав квітки до Бенедиктина, бо не мав права видати до Братіслави з огляду на зірваний міст у Бенедиктині.

Через пів години подали три порожніх вагона. Всі хутко погрузились. Ходак мав із собою маленького мідяного самовара. Хлопці назбирали сухих трісочок і принесли воду. Ходак уже хотів поставити самовар, щоб напоїти всіх чаєм, як вагони рушили з місця. Почалося маневрування.

Треба знати, що словаки не долюблювали німців, натомість боготворили москвинів.

– Це ж наші брати йдуть! – казали вони захоплено. – Вони нам волю несуть.

– А ви хіба не маєте волі? Невже ж у вас панщина ще й досі існує?

– Ні. Панів ми не маємо.

– А чия ж земля? Може німецька?

– Ні, наша.

– То якої ж волі ви ще хочете?

– Щоб тут немєц не ходив.

– Ми ще не бачили німців у вас, а от росіяни будуть ходити. Вони організують вам колгоспи, запряжуть вас у ярмо й будете працювати зранку до вечора за 200 грам хліба на трудодень. Це все, що вони платять. Та ще звільнять вас від усього: від цукру, від товщу, від одягу, від взуття, від мешкання, від опалу ... Будете жити гірше худоби. Та ще й припишуть вас до одного місця праці й не посміете тієї праці змінити. Як змінете самовільно, то дістанете п"ять років в"язниці, а як спізнитесь до праці на 10 хвилин – один місяць в"язниці. А то й вишлють на тяжкі роботи десь у Сибір і там будете в люті морози дерева рубати, аж поки не складете свої кістки. Пам"ятайте, що у большевиків живуть тільки партійці. Хто належить до партії – все має, а решта – раби. Можете нам не вірити, але як вони прийдуть та побудуть трохи, тоді повірите, тільки що запізно буде, – пояснювали словакам шофери із сходу.

Дехто вірив, більшість – ні. Навіть поліція, яку большевики нищать у першу чергу, і та захоплювалась старшим братом.

– Не вдавайтесь у політику! – попереджували своїх старші люди. – Ще лиха накоїте. Ви ж не знаєте, з ким говорите. Вскочити в халепу – як раз плюнути. Вони нічого ще не бачили, тому й переконати їх не можете.

Машиніст трапився або комунізуючий, або захоплений "руссом," бо весь час докучав. От їде, їде й раптом загальмує поїзд. Валізки та тлумаки летять на підлогу. А він хвилинку почекає, поки

люди знов не посклада́ють на ку́пу, а тоді як шарпне з місця, то так усе знов летить.

– Розкладіть усі речі на підлозі, а тоді нехай він шарпає, – порадив Ходак.

Машиніст шарпав, шарпав, аж прийшлося таки їхати нормально. Люди повмощувались, самовар закипів і жінки заходились біля вечері. Ходак з родиною завше пив чай останнім.

Надвечір приїхали до Зволіна, там де вже були партизани. Ходак порадив усім тримати двері засунутими.

Між іншим, останніх три тижні в таборі шаліла дезинтерія і майже всі перенесли цю хворобу. Деякі ще й далі хворіли, в тому й одна жінка, що їхала тепер у групі Ходака. Вона лежала на провізоричному ліжку з валізок і всю дорогу стогнала.

Як тільки поїзд зупинився, до вагонів почали заходити молоді словаки з рушницями в руках та з червоними стрічками на грудях. Не оминули й вагонів з втікачами.

– Пречо замикате двері?

– Тс-с!.. – підійшов до них Ходак і показав рукою на хвору, що почала стогнати ще дужче. – Не бачите? Тиф!.. Боюсь, що ми всі заражені. Нас тут три вагони: цей і два наступні.

Словаки як ускочили, то так і вискочили. Навіть двері засунули за собою.

– Тиф, тиф... – повторювали схвильовано й наказали тримати двері засунутими.

По якомусь часі знов хтось відсунув двері. Всі перелякались... Але це був кондуктор.

– Цю ніч ми простоїмо на місці, а завтра раненько ваші вагони причепимо до поїзду, що йде в напрямку Братіслави. Доїдемо тільки до Бенедиктина, бо там зірваний міст! – повідомив кондуктор і відійшов. Двері засунули втікачі самі.

Проте небезпека існувала. Могли словаки прислати лікаря... Мужчини залишили вагони й сховались за шпалами, що лежали недалеко, зложені в стоси. Ходак тримав зв"язок з вагонами.

Ніч пройшла спокійно. Над раном вагони причепили до поїзду й втікачі вирушили в дальшу дорогу. Проминули Три Хрести, де мала бути зірвана дорога, що виявилося брехнею, і поїхали далі.

Поруч залізниці було шосе. Руху на ньому майже не було. В деяких місцях лежали на ньому тонкі дерева впоперек.

– Дивіться: поклали поперек дві черешеньки й хочуть ними стримати німецькі танки! – засміявся один з щоферів.

Так доїхали до Бенедиктина. Виявилось, що там був маленький місток дійсно зірваний, але як наші втікачі приїхали, то він був уже направлений. Щоб їхати далі, Ходак зібрав гроші на біле-

ти до Тарнави, де вже були німці, як поінформував його в секреті начальник станції. По другому боці мосту чекав інший поїзд на щойно прибулого. Вагони з втікачами відчепили, перетягнули через направлений міст на другий бік і причепили до нового поїзду. Деякі з пасажирів словаків теж перейшли місток піхотою й всіли в той другий поїзд.

Так доїхали без пригод до Тарнави. Там дійсно були німці. Вони сконтролювали поїзд і спитали втікачів, куди вони їдуть. Ходак відповів, що до Братіслави. Тоді один німець написав на їхніх вагонах крейдою "Братіслава" і наші втікачі поїхали далі безплатно.

Братіслава!.. Столиця молодої держави, яка в часи хуртовини ще не знала харчових карток! Ринок був вільний – купуй, що хочеш! Аби тільки гроші були...

– А тепер що будемо робити? – питаються Ходака.

– Я довіз вас до Братіслави. Тепер самі думайте, як влаштуватись. Моя рада така: розбийтесь на кілька партій та розійдіться в різних напрямках. Питайте, шукайте працю. Як хтось вас знайде щось відповідне, нехай повідомить.

Через пару годин з"явилися перші посланці з приємною новиною, що будівельна фірма "Ставебне Друзтво" потребує більшу кількість робітників. Тому що інші посланці не принесли нічого кращого, зупинились на цій фірмі й на другий день усі здібні, в тому й кілька жінок, зголосилися до праці. Прийняли всіх, а коли фірма довідалась, що робітники живуть тимчасово в вагонах, відпустила для них бараки.

Бараки були дерев"яні, не нові та сильно запущені. Але не було іншої ради, бо в Братіславі була мешканева криза.

Жінки взялися за порядкування: замітали, чистили, скребли, мили... Виявилося багато бліх, що обсідали ноги, бо були голодні. Словаки порадили взяти в аптеці середники проти цієї погані. За два дні блохи були знищені.

Так почалася перша праця втікачів після довгої мандрівки. Заробляли не погано. Карток в Словаччині ще не впроваджували й на ринку були різні товари в достатній кількості. Купували, що було потрібно. Харчів теж було досить. Думали, що так переживуть війну, а там, як Бог дасть, то й додому повернуться.

Праця, щоправда, була нелегка. Всі працювали фізично, бо ніхто добре мови не знав. Хто знав польську, тому було легше порозумітись із словаками. Ходак зголосився до головного інженера з заявою, що добре знається на електриці. Тому, що при будові працював лиш один електромонтер (тяжко було на фахові сили) Ходака відразу призначили на його помічника. Решта працювала – при цементі, а саме розвозили тачками готовий бетон до призна-

чених місць. Найтяжче було везти по настелених дошках вгору у аж на третій поверх. Не раз траплялося, що робітник втратить рівновагу в руках, тачка перекинеться й бетон виллється. Дещо розхлюпається по дошках, а решта летить униз. Добре, що внизу все відгороджене, а то могло б і на голову комунебудь попасти, проте нещасних випадків не було. Спочатку сварили за необережність, а потім наказали менше наливати в тачку. Від цього тільки виграли, бо праця пожвавилася й втрат не було.

Частина робітників розвозила вапно до мурування цегли. Цю "малту", як вони називали, замішував старий словак, що любив випити. Перевагу віддавав горілці, що називалась "сливовіца". Була смачна й мала не більш, як сорок градусів. Ото приходить на роботу раніш усіх, а перед тим уже випив одне "деці" сливовиці (це трохи менше від нашої півсклянки), і місить свою малту, поки мулярі прийдуть. Як хлопці розвезуть одну партію, тоді замішує другу. Місити приходилось у великій дерев"яній скрині, розміром може чотирнадцять на шість футів приблизно. Це займало близько пів години. Після другої партії словак ішов до крамниці, знов випивав одне деці й тоді зникав. Розвезуть хлопці по мулярах другу партію, приходять назад, а тут ні малти, ні її техніка. Вони до мулярів.

— Не дивуйтесь! — кажуть мулярі — Або пішов за чергови деці, або десь спить.

Почнуть шукати, а техніка дідько взяв. Тоді один муляр покерує пропорцією вапна, цементу, піску й води, хлопці самі замісять малту й далі розвозять. Після цього з"являвся словак і сам замішував четверту партію. До нього всі звикли й ніхто не сварив, бо був спокійної вдачі й нікому не шкодив.

Якось трапилася в місті пожежа на тютюновій фабриці. Тоді багато цигарок згоріло. Словаки запровадили картки на цигарки, але видавали майже достатню кількість. Бракувало тільки налоговим курцям, які зрештою відкуповували від некурців.

Попрацювали втікачі щось із один місяць, і ця ідилія скінчилася. Одного ранку заїхали під бараки німецькі тягарові машини, забрали всіх утікачів разом з їхніми "манатками" й відвезли на двірець. Там уже стояли під охороною гестапівців приготовані товарові вагони. Погрузили всіх, і поїзд під охороною цих"архангелів" повіз нещасних у Німеччину.

21. Концентраційний табір.

Штрассгоф – мале, досить чистеньке містечко лежить при дорозі з Братіслави до Відня. Перед аншлюсом належало до Австрії. Штрассгофа світ не знав і взагалі ніколи не чув про нього, – за винятком сусідніх сіл та адміністрації. Одиноке, що його оживляло, це переходові поїзди, що зупинялись, хоч і не всі, на його маленькій станції. На мапі Штрассгофа не шукайте – даремна витрата часу, хіба що на військовій або залізничній.

І от одного дня Штрассгоф несподівано став відомим на весь світ! Це тому, що на його обочині, серед поля, недалеко від маленької станції німці відкрили черговий концентраційний табір, і хоч він носив характер переходового через свою часту зміну населення, проте мав, як і в інших концентраках, таку саму високу, з кільчастого дроту в кілька рядів, огорожу та вежі по рогах для варти.

Ще в Братіславі втікачі думали, що німці вивозять їх виключно через евакуацію, й тому кожний влаштується в Німеччині по своїй вподобі. Тим часом виявилося, що їх просто привезли на примусові роботи, бо з вагонів, під ескортою гестапівців, перевезли тягаровими машинами до цього табору.

Саме мрячив дощ, як через в'їздову браму проїхали вузьким проходом, загородженим з боків кільчастим дротом, до головної брами й тут, під відкритим небом, наказали вигрузитись з багажем на дерев'яний поміст. Ще коб не дощ, а то жадного накриття! Січе, проймає одяг аж до тіла – хоч ти плач! Хто ще мав парасолю – рятувався під нею, а хто плаща – сідав на валізки, як курка над курчатами, та розкладав його якмога ширше.

Щойно через годину зарядили віддати багаж до дезинфекції. Попередили, що всі харчі мусять бути зложені окремо, бо дезинфекції не підлягають. Багаж зложили на відкриті платформи й відвезли через головну браму до спеціяльного приміщення. Потім забрали харчі в інше місце.

Як тільки останні речі помандрували за браму, відокремили мужчин від жінок і повели через ту саму браму в третє приміщення. Там наказали роздягнутись наголо, одяг зв'язати вузлом і через широке вікно віддати узбекам, що там обслуговували, для дезинфекції. Хто мав при собі щось цінне, міг віддати, разом із

портфелем чи торбинкою, до перехування. На це діставав окремий нумер разом з розпискою.

Після цієї процедури перевели голих у слідуючу кімнату, де лікарі перевірили, чи не має хто заразливої хвороби, а особливо чи не замішався сюди жид, і тоді впустили в іншу кімнату для купелі.

Після купелі перейшли в слідуючу кімнату. Там німкені роздавали невеликі кавалки матерії, щоб підперезатися для прикриття наготи (цікаво, перед ким, як усіх голих мужчин німкені оглядали досхочу?).

З черги повели в іншу кімнату, де фотографували кожного зокрема, прикладаючи до грудей таблицю з нумером, записували ім"я, прізвище, дату та місце народження, фах тощо.

Шойно тепер кожний дістав свій одяг та валізки з дезинфекції, цінні речі, що були на перехованні, та харчі.

Слідом за мужчинами повели всіх жінок, які переходили ту саму процедуру. Перерву в черзі не робили, так що слідом за голим мужчиною йшла голая жінка. Одинока перерва була під час купелі та й то після неї далі йшла жінка за голим мужчиною, поки не підперезалися, залишаючи груди відкритими у всіх без винятку.

Мужчини, звичайно привичні до всього, нічого собі з того не робили, навіть дехто жартував, як німкені безцеремонно оглядали всіх. Гірша була справа з жінками. Ще лікарські огляднини, до речі досить брутальні у відношенні до молодих жінок та дівчат, можна було знести, бо кожна жінка не раз у житті була на лікарських оглядинах, але роздягатись наголо при узбеках, щоб віддати їм свій одяг, та ще й в приявності молодих німецьких вояків? Це ж була явна наруга над моральністю, уподібнення людини до худоби! І це робила нація, що дала світові Геккеля, Гельмгольца, Кеплера, Гегеля, Бетовена, Вагнера, Штравса, Гайне і взагалі безліч учених, літераторів, музик та філософів!..Це наявний доказ, як може впасти нарід низько, змінивши тільки одну ідею...

Після всього родини злучилися й забрали свої валізки та клумки. Всіх розмістили по бараках. Але здивуванню втікачів не прийшов кінець, бо так: усіх мили, дезинфекували, переводили лікарські оглядини і вкінці розмістили в бараках, де було повно... бліх та блощиць!

—Це для того, щоб ми позбулися привізних, а користувалися виключно німецькими: нур фюр дойч! - жартував Ходак.

У Штрассгофі пробули пару тижнів і тут наші волиняни-таки знайшли вихід: дехто мав при собі чисті бланкі польського надлісництва та печатки. Негайно сфабрикували документи, що

ніби працювали в лісі, хто гайовим, хто лісничим, бухгальтером або просто дроворубом. Ці "документи" зголосили до німецького Уряду Праці. А через пару днів усю "лісову" братію відрядили до бувших чехо-словацьких земель, так званих Судетів, на працю в лісі. Це була дуже добра розв"язка, бо люди забили відразу двох зайців: позбулися концентраку й уникнули небезпечної праці на фабриках амуніції, куди відсилали переважно українців та поляків.

По дорозі до місця призначення, одна родина залишилась у Шаймі, досить великому місці, а решта поїхала до села Шайзи.

Прибули туди надвечір. Саме лляв дощ. Лісництво, яким завідував чех, мало в своїй розпорядимості дві хати, один хлів та одну стодолу. Родини з малими дітьми були приміщені в хатах, а решту чех впакував у хлів, де лежала на землі груба верства гною. На гній настелили свіжої соломи й так полягали спати.

Від протікання солом"яного даху та від тепла людського тіла зчинився в хліві сильний опар. Люди схоплювались, витиралися рушниками, міняли білизну, робили гімнастику – все на те, щоб не перестудитись, не захворіти...

На другий день перевели всіх із хліва до стодоли, де й влаштувалися на військових складаних ліжках. Хоч потім і почались приморозки, проте такого страху, як смердючий гній та опар, вони не мали, бо було чим накритись. У стодолі, щоправда, водилися миші, але з ними якось давали собі раду.

Родини з дітьми залишились у хатах.

Того ж дня видали всім харчові картки, а ще через пару днів мужчини дістали лісове знаряддя: пилки, сокири, долоття з довгими держаками тощо, після чого на другий день чех повів усіх до праці в лісі, що знаходився в чотирьох кілометрах від Шайзи. Всі поділилися на партії з двох або трьох осіб. Ходак опинився в трійці з полковником Мельниченком та інженером Баламутою.

Найгірша була праця під час осінніх дощів, бо йти до лісу так далеко під дощем не належало до приємностей: поки зайшли – сухої нитки не залишалося! Воно ще можна було б висушити одяг у лісі при ватрі, якби дощ перестав. Звичайно, під час зливи або цілоденного великого дощу до роботи не висилали.

Щоб холод не докучав під час перебування в стодолі, там поробили загати з соломи. Цей порядок навів лісовик Господар. Взагалі Господар був правдивим господарем і дбав про все.

З тим господарюванням трапився одного разу дуже прикрий

випадок. Посеред двору стояв маленький будиночок на два відділи: жіночий та чоловічий. Господар завважив, що всередині дуже брудно, особливо в жіночім відділі. Він рішив той бруд вичистити. Шоб зробити це краще, він розібрав сидження, яке мав після очищення перевернути на другий бік. Нещастя хотіло, щоб він посковзнувся та впав до середини, де тих екскрементів було майже попід руки. Наробив крику. Прибігли люди та й витягнули. Мусів Господар скинути одяг, добре вимитись та вдягнути все свіже. Це мало помогло, бо несло від нього смородом на далеку відстань. Власна жінка не хотіла впустити до хати!

Але... все проминається. Проминувсь і цей випадок.

Непривітна осінь із своїми майже щоденними дощами в"їлася втікачам у печінки. Тому й на зиму чекали всі нетерпляче, як на визволення з біди. Пожовкле листя вже опало й нарешті заграли приморозки — перша ознака наближення зими.

На домагання чеха, німці побудували для втікачів дерев"яний барак на дві кімнати: велика—мала посередині. Огрівальну залізну піч і служила за спальню, менша, із залізною плитою, була кухнею. Користати з кухні олноразово могли тільки двоє родини, тому варили по черзі. Дров не бракувало, а крім того мужчини, вертаючись із лісу, постійно приносили коротенькі колодки, так звані смоляки, що й сирими добре горіли. Їх уживали до розпалювання дров.

А як прийшла зима, знов почалися турботи. На цей раз почали докучати часті хуртовини, що наносили великі кучугури снігу та високо перемітали дорогу. Тяжко було йти майже чотири кільометри по пояс у снігу. Звичайно робили так, що молодший та сильніший пробивав дорогу й по його слідах ішла решта. Якщо проводир знесилювався, його заступав інший. Як хуртовина починалась від ранку, чех на роботу не висилав.

Вечорами нудилися. Мужчини потомлені, світла обмаль - одна свічка на всю кімнату! Ні читати, ні писати... Газет не діставали, радія не було. Жили, як відірвані від світу. Часами хтось завітає із сусіднього лісу або й з Відня — це вже було свято для всіх.

Наближалося Різдво. Прийшла думка організувати хор. Серед працюючих знайшовся диригент, що хоч нот і не мав, проте знав багато колядок на пам"ять. Виучив хор і на католицьку вілію заколядували чехам, а в першу чергу своєму лісничому.

Своє Різдво теж випало сумне. Ялинки не ставили, бо хоч і могли принести собі з лісу, то не було чим прикрасити її. Навіть свічок не могли б поставити, бо для себе на вечорі

бракувало. Трохи поколядували разом, дехто пригадав звичаї та різдвяні випадки ще вдома і на тому скінчилося.

Якось перед Новим Роком Ходак дістав великий аркуш паперу. Нарисував на ньому два великих, майже на весь аркуш, паралельних кола, у відступі кількох сантиметрів одне від другого, і між ними розмістив довкола всю абетку та цифри від нуля до дев'яти. Тоді взяв порцелянову тарілочку, перекинув її догори дном і з одного боку при краю намалював хемічним олівцем грубу дозему риску.

– Що це ви малюєте? – спитала сусідка.

– Побачите перед Новим Роком!

Напередодні Нового 1945-го Року почали ворожити, як це робили вдома. Трохи побавились, а тоді Ходак розстелив свій папір на столі та й каже:

– Зараз попробуємо викликати духа. Нехай скаже нам майбутність. Я попрошу до себе двох помічників, або й трьох.

Аж п'ятьох зголосилося! Ходак вибрав дві дівчини, більш нервові, та одного мужчину й розсадив їх довкола столу. Мужчину посадив між дівчат, а сам сів напроти них. Усі поклали пальці одної руки на тарілочку так, щоб крайні пальці дотикалися сусідських і в той спосіб зробили замкнене коло.

Всі сиділи тихо хвилин з п'ять.

– Шось ваша тарілочка не пересовується, – завважив Бала мута, що сидів недалеко. – Може треба викликати дух на голос?

– Я попробую, – відізвався Ходак. – Прошу всіх заховати абсолютну тишу!..

Як усе затихло, Ходак урочисто покликав:

– Духу, з'явися!

Переждав одну хвилину, а тоді знов:

– Духу, дай про себе знати!

У цей момент від ліжка, на якому вже спав олин лісовик, почулося: "Пр-р-р... пук!"

Знявся регіт. Таємничий настрій розвіявся й того вечора більше духа не викликали.

На другий тиждень, напередодні Водохрищ, знов набралися охоти викликати духів. На цей раз перейшли до кухні. Запалили свічку, на аркуші поклали тарілочку й знов зробили над нею замкнене коло. Пальцями ледве дотикались, щоб не утруднювати пересування. Всі були зосереджені. Загальну тишу часом переривало завивання в комині, бо на дворі вже кілька годин шаліла хуртовина. Сиділи так мовчки якийсь час.

– Шось мовчить наш дух, – хтось прошепотів.

Ходак раптом почав наслуховувати. Тоді підвівся та й до вихідних дверей

– – Сидіть усі тихо! – наказав Ходак шепотом. – Дух зараз стоїть на дворі під дверима.

У всіх заперло віддих. Перелякано дивились на двері. Ходак узяв рукою за клямку.

– Якщо не вірите, то дивіться! – різким рухом відкрив двері навстіж.

– Ой, ой! – скрикнули жінки й з вереском побігли в спальню.

Мужчини теж посхоплювались: на порозі стояла, вся занесена снігом, людська постать.

– Духу, увіди до середини! Прошу.– звернувся Ходак до здогадного духа й зробив рукою запрошуючий жест.

Постать обтріпала з себе сніг, постукала чобітьми і ввійшла до кухні, скинувши з себе шапку та звернулась по-чеському до присутніх:

– Добрий вечір! Ще не спите? Завтра не треба йти до роботи...

Зима в бараці пройшла легко, бо дров не бракувало. Всі спали під тонкими коцами. Зате як прийшла весна та сніг на даху почав танути – сталася катастрофа: дах розсохся й почало капати до середини, а як пішли дощі, то вже лляло скрізь дзюрком. Ставили в поспіху різний посуд у загрожених місцях. Цікаво було бачити, як публіка лежить на ліжках, обставлена горшками, мисками, тарелями. Та й лежати треба було не рухаючись, бо все піде на постіль.

Кинулися латати дах. Одні покривали широкою липовою корою, інші – власним брезентом або й кожухом.

Найкраще придумав Ходак. Дістав у крамниці шість аркушів грубого обгорткового паперу, насмарував його товщем від чобіт, підв'язав над ліжком під стелею великого коца, натягнутого на рухому раму з патиків, поклав на нього протовщений папір і один кінець коца зробив рухливим на шнурку. Як тільки починав падати дощ, Ходак опускав рухливий кінець коца вниз, підставляв під нього відро й тоді спав спокійно до ранку. Часом прокидався, щоб відсунути відро та підставити миску, якщо води було забагато.

Всі жартували з Ходакового "балдахину", проте ніхто не взяв прикладу, хоч усі мучились та ночей не досипали. Це щоб ніхто не витикав малпування. Теж логіка...

* * *

Надійшла весна 1945 року. Сніг розтавав на очах, стікаючи струмками брудної води в долину. В лісі заквіли проліски. Та й ліс заїеленів. Пташки та інші створіння взялися будувати родинне життя. Ніщо не нагадувало війни.

Втікачі-лісовики, хоч весняний дух і підбадьорював їх, хоч на душі у кожного наче повеселішало – далі без поспіху, крок за кроком, ішли до лісу на щоденну працю. Йдуть та перегукуються, заводять, як звичайно, балачки на політичні теми. Це ж кожного болить!

– Вчора був у мене знайомий, – почав Господар, – аж з Берліну. Оповідав про нову російську армію з полонених. Творець її – бувший полонений генерал Власов. Очевидно, що все робиться з дозволу та за піддержкою німецького командування.

– Особливої потіхи для українців з того нема. – відізвався полковник Мельниченко з робочої трійки Ходака. – Буде другий Денікін. А кожна Росія, біла чи червона, стремить до імперії. Для нас це буде друга мачуха.

– А на мою думку це дуже добре, бо кожний спротив червоним, це вода на наш млин, – почав доводити інженер Баламута, теж з трійки Ходака. – Їх треба хоч морально піддержувати. Нехай б'ються між собою, а ми скористаємо.

– Нічого ми не скористаємо. Все буде залежати від німців, кого вони будуть піддержувати: нас чи москалів?

– Безумовно, що нас, пане полковнику. Створили ж нашу дивізію "Галичина"? Хоч я боюся, що вони свій відступ будуть прикривати нашими хлопцями, поки червоні не виб'ють всіх до ноги.

– Теж то воно й є. Створили не для України, а для власної оборони.

– Взагалі німці не політики. Вояки з них добрі – кращі на весь світ! Мають вірцеву дисципліну, а от провід – тупоголовий. Все роблять пробоєм. Сама логіка каже, що в їх інтересі, як нації та держави, було дати самостійну Україну і в союзі з нею бити разом червоних. Після розгрому червоних і після закінчення війни їм було б легко прибрати Україну до рук, бо ніхто б за неї не заступився. Легше мати один фронт, ніж два. Але німці вперті, як осли. Занадто певні в собі. Для нас багато краще, що вони з цього не скористали й далі ведуть безглузду політику, бо інакше грозила б загалда для нашого народу.

– Це тим більше було для них потрібне, бо аліянти відкрили другий фронт.

– Чи ви щось чули про нову зброю? – змінив тему Господар. – Вчора в крамниці німці нахвалялися, що скоро будуть мати нову зброю. Якусь особливу. Тоді, мовляв, буде підкорений весь світ.

– Хвали мене, моя губонько, бо я тебе роздеру, – засміявся Ходак. – Не такий вже страшний чорт, як його малюють. Ви думаєте, що альянти сплять? Може й вони щось нове придумали. В кожному разі, поки німці вжиють нову зброю, не буде кому й воювати нею. Ще зброї нема, а фронти тріщать надобре: от-от прорвуться. Та що там говорити – наша дискусія не змінить бігу історії.

– Дискутуємо, щоб душу відвести, – зітхнув Господар.

– І то правда, – погодився Мельниченко.

Саме входили в ліс. Зустріли їх сильні пахощі живиці та чарівний спів пташок. Недалеко вистукував монотонно старий дятел. На обрії показалося сонечко.

– Оце так розкіш! – захоплювався Баламута. – Наче б і вій ни нема. Треба наточити березового соку. Завтра принесу пляшки. Цей сік – правдивий лік для наших порожніх шлунків.

– А бігунки не буде? – спитав Ходак.

– Ручу, що ні.

Партії почали займати свої місця.

– Від чого почнемо? – це Баламута.

– Від подвійної сосни, що залищилася від п"ятниці. Перш сосну зріжемо, а тоді дуба. Сосна впаде легко, а дуб може зачепитись. – відповів Мельниченко.

– Що ж, давайте від сосни! – погодився Баламута.

За кілька хвилин шуршання пилок та стукіт сокир на цілій ділянці включились у загальну симфонію лісу.

Завищала, заскавулила гостра пилка в справних руках інженера з полковником і от одна половина грубої сосни, ламаючи з шумом по дорозі молоді пагони та кущі, тяжко звалилася на землю, не зачепивши сусіднього дуба. Ще Ходак не встиг обчистити її від гілля та зняти кору, як на протилежний бік упала друга половина.

– Тепер черга на дуба, – заповів засапаний полковник.

– Ні, черга на перекур, – не погодився інженер. – Треба перш відсапатись. Нехай серце втихомириться.

Посідали. Закурили.

– Що не кажіть, а весною краще працюється, – радів Ходак.

– Бо тепліше! – відповів інженер.

– Ні, не тому. Весною дерево набирається соків, то й різати легше, і кора краще відстає.

Після перекура Мельниченко з Баламутою порізали стовбури на колоди відповідної довжини та взялися за дуба. Ходак устиг перед тим обкорувати попередню сосну ще й зверху. Тепер, як порізали обидві, стало легше перевертати та обчищати на всі боки.

Саме корування відбувалося так: широке, гостре долото з довгим держаком запускалося під кору так, що з боків виставали його носи завдяки округлості сосни. Тоді пхалося долото вперед при допомозі держака по всій довжині колоди. Кора відставала й пасмами лягала на землю. Робота швидка та приємна, треба тільки мати вправу та силу пхати долото. Взагалі корувати дерево найлегше весною.

Корували також і дубові колоди. Одну тільки липу корували поперек, щоб зняти суцільну кору на луб"є, яким покривали господарські будинки. Подібним луб"єм покрили наші втікачі й свій барак.

Після корування колоди зносилося на купу: легші — Ходак сам переносив, тяжчі — вдвох або втрьох.

Очищена сосна (без кори) призначалася на папір, причому кращі колоди — на матеріял. Як правило, кращу сосну не перерізували на кавалки, а залишали суцільною колодою так довгою, як показувала її добра якість. Таку сосну залишали на місці, а потім витягали її на дорогу кіньми.

Дубові колоди вживалися, як матеріял для меблів, машин, возів тощо, та як будівельний матеріял

Кривий дуб, якщо на матеріял не надавався, різався на дрова.

Зрізували майже всяке дерево, за винятком смерек. Звичайно кожне дерево, що підлягало зрізанню, карбувалося заздалегідь лісничим, або його помічником.

Недалеко від партії Ходака працювало двох німецьких робітників. Здавалося, що вони не спішили, різали майже так само скоро, як і наші, а чомусь при кінці дня виявлялось, що вони вдвох робили більше, ніж наші втрьох.

— Що за причина? — дивувався Баламута.

— А ви придивіться. — порадив Мельниченко.

І придивились. Німці різали повільніше, але без відпочинків та перекурів, тому й не засапувались. Курили лише після їжі. Можливо, що пилку мали гострішу — це теж мало значення.

Попробували по-німецькому. Виявилося, що легше працювати й наслідки кращі.

Найтяжча праця була в провалі, бо зрізане дерево та порізане на колоди треба було виносити наверх на дорогу...

22. Знов разом.

– А-а-а, Ярема Михайлович! Яким вітром принесло? Дуже мила несподіванка! Невже випадково?

– Не випадково, Павле Степановичу, а навмисне. Де ж би я пропустив нагоду побачитись?

Приятелі розцілувалися. Ірина Сергіївна та Наталка, як тільки почули знайомий голос, зірвалися з ліжка, накинули на себе шляфроки й мерщій на кухню.

–Доброго ранку! Я бачу, що збудив вас. Хоч, правду кажучи, вже й пора вставати. Десята доходить.

– Сьогодні неділя, – відізвалась Наталка. – Тато не працює, то чому ж не поспати?

Поцілувалися.

– Наталя цвіте, як завше.

– Бо молода! – усміхнулась Ірина Сергіївна.

– Та й ви чудово виглядаєте, Ірино Сергіївно! Що то робить природа... Село – не місто, та й ліси під боком.

– Ходім, Яремо Михайловичу, в наш куточок. Познайомлю з нашими сусідами, а тоді будемо оповідати наші пригоди. А ти, Іро, займися сніданком.

Ірина Сергіївна заходилася біля їжі. Добре, що в суботу Ходак приніс з Ґардеку "блютвурст", та сама вона вимінята за суконку трохи яєць і масла. Вона запарила свіжий чай та шепнула чоловікові, щоб дістав словацьку сливовицю, що ще збереглась якимсь чудом.

– Де ж ви тепер перебуваєте? – питався Ходак.

– Як почали німці відступати з Губернаторства, я спакувався та в Берлін. Був там весь час. Щойно пару тижнів тому перенісся до Відня. Берлін страшно зруйнований. Хоч і Відень теж бомбардують, проте люди ще мають де ховатись. Налетів уночі нема, то й виспатися можна.

– А що чувати на політичному фронті?

– Колись самі москалі казали: "русскій челавек только заднім умом крепок", а тепер виходить, що німецький "іберменш" своїм "заднім умом" не відстав від москаля. Ви чули про власовців?

– Та чув.

– Потопаючий навіть за бритву хапається. Як згубили "фатерлянд", то й власовців організують. З ворогів стали приятелями. Навіть про запас і самостійну Україну прирікають від Попраду аж до Каспійського моря. Малощо не по Урал. А з Москвою то так: візьмуть верх власовці – Москва для них, а як українці – то для України.

– Добре жартувати, поки ще не пече в ноги. А от як сюди фронт пересунеться, що тоді?

– Вам тут засиджуватись не можна. Почнуть німці відступати – втікайте в Баварію. Ближче до альянтів. Думаю, що всі зустрінемось у Баварії, хто ще збережеться.

Тим часом жінки зайняли край довгого стола, що стояв у загальній кімнаті для спільного користання, накрили чистою скатертиною та поставили сніданок.

– Прошу, Яремо Михайловичу, до столу! А ти, Павлику, налий всім по чарці.

– Заждіть хвилиночку, – зупинив Вернигора. – На початок я маю щось міцніше.

Він витягнув з портфеля пляшку німецької горілки.

– Аж та-ак! Ну, нам не рівнятися з вами, – засміявся Ходак. – У нас лише братіславська сливовиця.

– Хоч і слабша ваша, зате смачніша. Нехай вона буде для жінок, а ми почнемо з горілки. Не знаю, як Наталя, але ви, Ірино Сергіївно, можете випити з нами трішки горілки. Та й Наталі вона не пошкодить. Самі лікарі признають, що одна чарка – це лік та пожива.

– Та вже вип'ю за ваше здоров'я цю поживу, але тільки одненьку. Можеш, Наталко, і ти випити, тільки не багато.

– За щастя в недалекому майбутньому! – проголосив Вернигора й випив.

– Згода! – погодився Ходак і теж випив.

Ірина Сергіївна трохи надпила, видно смакуючи, трохи подумала й випила решту. Наталка випила трішки й скривилася.

– Не кривіться, Наталю. Кажуть так: перший – колом, другий – соколом, а далі – дрібними пташенятами

– Мені навіть до сокола тяжко дійти! – засміялась Наталка.

– І не треба. Сокіл сам прийде до вас.

– А ви не чули, Яремо Михайловичу, де наш Петрусь тепер обертається? – загадала Ірина Сергіївна.

На згадку про милого у Наталки виступили сльози.

– Не сумуйте, Наталю! – потішав Вернигора. – Ви зустрінетесь із ним. Зустрінетесь і більше розлучатись уже не будете. Даю вам слово, що так буде.

Ходаки раділи, що Вернигора так потішає Наталку, хоч самі не дуже вірили в цю зустріч, проте вдавали, що й вони згідні з ним.

– Я вам вірю. – тихо відповіла Наталка.

Настала неприємна мовчанка. Перервав її Ходак.

– Ви чули щонебудь про нову німецьку зброю? У нас німці потішають себе, що незабаром буде вжита незвичайна зброя, що знищить усіх ворогів.

– Власне, що тільки потішають себе. Як діти в казці. Я про цю зброю ще в Берліні чув. Скажу відверто: страхи - на ляхи. Хоч, правду кажучи, така річ цілком можлива, тільки що все зайшло так далеко, що катастрофа неминуча. Тепер ніяка зброя вже не поможе, бо це сама історія припечатала. Карма здійснюється. Питання не років, а місяців... Залишім цю зброю. Краще скажіть, як ви проживаєте тепер? Ви, мабуть, усі працюєте в лісі?

– Мужчини – так, а жінки вдома господарюють.

– Не все. – перебила Наталка. – Пару разів і жінки ходили до лісу збирати соснові шишки на нову посадку.

– Я ще не бачив ваших лісів. Може й гриби в них збираєте?

– Вторік восени весь час збирали. Тут є одна цікава порода: формою нагадує мухомора, тільки колір сіробрунатний і нема білих цяточок, а є тільки сиві. Галичани їдять їх.

– А німці?

– Не визнають, хоч вони й не трійливі.

– Пригадуєте, Наталю, як ми познайомилися з вами під час збирання грибів у лісі біля Рівного?

– І до сьогодні пам"ятаю вашу лекцію про гриби.

– Зараз ще рано на гриби. Колись приїду пізніше, як уже вони будуть рости. Знов займемося тим спортом.

– До речі, Яремо Михайловичу, де ви тепер працюєте?.. Може у Відні? – спитав Ходак.

– Ніде.

– Тоді знаєте що? Перебирайтесь до нас. Ми вас влаштуємо на працю разом з нами й з нами ж будете мешкати. Ми поговоримо з лісничим – дуже добрий чех – і він приділить вас до нашої компанії. Будете діставати картки та трохи грошей. Найголовніше - позбавитесь бомбового страхіття, бо американці на ліси не кидають. Тут дуже спокійно. Навіть не відчувається, що в світі війна шаліє. А ви над цим подумайте!

– Яремо Михайловичу! Дуже вас просимо: залишіться з нами!.. Правда, мамо?

– І я думаю, що кращої розв"язки ви не знайдете, – при-

стала на це Ірина Сергіївна, – хіба що не схочете бути разом з нами...

– Та що ви, Ірино Сергіївно!.. Дуже радо приймаю вашу пропозицію, тільки чи німці будуть згідні? Це ж ви рішаєте без їхнього Уряду Праці.

– Не будемо над тим дискутувати. – вирішив Ходак. – Залишайтесь у нас ночувати, а завтра цю справу ми вияснимо.

– Погоджуюсь на все. Якщо вийде з працею, то я мушу вернутись до Відня, щоб привезти свій багаж.

– Очевидно, що перш ми довідаємось, а тоді вже поїдете. Завтра будемо знати напевно. А тим часом може підемо десь на прохід? Така чудова погода... Потепліло... А може ви змучені з дороги? – спитала Ірина Сергіївна.

– Ні, ні! Я в добрій формі. Перейдусь з великою охотою.

– А що ти скажеш на це, Наталко?

– Дуже гарна думка. Ви йдіть утрьох, а я тим часом обід зварю.

– Підемо всі разом. Залиши обід для мене – ще буде досить часу його зварити., тим більше, що Ярема Михайлович у нас ночує. Не робить різниці, чи будемо обідати за дві години, чи за три...

Стали одягатись. Мужчини – в дощовиках та капелюхах, а Ірина Сергіївна – в осінньому плащі та в хустці. Наталка взяла літню накидку.

– Наталко, а це ж що з тобою? Циганський піт напав?.. Ще щойно початок весни. Так і перестудитись легко. Не дурій, а одягни светер під спід, якщо вже не хочеш брати плащ... І хустку візьми на голову або барет...

Слухняна Наталка не перечила...

– Вийшли на дорогу. Небо чисте. Вітру нема. Сонце цілими кошами зливає золотий дощ променів на спрагнену землю, на рослини, на все живе... А пташки аж захлинаються від радости та насолоди!

Дорога провадила до місця праці наших утікачів.

– Це, мабуть, десь ліс недалеко? – спитав Вернигора.

– Чотири кілометри.

– Не втомлює дорога?

– Вже привикли.

– А ви любите ліс, Яремо Михайловичу? – спитала Наталка.

– Навіть дуже. Ліс має ту особливу тишу, що дає змогу концентрувати свої думки, бо тільки в лісі ми знаходимось найближче до Природи. Тут найкраще сприймати різні явища та контролювати працю наших змислів, найсильніше відчувати різ-

ницю площин, в яких ті явища відбуваються.

– Ви колись казали, що явища одне другому не перешкоджають...

– Якщо знаходяться в різних площинах. Площини так побудовані, що ніколи не перешкоджають собі, хоч і перетинаються взаємно та просякають одна другу.

– Щодо площин, то я ніяк не можу їх уявити, а от явища можуть мати перешкоди. Наприклад: ми можемо світло затулити, або звук перегородити стіною й т.д.

– Явища, що відбуваються в фізичній сфері, можуть мати перешкоди тільки фізичні, подібно, як духові явища можуть мати тільки духові перешкоди.

– А де міститься духова сфера?

– Тут, серед нас, серед фізичного світу. Вона теж ділиться на духові площини. Існує ще переходова сфера – щось посереднє між фізичною та духовою. І вона ділиться на площини. Кожна фізична площина має відповідника в переходовій та духовій площинах.

– Чи перехід з площини на площину в тій самій сфері можливий?

– Так.

– Тобто, наприклад, від світла до звуку й навпаки?

– Так. Нема нічого в Природі, що не могло б стати іншою річчю. Пригадайте середньовічних алхеміків. Вони шукали філософського каменя, яким можна було б перетворювати речі в золото. Під філософським каменем слід розуміти спосіб такого перетворення. Прийде час, коли люди відкриють цей спосіб.

– А як довго ще треба чекати на таке відкриття?

– Можливо, що це станеться тоді, як не буде потреби в тих перетвореннях.

– Це звучить, як парадокс.

– І це вас дивує? Добре. Я поясню більш зрозуміло. Я, здається, казав, що кожна планета нашої системи має зародки життя. На одних, як наша Земля, життя розвинулося й пульсує з великими досягненнями, на інших знаходиться ще в пелюшках, на інших знов розцвіло до визначеної межі й завмерло, словом скрізь знаходиться в різних стадіях свого розвитку. Якщо візьмемо Землю, то тут ці зародки спочатку мали духову поволоку, потім, у міру охолодження планети, діставали прозоре або ефірне тіло, що не було вразливе на горяч, а тоді ступнево це тіло переходило в стан, що відповідав зміні температури Землі, аж поки не досягло теперішнього стану. Суспільне життя людини спочатку перебувало в безвимірності. По-

тім виміри почали викристалізовуватись у міру переходу в ефірний стан і далі в фізичний. Тоді з"явилося числення, що в свою чергу породило право власности. Кінцевий етап суспільного життя прийме відворотні форми, аж поки не повернеться до безвимірности тобто до духового стану згідно всесвітньої Карми. А в добі безвимірности зникає право власности, зникає й жадоба речей. Тому перетворення речей на інші відпадає, як зайве, неактуальне.

– Вибачте, Яремо Михайловичу, що я вам переб"ю та з теоретичної філософії перейду до практичної, бо це вже ми доходимо до нашого місця праці. Он там, бачите, лежать незакінчені, хоч і зрізані, три сосни. Завтра ми їх викінчимо.

Перед Вернигорою простяглась чимала ділянка лісу, сильно проріджена. Де-не-де серед грабового та дубового молодняку стояли ще солідні смереки, яких рубати було заборонено. Такі ділянки по кількох роках заростали травою, кущами й молодняком. Ця ділянка ще була відкрита. На ній лежали обкоровані соснові та дубові колоди й в кількох місцях височились у рівних рядах заготовлені "шурки" метрових дров.

– То це ви так вичистили цю ділянку? Невжа ваша трійка стільки зробила?

– Починало її дві партії. Через два дні та друга партія відійшла на іншу ділянку, а наша тут зосталась і вичистила на протязі трьох тижнів. Нам, як бачите, залишилось упорядкувати цих три сосни. Після них перейдемо на слідуючу ділянку. Нам уже показали її. Звідси недалеко.

– Робота мабуть, тяженька?

– Та не легка. Особливо, як наглядач крутиться біля вас.

– Маю велику охоту залишитись з вами, Павле Степановичу. Мене приваблює не так сама праця, як спокій лісу та чисте повітря.

– Павлику! А чому б тобі не перейти до чеха ще сьогодні разом з Яремою Михайловичем? Він, звичайно, в понеділок до Цнайму їде, а сьогодні вдома, – порадила Ірина Сергіївна.

– Маєш рацію! Мабуть, будемо вертатись додому, бо всі потомлені.

– Алеж тату...

– Не сперечайся, Наталко. Не забувай, що перед тобою ще добрих п"ять кілометрів та й обіду ще нема, а ми всі голодні.

– Чи тут водяться які звірі? – спитав Вернигора.

– Тільки сарни та зайці. Для сарн скрізь по лісі стоять драбини з сіном. В багатьох місцях тече джерельна вода.

– Хіба нема тут річки?

– Звідсіля буде зо шість кілометрів. Треба йти на північ, перейти яр, знов піднятись на гору й тоді в долині ви побачите містечко Ґардек, що лежить над досить мілкою річкою, а проте місцями вода сягає попід руки. Там і купаються в літі. Між іншим, ми щосуботи ходимо до Ґардеку. Там продають без карток досить добру кашанку з кров"ю, т. зв. "блют вурст" Сьогодні ви їли її на сніданок. Як вона вам смакує?

– Ви знаєте, що добра! З"їв з апетитом.

– Так, мабуть ми й зробимо: ти, Іро, підеш просто додому разом з Наталкою й будете варити обід, а ми з Яремою Михайловичем зайдемо по дорозі до нашого чеха. Може як раз щось вийде...

Чех був удома. Вислухав їх і погодився прийняти Вернигору.

– А щоб ви мали досить часу на перенесення з Відня, то почнете працю від четверга. Думаю, що три дні буде досить.

– О, я вже буду тут у вівторок.

– Ще краще. Тоді відпочивайте, а до праці прийдете в четвер, як я сказав... От що: як будете мати у Відні ще зо двох приятелів, то також приведіть їх сюди. Я маю місце для них. "Так з Богем!"

Вернигора вернувся з Відня з речами та ще з одним волинянином, якого зустрів у Відні. Називався Симончук. Ходак знав його особисто, як доброго кооператора.

Вернигора з Симончуком спряглися в одну партію й почали працю в лісі від четверга...

23. Варшавське повстання.

Як українці зорганізували Українську Повстанчу Армію – УПА в скорочені, так і поляки мали свою Армію Крайову – АК в скороченні, однак одне діло – ідея, а друге – дійсність. АК не так боролася з німцями, як з українським населенням. Дикі напади на українські хутори (часто й на села), а особливо на православних священиків увійшли в програму АК, як одне з головних завдань, бо ще не вивітрилася ендецька засада довоєнної Польщі: "Польща буде або католицька, або її зовсім не буде".

Поразки німців та їх загальний відступ підніс поляків на дусі. Вони почали знюхуватись з наступаючою совєтською армією, а кола остання наблизилася до Варшави, поляки вчинили в своїй столиці повстання. Їх мали підтримати большевики.

Здавалося, що большевикам трапилася добра нагода розбити німців і захопити Варшаву. Цього не сталося згідно засади: де двох б"ються, там користає третій. Совєтська армія вмила руки й чекала на вислід нерівної боротьби.

Панцерним ударом німці розкололи повстанців на дві частини, щоб легше ліквідувати збройний опір. Тоді здесятикована АК відважилася на очайдушний маневр, щоб з'єднати розколену армію: одна частина, що була найбільше загрожена, спустилася в підземні канали, щоб ними перейти на другий бік Варшави й там з"єднатися.

В своїх обчисленнях поляки перерахувалися, бо дійшли каналами до сліпого кута, з якого вихід був лише один – нагору, бо всі виходи до Вісли були загратовані грубим залізом.

Німецька розвідка довідалася про цей маневр і коли мокрі, заляпані людськими екскрементами повстанці почали вилазити на вулицю через отвори, на них уже чекали німці з автоматами в руках. Виснажені до краю герої не в силі були ставити опір. Німці переловили всіх, запакували в товарові вагони й вислали до Німеччини на примусові роботи. Провід, очевидно, був розстріляний.

Як тільки почалося повстання, вся Варшава завмерла. Позамикалися склепи й стало тяжко на харчі. Навіть рух припинився. Безперервні бої знищили багато кам"яниць. Скрізь були

руїни.

У таких невідрадних обставинах опинились і наші студенти. Почався голод. Шойно як усе втихомирилося, люди показалися на вулицях. Спочатку де-не-де, а потім рух щодня збільшувався.

Вийшли на вулицю й Колядюки. Голод вигнав з хати. Вже були недалеко від Брами, як їх затримали німці.

– Поліш?

– Ні, ми українці.

– Ґут. Ви може подружжя?

– Так.

– Діти маєте?

– Ні.

– Сідайте в машину, бо зараз ще не вільно ходити по місті. Де ви мешкаєте?

Колядюк подав адресу. Їх посадили в тягарову машину, де вже було кілька молодих поляків та одна жінка. Як машина зупинилась біля двірця, наказали всім злізти. Колядюки подякували й хотіли йти додому.

– Куди? Не в той бік. До вагону!

– А ви ж казали...

– Мовчати! Йдіть, куди вам кажуть.

– Ми нічого не маємо з собою. Ми залишили помешкання з речами.

– Нічого не треба брати з собою. Все дістанете на місці. Сідайте!..

Через три дні були в Дрездені. Там простояли цілий день, бо людей сортували, а було їх чимало. Переважно поляки. Надвечір відіслали невелику партію – душ зо тридцять – до Фрайберґу. Там ночували в вагонах, а рано відіслали всіх до Уряду Праці. Більшість, переважно поляків, відіслали до фабрик амуніції, а кількох, у тім і Колядюків, приділили до баворів.

Бавор уже чекав на Колядюків ув Уряді Праці. Після офіційної передачі та розписки в одержанні робітників, бавор посадив Колядюків на віз спереду й передав Олексі в руки віжки та батіг, а сам сів іззаду.

– Як твоє ім"я? – спитав бавор Колядюка.

– Олекса.

– А твоє?

– Марія.

– Можемо їхати.

Олекса досить незграбно махнув батогом, діткнувши легко до спини коня, який негайно зареагував помахом хвоста, шарпнув за віжки, бавор цмокнув якось особливо й коні побіг-

ли клусом.

Куди їхати, Олекса не знав, але пригадав собі, як вдома казали, що додому коні самі побіжать. Він пустив віжки. І дійсно коні повертали самі, куди треба, та бігли заучено: де треба стишити – йшли помалу, де прискорити – бігли. Так доїхали до садиби бавора.

Олекса поміг розпрягти коні – це все показував йому бавор – та поставити їх у стайні, після чого бавор повів Колядюків у хату на другий поверх і там показав їм призначену до спання кімнату.

– Ти, Олексо, будеш працювати при конях, а ти, Маріє – при коровах. Завтра дістану для вас картки на харчі, одяг і взуття. Харчові картки будуть у мене, бо ми будемо годувати вас. Картки на одяг та взуття дістанете на руки. За працю буду платити по нормі. Сьогодні більш нічого не будете робити, бо вже вечір надходить. На вечерю прийдете в кухню, як почуєте гонг. Вставати треба раненько. Гонг вас збудить.

Бавор повернувся й хотів відійти. Раптом пристанув.

– Сьогодні після вечері дістанете робочий одяг...

Колядюки залишились у своїй кімнаті. Як тільки зачинилися за бавором двері й почулися його кроки на сходах, Маруся кинулася на ліжко й розплакалася.

– Ти тільки подумай, Олексо, який жах! Нам залишилось лише один рік, щоб закінчити університет, одержати дипльоми й працювати за фахом, а замість цього ти працюй конюхом, а я – дояркою! І для кого? Хоч би вже для себе, а то для неотесаного бавора – представника "вищої" раси, що не вартий й твого чобота. Надлюдина!.. Це ж бувають на світі парадокси... Він – твій пан, буде тобі "тикати", а ти не посміеш навіть і обізватись... І пощо ми тоді вийшли на місто?

– Про це нема що й згадувати... Якби ми тоді не вийшли на місто, то на другий або третій день було б те саме. Навіть могло б статись ще гірше: або обох забрали б та вислали на різні роботи, бо й німці є різні, або одне з нас могло залишитись у Варшаві з большевиками, а друге було б у Німеччині. Це вже розлучили б нас на віки. Може зараз і вийшло на краще, бо так будемо вкупі покутувати...

Думка, що їх могли розлучити назавше, змусила Марусю здригнутись.

– А дійсно могли розлучити! – подумала Маруся про себе й тут же змалювала в уяві картину, що вона робила б сама без Олекси? Їй раптом стало шкода себе, а найбільше Олексу. Зірвалася з ліжка, підбігла до милого й почала цілувати.

– Які ж ми з тобою бідні! Ти маєш рацію. Краще, що так

сталося. Війна вічно не буде. Скінчиться й ми повернемось додому.

– Або до Варшави. Краще з поляками, ніж з москалями...

В коридорі почулися кроки. Хтось ішов нагору. Маруся відрухово схопилась і виглянула на коридор. Там уже було світло. Якийсь мужчина йшов до сусідньої кімнати.

– Василь? – скрикнула Маруся. – Невже Василь?

З кімнати вибіг Олекса. Мужчина в цей час обернувся й очам не повірив: перед ним стояли Колядюки. Дійсно це був Василь Кирилюк.

– Маруся! Олекса! От де судилося побачитись.

Розцілувались і всі пішли до Василя. Виявилось, що він тут другий тиждень працює.

– Як відступали німці з Рівного, то заходили з хати до хати й всіх мужчин садовили на тягарівки та відвозили до вагонів, а там і сюди на роботи. Так само й мене забрали. Тата мого не взяли, бо був у клуні. Можливо, що почув чи побачив та й заховався, а я сказав, що нас тільки двох у хаті, тобто я й мама.

– А може тата забрали, а ти не бачив?

– Я всіх бачив, хто був у вагонах, але тата там не було.

– А як з рештою наших?

– Петро втік у партизанку, бо його мали німці арештувати. Морозенко теж у партизанці. Ходаки мусіли виїхати до Луцька, бо старого призначили на головного бухгальтера. Вони всі втрьох виїхали чотири дні перед нами, а може й скорше – не пригадую.

Почулися удари гонгу.

– Це вже нас кличуть вечеряти – сказав Василь. Ходімо! Німці не люблять, як хтось неакуратний. У них усе мусить іти по годиннику.

Зійшли вділ. Вечеря вже стояла на столі. Бавор сидів на своєму місці. Саме баворка почала примощуватись. Біля плити стояла чорнява дівчина. Василь устиг довідатись, що це була француженка. Була там ще одна полька, але її Уряд Праці відкликав і переніс до іншого бавора. Мабуть з огляду на приділення Колядюків. Зрештою ніхто докладно не знав.

На вечерю дали горохову зупу з кавалочком м"яса, кнедлі й по склянці ячмінної кави.

– То ви вже знаєтесь? – спитав бавор, почувши, що його робітники розмовляють між собою по-українському.

– Тільки що запізнались, – пояснила Маруся, щоб не зраджувати, що вони всі з одного міста.

– Чого Олекса не буде знати, а мене не буде, то ти йому покажеш – звернувся бавор до Василя, як скінчили вечерю. – А це вам одяг для обох, – подав він Колядюкам якісь лахи. – Завтра раненько встати й до роботи!..

Майже до півночі сиділи разом у Василевій кімнаті, бо ж треба було оповісти про всіх знайомих і приятелів, ну й про саму працю в бавора...

24. Бій з москалями.

Тяжка зима з 1943 на 1944 рік добре далася в знаки всім воюючим: і німцям, і москалям, і упістам.

Німці залишили Рівне, після евакуації всього чоловічого населення й установ, і відступали далі широким фронтом у напрямі Луцька.

Москалі, як тільки вступили на колишні польські терени Волині, відразу відкликали свою партизанку, бо її автоматично заступила регулярна армія.

Для УПА тепер не було потреби воювати з німцями, боті й так залишали Волинь. тому вони перегрупувались і змінили тактику, щоб далі провадити боротьбу тільки з другим наїзником — москалями.

Німці швидко зорієнтувалися в зміні тактики і більше не займали УПА. Наступило тихе порозуміння без слів і парляментерів. Під час випадкової зустрічі вони розходились та омивали одні других. Часом німці допомагали упістам зводити бій з москалями зручним маневром та наскоками на останніх, щоб відтяжити упістів у критичні хвилини.

Німці вже не мали достатніх сил — багато дивізій втратили під Сталінградом, а частинно й під час відступу. Проте москалям весь час приходилось зводити криваві бої, де вони тратили більше, ніж німці, бо це був твердий, розрахований відступ, без паніки.

Одного разу прийшлося Панусові, на чолі відділу з двадцятьох осіб, що ще залишидися в живих після виконання завдання та короткого бою з большевицьким авангардом, переходити річку, щоб з"єднатися з відділом Петра Вергуна, що знаходився у віддалі від річки на яких чотири кілометри в північнім напрямку. Це було десь після півночі. З Панусом був Корній Фурман, як заступник.

Тільки почали спинатись на протилежний вищий берег, як Ювгинка, що теж була з ними та вилізла наверх першою, завважила пару підозрілих вогників, що то появлялися, то зникали.

— Івасю! — прошепотіла Ювгинка.

— Шо там, Ювгинко? — спитав тихо.

– Якісь вогники в полі. Бачиш?

Вони вже були між собою на "ти".

Панус придивився й дав знак Корнієві затриматись біля води. Мусів сам устійнити, що то за вогники, бо вони появлялись якраз на дорозі їхнього переходу.

– Лежи тут, Ювгинко, та слідкуй за мною. Я мушу піти й перевірити.

– Я піду з тобою!

– А тобі чого йти? Це ж велика небезпека.

– Не бійся, не згину. Вдвох краще! – не здавала вперта Ювгинка.

– Ну, що ж... Як так уже хочеш, то сиди й чекай на мене тут, а я видам розпорядження.

Він спустився вниз до Корнія.

– Ми з Ювгинкою йдемо в розвідку, бо на нашій дорозі ввесь час появляються підозрілі вогники. Ти добре слідкуй. Як покажу два світла підряд – переходьте всі до нас, і дивись на годинник. Як через п"ятнадцять хвилин ми не вернемось, то це ми або в небезпеці, або загинули. Тоді переймай команду на себе й роби, як буде наказувати тобі твоє сумління. Ні в якому разі не приходь рятувати нас, а обійди вогники з заходу. Краще ми вдвох загинемо, ніж має пропасти весь відділ.

Поля були вкриті снігом. Майже неможливо було розрізнити, де кущ, а де людина. Посувалися обережно. На животі. Панус – спереду, Ювгинка – за ним. Уже чимало відповзли від берега, як до чуйного вуха Пануса долетів тихенький оклик "Гальо!".

Панус завмер. Ювгинка не чула, але теж зупинилась і припала до землі. Панус переждав зо три хвилини нерухомо й завернув назад. Повзучи біля Ювгинки, він тільки показав рукою, щоб верталась попереду нього.

– Чого ми вернулись? – спитала Ювгинка, як уже були біля своїх.

– Хіба ти нічого не чула?

– Ні.

– Я почув тихенький оклик "гальо!" Так кличуть тільки німці. Нам тепер залишається вияснити, де їхній ворог? Ми не будемо встрявати в розигру між ними, бо можемо помилково наразитись на атаку з боку німців і тоді всі згинемо. Для нас буде краще обійти німців, а якщо розпічнеться бій між ними, то треба почекати на вислід тут збоку.

– Мені тоді видалося, що вогники пересувалися на захід, завважила Ювгинка. – Мабуть москалі на сході, а німці відступають.

– Завважа логічна, – згодився Панус, – але треба мати на увазі, що це війна, а дотого й ніч. Москалі можуть бути на сході так само, як і з боків, або навіть і пересунутись у німецьке запілля. Я особисто думаю, що найкращий вихід, це оминути німців із заходу.

– А не може так бути, – міркував Корній, – що німці відійдуть, а москалі ще не прийдуть через ніч? Тоді між ними утвориться порожнеча, якою ми могли б проскочити та добитися до своїх.

– Це дуже великий риск, бо можемо попасти в перехресний вогонь. – не погодився Панус. – Почекаємо!

У полі царювала тиша. Падав легенький сніжок. Це навіть було добре, бо закривав упівські сліди. Раптомм на сході показався вогник і пролунав постріл.

– Сховайтесь за берег, щоб куля не трапила, бо це може бути початок, – прошепотів Панус.

Ще кілька стрілів. Німці не відповідають. . .

Панус підсунувся до Ювгинки й шарпнув за одяг.

– Зсунься нижче. Нема чого хоробрість показувати, бо й так нічого не видно.

Втім почувся гарматний вибух і стрільно, з характерним "шип-шип-шип-шип", пронеслося недалеко й розірвалось у віддалі приблизно пів кілометра. Було чути, як посипалася, зірвана вибухом, земля.

Німці далі мовчали. От ще один гарматній набій. Розірвався ближче.

– Москалі щупають. Б"ють на одній лінії з нами! – завважив Корній.

– Переходьмо на захід, бо тут може бути гаряче! Йти понад водою. – наказав Панус.

Знялись і пішли тихенько. Знов стрільно. Розірвалося ще ближче. Трохи землі попало в річку, бо захлюпало. Якраз минули закрут управо.

– Лягайте за закрутом!

Примостились і стали наслуховувати. Ще одне стрільно майже при березі. Над головами прошуміло. Мабуть від набою. В воді захлюпало сильніше.

– Добре, що сюди сховались. – подумав кожний.

У повітрі затарахкотів мотор. Летів на схід. Артилерія замовкла. Хвилин десять тиша. Знов чути мотор – вертався назад. Ще кілька хвилин і знов стрільно. Розірвалось багато далі від попереднього. Знов щупають.

Німці все ще не відповідають. І знов тиша. Трохи довша. Ще один мотор у повітрі. Летів на захід. Мабуть московський літак.

– А тепер можемо спокійно пересунутись ще на захід, – наказав Панус, – тільки йдіть схилившись, бо можуть кудеметн

заграти. І поспішаймо.

На заході відізвалася протилетунська артилерія. Били по літакові. За цей час упісти встіли пройти з пів кілометра, а ще знов попався горбок, то Панус наказав сховатись за ним і відпочити. Тільки примостились, як на заході бабахнуло й характерне "шип-шип-шип-шип" понеслося на схід і десь там розірвалось. Ще раз і ще... Німецька артилерія почала свою музику, а на це відповіла большевицька й почався двобій.

– Що робити? – спитав Корній.

– Мені здається, що німці будуть відступати. Виглядає, що вони прикривають свій відступ. Нам треба йти далі на захід. Може перейдемо до Петра через німецьке запілля. Але ще хвилинку почекаємо.

Раптом німці замовкли. Після цього москалі дали ще три стріли й теж замовкли.

– Тепер біжім, але тихо.

Пробігли ще з пів кілометра, або трохи більше. Річка повертала на південь. Дорогу в місці повороту перетинав рівчак, що тягнувся до річки з північного заходу.

– Всі в рівчак і схиліться. Боюсь, що зараз кулемети заграють.

Всі вскочили в рівчак. І десяти кроків не пройшли, як зі сходу застрочили кулемети.

– Лягайте й не рухайтесь. Голови не висаджувати.

Свист від куль наближався й скоро почули його над головами.

– Знов маємо щастя, що сховалися! – сказав Корній наголос.

Панус став наслуховувати. По звуку та перервах черг устійнив, що працюють не менше трьох кулеметів. Було вже ясно, що наступають большевики.

Схід почав рожевіти. Надходив ранок.

– Мусимо спішити, – прошепотів Панус. – Можемо не встіти. Нахиліться всі. Підемо цим рівчаком, але зовсім тихо, щоб німаки не почули.

Пройшли зо тридцять кроків, як Ювгинка шарпнула Пануса за полу. Той зупинився.

– Дивись! Вогники перед нами.

Раптом кулемети обірвали й стала тиша.

– Де ти їх бачиш?

– Зараз уже не видно, але я їх виразно бачила.

– Ходім ще трохи.

По короткому часі десь збоку почувся оклик: "Гальт!"

Зупинились. Панус відділився й пішов на оклик.

– Хто йде? – знов оклик по-німецькому.

– Українці. УПА.

З-за куща вийшло двох німців з автоматами напоготові. За ними – ще двох.

– Там на сході зараз почався наступ комуністів. – сказав їм Панус по-німецькому, впізнавши по мундурі офіцера.

– Скільки вас? – спитав офіцер.

– Дванадцять.

– Куди йдете?

– На північ до нашого відділу. Ми з вами не воюємо.

– Ґут! (добре)

Кулемети, що перед тим були замовкли, знов почали свою роботу.

– Лягай! – скомандував офіцер.

– Лягай! – повторив Панус по-українському.

Разом залягли в рові й кріси навели на схід.

– Маєте досить набоїв? – спитав офіцер

– Мало. – відповів Панус.

– Зараз дістанете. Будемо відбиватись разом. Які маєте кріси?

– Ваші.

– Ґут!.

Принесли набої та розділили між упістів.

– Мабуть зараз артилерія почне,– сказав Панус по-німецькому.

– Напевно! – відповів офіцер і відійшов.

І дійсно відізвалась московська артилерія. Тепер били на північний захід правдоподібно "Катюші". Їм стали відповідати німці.

Знов двобій!

Московські стрільна стали помалу змінювати свій напрям та розриватись все ближче й ближче.

Панусові не дуже усміхалася перспектива битися зараз у спілці з німцями, бо треба було йти на з"єднання з Петром, але нічого не міг вдіяти. Лежати в рівчаку випало дуже незручно через якесь коріння й він устав, щоб змінити положення тіла. Не сподівався, що це вставання якраз змінить дальшу його долю, бо в цей момент заблукавше стрільно впало близько й розірвалось із страшним гуком.

Панус зойкнув і впав назад у рівчак. Сильно заболіла ліва голінка близько коліна. Хтось поклав руку на його плече.

– Івасю! Шо з тобою? – почув стурбований милий голос.

– Здається ліву ногу втратив... Ювгинко! Я не можу рухнутись...

– – Бідний Йваночку!..

Відчув палкий поцілунок. Притулилася до нього.

– А як ти?

Не відповіла, тільки дужче припала. Щоб міг повернути голову та подивитись на миле обличчя, напевно перелякався б: зуби зціплені, а в очах – сльози.

Хтось збоку застогнав.

– Чого ж ти мовчиш?.. О-ох, як щемить нога... Кажи, не муч!

– Нічого. Здається, легко ранена. В руку.

Провів рукою по її руці. Відчув біля ліктя щось мокре, липке...

– Ювгинко! У тебе кров на рукаві...

Корній вже був біля Пануса. Почув, що стогне.

– Тебе поранило, що так стогнеш? Чекай, Іване, перев"яжу.

Витягнув бандаж із шкуряної торби. Якраз надійшли німецькі санітари. Вони вже встігли винести з поля бою двох німецьких вояків і передати далі.

– Маєте ранених?

– Так! – показав Корній на Пануса.

– Не турбуйсь за мене, Корнію! Краще Ювгинку перев"яжи.

– І тебе поранило? Куди?

– В руку. Ось тут.

Поки німці вовтузилися з Панусом, Корній встиг розрізати Ювгинці рукав і перев"язати рану, а щоб кров часом не текла, стиснув бандажем руку недалеко плеча, бо могла бути пошкоджена артерія. Тоді зігнув її руку в лікті й підв"язав за шию. Могла ходити свобідно.

Пануса перев"язали й поклали на ноші. Ювгинка пішла за ним.

Усіх ранених віднесли до санітарної машини й відвезли з поля бою до найближчого німецького санітарного пункту. Там усіх перевірили, наложили свіжі бандажі й поїздом відіслали до військового шпиталю в Кракові...

25. На дозвіллі.

Надійшов квітень 1945 року. Весна була в розквіті. Земля вкрилася сочистою травою, озимина піднеслася, листя майже розпустилось. Стало тепло. В таку пору ніхто не хоче сидіти в душній хати. Всі рвуться на свіже повітря, на сонце.

Десь у половині квітня в тиху, сонячну неділю, вже після спільного з Вернигорою та Симончуком сніданку, Ірина Сергіївна запропонувала всім перейтись до лісу. Прийняли з захопленням. Ходак узяв під руку Симончука й обидва пішли вперед. Почали згадувати минуле – говорили про кооперацію.

Вернигора йшов ззаду в товаристві жінок. Як і завше, допитлива Наталка відразу з буденної розмови перескочила на цікавішу для неї тему.

– Ви знаєте, Яремо Михайловичу, я не раз застановлялася над змінами пір року та над їх впливом на наш психічний стан. От і сьогодні маємо весну й мені так радісно, легко на душі... Не так, скажім, як осінню або зимою... Але колись, може мільйони років тому, так може й не було, бо не було нічого живого: ні людей, ні рослин, ні тварин...А візьмемо ще далі взагалі й до початку дійдемо... А цікаво, як це все почалось?

– Про самий початок всього ми говорити не можемо, Наталю, бо того загального початку Космосу не було з тої простої причини, що Космос існує вічно. Ми можемо говорити лише про окремі Світи в Космосі. Як я вже казав вам колись, у Космосі ніщо не стоїть на місці: все рухається, змінюється... Зміни відбуваються частинами: в одному місці, скажім, існує якийсь Світ уже довший час, у другому – щойно зароджується, в третьому – добігає свого кінця і т. д. Зміна кожного Світу (частини Космосу) відбувається, висловлюючись алегорично, як це прийнято на Сході, згідно дихання Непізнаваного, якого Видих рівняється, як я казав раніш, часові, висловленому сумою, що складається з п"ятнадцяти цифр. Говорячи образово, зміна частини Космосу, точніше одного з його Світів подібне до регулярного океанського повороту припливу та відпливу, після чого настає перерва. Сам процес утворювання Світів відбувається приблизно так. Спочатку в тій частині Космосу, де має відбутись зродження, існує в просторі Космічна Матерія. Потім

постає "Вогняний Вихор" або кружляння атомів розсіяної Матерії. Це перша стадія під час формування туманности, яка від кружляння згущується. Далі відбуваються різні стадії т.зв. трансформації, після чого зроджується або Соняшний Світ – Галактика; або Соняшна Система, подібна до нашої; або Планетарний Ланцюг; або лише одна Планета (часто з сателітами). Про трансформації я не буду говорити, бо вони змінюються – кожний раз інші й не завше тотожні.

– А звідки людина взялася? – поставила й собі питання Ірина Сергіївна.

– Про появлення людини на Землі дуже тяжко щось сказати, бо воно відбулося приблизно вісімнадцять мільйонів років тому назад. Між іншим людина своєю формою та змістом мало що змінилася від первісного часу, тоді як рослини та тварини, в тім і малпи, що заперечує теорію Дарвіна, змінили свій вигляд та зміст докорінно. Будова тіла людини дещо подібна до тіла малпи та інших тварин, проте поступ має тільки людина. Шоб людина могла стати тим, чим вона є, його природа мусіла була ще перед тим стати з"єднанням Духа й Матерії, а Дух укритий в Матерії повинен був збудитись до життя та свідомости. В той час, як зроджувалась людина, Земля вже мала відповідну кору достатньо грубу, щоб на ній могло проявитися життя. Лише температура була зависока, тому й Дух, перебуваючий в астральному тілі та проявляючий себе в Матерії, мусів увійти в таке тіло, якому жадна температура не могла заподіяти лиха. Таким тілом було етерове тіло, яке мусіло переходити еволюцію згідно закону Карми... Круг еволюції людини складається з сімох Рас. Кожна Раса ділиться на сім Субрас або Підрас... Я почну від Першої Раси. Ця Раса була під знаком Сонця. Тіло людини Першої Раси було етерове, як я вже казав, яке не реагувало на жадну температуру. Еволюція Підрас Першої Раси полягала в тому, що тіло людини поступово, рівнобіжно з охолоджуванням Землі, грубшало та з етерового переходило в фізичне. Властиво, етерове залишилось на людині, тільки воно почало покриватися відповідною фізичною поволокою. Завершення того переходу сталося при самому кінці сьомої Підраси Першої Раси та на початку першої Підраси Другої Головної Раси.

– Чи цей перехід відносився й до тварин?

– Очевидно, бо тоді все живе мало етерову поволоку... Друга Раса була під знаком Юпітера. Вона була безстатева й розмножувалась через відділення або пупкування. Третя Раса була під знаком Марса з вогняним тілом та під знаком Венери. Ця Раса була андрогінна або двостатева, тобто гер-

мафродіти. Четверта Раса була під знаком Місяця й Сатурна. Цікаво, що наша Земля рахується під знаком Місяця. Історія називає людей Четвертої Раси місячними людьми або Атлантами. Вони були високої та сильної будови й пристосовані до боротьби з тодішніми тваринами-велетнями. Шойно Четверта Раса розділилась на мужчин і жінок. П"ята Раса (сучасна) знаходиться під знаком Меркурія. Щодо нашої Землі, як плянети, то Схід визнає, що вона свою силу дістає від Венери. Сама Венера дістає потрійну силу від Сонця, з чого одну третину віддає Землі, тому й ці дві плянети називаються "Сестрами-близнючками", хоч дух Землі підлягає Венері. Наші мудреці цих два глобуси малюють так, що Венера має знак круга над хрестом, а Земля – знак хреста над кругом, що означає падіння Землі в народження, тобто утворення всіх видів живого через статеве сполучення. Рівночасно із зміною людських Рас Земля змінювала своє обличчя дорогою катаклізмів. Першим суходолом, на якому розвивалася Перша Раса людей, була "Незламна Священна Країна", яка ніколи не поділяла долі решти суходолів, бо їй призначена роля перебувати від початку до кінця Манвантарі на протязі кожного Кола. Це – колиска Першої Людини і осідок Останньої. Про цей суходіл сказано лише, що "Полярна Зірка чуйним оком стоїть над ним від зорі до кінця смерку Дня Великого Віддиху". Другим суходолом, де розвивалася Друга Раса, був Гіперборийський, де міститься зараз Північна Азія. Тоді це була країна, яка ніколи не мала зими, бо там був майже субтропічний клімат, Третім суходолом для Третьої Раси була Лемурія, яка простягалась від Африки, включно з Мадагаскаром, до Австралії, з якою все лучилось. Тепер там Індийський Океан. Четвертим суходолом для Четвертої Раси була Атлантіда, що містилася там; де тепер бушує Атлантійський Океан.

– Невже Земля ввесь час переживала катаклізми? – спитала Ірина Сергіївна.

– О, так! Ці катаклізми відбувались на закінчення кожної Раси, як мала наступити слідуюча Раса, щоб приготовити для неї новий суходіл.

– Виходить, що при кінці нашої Раси теж відбудеться великий катаклізм? А скажіть, Яремо Михайловичу, до якої Раси ми належимо? Ви, здається, казали, що до П"ятої?

– Зараз ми перебуваємо в п"ятій підрасі П"ятої Головної Раси. Наступна шоста підраса П"ятої Головної Раси почала вже зроджуватися в Америці. Крім великих катаклізмів, що попереджують прихід наступної Раси, Земля переживає ще ряд менших, так би мовити, вступних, що переділюють субраси.

– То може один з таких менших відбудеться в двохтисячному році? Бо ви про цей рік згадували.

– Нічого певного сказати не можу. Я тільки знаю, що мають відбутись потрясення, але якого характеру – тяжко сказати. Не забувайте, що після нашої п"ятої підраси прийде шоста підраса, а після неї ще сьома підраса і щойно тоді при кінці сьомої підраси відбудеться черговий великий катаклізм, який приготовить новий суходіл для Шостої Головної Раси. Це все міряється не сотнями, а тисячами років, бо, наприклад, приблизно через яких 25.000 років американці почнуть підготовлятись до сьомої підраси. Очевидно, що того катаклізму в теперішньому нашому втіленні ми переживати не будемо. Ще треба всім знати, що наша П"ята Головна Раса вже існує, як Раса суї генеріс, та зовсім відрубно від Головного Пня або Стовбура Людства близько одного мільйона років, тобто на кожну підрасу припадало приблизно 210.000 років. Згадуючи цифру 25.000 років треба розуміти відгалуження підрас, бо кожна підраса теж ділиться на сім відгалужень і кожне відгалуження існує біля 30.000 років. Щодо катаклізмів, то звичайно великий катаклізм нищить попередню Расу, щоб дати місце для наступної. Головним представником П"ятої Раси є Арійська Раса, яка, очевидно, буде вся знищена, як зникне і вся Европа разом з прилеглими до неї землями та островами. Щодо Шостої Раси, то вона почне своє існування тихо. Настільки тихо, що на протязі багатьох тисячоліть її піонери – своєрідні діти, що будуть виростати на своєрідних мужчин та жінок, – будуть рахуватися аномаліями, ненормальними дивовижами з боку і фізичного і розумового. А в той час, як вони вже будуть становити більшість у відношенні до зацілілих людей – представників П"ятої Раси, вони в свою чергу будуть дивитись на нашу П"яту Расу, як на винятків виродків людства.

– Для нас така перспектива не дуже всміхається, – завважила Ірина Сергіївна, – особливо через ті катаклізми, хоч ви й впевняєте, що в теперішньому нашому втіленні ми цього переживати не будемо. Але я проте не розумію, про які втілення ви говорите? Як це треба розуміти?

– Дуже просто. Душа людини не живе один раз. Вона живе так довго, як довго тягнеться Манвантара. Фактично вона перебуває в одному тілі тільки один раз, але після смерти тіла душа через якийсь час, згідно Карми, мусить повернутися на Землю, де дістає нове чергове тіло – не грає ролі, мужеське чи жіноче – і знов живе, поки тіло не вмре. Це необхідне для еволюції душі. Реінкарнація або перевтілення відбу-

вається на протязі Головної Раси, отже на протязі більше,як один мільйон (щось біля півтора) років. Чого вам ще більше треба? Дальше існування душі залежатиме від вашої еволюції та вашої Карми. Як душа матиме поступ і тим самим її Карма буде чиста, з великою перевагою Добра над Злом, то ніщо не стане на перешкоді до переходу в наступну Головну Расу.

Вернигора зупинився й подивився навколо себе. Поле зникло. На боках дороги росли сосни.

– Ми й не спостереглися, як опинилися в лісі! – викликнула Наталка захоплено. – Як тут гарно, свіжо... А як усе пахне!

– Скільки б людина не жила, вона завше буде захоплюватись весною. – підтвердив Вернигора.

– В лісі людина забуває про свої турботи. – відізвалась Ірина Сергіївна з ноткою меланхолії в голосі.

– За винятком дроворубів. – поправив Симончук, угледівши на узбіччю велику соснову колоду, яку треба буде ще впорядкувати.

Підійшов до неї. Те саме й Ходак вчинив з неприхованим наміром.

– Сідайте та відпочивайте! – підбадьорила їх Ірина Сергіївна.

– І ви теж з нами! – запросив Симончук.

Ходак розгорнув газету й розстелив її на колоді.

– Це для жінок! – підкреслив.

– Як для нас, то скористаємо з нагоди, – засміялась Ірина Сергіївна. – Сідайте всі!.. Ти не маєш більше газети?

– Це все, а для мужчин газета не потрібна. Ми призвичаєні до всяких обставин.

– І з газетами, і без газет. – засміявся Симончук і сів на голу колоду. Ходак за ним. Вернигора ще стояв і розглядався. Врешті угледів широкого пенька бдизько колоди й сів на ньому.

– На пні зручніше, бо всіх бачу.

– А на колоді мусіли б користати з духового зору, щоб усіх бачити. – пожартував Ходак.

– Добре, що тато нагадали. Може б ви, Яремо Михайловичу оповіли нам ще про духовий зір? – спитала Наталка.

– Коли вже зачепили духову частину, то краще розкажіть нам ще про нашу душу, – попросила Ірина Сергіївна.

– Але тільки про жіночу душу, бо мужеська не варта,щоб про неї згадувати. – озвався Симончук.

–Кожна душа, передусім, являється частиною Всесвіту, не дивлячись на стать. Вона мужеська або жіноча тільки тоді,як перебуває у відповідному тілі, а поза тим вона безстатева.

– Це вже щось нове для мене. – здивувався Симончук.– Я ще такої єресі не чув.

– Зараз ще більше почуєте. Нехай но Ярема Михайлович почне. – пояснила Ірина Сергіївна поважно. – Почуєте такі дива, при які вам і не снилося.

– Цікаво... Навіть з охотою послухаю.

– Про душу добре говорити тоді, як вона болить, переживає... але менше з тим. Як хочете, то дещо оповім. Не буду пояснювати, що таке душа, бо забере багато часу, та й краще буде, як це питання омину, а буду просто оповідати, и про все, що з нею зв"язане. Наша душа має безпосередній зв"язок з духовою частиною Всесвіту. Цей зв"язок відбувається при допомозі нашого шостого змислу, про який я згадував не раз. Цей шостий змисл ніщо інше, як наш духовий зір, що дає нам змогу чути та бачити на далеку відстань, передбачати події, читати людські думки і т. п. Не зважаючи на те, що ми користаємо з нього, будучи зодягнені в людське фізичне тіло, духовий зір належить до духової частини Всесвіту. Він – це очі нашої душі, якими бачимо не тільки крізь Матерію, але й крізь простори Часу минулого, теперішнього й майбутнього. Хіба ж ви не чули про людей-ясновидців? Дар ясновидіння вони мають завдяки розвиненому шостому змислові. Така людина може заглибитись в інші площини, скажім, де перебувають душі померлих. Може навіть входити з ними в зносини.

– А як навчитись володіти шостим змислом? – спитав Симончук.

– І ви хочете бути ясновидцем? – спитав Ходак Симончука на жарти.

– А чому б і ні?

– Навчитись можна дорогою глибокої медитації, спеціяльним ритмічним диханням і розвиненням нашої волі. Деякі люди родяться вже з розвиненим шостим змислом... А доказом, що ми маємо духовий зір, служать наші сни. У сні ми зустрічаємось з душами не тільки живих, а й померлих людей, бо тоді ми користаємось нашим духовим зором, у той час, як решта змислів відпочиває. Деякі сни бувають пересторогою для нас або важливим повідомленням.

– Я знаю такий випадок! – відізвався Симончук.

– Розкажіть! – попросила Наталка. – Ви нічого не будете мати проти, Яремо Михайловичу?

– Я сам з охотою послухаю. Ніколи подібної нагоди не пропускаю.

– Це трапилося з моєю мамою. Одної ночі з"явилася до

неї ві сні її покійна мама, тобто моя бабуня. "Встань, каже, та вийди на двір! Устань і вийди на двір!" Мама прокинулася й під враженням сну вийшла на двір. А ніч була місячна. Дивиться, а в городі худоба в капусті. Збудила всіх і худобу вигнали.

– Поки вигнали, то, мабуть, всю капусту з"їли? – спитала Ірина Сергіївна.

– Ні, бо худоба щойно вскочила. Проте кілька головок устигли надгризти... Але я вам розкажу ще один сон. Це було в 1943-му році на Волині. Отже сниться мені, що я в Палермо на Сіцілії. До речі, я ніколи в Італії не був, а Палєрма навіть на знімках не бачив. Бачу, скрізь італійські написи. З них довідуюсь, що це Палєрмо. Коли чую, а тут наді мною гуде ціла хмара літаків. Я в ноги та в поле. А літаки починають бомбардувати місто. Скрізь крики та прокльони в італійській мові, зойки ранених... Раптом тут біля мене страшний вибух! Ну, думаю, це вже й мені кінець, і я... прокидаюсь. Серце б"ється, мов скажене, мало не вискочить, а я весь мокрий від поту. А в кімнаті темно, темно... Врешті усвідомляю собі, що це тільки сон. Того ж дня я цей сон оповів знайомому, який цікавився окультними науками. "Тримайте душу свою на ланцюгу та не пускайте її в небезпечні місця! – сказав на це окультист. – Така мандрівка часом може скінчитись каліцтвом, а то й смертю.

– Він сказав вам правду. Менше думайте про небезпечні виправи. – підтвердив Вернигора.

– А що ж було з Палєрмом? Ви не довідувалися? – спитала Наталка.

– Про долю Палєрмо я довідався випадково на третій день. Якийсь німець залишив газету на пошті. Я побачив і переглянув її. Там було повідомлення, що в ніч мого сну американці збомбардували Палєрмо й було багато жертв.

– Це фантастично! – не стрималася Наталка.

– Навпаки, цілком природно. – заперечив Вернигора. – Нема людини, у якої б душа не покидала тіло під час сну, не втрачаючи, очевидно, зв"язку з ним. Причиною такого явища служить потреба душі отримати поживу для себе. В Природі так побудовано, що все живе мусить відживлюватись. Душа наша теж жива, тому й потребує поживи для себе, незалежно від тіла, тільки свою поживу вона черпає з відповідної духової площини. Душа покидає тіло тимчасово не тільки під час сну, але й в летаргії та в трансі. В транс людина впадає або під гіпнозою другої особи, що має сильнішу волю, або від самогіпнози, тобто від духового заглиблення в себе настільки

що тіло не реагує на зовнішні фізичні явища. Щодо снів, то їхня спорадична хаотичність, що найчастіше буває, спричинюється хаотичністю наших думок, що мають певний вплив на наші сни. Стараймось думати послідовно та логічно, не перескакуючи з теми на тему, часто протилежну, якщо хочемо мати спокійні та логічні сни. Особливо не слід заглиблюватись у похмурі думки. Треба на їх місце прикликувати приємні, чисті думки.

–Вибачте, Яремо Михайловичу, що я вам переб'ю. З ваших оповідань та філософічних висновків я проте не можу зрозуміти, що таке душа? Чи не могли б ви пояснити більше конкретно? – спитав Симончук.

– Що ж... Хоч я й не хотів тепер говорити про саму душу, проте мушу перейти до цього поняття. Тільки одне прошу, майте терпеливість!

– О, цього то нам не бракує!

– Чи всі згідні?

– Просимо, просимо!

– Перш за все подам вам існуючі теорії. На підставі того, що кожний атом складається з Матерії, Енергії та Духа, одні прийшли до висновку, що наша душа складається з духових частин атомів, що утворюють наше тіло. Злучились атоми до купи й маємо складне тіло, складну Енергію й складну душу. Тіло вмерло, а з ним розпалися атоми, розпалась і душа. Висновок: до нашого теперішнього приходу на світ ми не існували ніколи й появились випадково перший раз, щоб прожившн на Землі, невідомо для якої мети, відійшли в небуття, зникнули в Вічності назавше... Християнська релігія вчить про позагробове життя. Життя вічне. Наша душа після фізичної смерти виходить з тіла й живе далі, причому відповідає за гріхи свої, поповнені за життя на Землі...

– Котра ж теорія більше правдоподібна? – спитав Симончук.

– Я ще не скінчив і висновків не робив, тому майте терпеливість.

– Вибачте, що я вихопився. Я думав, що ви вже скінчили.

Вернигора усміхнувся.

– Ні ще... В нашому житті велику ролю відіграє одиничник, що робить наше життя або приємним, радісним, або пригнобленим. Цей чинник – поняття Добра й Зла. Дві речі протилежні, що разом творять одну цілість, згідно закону рівноваги. Візьмім першу теорію, що душа складається з духовости атомів тіла, а по смерти тіла – розпадається й зникає, як ці-

лість. Людина, що вірить у таку можливість, розумує так: якщо я живу тільки один раз і потім зникаю в небутті, то я маю право робити все, що мені подобається, чи то буде Добро чи Зло, аби заспокоїти свої пристрасті та насолодитися досхочу тим життям. Така людина стає безвідповідальною, без гризот сумління. Вона свідома тільки кар, що на неї можуть накласти люди за порушення законів. А тепер візьмемо лише два приклади, які торкаються цієї теорії. Приклад перший. Людина втратила через випадок обидві ноги. Чи індивідуальність покривдженої людини змінилась? Вона ж із утратою ніг утратила частину душі, бо відійшла частина атомів!.. Приклад другий. Людина з натури зла, жорстока, садистична, під впливом обставин раптом змінюється, лагідніє, стає доброю, навіть дуже жалкує за свої вчинки недобрі. Невже фізичний склад такої людини раптом змінився?.. Отже маєте два докази, (а їх навести можна багато більше) що наша духова частина, тобто наша душа не залежна від фізичної частини тіла... А є ще інша філософія, яка пробує довести, що наша душа не самостійна одиниця, а тільки комплекс емоцій та рефлексій. Звідля ж той комплекс узявся? Може знов від атомів?... Отже наша душа – це цілком реальна, без форми, ваги та міри, неподільна одиниця, незалежна від структури тіла та статі, випромінена Непізнаваємим. Вона з"явлена без досвіду та вдосконалення, щоб перейти еволюцію, осягнути звершеність і дійти до мети, нам невідомої. Душа наділена дуже великими спроможностями, які в силі виявляти тільки в фізичному тілі, але при певних обставинах. У часі від дитинства до старости душа відбуває іспити, необхідні для її вдосконалення, й тоді виявляє поволі свої спроможності. Шойно розумне та доцільне використання тих спроможностей підносить душу на вищі щаблі розвитку. Наша душа має повну свободу дій. Вища Сила не призначує людині перебіг життя. Тому й релігії, що вчать про позагробову відповідальність за вчинки на Землі, не можуть вчити про призначення. І це цілком зрозуміле, бо поповнений нами гріх не був наслідком призначення, а постав з нашої волі. Шоб був призначений, то ми б тоді не відповідали за нього, бо зробили його не з власної волі, а з волі призначення. Виходить, що або ми маємо розум та власну необмежену волю, залежні виключно від нашого "Я", й тому провадимо життя згідно власної вподоби, або ми – безвідповідальний автомат призначення. А тепер виринає питання, що ж тоді буде призначенням, оскільки дехто в нього вірить? Це дуже легко пояснити. Все, що трапляється нам, здавалося б припадково, або, краще, несподівано, є нічим іншим, як наслідком наших

поступувань, як теперішніх, так і попередніх, дотого ж зв"язаних часто з поступуваннями інших осіб, безпосередньо або посередньо схрещених з нашими. Цей дуже цікавий висновок дала людству наука індуських філософів-йогів. Дорогою спостережень та глибоких роздумувань йоги дійшли до логічного висновку, що наше поступування, яке вони по-санскритському називають "Кармою", служить тою первопричиною, що породжує всі наші випадки. Дальша аналіза Карми привела до відкриття, що наша душа силою Карми мусить увесь час повертатись на Землю для викінчення своєї попередньої Карми, тобто отримати ті наслідки свого поступування в попередньому житті, які з різних причин не встигли виявитись у тому ж житті. Наслідки нашої Карми одержуємо такими ж, які ми спричинили: за Добро – Добро, за Зло – Зло. І ще одне. Душу має не тільки людина, а й кожне живе створіння, починаючи від мінералів. Їх еволюція відбувається дорогою перевтілення на щораз вищий щабель, аж поки не дійде до людини. Цікаво, що індуси вірять у мандрівку душ досить оригінально: їхні душі повертаються на землю для поновного втілення – або в людину, якщо заслужила в попередньому житті, або в тварину, якщо нагрішила.

– Я б не хотів вернутись на землю ослом, або свинею! – пожартував Симончук. – Проте скажіть, Яремо Михайловичу, якже воно в дійсності?

– Ще ми дійдемо до цього... Отже наші науковці, при дослідженні історії людства, роблять висновки гіпотетичні, які часто змінюються. Для них припущення, що той чи інший стан еволюції відбувся сто тисяч років назад чи один мільйон, не робить різниці. Жонглюють роками, як кулями в цирку. Езотерична ж наука базується на дійсних даних, зафіксованих у глибокій давнині, на підставі фактів і при допомозі духового зору, ще людьми четвертої Раси – Атлантами. Тварини не мають людського поступу, тому в них діє звичайний інстинкт, який був притаманний людині ще перед розвитком науки, тобто печерній людині. Тоді він проявлявся, як шостий змисл, як духовий зір, що не тільки давав уяву майбутнього, але й міг бути прослідженим логічним розумуванням. Одиниці з сильною індивідуальністю свої прозріння нагромаджували для майбутніх поколінь, зафіксовуючи їх у скритих стансах, яких алегорію треба відповідно розуміти, читати, як кажуть, між рядків, щоб належно усвідомити Космос та еволюцію людини в ньому, бо людина – це свідомість, це іскра Безсмертного й Вічного Духа. Так постала езотерична наука.

– Дякуємо, Яремо Михайловичу, за чудову лекцію! – пе-

рервала Ірина Сергіївна. – Думаю, що нам пора додому. Доходить друга й час на обід. Задовго сидіти в лісі весною небезпечно – можна перестудитись. Це, очевидно, торкається нас, жінок, бо мужчини призвичаєні до кожної температури...

Цікава розмова урвалася. Перейшли на буденні теми й тепер, ідучи додому, розмовляли або дискутували парами. Наталка, яка спочатку йшла з мамою, непомітно наблизилася до Вернигори. Думка про душу не давала їй спокою. Використала момент, що Вернигора замовк, бо йшов самітно.

– Скажіть мені, Яремо Михайловичу... Вибачте, що перешкоджаю вам думати...

– Та що ви, Наталю? Нічого особливого я не думаю. Питайте – радо дам відповідь.

– Звідкіля ви знаєте, що людина після смерти повертається на землю? Чим ви можете це довести? На мою думку, якщо це дійсно так, то людина повинна хоч трохи пам"ятати з попереднього життя. Я сама нічого не пам"ятаю, та й ніколи не чула, щоб хтонебудь пам"ятав. Навіть ви про себе не казали такого. Невже ви пам"ятаєте щонебудь?

– Так, Наталю, пам"ятаю. Не казав вам про це, бо чекав на вашу реакцію, і вона прийшла сьогодні. І ви самі дещо пригадаєте з вашого попереднього життя. Для цього потрібна наполеглива праця над собою, щоб зрушити з місця сплячий духовий зір, ваше шосте почуття.

– А як це зробити?

– Це довга дорога. Перш за все, ви мусите навчитись думати так, щоб нічого не чути, що робиться біля вас у часі думання. Крім того думка мусить бути тільки одна, яка вас цікавить у дану хвилину. Повторюю: тільки одна! Не смієте розпорошуватися з думками. Далі, треба навчитись дихати ритмічно, але так, щоб ви в той час не думали про саме дихання, бо воно мусить відбуватись автоматично, так само, як ви їсте автоматично, не думаючи, що має робити язик, чи як працювати зубами тощо, або як ідете, то котрою ногою перше ступати та як її відтягати й т. п. Зрозуміли?

– О так! Словом, щоб ритмічне дихання було таке саме автоматичне, як і всі щоденні рухи. Але ж, я думаю, ми й без науки дихаємо ритмічно?

– Ну, не зовсім. Коли ми добре прислухаємось до нашого дихання, то завважимо, що воно то приспішене, то сповільнене. І не в одних і тих самих відступах часу. Ви попробуйте перевірити себе! Я маю маленьку книжечку про ритмічне дихання йогів. Перепишете собі й будете вправляти щоденно.

– Мені здається, що це легко робити.

– Помиляєтесь, Наталю. Ритмічне дихання, як уже навчитесь, ви мусите ще сполучувати з певною думкою, але так, щоб ця думка не була перешкоджена думкою про ритмічне дихання. Розумієте? Ритмічне дихання саме по собі, а головна думка сама по собі.

– От воно що! Треба попробувати.

– Не тільки пробувати, а й вправляти щоденно систематично... Думка, пов"язана з ритмічним диханням, змусить нашу Прану, особливу життєву силу, що міститься в нашому соняшному сплетінні, підноситись догори відповідними каналами до нашого мозку, щоб там пробудити шостий змисл. Шойно, як Прана піднесеться, можете сподіватись бажаних наслідків. Мушу підкреслити, що пробудження шостого змислу залежне від його сплячого стану. Іноді буває так, що пробудження змислу настає десь по року вправи, а іноді треба чекати десять або й більше років, а як сила волі не розвинута достатньо, то й ніколи не пробудите! А є люди, що родяться з уже пробудженим шостим змислом. Це – ясновидці, про яких я вже згадував раніше.

– Буду дуже вдячна, як дасте мені свою книжечку про ритмічне дихання. Перепишу й буду вправляти!

– Я знаю вашу натуру, знаю ваше наставлення та силу вашої волі, а також і ступінь, до якого ви вже дійшли, тому й кажу, що цю мету ви осягнете. А щоб ще більше заохотити вас до вправ, то скажу вам одну річ, але під умовою, що це залишиться між нами... Даєте слово?

– Даю!– проказала Наталка врочисто.

– Це дуже важне, бо коли зрадите комусь, то кривду зробите тільки собі, бо всі ваші проби підуть намарно.

– Погоджуюсь! Нехай це буде моя перша проба гарту волі. А тепер скажіть, бо я палаю від цікавости.

– Я пам"ятаю нашу останню зустріч з вами в попередньому житті!

– Зо мною?!... Невже?...

26. Панус і Явгинка в Німеччині.

Пануса поклали в загальній залі, куди привозили всіх ранених. Того ж дня зробили пересвітлення Рентгеновим промінням. Виявилось, що осколок від стрільна розбив кість і там залишився. Поки возилися з пересвітленням та поки завезли в операційну кімнату, на хворій нозі почали виступати плями — ознака закаження. Стан був поважний. Кількох лікарів зійшлося на консиліюм...

Від утрати крови Явгинка ослабла. Ще добре, що Корній догадався перев"язати артерію в плечі. Осколок пробив їй ліву руку нижче ліктя наскрізь, не пошкодивши кісток, як виявило пересвітлення. Хоч рана й була широка, проте небезпеки лікарі не бачили, тому наклали їй свіжу пов"язку й відвезли в жіночий відділ.

На четвертий день біль набагато зменшився. Явгинці дозволено було встати та ходити по кімнаті з підв"язаною рукою, а на п"ятий сестра повідомила, що вона, якщо хоче, може побачити Пануса. Явгинка саме в той час сиділа на кріслі перед вікном і дивилась у парк. Як стій зірвалась і хотіла бігти. Сестра вхопила її за здорову руку.

— Куди? Ти ж не знаєш, де він лежить... Я сама заведу тебе! — пояснила сестра на мигах.

Явгинка не знала німецької мови, проте з міміки та жестів сестри догадалась, що кличе її відвідати Пануса та що вона сама відведе її до нього. Отож привела Явгинку до одних дверей в коридорі, відкрила їх і показала рукою.

— Гір! (тут).

Тихо, з приспішеним биттям серця ввійшла Явгинка в заповідну кімнату. Це ж тут лежить її милий!

Провела зором уздовж просторої кімнати. Вісім молодих хлопців лежало рядочком на окремих ліжках. Другим від стіни, майже напроти дверей, якими увійшла, був її Іван.

Підійшла й присіла на краєчку стільця біля ліжка. Панус спав, обернутий обличчям до неї. Чекала терпляче, поки в і н прокинеться, споглядаючи закоханими очима на миле обличчя. Сестра стояла біля дверей. Обсервувала..

Сила зору збудила хлопця. Відкрив очі, закліпав повіками

и зупинився на дівчині.

— Ювгинко! Невже ти тут? Як же ти потрапила до мене? Хто тебе привів сюди?

— Сестра. — показала очима.

— Данке шен! (дякую гарно) — звернувся Панус до сестри.

— Бітте шен! (прошу гарно) — відповіла сестра.

— Як ти себе почуваєш, Іване? Дуже болить?

— Вже краще, Ювгинко. Багато краще. Якось і біль зменшився. Майже не відчуваю.

— А ти мав кулю всередині? Вони різали тобі ногу?

— Не тільки різали, але й відрізали.

Ювгинка зблідла й встала.

— Як відрізали?.. Невже всю ногу відрізали?

Відгорнув ковдру.

— Дивись!

Ліва нога була відтята до коліна. Якось ненатурально стирчав звужений в кінці обрубок. Ще був забандажований. Поворухнув ним. Ювгинка заплакала.

— Бідний мій, Іване!.. Що ж ти тепер будеш робити без ноги? Як ти будеш ходити? Боже мій, Боже! Що вони з тебе зробили... Кги-кгичкги...

Обняла за голову. Обціловувала... А сльози рясно спадали на його обличчя.

Панус теж не витримав і заплакав.

Інші хлопці побачили цю розпуку. У багатьох виступили сльози на очах. І сестра заплакала.

Панус витягнув з-під подушки хустинку й витер Ювгинці сльози.

— Не плач!.. Плачем не поможеш. Що сталося — не вернеться. Ще добре, що тільки половину відтяли, а то міг би й цілої позбутися... Я бачив тут одного без обидвох ніг. Теж дійсно трагедія!

Рій думок завірував у голові Ювгинки. Вони ж так мріяли побратись! А тут, маєш, хлопець без ноги... Та й не тільки те. Як він буде тепер обертатись? Працювати вже не зможе, але це ще півбіди — сама буде утримувати і його й себе... Правда, як буде виглядати те утримування — вона ще не уявляла, та й не застановлялася над цим питанням. Найгірше те, що він буде почувати себе найбільш нещасною, упослідженою людиною. І це власне дуже боліло її. Боліло за нього, за цього милого, гарного Івана... А особливо гнітило її сумління, що не потягнула його тоді вниз у рівчак. Бачила, що трохи висунувся, і не потягнула... Може б і не потрапила його куля чи там щось інше?.. Переживала так, ніби це все че-

рез неї сталося...

Із задуми вивів її Панус.

– А як твоя рана? Бачу, що рука ще підв"язана. Чом ти про себе нічого не кажеш?

– Та що я... Рана гоїться помалу. Ще щастя, що в ліву потрапило.

– А ти знаєш, що в той момент, перед самим вибухом, у мене була думка, чи не краще було нам пересунутись трохи вправо?.. І от подумав, а не зробив... А тепер мені здається, що в критичну хвилину краще так зробити, як підказує перша думка...

– Це й зо мною було тоді таке саме: перед вибухом я подумала, що краще зсунутись трохи вниз, особливо тобі, бо ти був занадто висунутий вгору. Навіть хотіла потягнути тебе за ногу та не вспіла, бо рука опустилася. Як поцілило в руку, то так вона й зомліла, але зовсім не боліло. Шойно пізніше... А як ти тепер встаєш без ноги? Чи може ще не дозволяють?

– Казав лікар, що днів через п"ять я буду мати генеральну пробу вставання. Так як у театрі. І всі будуть дивитись.

– Не кажи так!.. Хіба можна сміятись у нещасті?

– Не тільки можна, але й треба. Очевидно над своїм, а не над чужим...

– Як дозволять мені прийти до тебе, то поможу встати.

– Чому не дозволять? Отже прийшла сьогодні... Прийди, Явгинко! Конче прийди – мені легше буде. Тільки не знаю, як ти зможеш помогти одною рукою?

– А тобі спішно? Хіба горить? Лежи та поправляйся. А там якось встанеш помаленьку. Тут головне, щоб мене пускали до тебе.

– Я лікаря попрошу за тебе... А ти нікого з наших тут не бачила?

– Тут?.. Хіба ще кого ранили тоді?

– Не думаю. Але тут при шпиталі можуть ще бути наші робітники або навіть і санітари.

– Можливо... Я попробую довідатись. Мене дуже кортить дізнатись, як там наші справляються? Як ти думаєш: чи Корній вже зв"язався з Петром?

– Не знаю. Це й мене цікавить. Я думаю, що так. Шкода, що не бачу тут тих двох німців, що забрали разом із нами. Тут їх немає. Може вони в іншій кімнаті лежать. Тільки через них ми могли б довідатись про вислід бою, вони бо напевно мають зв"язки зо своїми, що там залишились. А ти як

думаєш?

– Ніяк. Це вже ти сам питайся, бо балакаєш по-їхньому. Я ще не вмію.

– Тебе надовго пустили до мене?

– Сестра нічого не казала. А котра тепер година?

– А он там на стіні годинник висить. Піди подивись. Здається, одинадцята.

– Одинадцята? А мені треба о пів дванадцятої йти на перев"язку. Вони раніш у кімнаті перев"язували, а від вчора я почала ходити в їхню клініку.

– О, то ти ще маєш трохи часу... Ой-ой-ой!

– Що таке, Іване?

– Якось дивно з тою ногою. Відрізана, а пальці чешуться, наче б були на місці.

– Відчуваєш ті, що вже нема? Чого ж це воно так?

– Нерви грають. От відрізали ногу, а нерви від пальців залишились ось тут, – показав на кінець обрубка, – бо їх із решти ноги не витягали. Лікар казав, що тепер я буду відчувати кожну зміну погоди. Особливо буде крутити на негоду... Тепер мені барометр непотрібний. Сам ним буду.

– Ти все з жартами.

– А чого я маю журитись? Не болить – то й журби нема. Нехай собі кінь журиться, бо має велику голову... А що ти робиш у своїй кімнаті?

– Нічого. Сиджу або лежу. Вже й надокучило. Питалась, чи довго ще носити мені цю пов"язку? А лікар сміється. Ні, каже. П"ять днів, показав на пальцях.

– Як тобі нудиться й не маєш що робити, то приходь щодня до мене.

– Прийду, як дозволять.

– А хто дає дозвіл?

– Оця сестра.

– Сестро! – звернувся Панус до неї по-німецькому. – Це моя наречена. Чи вільно їй щодня приходити до мене? Часом поможе мені встати, постіль поправить...

– Гут! – відповіла. – Може приходити щодня. Я скажу, щоб її не затримували.

– Данке шен!

– Бітте шен... Ви спитайте її, чи вона сама попаде в свою кімнату?

Панус переклав.

– Попроси її, – відповіла Ювгинка, – щоб тепер ще відвела мене, а я по дорозі запам"ятаю, як іти сюди до тебе... Мені вже й так пора йти.

Панус переклав. Німка мотнула головою на знак згоди. Молоді поцілувались і сестра забрала Явгинку з собою...

Десь через два тижні рана Явгинки загоїлася. Її залишили при шпиталі санітаркою. Обслуговувала дві кімнати: ту, де лежав Панус, і сусідню. Прибирала, змінювала постіль раненим, виносила посуд з-під них. З Панусом бачилася щодня й допомагала йому вставати з ліжка. Водила його на прохід, бо дістав військовий костур, проте ще вживав милиці.

Про вислід бою та взагалі про партизанів нічого не довідались, бо нижча обслуга шпиталю складалася виключно з поляків, а ті, як відомо, приятелями для українців не були.

Німці знали про взаємовідносини між українцями та поляками і про шовінізм останніх, тому не дуже довіряли польським нашептам.

Була там одна прибиральниця, полька Ванда. Вона називала Явгинку не інакше, як хлопкою. Це була старша жінка, років п'ятдесят, з примхами. Кожний раз, як вона несла коридором горшка з-під хворого і при тому здибала Явгинку, неодмінно совала їй до рук, щоб та віднесла в лазничку.

— Я дуже зайнята, — казала вона, — Візьми й занеси, та не забудь вилляти й добре вимити!

Явгинка, з натури добра, не хотіла перечити й виконувала за неї цю брудну роботу. Але одного разу випало так, що Явгинка несла разом два горшки до лазнички.

— Візьми мого! — хотіла Ванда віддати Явгинці ще й свого горшка. — Я зараз дуже зайнята.

— На жаль, не можу. Хіба ж ви не бачите, що в мене руки зайняті?

— Пся кревь, проклята хлопка! Вона не може!.. А романсувати з парубками можеш?. Чекай! Твоя відмова вилізе тобі боком...

Явгинка не відповіла, заплакала й пішла далі.

Розказала про цей випадок Панусові.

— А вона що? Твоя зверхниця?

— Ні. Виконує таку саму роботу, що й я.

— Від нині я тобі забороняю допомагати їй. Вона не має права давати тобі накази. Ще, якби попросила чемно... а то наказ! Бач, яка цяця знайшлася?!..

А на другий день Ванда навмисне залишила свої два горки з брудом у лазничці, а тоді пішла із скаргою на Явгинку до старшої сестри.

— Занесла свої горшки в лазничку й там залишила їх з брудом. Навіть не вилляла, не те, що не вимила. Нехай сестра сама подивиться, як справляється та українська шлюха!

Сестра зайшла в лазничку, подивилась і прикликала Ювгинку. Ванда на той час сховалася.

– Чом ти не почистила своїх горшків, а залишила їх тут брудними?

– Це не мої, – відповіла Ювгинка. – Мої всі біля хворих.

– Не твої?.. Ану покажи свої.

Ювгинка повела сестру в свої кімнати. Біля кожного ліжка стояв чистенький посуд.

– Це дивно. Чому ж Ванда каже, що в лазничці стоять твої горшки?

– Вона мене не любить тому, що я українка. Вона часто змушує мене носити її горшки та мити їх. Я це можу зробити, але тоді, як маю час.

– Добре. Йди до своєї роботи. Я перевірю.

Німка прикликала Ванду.

– Ти в яких кімнатах працюєш?

Ванда показала. Німка обійшла, перевіряючи кожне ліжко та рахуючи в думці всі горшки. Завважила, що в одній кімнаті якраз бракує два. Повела її в лазничку.

– То ти кажеш, що це не твої, а тієї українки?

– Так.

– А де поділись два горшки з твоєї кімнати?

– Не знаю. Може та українка забрала, бо у мене всі були.

Сестра відвела руку й дала Ванді два поличники.

– Якщо ти, польська свиня, ще раз збрешеш, то відішлю тебе на брудну роботу – чистити кльозети!

– Я не винна.

– То ти ще заперечуєш, доннер ветер? – знов дала поличника. – Щоб зараз вимила горшки й поставила на місце! Зрозуміла? А українки не смій зачіпати! Зрозуміла? Марш до роботи!

Ванда змовчала на цей раз, щоб знов не дістати, і пішла в лазничку, але затаїла злобу проти сестри.

Треба було, щоб через пару днів Ванда випадком побачила, як цю німку обнімав один офіцер. Замість того, щоб непомітно відійти, Ванда навмисне пройшла повз них та ще й злісно усміхнулась. На другий день Ванди вже не було там. Переказували шепотом, що гестапівці забрали її вночі й кудись вивезли...

Пройшло ще зо три місяці. Панус одужав і ходив на костурі, спираючись на палицю, хоч часом і милиці вживав. Лікар повідомив управу шпиталю, що Пануса вже можна виписати. Перевірили його папери, які свідчили, що він бився проти

большевиків поруч із німцями, і Арбайтсамт (уряд праці) приділив йому, як інвалідові, працю в одній фабриці зброї десь у центрі Німеччини. На прохання Пануса йому приділили Ювгинку, як доглядачку та замісницю в праці, в разі його хвороби.

– А як буде з нашим вінчанням? – якось загадала Ювгинка, хоч і не перший раз.

– Потерпимо ще трохи, – відтягав Панус. – Нехай вже на працю влаштуюсь.

– Але ж нас можуть розділити. Що тоді?

– Тепер не розділять. Висилають же разом? Станемо до праці, тоді й поженимось. Вже недовго чекати...

Їхали до праці разом і на вільній стопі. Мали білети на переїзд залізницею та супровідний "маршбефель". Поїздивдень не йшли, бо американці бомбардували або сікли з кулеметів. Зате ночі були вільні. Їхали чотири ночі. Як називалась місцевість чи місто, куди вони їхали, вони не знали, бо в документі стояв лише нумер місцевости. Фабрика була засекречена.

Зупинились на малому, затемненому двірці. Все довкола було оповите передранішнім туманом. Кондуктор сказав, що це й є потрібний їм нумер місцевости, і вони висіли. Тільки ввійшли до середини, як до них підійшов ґестапівець.

– В якій справі? Маєте документи?

Панус показав "маршбефель".

– Ми приїхали на працю, тільки не знаємо, чи попали?

– Так, це тут. Маєте ще якінебудь документи?

Панус показав посвідки з шпиталю та картки з уряду праці.

– Ґут. Ходіть за мною.

Вийшли на двір. Ще темно. Ґестапівець підвів до тягарової машини і пояснив шоферові, віддаючи йому "маршбефель" Пануса. Шофер відкрив ззаду дверці.

– Сідайте в машину.

– Треба підсадити, бо це інвалід. – завважив ґестапівець.

Шофер зручно підпоміг і обоє опинились у машині. Там уже сиділи якісь військові. Їх було двоє. Машина була вся запакована паперовими пачками. Ледве вистачило місця для всіх. Військові стягнули зверху дві пачки й подали новим пасажирам.

– Сідайте на пачках, бо стояти невигідно – попадаєте, як почне машина трусити.

Дорога вела через густий ліс. Кілька закрутів і машина зупинилась під горою. Шофер дав сигнал, скеля розсунулася й машина в"їхала до середини. Скеля зсунулася назад. Всередині із стелі падало ясне голубе світло. Шофер відкрив машину

ззаду.

– Злазити! Ми вже на місці.

Військові зіскочили перші. Спочатку вони зсадили Пануса, а тоді – Ювгинку. Самі залишились при машині. Шофер забрав своїх цивільних пасажирів і підвів їх до залізної брами, що мала хвіртку збоку. Тоді подзвонив, хвіртка відкрилась і вони увійшли в досить просторе приміщення, де машина могла свобідно розвернутись. По боках були вузькі коридори з рейками, по яких ходили вагонетки. Просто перед ними була ще одна залізна брама й звідти долітав шум моторів та стукіт машин, які зраджували, що тут унутрі гори кипіло життя, йшла відповідальна праця – кувалася нова зброя для Нової Европи. Тут людський розум інтенсивно працював над винаходами, як краще та швидше нищити собі подібних людей, щоб приборкати їх та переробити на новітніх рабів по думці божевільної ідеї "вищої раси" маніяків-параноїків.

До дверей з правого боку залізної брами підійшов шофер і знов подзвонив. Вийшов ґестапівець і попросив усіх до середини. Невелика кімната вміщала письмовий стіл, кілька віденських стільців, шафу на папери та шкіряну канапу. В кутку стояв вішак на одяг, а на стіні висів великий портрет фюрера та мапа Нового Райху.

– Прошу, сідайте!.. Цигарку? – простягнув пачку.

– Ми не куримо. Дякую! – відповів Панус.

Ґестапівець переглянув папери й підніс слухавку. Панус зрозумів, що розмова йшла про нього.

– Яволь. Гайль Ґітлер!

Через кілька хвилин прийшов партійний німець у брунатному одязі зо свастикою на рукаві.

– Ваш ляйтер! – представив ґестапівець партійця.

– Ком! – звернувся він до прибулих, показуючи рукою, щоб ішли за ним.

Вийшли й через ту саму хвіртку вернулись до в'їзду. Збоку були інші двері. Ними увійшли до кімнати, подібної до кімнати ґестапівця. Там сидів німець у робочому убранні.

– Нові робітники. Хлопець буде тобі на зміну. Інвалід. В разі потреби його буде заступати ця дівчина. Його нарече на. Покажеш йому працю. Як ти називаєшся? – звернувся ляйтер у бік Пануса.

– Іван Панасюк.

– Як буде по-німецькому?

– Ганс.

– Ганс?.. Ґут! А ти?

– Ювгинка.

– А як по-німецькому?

– Не знаю.

– Незнай?.. Ґут. Ти, Ганс, залишишся тут. Рудольф покаже тобі працю. А ти, Незнай, підеш зо мною. Покажу тобі хату, де ви обоє будете мешкати. Ком!

Щоб не зраджувати місця фабрики, хатки для робітників були побудовані на горі над фабрикою й були мальовничо розкидані по всій горі. Шілість виглядала, як звичайне німецьке село.

Ляйтер привів Ювгинку до одної з найближчих та при дорозі положеної, щоб Панусові було легко зайти до неї, витягнув ключ з кишені й відімкнув двері.

– Це твоя хата. Тут будеш жити. Маєш два ключи: один – для тебе, другий – для Ганса. Розумієш, Незнай?

– Так.

– Ґут. Ходи в середину.

Хатина складалася з двох кімнат і лазнички. Менша кімната служила за спальню. Там стояло два одноособових ліжка, комода між ними й два стільці. В стіні, від лазнички, містилася шафа на одяг.

Більша – була їдальнею та кухнею разом. Стіл, чотири крісла, шафа на посуд, залізна піч до варення, що опалювалася кам"яним вугіллям, та мушля до миття посуду, що разом служила за умивальку.

– Подобається тобі, Незнай?

– Так.– мотнула головою.

– Ґут. А тепер ходім на двір. Запам"ятай нумер хати!– показав на табличку, де стояло число 222.– Драй маль цвай! (Три рази два) Розумієш? Цвай, цвай, цвай! – показав на кожну двійку пальцем. –Замкни хату на ключ!.. Зо-о... Ґут! Ком цурік (ходи назад)...

Поки Ювгинка оглядала нове приміщення, Панус успів добре запізнатись зо своїми новими обов"язками. Звичайно, як приїжджала машина й давала сигнал, Панус дивився через маленьке віконце на табличку, що її висовував шофер із своєї кабіни. Це була умовна табличка, відповідно помальована. Такі таблички мали тільки покликані шофери. Тоді Панус натискав білого ґудзика, скеля розступалась і машина в"їжджала до середини. Ствердивши, що машина вже заїхала, Панус натискав жовтого ґудзика. Скеля зсовувалась назад. Якщо ж шофер не мав відповідної таблиці, тоді Панус натискав замість білого – червоний ґудзик, що давав знати охороні про чуже авто. В такому випадку впускав і випускав машину хтось інший. Свою ж машину Панус випускав у подібний спосіб. Це й все.

Більше від нього нічого не вимагалося. Одиноке – щоб не спав та щоб не покидав кімнати, поки не прийде зміна. Вільний же час міг використати на читання, писання чи якусь розривку по своїй вподобі.

Ціла доба ділилася на три зміни по вісім годин.

Ляйтер привів Ювгинку назад до Пануса, щоб були разом та щоб і їй показати, як оперувати ґудзиками на випадок, якби Панус захворів.

– Ганс! Покажи їй свою працю, а я тим часом принесу вам перепустки та картки на обіди. Будете їсти в фабричній їдальні. Один місяць будете на повному утриманні, поки не купите собі посуд. Тоді дістанете харчові картки, щоб могли снідати та вечеряти вдома. Обідати будете ввесь час тут. Зрозуміли?

– Так.

– Ваші ліжка стоять порожні. Я скажу, щоб вам прислали постіль у нову хату.

Ляйтер вийшов. Панус почав показувати Ювгинці, як оперувати ґудзиками. Рудольф сидів збоку й приглядався. Якраз приїхала чергова машина й Ювгинка мала нагоду показати своє вміння. Взір шоферської таблиці висів на стіні, щоб завше можна було порівняти з тою, що показували з машини.

Врешті вернувся ляйтер з картками до їдальні та перепустками.

– Ви напевно голодні. Можете зараз поснідати. Після сніданку можете йти додому. Спитай свою Незнай, Ганс, чи вона пам"ятає нумер вашої хати?

Панус переклав.

– Так! Цвай, цвай, цвай. – відповіла Ювгинка.

– Ґут. Ха-ха-ха! – поплескав він Ювгинку по плечі. – Слухай, Ганс!. Ти свою працю розпічнеш від завтра о четвертій по полудні. Будеш працювати до півночі. А завтра прийдете о сьомій годині рано, щоб поснідати. Під час сніданку дістанете перекуску на перерву, яка рахується о дванадцятій годині дня. Обідати будете о третій годині перед працею, а вечеряти – о восьмій. А тепер ходім зо мною на сніданок. Покажу вам дорогу до їдальні...

Так розпочалася для Пануса нова праця, а разом і відкрилася наступна сторінка його неспокійного життя.

Незабаром для Ювгинки прийшла зміна: їй дали працю на кухні. Мала ті самі години, що й Панус. Разом приходили на працю, разом і верталися додому. Ляйтер знав, що вони українці, тобто, за націстівською теорією, люди нижчої раси, проте відносився до них добре. Це може тому, що обоє були

лагідної вдачі, а може й тому, що передбачав упадок Райху й хотів забезпечитись на майбутнє. Свідчення українців, як чужинців, могло багато помогти в разі зміни...

Пройшло майже два місяці. Панус із Ювгинкою убулися на новому місці, навіть дещо придбали з одягу та хатнього устаткування.

– А як тепер? – загадала Ювгинка якось вечором, як вернулися з праці, – Вже й на працю влаштувались та й придбали дещо, то може й пора про вінчання подумати? Немає причини відкладати. А може ти не хочеш женитися зо мною? Може інший намір маєш?

Несподівано Панус був припертий до стіни. Не мав виправдання.

– Знаєш, Ювгинко, і я думаю, що вже пора. Завтра поговорю з ляйтером, бо перш треба дозвіл дістати. Ніхто не повінчає без дозволу.

Ювгинка замовкла. Панус так просто погодився, що не мала про що говорити. Рішено й кінець. Проте треба було щось сказати.

– А де ми повінчаємось?

– Теж спитаю ляйтера. Він напевно знає, де знайти священика. Мені навіть щось смутно пригадується, наче б хтось говорив про нього. От так, знаєш, наче сниться, що православний священик живе десь недалеко від нас... наче б на праці у бавора або в якійсь фабриці... Наче б в їдальні говорилося... Я щось не можу пригадати. Ляйтер повинен знати. А як він не знає, то довідається в уряді праці. Там усіх мають у картотеці.

Ювгинка чекала нетерпляче на вислід, але мовчала цілий день. Щойно під час вечері знов запитала:

– Ти балакав сьогодні з ляйтером?

– Так. Дозвіл дістанемо. Щодо священика, то ще треба почекати. Обіцяв довідатись.

Пройшло ще два дні. По полудні ляйтер зайшов до Пануса під час праці.

–Ганс! Маю гарну новину для тебе. Сьогодні четвер, а в неділю приїде сюди ваш священик. Просто до тебе, бо я й адресу твою подав йому. Казав, що потребуватиме двох свідків. Як хочеш, то одним я можу бути, а на другого візьмеш хіба Рудольфа, що працює з тобою на зміну... Ага! Мало що не забув. Я маю спеціяльний бланк для тебе в справі вінчання. Мусиш виповнити. Впишеш своє правдиве ім"я та прізвище, імена твоїх батьків і дату та місце народження. Там впишеш дані про Незнай. Не забудь підписати. Так само мусить Нез-

най підписати. Це потрібне, щоб записати в першу чергу цивільний шлюб, а тоді видати дозвіл на церковний шлюб. Дозвіл дістанеш завтра, а в неділю, як приїде священик, то можете й повінчатись.

Панус виповнив папери так, як імена звучать по-українському, тільки написав їх німецькими літерами. Ляйтер переглянув.

– Хіба твоя наречена називається Євгенія? А я думав – "Незнай"!

– Це ви самі так назвали її, бо тоді, як ви питались, як буде її ім"я по-німецькому, вона відповіла "не знаю", а це по-вашому означає "вайс ніхт". Це не ім"я.

– О-о-о! Ха-ха-ха!.. Зеер шен... зеер шен... (дуже гарно).

На другий день ляйтер приніс аж два папери: свідоцтво цивільного шлюбу й дозвіл на церковний шлюб.

– Я ще щось маю для тебе. Сьогодні я говорив телефоном з твоїм священиком, Він казав, що мусить бути православний хоч один свідок, і що такого свідка він має й приїде разом з ним, а другим я можу бути, або хтось інший... А як на твою думку? Може ти хочеш узяти Рудольфа? – спитав із сумом.

– А ви хіба не хочете? Я б краще хотів, щоб ви були свідком.

– Якже буде тоді з Рудольфом? Ти вже казав йому?

– Казав, але це нічого... Ми його поставимо за шафера, щоб тримав вінці над головами.

– Браво, браво! Гарна ідея... – зрадів ляйтер. – Це священик просив, щоб дістати дозвіл на вінчання в нашій церкві, бо в звичайній хаті, каже, трохи незручно. Нема поваги. Я відразу зголосився до нашого пастора. Тільки що говорив з ним. Він погодився відпустити церкву безкоштовно. А про прийняття для гостей ти не думай – це вже моя справа. Все беру на себе. Розумієш? Я ще поїду до міста, то може ще щось придумаю... Ти, Ганс, не турбуйся! Твоє діло – тільки повінчатися. – поплескав Пануса по плечі й вийшов...

– Він так і сказав, що прийняття гостей бере на себе?– перепитала Євгинка, як Панус оповів їй свою розмову з ляйтером.

– Так і сказав, а потім додав: ти, Ганс, не турбуйся!.. Твоє діло – тільки повінчатися...

27. Виїзд із Цайзи.

Положення на східньому фронті погіршувалось для німців з кожним днем. Совєтська армія підходила до Берліну. Лісництво в Цайзі повідомило наших втікачів, що німці залишають Чехію. Всі заметушились. Господар поїхав потайки до Шнайму, де дістав для своєї родини перепуски на виїзд із Цайзи. Про свої заходи він нікому не сказав.

Через два дні після цього Ірина Сергіївна була в Шнаймі, щоб купити дещо та відвідати знайомих, що там перебували. Випадково, під час розмови, довідалась про вчинок Господаря.

– Хіба він вам нічого не казав?

– Ні.

– Хоч би вам переказав. Ваш же Павло Степанович вивіз його з Орем-Лязу. Який же він невдячний!

Ірина Сергіївна, по повороті додому, розповіла всім про цей випадок. Справа викликала загальне обурення. Всі кинулися до Шнайму по перепустки. Тільки дві родини спізнилися через домашні обставини й тому перепусток не дістали, бо вже Шнайм евакуювався. В Цайзі з"явилося військо. Це була ознака, що фронт близько. Всіх втікачів з перепустками військо посадило на тягарові машини й відвезло до двірця, а там кожна родина вибрала маршрут по своїй вподобі.

Ходаки з Вернигорою та Симончуком взяли напрям на місто Байройт, з огляду на перебування там знайомих волинян. Решта поїхала до Тиролю в Австрії.

Їхали переважно вночі. Ходаки доїхали тільки до станції Ґляссдорф. До Байройту залишилось ще сім кілометрів.

– Далі поїзд не йде, бо в Байройті фронт! – повідомив пасажирів кондуктор.

Зо всіх пасажирів висіли в Ґляссдорфі тільки українці, бо всі німці повернулись назад. Слідна була серед них розгубленість, бо не могли вибрати, хто буде кращий для них: американці чи москалі. Мета була одна – далі від фронту. Тут уже працював не розум, а інстинкт самозбереження. Багатьох німців хрестилося з полегшою, що поїзд вертається назад, а не йде назустріч пеклові.

Злізли наші, побрали свої тлумки, які ще залишились при них, бо решту віддали до багажу ще в Шнаймі, і пішли на село шукати притулку. По дорозі надибали одного молодого українця, що німці вивезли на роботи. Він працював при конях у заможного бавора. За його протекцією бавор примістив усіх у клуні. Це був початок травня. Ночі були ще досить холодні, але баворська солома виручала.

На другий день Ірина Сергіївна з Наталкою та разом із одною мадяркою, що так само заблукала під час воєнної хуртовини до Ґляссдорфу, зібрались іти до Байройту пішки, щоб шукати знайомих.

– Далеко не підете! – впевняв їх Вернигора. – Сьогодні, мабуть, будуть бомбардувати місто. Краще переждіть пару днів, бо й так розв"язка не за горами.

Не послухались і пішли. Пройшли зо два кілометри, а тут американці як завзялись на те місто, то наші хоробрі жінки так і повтікали. Прибігають засапані.

– А це ж чого так скоро назад? – засміявся Ходак.

– Розпочалася стрілянина. Мабуть скоро й бомби заграють, – відповіла Ірина Сергіївна.

– І як ви це знали, Яремо Михайловичу? – спитала здивована Наталка.

– Не треба бути пророком. Якщо наш поїзд завернув назад, було ясно, що скоро в Байройті почнеться пекло. Американці спочатку викурюють німецько військо бомбами, а тоді займають місто. Хто з вас ще не бачив, як вони бомбардують, то ходіть зо мною за село. Там з горбка все побачимо.

Мужчини погодились, а жінки відмовились.

– Для нас досить і тієї стрілянини, що ми сьогодні наслухались та надивились. Шкода нервів. Це видовище тільки для мужчин.

Вийшли за село. Саме почали бомбардувати. Літаки, наче оси. Підлітають, тоді стрімголов летять униз і кидають смертоносні грушки серіями. Знов підносяться вгору, намічують об'єкт і знов униз. Дійсно картина неприємна. Стояти та дивитись – одне діло, а бути там серед тих, на кого кидають і переживати страхіття смерти – зовсім інше. Один тільки звук, як та грушка летить униз: джив, джив, джив... ббах, ббах... бабах! Летять на всі боки різні частини людських винаходів, а з ними й дим здіймається вгору. Стояла масивна будівля й... залишилося порожнє місце! Ще добре, що далеко, що не видно людей, як вони гинуть у страшних муках із стогоном та прокляттям на устах...

– Подивилися трохи, щоб мати уяву, як це відбувається, і

досить. Не раджу довше дивитись, щоб не порушити своєї рівноваги духової, бо рефлексії від пережитого нами ще вдома, коли на наших очах німці вішали наших молодих, переважно, селян, можуть викликати вдоволення, що дістають відплату. Не забувайте, що там є багато невинних, що може в душі не погоджувались з гітлерівською політикою насильства: на чужій крові будувати своє щастя!

– Маєте рацію! – погодився Ходак. – Ходім звідсіля.

Ще два дні пройшло, і заворушився Ґляссдорф. Американці наступали на село.

– Будемо битись до кінця! – впевняв своїх односельчан бюрґермайстер. – Сюди американці не прийдуть! Хіба по моїм трупі... Ставайте копати рови! Всі, як один...

Він перший вхопив лопату й з запеклістю почав копати якогось рова без пляну та доцільности. Кинув з десяток лопат, аж тут прибігає хлопчина.

– Герр бюрґермайстер! Он там, під лісом американські танки. Бачите?

Кинув лопату й давай шукати довгого кия. Знайшов і мерщій в хату. А танки зупинились і почали наводити свої люфи на село. Ще й не навели, як слід, аж тут з верхнього вікна хати бюрґермайстра висунувся кий з причепленим до нього білим довгим простиралом. Не чекав бюрґермайстер, поки американці перейдуть по його трупі. Почав вимахувати простиралом на знак, що піддається без спротиву. Слідом за ним у багатьох хатах появилися білі простирала та рушники.

Американці рушили до села й без одного стрілу заїхали до середини.

– Я не хотів, щоб американці зруйнували наше село й побили нас усіх, – виправдовувався потім бюрґермайстер, – хоч ми могли битись до самого кінця!

– Хіба з власною жінкою! – кинув хтось з натовпу.

За кілька хвилин під"їхали тягарові машини. Надходила пора обідати. Треба було щось зварити.

Танкісти пообідали й поїхали далі. Займати наступні села.

А на другий день радісна вістка облетіла Ґляссдорф: Німеччина скапітулювала! Війна закінчена.

В селі почався нормальний господарський рух. На загальних зборах селяни підтвердили хороброго бюрґермайстра на наступну каденцію одноголосно.

Зіткнули свобідніше й наші втікачі.

– А тепер ми можемо спокійно йти до Байройту та шукати наших земляків. – предложив Ходак. – А як ви на це дивитесь, Яремо Михайловичу?

– Перешкод нема, тільки сумніваюсь, чи знайдете їх на старому місці. Мабуть, розлетілись, як горобці: хто на передмістя, а хто й до лісу, чи на якесь село, якщо вспіли та не полягли під бомбами. Думаю, що більше, як половина Байройту лежить у грузах. Але шукати можна. Тільки не залишатись там на ніч, бо ще небезпечно. Може міське шумовіння піднести голову та й чужинці, що їх німці назвозили, теж можуть заговорити й не дивитись, чи то німець чи не німець. Та ще можуть сидіти по лісах озброєні фанатики й робити наскоки вночі.

Переждали ще два дні, а тоді вирушили до Байройту гуртом. Усі німці, на зарядження війська, носили тепер на рукавах білі опаски.

– Нам опаски не потрібні, бо ми не німці. Крім того, ми маємо наші карти праці з фотографіями та таборовими нумерами, – казав Вернигора.

І дійсно, як тільки зустрічались із американськими патрулями й показували їм свої примусові карти праці з нумерами на грудях, ті пропускали.

– Ми бачимо, що ви репресовані. – казали патрулі. – Можете рухатись свобідно по всій Німеччині.

Зайшли в місто. Скрізь руїни. По вулицях – патрулі. Минають величезні військові склади. Цивільна публіка щось виносить, а американці нічого не кажуть. Чути різні мови, а найбільше – польську.

– Шо це ви несете? – спитав Ходак одного поляка, що ніс на плечах велику пачку.

– Харчі. Американці роздають з військових складів. Ідіть, то й вам дадуть.

Підійшли ближче.

– Ю ганґри? Тейкет! – каже військовий і дає кожному в руки по пачці.

Взяли, бо дійсно були голодні. Харчі ще вчора скінчили, а німці не дають без грошей. Відійшли трохи вбік. Мужчини залишили жінок з пачками, а самі знов вернулись.

– Можна попросити цигарок або тютюну? – показують на миґах. – Три дні не курили. І мила, щоб хоч руки помити.

Жовнір витягнув з кишені пачку американських сиґарет і дає їм. Взяли й закурили. Решту повернули й показали свої карти праці. Як побачив жовнір нумери на грудях, так і потягнув усіх у склад.

– Ґуд! – каже. – Тейкет, ват ю сі! – показав на гори пачок.

Прочитали написи на пачках і відложили на бік, що було

необхідне. Переважно харчі. М"ясних консервів аж дві пачки взяли. Була й мука та товщ. Ще одна пачка цукру попалась. Нагрузилися добре.

– Тепер нема чого шукати знайомих, бо можемо харчі втратити. Ходім, краще, додому! – радив Симончук. – Занесемо пачки, а тоді будемо шукати знайомих. Як живі, то вони напевно не проминули цієї нагоди.

– Добра рада. – погодилася Ірина Сергіївна.

– Ще ж рано. Може якраз успіємо ще раз вернутись?

– Ні. На сьогодні досить. Аби це все занесли. На голодний шлунок не дуже так і вернетесь. Ще ж сюди й назад – чотирнадцять кілометрів.

– А як довго можна ходити? – на мигах спитав Симончук того ж американця.

– Ап ту три о клак. – показав на годиннику.

– Чули? Тільки до третьої години! Отже забираймо свої пачки та ходім додому...

На другий день вибралися трохи раніш, щоб усе полагодити до 3-ої години. Головна ціль – знайти знайомих. Якщо вдасться ще дістати щонебудь, то теж не пошкодить.

По довгих розшуках пощастило знайти знайомих волинян. Вони оселилися тимчасово на передмісті під лісом, бо їхні бараки були розбиті. Але поки знайшли, то принагідно знов дістали від американців по пачці харчів та трохи цигарок. Так з пачками й прийшли до знайомих.

– Що ж ви так мало взяли? – накинулися на них знайомі. – Треба запастися хоч на місяць, поки все наладнається, бо помрете з голоду. Німці мають запаси, але з вами не поділяться. Не забувайте, що військові магазини не американська здобич. Вони їх не потребують, бо мають усього досить, тому й роздають чужинцям, щоб не голодували. Ці пачки ви залишить тут у нас, а ми підемо разом з вами, то ще дістанемо. Нема чого бавитись у чесність та філянтропію. Німці не панькалися з нами, а вивозили з нашого краю, що тільки бачили. Нехай тепер віддадуть хоч частину пограбованого.

Аргументи були переконливі. Люди брали все, що роздавали американці, включно до ляльок та забавок для дітей, бо дехто й дітей мав.

Чужинці, переважно поляки, не чекали на ласку американців, а самі брали, де вдавалося, не минаючи й приватних помешкань. Білі опаски на рукавах у німців ще здалік зраджували їх власників, тому й нападали на них та відбирали годинники, перстені, гроші тощо. На годинники особливо полювали "остівці" (люди із сходу з пов"язками "Ост"). З приходом до

Байройту американців пов"язки "Ост" були знищені самими остівцями. На вулиці іноді можна було почути оклик: "Давай часи!".

Наші втікачі побули в Ґлясдорфі зо два тижні й перенеслися до Байройту, де найняли дві кімнати. Потім, як американці стали організовувати табори для переміщених осіб, тобто чужинців, що їх німці привезли на примусові роботи, наші втікачі перенеслися до українського табору, бо табори були зорганізовані за національністю. Цими таборами заопікувалася спеціяльна американська добродійна установа УНРРА, яка щодня привозила харчові пачки й розподіляла між мешканцями таборів. Час від часу привозили теж дещо з білизни та убрання.

Вернигора не хотів іти до табору. Він залишився в тому самому приміщенні, займаючи лиш одну кімнату за оплатою 30 марок місячно, хоч гроші були майже безвартісні...

28. Покута, але за що?

По виході заміж, Ювгинка виявилася доброю господинею. Хто бачив її хатину перед тим, як ляйтер привів її та тикав пальцем у таблицю "цвай, цвай, цвай", і порівняв би її тепер, то здивувався б дуже.

Перш за все – зник німецький стиль. Кожний сказав би, що тут живуть українці: маленький образ Почаївської Божої Матері (подарунок священика) прикрашено вишитим рушником; на столі – вишита полотняна скатертина; над ліжком – гуцульський килимок (подарунок свідка вінчання); на комоді – вишита серветка... І скрізь чистенько, як на Великдень!

Посуд на кухні – чисті зорі! На поличках та в шухлядах – спорий запас харчів (подарунок куховарки за слухняність та моторність у праці).

Та й Панус ходив тепер, наче кавалєр: у всьому чистому та дбайливо випрасованому! Тільки посміхається...

Не без того, що й ляйтер допомагав: полотно на все вишиване та нитки – його заслуга, хоч вишивала сама Ювгинка. Не кликав її більше "Незнай" – була вже Йовген.

– Погано, Йовгені – раз перестрів її.

– Що сталося?

– Б"ють нас.

– А ви не дайтесь, щоб били.

– Нема з чим.

– Хто ж вас б"є?

– Не знаєш?.. У небі – американці, на землі – рус. Вже нема Києва – капут. Віддали русові. Скрізь відступаємо. Обіцяв фюрер, що внедовзі дістанемо "нойє ваффе" (нову зброю). Тоді всіх поб"ємо.

– А що з нами буде, як усіх поб"єте?

Хотів сказати, що обоє будуть працювати в його фільварку на Україні, та схаменувся: ану ж фюрер програє?

– Поїдете додому, як схочете. І відшкодування за каліцтво Ганс дістане.

– Хіба мені шкода пообіцяти? – подумав і додав на голос, – Велике! На все життя вистане.

– Може... – знизнула плечима

Свербів язик похвалитись, що ця нойє ваффе буде вироблятись саме тут, що підготовчі роботи розпочалися... Стримав-

ся впору – проходив ґестапівець, хоч ляйтер і був партійцем...

Надійшов квітень 1945 року. Ювгинка заходилася біля городу при хатині. Дещо посіяла (насіння куховарка дала), а під плотом кругом городу соняшників натикала.

Тепер снідали вдома, а обідали та вечеряли далі на праці.

Щось американські літаки стали частіше навідуватись та перелітати над горою...

Панус дістав трохи цегли (ляйтер дав) і зліпив собі при комині криївку від куль, на двох, бо американці сікли з кулеметів, як покажуться денебудь машини, хоч прщ фабрику ще не знали – маскували німці дуже старанно. Навіть рух до фабрики був припинений від 8-ої вранці до 4-ої пополудні.

Якось приїхав важний урядовець у справі нової зброї. Панус впустив його до середини. Треба було, щоб у цей час з"явився розвідчий літак! Покрутився й зник. А на другий день опівдні появилися літаки над горою й засипали в"їзд бомбами. Одна розірвалася недалеко від Пануса. Відламок влетів через вікно й поранив руку, що саме піднеслася начавити ґудзик і випустити того важного гостя.

Панус перев"язав рану бандажем, що завше носив при собі, і став чекати на кінець бомбардування.

Літаки зникли. Прибігли німці, перевірили наслідки й взялися ґуртом направляти шкоду. Пануса забрали до фабричного шпиталю, що містився в горі, промили рану, пересвітлили рентґеном і наклали пов"язку. На другий день мала відбутись операція, бо рентґен показав, що в руці залишився підозрилий кавалок, наче б металю. Під час перев"язки виявився брак двох пальців на правій руці.

Від важного урядовця майже нічого не залишилося – пошматувало на дрібні кавалки разом з його автом.

Всю ніч направляли в"їзд. Ще не скінчили, як у восьмій годині з"явився розвідчий літак. Праця вмить припинилася. Наче в стіни вросли німці. Літак покрутився й зник.

– Ахтунґ! (увага). Всі до сховища!

Паніки не було. Відчувалася військова дисципліна. Поважно, без поспіху пересувалися люди, точно виконуючи всі зарядження зверхників. На протязі пів години все необхідне було сховане в найглибші закутки гори.

– Можу я піти та привести сюди Ювгинку? – спитав Панус ляйтера, бо Ювгинка дістала на той день відпуску з приводу городу – куховарка вистаралася.

– А як з твоєю операцією?

– Казали, що зроблять сьогодні вечором.

– Трохи пізно ти подумав про Йовген. Треба було раніш,

як алярм почався. Може тепер і не вспієш.

– Успію.

– Як хочеш. Ти ж бігти не можеш, а чекати на тебе американці не будуть.

Панус усміхнувся й пішов додому. Приходить, а хатинка порожня.

– Таки пішла до міста за квітами! – подумав.

Почувся правдивий алярм. Вертатись запізно. Хотів залишитись у криївці, та передумав. Криївка добра від куль, а не від бомб. Подався на дорогу, що вела до міста. Ювгинці назустріч.

На небі загуркотіло. Підніс очі – летять!

– Який же я дурний, що ляйтера не послухав. Ювгинці й так нічого не стануться!

Зсунувся в придорожній рів і приріс до трави. Барви зіллялися.

Літаки зробили коло, наче б шукали найбільш вразливе місце, й почали гатити наскоками. Не тільки замаскований об'єкт – уся гора стала об"єктом нападу. В повітрі свище, гуркоче й чути раз-по-раз: вжиииив, бах! Аж земля здригається, аж земля стогне... І скрізь - дим. Не той, хатній, від дров, чи, навіть, від бензини, а якийсь тяжкий, їдкий, задушний, що спадає вбивчим тягарем на легені...

Гострий біль пронизав ліву руку. Це вже другу. Пальці розкрились, випустили чуб трави й Панус зсунувся нижче. Свідомість ще не покинула. Кінцем висмикнутої сорочки обмотав рану. Шкода, що бандаж у шпиталі залишив...

Ще кілька довгих хвилин, що тягнулися, здавалось, у вічність, і настала тиша.

Літаки відлетіли.

Панус напружив м"язи, щоб вилізти на дорогу – на дні рова було мокро. Добрих пів години витратив, поки виліз на обочину. Обезсилів, поклався на землі і... затих...

Ювгинка верталася з міста. В руці - пакунок. Ще здалік бачила, як літаки оперували над фабрикою. Переждала, поки не відлетіли, й поспішила додому. На серці було неспокійно.

– Коб скорше додому! – подумала. – А це ж що?

Хтось лежав при дорозі. Живий, чи забитий? Одяг зраджував робітника. Хто ж це міг бути?

Ще кілька кроків, і зір упав на костур наче б насаджений на відрізану ногу.

– На лівій нозі, як у мого Іваника! – здригнулася. – Невже це він? Не може бути...

Нагнулася, щоб подивитись на обличчя, а воно відвернуте.

Ювгинка з другого боку.

– Іване!.. Іваночку!... Ти живий? Чого це ти тут лежиш? – припала до нього.

Панус прокинувся й застогнав.

– Іванику, що з тобою?

– Бомба... Другий раз... Тепер у ліву руку...

– Бідний!... – поцілувала. – Дай перев"яжу. А чом ти не в шпіталі?

– Ішов забрати тебе до сховища... О-ох! Якже воно пече.

– Потерпи хвилинку. Я зараз.

Вправною рукою звільнила рану, обмила спиртом, що мала при собі, і забандажувала рану наново.

– Як тобі тепер?

– Стало легше.

– Можеш устати? Я тобі поможу.

– Попробую.

Дістала палицю, що в рові лежала, і повела під руку до своєї хатини. Яке ж було їх здивування, як побачили, що майже вся оселя лежала в румовищах. Від їхньої хатини лише одна криївка з частиною комина залишилася.

Ювгинка заплакала.

– Що ж тепер буде? То ж у нас усе пропало! Тільки й всього, що на нас, та цей пакунок із насінням...

– Не плач, Ювгинко. Хіба ми не в такому самому стані приїхали сюди? Без нічого!.. І знов утратили. Бог дасть, то знов набудемо. А от рук та ноги вже не набуду до смерти!

Ювгинку прошив біль... Не фізичний, а душевний... Стало соромно, що шкодувала речей, тоді, як її Іван страждав від ран...

Утерла сльози й попровадила до розбитої фабрики. Там уже німці метушилися, стараючись щось направити. В першу чергу розчистити дорогу для машин.

Ляйтер, як побачив знов раненого Івана, наказав негайно відвести його до шпиталю.

– Ай-яй-яй, Ганс! І що ти наробив? Якби сидів у шпиталі, нічого б не сталося тобі. Казав же тобі: не йди!

– Я хотів Ювгинку привести сюди.

– Хотів... Казав тобі, що американці чекати на тебе не будуть! Ну, ну, добре. Йди вже!

Шпиталь був переповнений. Останній налет приніс багато жертв. Не так серед робітників, як серед їхніх родин, що на горі жили. Було б більше, якби велика частина не пішла завчасу в сховище.

Пануса влаштували в черзі. Не в той спосіб, що його пок-

лали на місце хворого, якого повезли на операцію. Після операції везли іншого, а на його місце знов клали Пануса.

Врешті забрали й Пануса до операційної залі. Вислід був дуже сумний: там, де сидів здогадний кавалок металю, почалася некроза (гангрена) й лікарі були примушені відтяти ліву руку по лікоть.

Тепер Панус став повним інвалідом: без лівої ноги по коліно, без лівої руки по лікоть і без двох пальців на правій руці!

Ювгинка мала багато праці тепер, бо забракло двох куховарок та трьох служниць на кухні — всі лежали в шпиталі. Це ще не лякало її. Головною турботою був брак помешкання. Ляйтер допоміг, і на другий день вона дістала кімнату в селі в бавора. Приходилося тепер іти щодня три кілометри в один бік.

Пануса тримали в шпиталі два тижні й виписали. Приходив через день на оглядини та перев"язку. Платню діставав, хоч і не працював.

На те все Ювгинка завагітніла. Майбутнє збільшення родини дуже тішило молодих, а разом і смуток навівало: хто ж то виховає дитину, коли Панус нездібний до праці? Завеликий тягар спадав на Ювгинку.

Ляйтер приобіцяв поклопотатись, щоб утрату майна вирівняти натурою, а решту — грішми. І дійсно дістали трохи одягу, трохи харчів і п"ятьсот марок грішми.

Одного дня ляйтер повідомив Пануса, що на фронті зле й надходять руси.

— Що ти думаєш робити, як рус прийде?

— Треба йти на захід.

— Далеко не підеш, бо там американці, але як хочеш, то видам перепустки на захід. Дістанете обоє платню за місяць і безкоштовний переїзд поїздом. З кухні дістанете харчів на дорогу. Харчі отримаєте в консервах. Як будете близько від американського фронту, то не їдьте до міста, а тримайтеся сіл або лісу: безпечніше від бомб.

— Та ми сіл не знаємо.

— А до якого міста ти хотів би їхати?

— Це треба вгадати.

— Можеш і до Відня їхати, тільки в саме місто не їдь, а в поблизьке село. Можна ще до Мюнхену, Реґенсбургу, Байройту або до Штрассбургу — це вже недалеко від Франції.

— Поїдемо, мабуть, до Штрассбургу, а як не вийде, то до Реґенсбургу.

— Добре.

На другий день перепустки були готові. Маршрут до Ре-

ґенсбурґу.

– Не даю до Штрассбурґу, бо там уже американці. – пояснив ляйтер.

Через два дні, надвечір, Панасюки сиділи в вагоні пасажирського поїзду. Перепустки та відповідний "маршбефель" управнювали до переїзду будьякими поїздами. Це для того, щоб мали змогу їхати тільки вночі, затримуючись вдень на любій станції...

29. На межі.

Український табір у Байройті містився початково в німецькій школі "Ґразершулє", а згодом був перенесений до порожніх військових касарень, бо німці розпочали науку в школі.

Касарні майже не потерпіли від бомбардування. Залишилося понад п"ятнадцять великих, на кілька поверхів, кам"яниць, що своїм положенням у місті та внутрішнім устаткуванням найкраще надавалися на ґуртожитки для ДіПі-стів.

Загальним зусиллям українських фахівців, яких не бракувало серед ДіПі, касарні були приведені до можливого стану.

Малі кімнати, однородинні, приділювалися для фахівців, затруднених у таборі. Великі кімнати зайняли родини, по кілька в одній, де перегороджувалися коцами, одержаними від УНРР-и. Самітних розмістили у великих залях, мужчин окремо від жінок. Ліжок військових було досить.

Кімнати опалювалися дровами, що їх привозили самі таборяни на військових американських машинах з німецьких державних лісів, яких довкола Байройту було чимало.

Праці, за вийнятком необхідної в таборі, ще не було, та й діпісти не квапились за нею, бо приміщення мали, а УНРРа годувала й одягала безкоштовно. Проте саме життя вимагало руху й це дало поштовх до відновлення, в першу чергу, культурної ділянки. Вчителі та професори відкрили школи, працівники пера почали видавати таборову газету, а різні містці заложили Музичну Секцію, що обіймала ділянки: хорову, танцювальну, музичну, театральну та солїоспіву. Рівночасно налагоджувалося релігійне життя й обидві церкви знайшли собі приміщення на піддашях.

Життям у таборі керувала таборова управа, призначена УНРР-ою з таборян. Будинки одержали назву "куренів", на військовий лад, де заряджували призначені управою "курінні".

Курінь ч. 15 був призначений для загальних цілей. Містив у собі греко-католицьку церкву, початкову школу, гімназію, театральну залю, музичну секцію, кухню й пральню. Там же мешкали кілька професорів гімназії з родинами.

Курінь ч.14 містив православну церкву, таборову канцелярію, лазню, голярню й магазини з харчами. Останні пізніше

були перенесені до куреня ч.10.

Ходакам припала кімната в курені ч.12. Симончук, як самітний, одержав куток на загальній залі для мужчин.

Вернигора, хоч і мешкав на "приватці", проте майже весь день перебував у таборі. Він мав трохи грошей в німецькому державному банкові, але не користав з них, чекаючи, поки німецька валюта устабілізується, що й сталося внедовзі, коли американці впровадили нову тверду валюту. Він мав тежзначну суму в англійському банкові, але той банк ще не був урухомлений на терені Німеччини.

Тут же за касарнями, через дорогу, розкинувся гарний міський парк, з якого користали й таборяни. Майже щодня перебував там Вернигора разом з Наталкою для бесід насамоті.

– Ви знаєте, Яремо Михайловичу, мені щось не віриться, що я ще побачу свого Петруся, хоч ви й впевняєте. Як кажуть: переказ свіжий, та віри не йметься! Ще поки німці воювали, партизани могли давати собі раду, бо москалі були зайняті фронтом, а тепер, як війна скінчилася, вони напевно обрушилися всією силою на наших героїв! – якось порушила Наталка болючу справу.

– Їхнє положення сьогодні дуже тяжке. Це правда. Багато з них поляже, багато теж розпорошиться та перейде в запілля... Не без того, що знайдуться слабодухи. Вони заломляться й перейдуть на сторону окупанта.

– Тільки не мій Петрусь! Він ніколи не зрадить. Або буде битись до останку, або перейде в запілля...

– Я вас розумію, Наталю. Думаючи логічно, інакше й бути не може. Проте в житті трапляються такі дивні випадки, що про них інакше не можна сказати, як чудо. Таке чудо і з Петром може статись. Фактично, кожне чудо - це непередбачений наслідок Карми. Одне знаю, що ваш Петрусь ще злучиться з вами.

– Звідкіля ви це знаєте?

– Таке питання виринає в кожного, хто в подібну можливість не вірить, хоч висказана вона в переконуючому тоні. Чомусь люди думають, що про дивні, може, на вигляд, і неможливі випадки інша людина знати сама по собі не може, а тільки хтось сказав їй (а звідки той другий знає?), або довідався в якийсь надприродний спосіб. Треба вірити людям, Наталю, особливо тим, яким довіряєте беззастережено, бо вони не говорять на вітер, а мають на це певну підставу. Невже **ви думаєте, що я тільки потішаю вас?**

– Вибачте, Яремо Михайловичу! Це в мене якось само вирвалося...

– Треба думати уважно й послідовно, переглядаючи різні можливості. Зараз війна пересувна, не позиційна. Часто буває, що якась частина кілька разів переходить позиції, опиняючись то на фронті, то в запіллі ворога. Чому не може існувати така можливість і для частин, де ваш Петрусь перебуває? Вони можуть навіть передертись через усі фронти й з'явитись тут, у Німеччині.

– Аж так ви думаєте?.. Хоч я погоджуюсь, що така можливість не виключена. Що й таке чудо може статись.

– От бачите! А ви ще й не подумали, як слід, а вже заперечуєте. Треба перш проаналізувати всі можливості, навіть і неймовірні. Це відноситься не тільки до даного випадку, а й взагалі до всіх випадків, коли ми щось заперечуємо. Вам нетерпляче й хочеться все знати, тому це я пояснюю не як докір для вас, а просто даю добру пораду. Щодо мого знання, то аналіза вашої Карми, як і Карми Петруся та при тому й моєї, дає підставу до твердження, що ви зійдетесь, бо інакше моя місія була б заперечена.

– Ваша місія?

– Так. Але про це колись іншим разом. Може й скоро.

– Ви все загадками говорите. Мені тяжко зрозуміти вас.

– Я ж не раз підкреслював, що все, що має статись, воно станеться в своїм часі, тому будьте терпеливі. Не можна поглинути обід за одним ковтком. Треба їсти частинами. І ситі будете й задоволені.

– Постараюсь бути терпеливою.

І Наталка відрухово, наче б та зустріч з Петром мала відбутися зараз, витягнула з торбинки маленьке дзеркало й поправила зачіску. Цей рух щось нагадав Вернигорі. Подивився уважно й усміхнувся.

– Чи ви, Наталю, задумувалися колинебудь над цим маленьким дзеркалом?

– Як це розуміти?

– Що воно, на вашу думку, уявляє собою?

– З погляду фізичного, це звичайне скло правильної форми, покрите з одного боку амальгамою, щоб мати змогу з другого боку побачити в ньому свою відбитку.

– І то у виверному вигляді. А з погляду духового?

– Жмут гармонійно уложених атомів та їх сил, взаємно діючих на себе.

Вернигора розсміявся.

– А ви барвисто описуєте речі, хоч це пояснення не зовсім з духового погляду, а з фізичного, хоч і заторкує кілька площин, у тім і духову. Але ви згадали відбитку. Це, власне,

й є та ціль, з якою зроблено дзеркало – щоб побачити в ньому свою відбитку! Маємо багато речей, де можемо побачити свою відбитку: і в воді, і на блискучому металі, і на гарно полірованій дошці... Але саме дзеркало може відбивати не тільки наше обличчя, наше тіло та інші фізичні об"єкти, але й фізичні явища, тобто сили Природи в різних, досяжних нашим змислам, площинах, байдуже, чи ми їх бачимо, як світло, чи чуємо, як звук, або й відчуваємо, як електрика, магнетизм і т. п. Сама по собі відбитка чинна, хоч для нашого ока часто ілюзорна, невловима через недосконалість нашого зору, який сприймає тільки фізичні, "намацальні" явища, наприклад ми бачимо самий магнет та його форму, але самої його дії ми не бачимо, не відчуваємо, бо вона недосяжна для нас. Ще можемо побачити лише шостим зором, шостим почуттям, про який я згадував не раз. І ще вам скажу, що відбитки ніколи не зникають, а переносяться в простори Космосу. Колись люди відкриють спосіб бачити відбитки всього, що відбувається або відбувалось на нашій Землі чи на інших планетах. Особливо будуть бачити сцени боїв, рухи народів, катаклізми, початки існування нашої планети, різні епохи з велетнями, як динозаври, мамути, наших предків Атлантів, буйну рослинність, що обернулась у кам'яне вугілля і т. д.

– Це дуже цікаво. Зараз мені прийшло на думку, що в наше дзеркало можуть видивлятися й душі померлих. Чи це можливе?

– Дуже просто. Всі істоти, що в духових площинах перебувають, користаються фізичними об"єктами та силами Природи в міру своєї спроможности. Ви напевно чули, що душа померлої людини, коли її викликає жива людина до проявлення себе, матеріялізується за рахунок тіла медіюма й виступає явно, хоч і без того може урухомлювати фізичні об"єкти. Не забувайте, що площини духові перетинають наші фізичні, як і площини сил, без їх порушування, тобто душі вмерлих та інші духові істоти перебувають серед нас і в нас, хоч ми їх не бачимо й не відчуваємо, хіба що маємо розвинуте шосте почуття.

– А як пробудити це шосте почуття? Ви стільки разів згадували про нього, що я, врешті, хотіла б побачити щонебудь. Я часто думаю про нього насамоті та висилююсь, щоб отримати хоч маленький наслідок, але нічого не виходить. Мабуть, ніколи не розвину його.

– Не зневіряйтесь, Наталю, бо ви ще ніколи не стояли так близько до здійснення, як сьогодні. Щоб ви переконалися, прошу зайти до мене якось вечора. Я маю окрему кімнату.

Господарі перешкаджати не будуть. Я вам дозволяю пригадати дещо з минулого.

Наталка кинула оком на годинник.

– Ой, мені вже пора на співанку. Шкода, що мусимо на сьогодні перервати таку цікаву розмову. Я з охотою зайду до вас, бо ще ні разу не бачила, як ви живете.

– Ваш тато часто заглядає до мене. Знає, як я живу.

– От бачите, а мене ніколи не запросите.

– Не просив, бо якось не випадає, щоб дівчина заходила сама на помешкання кавалера, хоч і старого. Але це нічого. Як маєте бажання, то завтра я скажу, коли можна прийти до мене.

– Я мушу прийти, бо хочу все знати.

– І будете знати, бо ви вже підготовлені до цього знання. А тепер ходім у табір. Я відведу вас.

– Співанка кінчається десь біля п'ятої... А може б я до вас прийшла ще сьогодні після співанки?

– Сьогодні? Конче хочете сьогодні?

– Так.

– Добре. Може бути й сьогодні, але о сьомій годині вечора. Число сім належить до провідників Космосу. Воно обіцяє нам справу.

– В такім разі ходім. Постараюсь бути точно о сьомій, хіба що щось перешкодить.

– Як буде перешкода, тоді відкладемо на завтра. Добре?

– Згода...

30. Скринінґ

Співанка затягнулася. УНРР"а призначила хорові виступ в однім військовім шпиталі. Треба було добре підготовитись та ще й доповнити репертуар двома новими піснями.

Розучували "Сніжок іде"... Ця пісня нагадала Наталці Шайзу та ліс, куди тато ходив утрійку з полковником та інженером заготовляти дерево для німців. Тоді були морози, а снігу – по пояс. Тяжко приходилося нашим дроворубам іти щодня чотири кілометри таким снігом. Пригадала теж, як мама часто варила майже пісну юшку та як їздила з нею на села, щоб виміняти в баворів сорочку чи хустину на товщ, яйця, яблука, картоплю...

– Краще бути без зайвої сорочки, ніж голодувати! – казала мама й Наталка погоджувалась, бо завше хотілося їсти.

– Здається, вола б з"їла!

– Це так здається, доню. Це тому, що ти молода, а молодість завше має апетит. Та й товщу бракує... – відповідала мама.

Шпорталася думками в минулому, витягала назверх призабуті хвилини радости чи горя, досить припорошені бігом часу, такі милі серцю, бо належали до минулого, неповторного...

– Сопрани, увага! – оклик диригента, й думки розвіялися. Співали до дев"ятої. Аж потомилися. Дехто й захрип...

А на другий день у таборі рух. Ще зранку. Небуденний. Всі кудись спішать, дехто пакунки несе, розмахують руками... Купками збираються... Оповідають собі схвильовано про щось жахливе, загрозливе...

Курінні виконали наказ коменданта: сповістили всіх таборян, щоб з"явилися на дев"яту годину до канцелярії, де відбудеться загальний скринінґ.

– Що це таке скринінґ?

– А дідько його знає. Мабуть, якась перевірка.

Різнорідні чутки розповзлися по таборі, наче туман.

А тут нова чутка: приїде совєтська комісія записувати бажаючих повернутись "на родіну". Налякались, особливо втікачі із сходу. Останні зареаґували висмиканням з табору до міста, а дехто й на села.

Як решта таборян зібралась у канцелярії, почалася прав–

дива катавасія.

– Чули? Мають виселяти з табору всіх кислих.

– Яких кислих?

– Невдоволених з таборових порядків.

– Ще цього бракувало! Нехай управа ділить рівномірно, а то все для себе горне.

– При чім тут управа? А ви знаєте, хто такі квіслінґи?

– Квіслінги? Не чув такого. Тут про кислих говорять.

– Та не про кислих, а про квіслінґів, тобто зрадників.

– У нас зрадників нема...

– Пані Горошкова! Ваш чоловік, здається, працював у лябораторії?

– Працював. Ну то що, як працював?

– Не признавайтесь, бо всіх ляборантів на окремі списки беруть.

Горшкова побігла до секретаря управи.

– Та не ляборантів, а коляборантів! – пояснив секретар.

– Що ж то за люди?

– Ну та туй ті, що з німцями співпрацювали...

Гармідер в канцелярії посилився.

– Тихо! – крикнув поліцай. – Здається, приїхали.

На дворі чути гул моторів. Американські джипи. Когось привезли. Є й совєтська машина, а в ній – один спереду, а двох ззаду. Всі в погонах.

Кількох східників, це з тих, що ще залишилися в таборі, вийшли на подвір"я. Серед них дві жінки.

– Ви не боїтесь? – шепоче одна до другої.

– А чого мені боятись? Я не східнічка, а з Польщі. Їм нема діла до польських горожан. Це вам треба боятись.

– Я теж "западнічка". Я маю папери, що народилася... в Кринці.

– Ставайте в чергу! – заметушилася таборова поліція. – Зараз комісія прийде.

"Комісія" на чолі з директором УНРР"и увійшла в канцелярію й зайняла майже весь довгий стіл. Совєтські старшини на кінці. Їх двоє.

– Можете починати! – це директор до совєтчиків.

Перекладач перевів. Один москаль, наче б полковник, підвівся й почав свою "агітку".

– Так вот, таварищі, вайна с немцом акончена. Сабірайтесь дамой. Родіна вас ждьоть. Ви всє палучітє бєзплатний праєзд і правіант на дарогу. Родіна всєм вам працаєть, а кромя тєх, каторія вмєстє с Бандьорой ваєвалі протів нас. Но такіх, я віжу, среді вас нєту. Паетаму всє запісивайтесь сей

час на возвращеніє на родіну. Кто із савєтскаво саюза – паднімітє руки!

На залі тиша.

– А кто із бившей Пальщі?

Всі піднесли руки. Тоді встав комендант табору.

– У нашому таборі совєтських громадян нема!

Перекладач переказав усе директорові УНРР"и.

– Вибачте, панове офіцери, але ваших громадян тут нема. Айм сорі! (мені прикро). – звернувся директор УНРР"и до совєтських делеґатів.

– А ми самі січас апросім всєх! – відповів полковник зухвало.

Це американцеві не сподобалося. Прикликав військових поліцаїв "ЕмПі" і щось сказав до них по-англійському.

– Єс, сер! – відповіли поліцаї й підійшли до москалів, жестом показуючи на двері.

На дворі совєтчики сіли в свою машину. Таборяни, що втекли, тепер з-за паркану слідкували за репатріяційною комісією. Бачучи, що вороги залишають табір, почали заходити в двір.

– Ми єщо вєрньомся сюда! – крикнув до них полковник.

– Верніться, то добре ребра порахуємо! – хтось обізвався.

Полковник подивився в бік відважного й щось записав у книжечку.

– Пиши, пиши! Щоб тобі вже козаки нагаями по спині писали! – обізвався інший.

І розв"язалося! Посипалися прокльони російським лексиконом нецензурованого стилю на всі поверхи.

– Що там з ними говорити! Беріть, хлопці, каміння в руки та бийте тих гадів проклятих! Покажім їм Сталіна душогуба!

Переляканий полковник устиг тільки крикнути: "ґазу!", як мотор забурчав, машина шарпнула й понеслася в місто, а слідом за нею – грудя каміння.

Не дістали! Кілька проте влучило в задок машини.

Американські поліцаї всміхнулися й залишились при брамі.

А в канцелярії американська комісія почала викликати по черзі всіх, що там були.

У складі комісії був поляк для перевірки бувших польських громадян.

Кілька десятків осіб перейшло без затримки. То були галичани та волиняни. Підійшла черга й до вусатого козарлюги з Наддніпрянщини.

– Як називаєтесь?

– Степан Кучеренко.

– Де родились?

– У Полтаві. Пиши: Польща!

– А гдзє та мейсцовосць? – питає поляк.

– На Поліссю, що було під Польщею.

– Умєш розмавяць по-польску?

– У нас ніхто по-польському не говорив, але нас поляки добре розуміли.

– А кто бил у вас воєводон?

– Я вже й не пам"ятаю.

– Пан мусі удоводніць, же естесь з Польскі!

– Я ж тобі кажу, що з Польщі. А як не віриш, то сам доведи мені, що я не з Польщі.

Поляк розвів руками й... записав, що Степан Кучеренко походить з Польщі.

Один запхав у рот хустинку й підв"язав щоку. Наче зуби болять. Стогне та мукає.

– Як сєн пан назива?

Подав картку. Стояло: Іван Рябошапка, народжений в Бродах.

– З Польскі?

– Угум.

– Земби больон?

– Угум.

– Співпрацював з німцями? – питає інший з комісії.

Похитав заперечуючо головою.

– Можете йти!...

Тоді скринінги грізними хвилями перекотилися по всіх таборах ДіПі. Не скрізь так гладко пройшли, як у Байройті. Де директором УНРР"и була особа жорстока, нелюдяна, а до того ще й траплявся військовий комендант міста-симпатик москалів, або такий, що тримався букви закону – там скринінг обертався в трагедію. Особливо вславилася жорстокістю англійська зона. Виснажених війною та довголітнім перебуванням під владою безоглядного окупанта-москаля, наддніпрянців силою грузили на тягарівки англійські вояки, щоб відвезти "на родіну" нещасних українців, бо їх "продали" в Ялті Рузвелт з Черчилом. Багатьох з них, тисячі, а може й десятки тисяч, не доїхали до "родіни", бо в дорозі або покінчили з собою, або згинули від ворожих куль під час утечі...

31. Видіння.

"Ти був. І от, коли вогонь підземний
Проб"є свою в"язницю, знищить межі—
Так само будеш тим,
Чим був ти споконвіку."

Таємна Доктрина. Космічна еволюція. Ріг-Веда.

Друга година дня.

Забурення в таборі з приводу совєтських гостей вже вляглося. Навіть проба співу відбулася.

Наталка згадала про Вернигору.

— Треба якось виправдатись, що вчора не прийшла.

Її мучило сумління, що не дотримала слова. Хотіла просити тата, щоб запровадив її до Вернигори, бо й сама не знала, де він мешкає.

А тато вже сидів на черговому засіданні з приводу несподіваних гостей. Так трапилося, що коли Наталка йшла відвідати хористку, з якою ходила разом на проби хору, на розі і 13-го куреня зустріла Вернигору.

— Як добре, що сам Бог посилає вас до мене! — привіталася.

— Що сталося?

— Та нічого особливого. Вчора я не могла прийти до вас, бо співали аж до дев"ятої години, а ми з вами умовилися на сьому. Це одне. А друге те, що я не спитала, де ви мешкаєте. Я ж ще ні разу не була у вас.

А я чомусь був певний, що ви знаєте. Треба було вам тата спитати.

— А тато зараз же після скринінгу пішов на засідання. А можна сьогодні прийти?

— Очевидно: Щоб вам не блудити вечором, ходім зараз до мене. Я вам покажу свій ведмежий барліг.

Добре. Я тільки подивлюсь і запам"ятаю, бо мені зараз

треба ще раз іти на пробу, та й до вас зарано. Ви ж казали прийти на сьому годину?

– Так. А звідси недалеко – всього три квартали. Ходім!

Вийшли на вулицю, що відділяла парк від табору, і пішли вгору, через залізничні рейки. Там пройшли ще один квартал і повернули вправо. Тиха вулиця. Цілий ряд малих хат у вигляді вілл, побудованих уже за Гітлера. Всі загосподарені: садки, городи, декоративні кущі...

Підійшли до третьої від рогу й зупинилися.

– Це тут. Подзвоните два рази й я відкрию. Буду чекати.

Наталка розглянулася, щоб добре запам"ятати місце.

– То це третя від рогу? Затямлю. До побачення!

– Підождіть, я вас відведу, бо теж іду до табору. Хочу Симончука побачити. Якщо проба затягнеться, тоді не приходьте сьогодні. Якийсь інший день виберемо. В кожному разі я буду ждати до пів восьмої.

– Добре. Я чомусь певна, що власне сьогодні прийду до вас, бо ми вже мали сьогодні одну пробу, тому друга не затягнеться.

– А коли буде друга?

– О четвертій.

Вернигора подивився на годинник.

– Ви ще маєте дві години, Наталю. Зайдім у парк. Я мушу ще щось сказати вам. Це буде, так би мовити, вступ до ваших відвідин.

Сіли на самітній лавці. Пора була обідня, тому й майже нікого не було в парку.

– Отже слухайте уважно, Наталю, й намагайтесь добре затямити та зрозуміти, що я буду говорити.

Вернигора хвилинку помовчав, щоб добре скупчитись з думками.

– Забудьмо на хвилину все матеріяльне й перенесімось в інший світ. Світ Духа.... Те, що завше було, є й буде – Єдине. Воно відвічно існує й розкривається. І це є ПРОСТОРІНЬ... Єдина, безконечна й недосяжна до пізнання СУЩНІСТЬ, яку можете назвати Природою, Богом або Абсолютом, існує від Вічности, будучи раз пасивною, а раз активною в регулярній та гармонійній послідовності.

Те, що вічно виходить і приходить – ВЕЛИКЕ ДИХАННЯ. Воно виходить ззовні до середини – коли ВОНО скрізь, і зсередини назовні – коли ВОНО ніде.

Видих НЕПІЗНАНОЇ СУЩНОСТИ породжує Всесвіт або Космос, а вдих змушує його зникнути. Цей процес відбувається відвічно, і наш теперішній Всесвіт, наш Космос є тільки одною з без-

конечних серій, що не мають ні початку, ні кінця.
Таку зміну або період постання Космосу та його зникнення індуські йоги називають Манвантарою, яка тягнеться на протязі суми наших років, висловленої числом, що складається з 15 цифр. Дослівно – понад 311 трильйонів років!
Архаїчний манускрипт, з якого люди довідалися про речі, про які я зараз оповідаю, це колекція пальмового листя, доведеного особливим, невідомим науці способом до стану незнищимости ні водою, ні вогнем, ні повітрям. Вік манускрипту невідомий. В кожному разі довший від наших історичних відомостей. Правдоподібно походить з Четвертої Раси людства, з раси Атлантів, які свого часу знали багато більше, ніж ми тепер знаємо, не дивлячись на нашу високу культуру.
На першій сторінці цього манускрипту ми бачимо білий диск на чорному полі. Це символ Космосу у Вічності перед черговим пробудженням ще дрімливої Енергії, перед початком наступної Манвантари.
На другому листі ми знов бачимо цей самий диск на чорному полі, але вже з точкою посередині. Ця точка в диску означає Зародок у Всесвітньому Яйці, який розвинеться в безконечний, періодичний Космос.
Погляньмо тепер на третій листок. Точка перетворилася в поземий діяметр. Це перше проявлення творчої Природи, по суті пасивне – бо це жіночий початок.
На четвертому листі до діяметра доданий перпендикуляр униз. Це гліф або символ Третьої Раси людства до часу її символічного падіння, коли настає статевий поділ через еволюцію, бо Третя Раса – гермофродіти.
На п"ятому листі статевий поділ уже здійснений, що позначено вертикальним діяметром у крузі.
Емблеми на листках пальми розкривають таємницю еволюції Космосу, а разом і еволюції людини. Я думаю, що всі ці листки тепер ви маєте в своїй уяві й тому вам легко зрозуміти найголовнішу таємницю Космосу в ділянці, яка нас найбільше цікавить та хвилює, а саме таємницю життя й смерти.
Наша душа – це промінь або еманація СУЩНОСТИ, про яку я тількищо натякнув, бо саму СУЩНІСТЬ описати нашим бідним лексиконом ми не спроможні й на згадку про НЕЇ ми можемо тільки побожно змовкнути.
Наше "Я" ніколи не зникає, бо наша душа вічна. Вона має на собі три поволоки: фізичну, тобто наше тіло, яке після фізичної смерти розкладається й своїми частинами входить в інше життя; ефірну, тоншу від фізичної, яку можуть бачити тільки люди з розвинутим духовим зором і яка перебуває на душі ще

деякий час після смерти тіла, а потім так само розкладається, і астральну, в який перебуває весь час.

Щоб здійснити еволюцію, душа мусить переходити так звану реінкарнацію, тобто перевтілення, що відбувається дорогою смерти тіла та поновного народження в новому молодому тілі. Якби люди знали й були певні, що душа весь час перевтілюється, то вони б, маючи, скажім злиденне життя й в нестатках, вкорочували б своє життя, щоб не мучитись, а скорше ввійти в нове життя в надії, що воно може буде краще від попереднього. Тому Природа так влаштувала, щоб люди не пам'ятали попереднього життя й все рахували, що живуть тільки один раз на світі. Але людина має спроможність розвивати себе не тільки фізично а й умово й цим осягнути привернення пам"яти з попереднього життя. Є дуже багато різних спроможностей, тільки люди через лінивство й недбальство або й незнання не використовують тих спроможностей. В Природі немає нічого неможливого. Треба тільки бажати та вміти підійти до тієї чи іншої справи й одержати все, до чого людина хоче чи може стреміти... На сьогодні буде досить. Аби ви тільки запам"ятали, про що я говорив, та добре передумали. Думаю, що вам вже пора йти.

– Ви стільки багато оповіли, що буде над чим думати.

Вернигора відпровадив Наталку до 15-го куреня...

Проба співу скінчилася о шостій. Наталка мала ще одну годину. Забігла додому, з"їла вечерю й вже перед сьомою підходила до вілли Вернигори.

Подзвонила два рази.

– Добрий вечір! Дуже радий бачити вас у себе. – відкрив двері Вернигора.

Пропустив Наталку вперед і замкнув двері.

– Як здоров"я ваших?

– Дуже добре. Дякую. Ми тількищо повечеряли. Мама вдома, а тато, як завше, на засідання пішов. Не знаю, чи з тих засідань виходить щось путнє, бо кожний хоче довести рацію своєї думки, ну й накинути її іншим. Я б сказала, що даремно товчуть воду в ступі.

– Власне... Можу тільки ствердити, що те саме було й тисячу років тому, і десять тисяч... Словом, як довго люди населюють Землю, так довго нема однозгідности.

– А може вона прийде колись?

– Прийде тоді, як настане Сьома Раса напівдухових людей. Тоді матеріяльні прагнення зникнуть і не буде причини розбрату та заздрости. Тоді Карма втратить свою гострість і

тому наслідки злагідняться... Прошу роздягнутись, бо сидіти в плащі гаряче й незручно... От так! А тепер прошу сісти біля столу в моє крісло.

Наталці кінулось у вічі: письмовий стіл, крісло, а за столом на стіні – досить широке дзеркало. Не оминула кинути погляд на свою відбитку в дзеркалі та поправити зачіску.

– Прошу, Наталю, сісти так вигідно, щоб ні один ваш м'яз не був напружений. Вас напевно здивувало, чому дзеркало висить напроти крісла, а не збоку? Я його повісив тут не тому, щоб постійно приглядатись у ньому, але тому, що воно відбиває майже все в кімнаті дуже чітко. Це подиву гідна властивість кожного акуратно зробленого дзеркала. Її люди ще й досі не розгадали, крім окультистів, бо дзеркало – одинока річ, що відбиває все так чітко. Це я вже пояснював вам і в парку, а тепер тільки пригадую. Зараз ви нічого, крім фізичної відбитки, не бачите, але згодом побачите багато більше з духової площини. Надіюсь, що сьогодні вас привітає щось особливе, щось таке, чого ви ще ніколи в цьому житті не бачили.

Наталка хоч і слухала уважно, щоб нічого не пропустити, проте рівночасно її зір блукав скрізь по всій кімнаті.

– Вибачте, що перебиваю... Барва ваших стін дуже дивна! Не то сива, не то зеленкувата...

– Вона приносить духовий спокій та рівновагу. Це сива барва із сильним блакитнозеленим відтінням. Трохи домішано фіолетної. Я навмисне вжив таку, щоб не відвертала увагивід інших речей, нам зараз потрібних, та щоб злагіднювала нашу медитацію – цей перший, вповні реальний крок до пізнання Всесвіту та його чудових особливостей. Мушу попередити вас, Наталю, що сьогодні, переступивши поріг мого мешкання, ви рівночасно переступили поріг невідомого, яке сьогодні частинно пізнаєте, якщо зумієте скупчитись у собі. Взагалі те невідоме будете, від нині, пізнавати дрібними частинами. В той спосіб утвердите в собі віру та розвинете в недалекому майбутньому шосте почуття, шостий змисл. Переходячи поріг, ви наче залишаєтесь по другому боці. І не так по другому боці, як відчуєте інший стан свого Я, вам стане ясно, відчуєте велику зміну в собі, наче вам щось відкрилось, наче туман слав з очей, не фізичних очей, а внутрішнього зору, яким пізнаєте людей, їхні прагнення до чогось, їхні аспірації, їхню душу. Взагалі дуже тяжко описати цей стан душевний, який охоплює вас, коли підносите завісу духової площини. Ви його пережи-вете й душа ваша оновиться. Будете на все дивитись іншими очима, ніж дотепер, будете поступово відкривати або пізнавати все нові й нові таємниці Космосу.Тільки не все нараз. Це

затямте собі! Ще довга дорога перед вами...

– Якось дивно почуваю себе від ваших слів. Не можу сказати, що це страх огортає мене. Скорше – це тремтіння душі перед чимсь величним, таємничим, коли відчувається, що я можу пізнати ту таємницю, і не тільки можу, а таки пізнаю, побачу, відчую, переживу... І от що дивне: з вами я наче певніша себе. Просто дивуюсь, звідки береться в мене певність, як тільки ви заговорите до мене. А може це гіпноза?

– Ні, Наталю, хоч деякий вплив на вас я маю. Це вповні природно, бо я більше знаю, ніж ви. Мушу ще дещо пояснити. Як вам відомо, на св. Андрія та на Новий Рік, властиво напередодні цих свят, дівчата часто ворожать: одні – щоб довідатись про свою долю та про свого судженого, інші – щоб весело час згаяти. Перші роблять це поважно й в добрій вірі. Сідають у повній тиші опівночі перед дзеркалом так, як і ви зараз сидите, і дивляться в нього, не відриваючись, та скупчують свої думки виключно про судженого, якого в більшості випадків не знають, і дістають відповідь у формі видіння в дзеркалі. Так само й ви це робіть. Не дивіться на себе, а скеруйте думки поза себе. А щоб ви таки не дивилися на себе, то я зміню положення дзеркала, щоб допомогти вам у медитації, а крім того я ще сяду біля вас.

Вернигора начавив збоку, й дзеркало трохи відхилилося. Обличчя обох зникли, й в дзеркалі відбилися стіни із загадковою барвою та частина стелі.

– Тепер дайте мені свою руку. Я буду тримати її в своїй, щоб був кращий духовий звязок між нами. Так... А тепер не думайте, що я сиджу біля вас, а пробуйте напружити пам"ять. Старайтесь пригадати своє попереднє життя, ще перед приходом на цей світ, перед теперішнім своїм втіленням, бо тоді ви мали інше тіло. Пригадайте його собі... Думайте лише в тім напрямку... Вашим бажанням зараз стає побачити себе в минулому житті... Ні про кого не думайте, тільки про себе... Не звертайте уваги на оточення, на речі, що перед вами та біля вас... Не думайте про мене, бо я вже відходжу... Я сам допоможу вам своїми думками... Не реагуйте на зовнішні прояви життя – вони зникли... Думайте тільки про своє минуле... тільки про своє минуле... тільки про своє минуле...

Монотонний наказ Вернигори врізався в мозок Наталки й щось там порушив, бо в дзеркалі раптом почало щось вирисовуватись. Вернигора підчас наказу непомітно звільнив руку Наталки й легенько відсунувся. А в дзеркалі спочатку туманно, а згодом все ясніше та ясніше далі щось виступало, аж поки не зупинилось у фокусі, і перед Наталкою з"явилася вели-

чезна кімната, наче заля, із столами та лавками при них, і повно людей, що розмовляли між собою. Наталка відрухово напружила слух, щоб почути, про що вони говорять, і вловила італійську мову... Втім її зір упав на один стіл, де сиділа молоденька, самітна жінка чи дівчина в дивному, старомодному убранні, яке бачила колись на картинах у музеї. Вона сиділа в профіль, проте щось знайоме відчула Наталка в цій жінці, бо серце відізвалось якось дивно, трохи приспішено. Жінка кидала неспокійні погляди й раптом повернулась обличчям.

— Це я!.. Це мої очі! — скрикнула Наталка й привід почало заволікати туманом душе швидко, аж поки не зник...

Наталка прийшла до себе. У дзеркалі, як і на початку, відбивалися стіни кімнати Вернигори та частина стелі.

— Я бачила себе! — звернулась Наталка до Вернигори, що стояв збоку.

Її голос зраджував радість і рівночасно помітне хвилювання.

— Чудово! Це те, що було нам потрібне. Мені вдалося, з вашою таки допомогою, зрушити з місця вашу пам'ять про минуле життя. Очевидно, що це зробив ваш дух. Але на сьогодні досить, бо ви дуже втомлені.

— Ні, ні! Я не втомлена. Я хочу ще подивитись. Я хочу пригадати, що я робила тоді в залі?

— За чверть години ви самі відчуєте, наскільки ви втомлені. Це ж ви заглянули в духову площину, а воно не легко дається. Ми ще не раз повторимо з вами подібний сеанс. Не хочу затримувати вас довше. Раджу йти зараз додому та добре відпочити.

Наталка встала.

— Дуже мені шкода, що я побачила так мало... А чого відіння зникло?

— Бо ви прийшли до себе, отямилися й скрикнули. Реакція на побачене звільнила вашу напругу й медитація обірвалась автоматично. Тому й зникло.

— Яремо Михайловичу! Дуже вас прошу: дайте зробимо ще один сеанс і то зараз. Нехай я довідаюсь, що було в тій залі? Чого я там була?

— Не просіть, бо можете пошкодити собі. Я знаю, що роблю. Краще заспокійтеся, одягніться й підемо до вас.

— Чи я можу сказати мамі, що я бачила в дзеркалі?

— Тільки що я хотів вас попередити, щоб ви нічого й нікому не казали про свій сеанс. Навіть і батькам. Це ваша особиста таємниця. Сьогодні ви вступили на дійсну дорогу пізнання і зійти з неї не вільно, якщо хочете знати більше. Втрата

таємниці затримає ваш духовий ріст, бо закон Карми невблаганий, вийнятків не робить, а тоді тяжко буде сказати, коли ви знов дійдете до сьогоднішнього стану: може за кілька років, може на схилі вашого віку, а може щойно в наступному втіленні. Другий сеанс, відбутий безпосередньо за першим, може не вдатись і ви дістанете психічне заломання, втратиться віра й буде дуже тяжко її привернути. Закріпіть у собі сьогоднішній стан, зміцніть віру й наступним разом сеанс напевно вдасться, але не скорше, як через три дні,,, Ваш плащ!

– Дякую.

Наталка одягнулась і подала руку.

– Ще раз дякую й допобачення!

– Не так скоро, Наталю! На дворі темно й дівчині йти самітній небезпечно. Я вас відведу.

– Дуже радо погоджуюсь. Признаюсь щиро, що я боялась заблудити вночі. Зайдім ще до нас, бо мама скучає. Тато, мабуть. ще дискутує.

– Можна, але тільки на півгодини..

– Нехай і на півгодини... А ви правду сказали: починаю відчувати себе втомленою...

32. Дивна властивість магнету.

Надійшла неділя. Для безтурботних людей, якими були на ту пору таборяни, хоч будні були теж своєрідними святами, то все таки кожне дійсне свято висувало проблему, як його використати найкраще, найприємніше.

Для Вернигори, що жив поза табором, жадне свято проблеми не робило, бо його порядок денний був більш-менш той самий, що для буднів, що для свят.

Релігійний з переконання, Вернигора не оминав нагоди відвідати церкву чи то православну, до якої належав від дитинства, чи то католицьку, чи лютеранську або іншу, згідно своєї засади, що всі церкви, по суті, християнські, бо належать до одного основоположника Ісуса Христа, хоч і різняться між собою інтерпретацією Заповіту, обрядом і формою.

Не оминав Вернигора теж церков інших віровизнань, як магометанських, буддистських, жидівських та інших. Вони всі визнавали створення Всесвіту та керування ним Одним Початком, Одним Розумом, Одною Вищою Силою, Одним Богом. Тому він вважав, що всі релігії мають одне джерело свого початку, і тільки через розсіяння людей по всій Землі та через місцеві специфічні обставини пізніше розділилися й створили окремі віровизнання, окремі релігії.

У цю неділю Вернигора пішов до православної церкви, що містилася на підданні IV-го куреня. Зустрівся там з багатьма знайомими, проте здивувався, що ніхто з Ходаків не прийшов до церкви. Навіть Наталка, що жадного свята не оминала! Може що сталося?

У таку ранню пору Вернигора ніколи до Ходаків не заходив, проте рішив змінити плян і відвідати.

А Наталка ще звечора домовилася з одною родиною, що піде з ними ранесько в ліс гриби збирати.

– Якщо на час не прийду – не чекайте на мене, а йдіть самі! – попередила.

І добре зробила, що попередила, бо проспала. І не тільки ліс, а й церкву.

– А я думала, що ми будемо мати сьогодні гриби на обід, – засміялася Ірина Сергіївна, як Наталка прокинулася.

— Ай, мамо... на другий раз принесу.

— А ти не переймайся. Я жартую. Відпочивай, поки нагода є. Ти й так пізно лягла вчора. Десь, певно, після дванадцятої?

— Дуже цікавий роман. Мусіла докінчити. І тобі раджу прочитати.

— Я йду по обід! — кинув Ходак від дверей, тримаючи посуд у руках.

— Чого так рано? Ще з церкви не вийшли, а ти вже про обід думаєш.

— Уже скінчилося в церкві. Я маю важне засідання після обіду.

— Завше з тими засіданнями... Ну, добре, йди!

А за хвилину й Вернигора в хату.

— Всі здорові? — привітався запитом.

— Всі. А ви?

— Мені, як завше, нічого не бракує... А чого це ніхто з вас у церкві не був?

— Наталка збиралася йти по гриби та заспала, а Павлик щось писав, якись протоколи. Казав, що має засідання по обіді.

— Ну, а ви?

— Не хотілося йти самій.

— А де ж Павло Степанович?

— Пішов по обід. Тількищо вийшов. Хіба ви його не зустріли?

— Ні. Виходить, розминулися.

— Чого ж ви стоїте, Яремо Михайловичу? Сідайте та оповідайте новини. Обідали?

— Ні ще.

— Тоді з нами пообідаєте. І так багато дають, що всього не з"їдаємо.

— А я вже хотів іти додому та затривожився, що нікого з вас у церкві не було. Думаю,, дай відвідаю.

— І дуже добре зробили, що прийшли. А в нас усе, хвалити Бога, в порядку... Наталко! Що ти там робиш?

З-за коца, що служив за перегородку, вийшла усміхнена Наталка. Мала на собі легку, ясножовту суконку в зелені листочки.

— Добридень, Яремо Михайловичу!

— Доброго здоров"я, Наталю! То кажете, що з грибами вийшов пшик?

— Я цим не переймаюся. Ще не раз піду.

— Наталко, відчини! — почувся голос за дверима.

Відкрила. Ходак з двома мисками в руках. В одній – зупа з м"ясом та макаронами, в другій – вівсяні платки.

– Постав на стіл! – заходилася Ірина Сергіївна рихтувати обід...

По обіді Ходак вибачився й пішов на своє важливе засідання. Вернигора посидів трохи, розважуючи жінок, і предложив піти в парк. Обидві охоче погодилися.

– Мамо, можна мені йти так, як є?

– Можна, – оглянула Ірина Сергіївна, – тільки стрічку зав"яжи на волосся...

У парку – не в таборовій кімнаті: і прохолода, і свіже повітря, і пташки співають.

– Чому так мало німців сьогодні? – здивувалась Ірина Сергіївна, сідаючи на лавці.

– Вони мають свій час. Ще з годину й не знайдете вільного місця. – відповів Вернигора, сідаючи поруч Ірини Сергіївни.

– А я сяду біля вас, Яремо Михайловичу. Будете самоваром.

– Дуже прошу, Наталю. А ви не боїтесь, що можу зашипіти?

– Не з вашою натурою. – засміялась Ірина Сергіївна.

– Шо ж то наш Павло Степанович усе засідає?

– Раніш я сердилася, що не хоче вдома сидіти, а потім подумала, що нехай засідає, поки можна та має охоту, бо скоро напевно американці почнуть забирати на працю до себе. Не дарма ж збирали аплікації.

– О, так! Але в Америці панує клич "Час – це гроші!" Там не засідають без діла, а гроші роблять. Майже всі працюють.

– І жінки теж? – поцікавилася Наталка.

– Так. Особливо молоді. – усміхнувся Вернигора.

– Не лякайте мене працею, бо вона не страшна. Навіть з приємністю буду працювати.

– Не спіши з працею. Перш опануй англійську мову, особливо акцент. Прислухайся, як американки вимовляють. В Америці треба спочатку вищу школу закінчити, щоб фах набути, а тоді вже шукати працю, добре поплатну... Ви ще зоставайтесь у парку, а я піду до крамниці дещо купити. – встала Ірина Сергіївна й поправила сукню на собі. – Яремо Михайловичу, приходьте сьогодні до нас на чай! Може в бриджа заграємо.

– Дякую, Ірино Сергіївно! Від приємного товариства ніколи не відмовляюсь. – вклонився ввічливо. – Але бридж буде залежати від Павла Степановича, бо може засідання важніше, ніж карти.

– Це вже буде від мене залежати. Як прийде на чай, то вже більше на засідання не пущу. Не можна бути таким еґоїстом. Я теж хочу мати приємність... Мушу йти. Не прощаюсь, бо чекаю на вас.

– Прийду, Ірино Сергіївно. – вклонився ще раз.

– Яремс Михайловичу! Розкажіть щонебудь цікаве.– попросила Наталка, як мама відійшла.

– Про що б ви хотіли?

– От хоч би на тему моєе видіння тоді у вас. Коли ми знов повторимо сеанс? Дуже хочеться знати, що я тоді робила?

–Тепер ви й самі переконалися, що колись давніше, може пару сот років тому, або й більше, ви вже перебували на цій Землі, тільки в інших обставинах. А зараз ви знов живете на цьому світі, знов перебуваєте на цій Землі, бо ви поновно втілилися. Це те, про що я не раз оповідав вам. Наш дух не зникає разом із смертю тіла, бо він вічний. Згодом більше довідаєтесь про свої попередні втілення.

– Ви сказали "попередні". То я вже не раз вмирала й наново родилася?

– Очевидно. Тепер я вам скажу дещо таке, що буде зрозуміле для кожного. Ви вже знаєте з власного досвіду, що бувають люди дуже спокійні, майже флеґматичні...

– Як ви, наприклад.

– Нехай і так. Але є ще нервові, неспокійні...

– Це, мабуть. як я...

– Не зовсім, але менше з тим. Отже людина з дуже тонкою нервовою системою, коли її залишити в зовсім темній кімнаті, де вміщене маґнет, бачить на обох кінцях маґнетуяоне проміння червоної, жовтої та блакитної барви. Дехто з них бачить, як то проміння хвилює. Так само деякі люди бачать ясне проміння довколо голови іншої людини, що знаходиться поруч, як теж бачать, як з пальців сусіда випромінюється світло. Це так званий астральний зір, що є переходовим від фізичного до духовного. Про нього я вже казав вам. Це не фантазія, Наталю, а звичайні спостереження людей науки, які досліджують окультизм.

– А як це зробити? Я сама хотіла б бачити.

– Перш за все треба дістати добрий маґнет. Я думаю,що в склепах із залізом можна буде купити.

– Може підемо завтра пошукаємо? А що далі робити, як дістанемо?

– Піти в зовсім темну кімнату й подивитись на кінці маґнету. При тій нагоді ви переконаєтесь, чи ваш астральний

зір добре працює, тобто чи достатньо пробуджений, щоб бачити ті явища, про які я тількищо сказав. Бо як ви хоч неясно побачите проміння маґнету, то це буде ознака, що ви вже стоїте на порозі духового зору. Якщо проба не вдасться – не зневіряйтесь. Наполеглива, систематична праця над собою в ділянці волі, яку можна розвинути до стану правдивої віри, дасть гарні висліди. Це тим більше, що ви вже мали наслідок перед дзеркалом. Повторюю, що під час експериментів необхідна тверда віра в осягнення мети. Така сильна, як віра в те, що після ночі напевно прийде день.

– Я вірю в багато можливостей, але не во всі.

– Пригадуєте, як Христос відповів Томі: "Ти повірив, бо своїми пальцями перевірив мої рани, але щасливі ті, що не бачили, а повірили". Не всім дана можливість перевірити те, про що говоримо, тільки одиницям. Навпаки, вона призначена всім, тільки розвиток астрального зору залежить виключно від нас. Захочемо, попрацюємо над своєю волею, повіримо – і будемо мати. Про ці можливості люди переконуються щойно після смерти.

– У такому разі, якщо ми після смерти знов повертаємось на Землю, то чому не пам"ятаємо того, що бачили в попередньому житті та довідалися після смерти?

– Бо Космос накладає печать на нашу пам"ять. Про це я недавно казав вам.

Наталка зітхнула.

– Коли ми відновимо наш сеанс?

– Це залежить від вас.

– Тоді завтра вечором?

– Добре.

– О сьомій годині?

– Згода.

Наталка підвелась.

– Думаю, що нам пора додому. Мама чекає.

– Ходім...

33. Другий сеанс.

Чотири дні тягнулася негода й всі сиділи вдома. Шойно в п"ятницю показалося сонце. Вернигора з Наталкою обійшли всі крамниці в місті, але бажаного маґнету не купили.

– Де ж його дістати? – бідкалася Наталка. – Може б поїхати до Мюнхену?

– Не переймайтесь, Наталю. Скоро не тільки маґнет, але й все, що забажаєте, купите. Війна скінчилася й життя вертається до нормального стану.

– Я це розумію, але що зробите, як нетерпиться.

– Ви забуваєте про свою волю. Розвинути її найкраще можна стримуванням себе від забаганок та пристрастей, особливо раптових. Переборіть себе й не думайте про маґнет. Ви щойно починаєте своє життя, а воно досить довге перед вами. І не спостережетесь, як будете мати маґнет у своїх руках. От краще згадайте, що ми маємо перед собою другий, ще цікавіший сеанс.

– Я не забуваю, але мені здається, що коли я перевірю свою силу при допомозі маґнету, то й видіння буде чіткіше.

– Ви не потребуєте нічого перевіряти, а тільки вірити в свою силу.

– Добре, то коли ми його зробимо?

– Як бажаєте, то сеанс можемо відбути хоч би й сьогодні вечором. Я вільний.

– Певно, що бажаю. І так само о сьомій годині?

– О сьомій. Ще раз попереджую, що ніхто не повинен і чути, не те що знати про наші сеанси.

– Даю слово чести, що буду німа, як риба. У цій справі і пари з уст не випущу, бо сьогодні не маю бажання ділитися з кимнебудь. Вірте мені! Хіба що могла б поділитися з Петром, але його й так тут нема.

– Можете розказати Петрусеві щойно після вінчання, бо тоді ви вже будете з ним одно. Та й то треба до цього підійти досить обережно. Треба в розмові з ним вичути, чи він вірить у подібні можливості, бо може він закорінився в матеріялізмі. Тоді треба добрі докази наводити, щоб переконати в духовості. Шойно тоді можна свою таємницю відкрити, хоч він

може й тоді не повірити, хіба сам переконається, а це вже тяжче допомогти, бо він мусів би бути підготовлений до таких сеансів. Зрештою, ви тоді самі побачите, як поступити. Ваш дух допоможе вам у цьому й підкаже, що маєте робити.

– Ви так кажете, наче б учора ми домовилися з ним про день нашого шлюбу. Але... краще не викликати вовка з лісу.

– Не будьте песимісткою. Для ваших років це не підходить. Ви тільки вірте й все буде гаразд.

– Та я хочу вірити, тільки що сумнів закрадається в душу. От так подумати: війна скінчилася, німці вже не страшні, то що для червоних зламати опір малої горстки навіть і очайдушних! Не те що зброєю, а масою можуть усіх видушити. Згадайте спартанців у Термопілах! А Крути... А Закарпаття... Хто ж їх визволить? Переможці й пальцем не поворухнуть, бо коли дозволили тим катам силою вивозити втікачів "на родіну" та ще й допомагали брутально садовити їх спершу на тягарівки, а потім у вагони, то що вже казати про наших упістів, які власне борються з тими катами. А кати-союзники американців та англійців... Хіба ж це не іронія?

– Я може й погодився б з вами, якби не знав, що в світі часто так буває: безнадійно загублені речі раптом віднаходяться! Тим більше живі люди. Кажу вам і впевняю, що попри неможливість Петрусь вернеться й злучиться з вами навіки.

– Дай Боже! – зітхнула Наталка. – Я завше вірила вам і тепер вірю, проте якийсь хробачок сумніву твердо заліз у мою душу й не дає ні хвилини спокою.

– Це й є той брак віри. Навіть такої маленької, як зерно гірчиці, за словами Христа, але повної, стовідсоткової!... Моліться, роздумуйте, аж поки не прийде та повнота. І та повнота вашої віри його врятує!

Наталка вхопила руку Вернигори, зчавила нервово й, відвернувшись, щоб не вибухнути голосним плачем, який вже підійшов під сами груди, побігла. Заледве десять кроків зробила, як опанувала себе, зупинилась і кинула:

– Буду точно в сьомій годині!..

* * *

І знов та сама вілла, ті самі двері.

Подзвонила.

– Ви точні. Це мені подобається. Заходьте до середини!

– Чи ви завважили, що я сьогодні без плаща? На дворі дуже тепло.

– Я то завважив, проте раджу вам брати плащ на вечір: і дощ може бути, і вітер: Але як уже прийшли без нього, то так і буде. Я маю що дати вам у разі чогось непередбаченого. А ви себе почуваєте сьогодні? Не змучені?

– Ані трішки.

-Тоді сідайте на старе місце.

Наталка сіла так само, як і попереднього разу. Вигідно й без напруження м"язів. Думки оберталися біля попереднього сеансу.

– Оце коби Петруся побачити! – промайнуло в голові.

Хотіла скупчитись, щоб викликати в уяві залю, але щось нічого не виходило. Думки хоч і скеровувалися до попереднього, проте перескакували на різні об"єкти та дії навіть з буденщини.

Вернигора уважно слідкував. Відчував, що попередня екзальтація ще не опанувала Наталки. Мусів повторити попередній спосіб.

– Дайте вашу руку, бо відчуваю, що ваші думки не можуть зупинитись у бажаній точці... А тепер наче б краще!.. Думайте про залю, яку ви бачили... думайте про те місце, де ви сиділи... думайте про те місце, де ви сиділи... думайте про те місце, де ви сиділи...

І знов, хвилин через десять, дзеркало почало затягатись туманом... От уже й стеля злилася із стінами. Починає все розпливатись у просторі... Ще один момент... і попередня заля стануа перед очима. Та сама жінка, це ж вона сама, розмовляє з кимсь. По-італійському. Одяг зраджує мужчину, який схилився в пошані й слухає її. Щось відповів і повернув голову.

– Погляд Яреми Михайловича! – промайнуло в голові.

На цей раз сприйняла спокійно й нічим не зареагувала. Сиділа, як звичайно, й дивилась, що буде далі. Видно, що попередня думка про Петра ще міцно сиділа в голові, бо раптово заля зникла й перед нею виступила частина саду чи парку. Кущі троянд, а між ними – доріжка. Трохи поодаль – лавка, на який сидять двоє: мужчина й жінка. Було враження, що вона сама йде до тих, що сиділи, бо лавка почала збільшуватись та наближуватись до неї. Придивилась до сидячих: так, це вона сама, але з ким? У цей момент голова мужчини повернулась і... Наталка скрикнула:

– Петрусь! Мій Петрусь... його очі...

Аж задрижала від схвилювання... і видіння зникло...

Дзеркало по-старому відбивало стіни таємничої барви...

– Петруся побачили, що назвали його ім"я?

– Так. Це був Петрусь... Я й себе бачила й вас...

І Наталка поспішно, щоб устигнути розповісти все, поки ще образ видіння стояв перед очима, розгорнула перед Вернигорою всю дію зо всіма подробицями.

– Так. Це було в Венеції.– обізвався Вернигора. – Ми тоді зустрілися разом. Петрусь називався тоді Арнольдом, а ви – Лючією. І ви побралися, а я від"їхав до Індії. Якщо доведеться вам ще колинебудь відбути один чи кілька подібних сеансів з картинами вашого минулого, без моєї помочі, то ви ще декого пригадаєте із тодішніх ваших сучасників. Пригадаєте, або пізнаєте не по обличчі, а частіше – по погляді. Іноді пригадаєте по поведінці. І не дивуйтесь, як це буде жінка, замість знайомого тепер мужчини, або навпаки. Такий вже закон еволюції душі та її Карми. Кожна душа мусить перейти або пережити особисто різні категорії людей, різні стани, різні нації, родини, фахи і т.д.

Ця мандрівка душі відбувається на протязі щонайменше одної Раси, але переважно на протязі Усієї Манвантари...

Але ви вже змучені. Встаньте! Я відведу вас додому.

Наталка не перечила. Була дуже щаслива, що побачила свого Петруся... Хоч і в постаті Арнольда... Шойно тепер вона дійсно повірила й вже далі вірила твердо, що хвилина побачення не за горами.

– Велике спасибі вам, Яремо Михайловичу!. Ви піднесли мене на дусі. Тепер я вже не маю сумніву, що побачу Петруся й злучуся з ним. Ніщо більше не захитає моєї віри!...

34. Інвалід.

– Наталко! Встань та подивись, хто так рано добивається до нас.

– А може це не до нас? – схопилася Наталка з ліжка, бо нічого не чула.

Узула капці, на сорочку накинула шляфрок і підійшла до дверей. Якраз хтось застукав несміло.

– Хто там?

– Чи тут мешкають панство Ходаки? – обізвався за дверима жіночий голос.

Наталка обережно відхилила двері. Перед нею стояла молода жінка з дитиною на руках.

– Не пізнаєш мене, Наталко?– почувся за плечима жінки мужеський голос.

– Ні... не пізнаю.

Мужчина скинув окуляри.

– А тепер?

– Милий Боже! То ж це наш Панус... Звідкіля ти тут? І вже без ноги? О, Господи!.. Та заходь до середини.

Поцілувалися.

– А це моя законна жінка, на ім"я Ювгинка, і, як бачиш, з Пилипцьом – наслідником славного римського роду Панасюків.

Привітались.

– А чому ти темні окуляри носиш? Невже очі болять?

– Ти що? Може думаєш, що я стовідсотковий інвалід? Не так скоро... Це звичайні окулярі від сонця! А вдягнув, щоб не пізнала.

– Ти все з жартами.

– Чому би й ні? І перед смертю дотеп скажу.

– Не сумніваюсь, бо добре знаю тебе.

– Як живете, Панус? – підійшла Ірина Сергіївна.– Бачу, що родину придбали. Поздоровляю! Гарного синочка маєте – викапаний тато.

– Тільки оченята мами. Як волошки! – захоплювалась Наталка.

Всі подивились на Ювгинку. Та усміхнулась і зашарилася.

Втім двері відкрились і ввійшов Ходак з таборовим сніданням у руках.

– Го, го, го-о-о! Кого я бачу!.. А мені хтось казав, щови під москалями залишились.

– Був у ворожих руках, але якось Бог милував. Отже не під москалями, а на москалях залишився.

– Хвалити Бога, що вирвались.

– Тату! Це – Євгинка, Панусова жінка. А це їх Пилипцьо. Таке славне хлопчинятко, у-у-у! – стиснула легенько йому губки.

– То ви вже й оженились? Шасти Боже! Поздоровляю. Дуже, дуже радий бачити вас.

– Вибачте на хвилиночку! – зробила Наталка рух, що хоче скинути шляфрок.

– Підожди, Наталко! Ще передягнешся. Поможи краще накрити стіл.

І незабаром до таборової каші з вівсяних платків долучилася смажена яєшня, а до кави своєрідні тістечка – винахід Ірини Сергіївни.

За стіл служила досить широка скриня, перекинута догори дном і покрита газетами, а зверху застелена скатертиною. З меблів були тільки два крісла, які припали Ходакові з Панусом, та три військових ліжка. Своє ліжко Ходак присунув до скрині й на ньому вмостились жінки з Пилипцьом.

Панус почав оповідати про свої пригоди.

– А ви їжте, бо будете голодні! – припрошувала Ірина Сергіївна. – Розповідь не втече. Маємо багато часу. Перш посніть дайте, а тоді й розкажете. Ми теж маємо багато дечого оповісти.

– Мені цікаво, чи ви, часом, не знаєте, де тепер Вернигора перебуває? Дуже хотілося б побачитись з ним. Він так багато напророчив, що майже все збулося.

– Він тут, у Байройті. Живе на приватці. Щодня бачимось. Незабаром перенесеться до табору. – відповіла Наталка пожвавлено.

Знов хтось застукав у двері.

– Прошу! – відповів Ходак.

У кімнату ввійшов Вернигора.

– Бачите, як добре складається? Про вовка помовка, а він у хату. – підвівся Ходак. – Ми вас тут згадуємо, Яремо Михайловичу. Маємо небуденних гостей!

– Які з місяця звалились на голову Павла Степановича.– додав Панус.

– Невже це наш дорогий Панус? Чуло моє серце, що хтось

завітав сюди.

– Вернигора з Панусом розцілувались. Панус представив дружину з сином.

– Дуже приємно пізнати вашу родину. Признаюсь, що я ніяк не міг уявити вас жонатим. Але ви ж і змужніли! Як і пристало голові родини.

– Чашку кави? – предложила Ірина Сергіївна.

– Сідайте тут, на моїм місці! – заклопотався Ходак.

– Вип"ю з охотою. Дякую... Не турбуйтесь, Павле Степановичу.

– Та сідайте! Я для себе в сусіда позичу.

– Дякую... Шось забагато ви маєте фізичних пошкоджень, Панус. Чи все вже погоїлося? Не болить?

– Ні. Мені навіть здається, що я таким і вродився. Правду люди кажуть: ніхто не знає, де його доля блукає.

– Вернигора усміхнувся кінчиком уст. Це Наталка спостерегла.

– Жертва Карми? – шепнула до Вернигори.

Не відповів. Дивився на Пануса так, ніби щось пригадував.

– У бою дістали, чи від бомб?

– Було одне й друге.

І Панус знов почав переповідати, які то страхіття прийшлося переживати.

– І як то дивно буває в світі: перш я бився в партизанці проти німців, а потім разом із німцями – проти москалів. Я ніколи ренеґатом не був, ані опортуністом, проте самі обставини змушували міняти рукавички.

– Це, власне, наслідки не самої політики, а політичних ідей, – пояснив Вернигора. – Будучи на стороні німців, ви бажали, щоб москалі програли, і в той же час хотіли, щоб німців розбили американці. Кожна ідея має свою логіку. По суті те, що сталося, статись мусіло не тому, що ми цього бажали, а силою закону Карми. Як наслідок попередньої причини.

– Якщо так, то скажіть мені, Яремо Михайловичу, які ж причини породили моє каліцтво? – спитав Панус. – Я, особисто, вважаю, що не причини завинили, а я сам злегковажив обставини безо всяких причин. Просто не вберігся, хоч і міг.

– Чи ви вірите в реінкарнацію? – спитав несподівано, замість відповіді, Вернигора.

– Як вам сказати... Не зовсім, але допускаю таку можливість, бо що ми знаємо про смерть та про позагробовий стан нашої душі, якщо вона й далі існує?

– Коли вірите хоч трохи, то відповідь буде дуже проста: ваше каліцтво – це наслідок ваших поступувань, як не тепер, то в попередньому житті. Наскільки я вас знаю, то в теперішньому вашому житті ви не зробили чогось такого, що могло б принести аж такі трагічні наслідки, отже причини треба шукати в попередньому житті.

– При чому ж тут попереднє життя? Не розумію. Людина вмерла й скінчилися всі причини та наслідки. Якщо наслідки не виявилися під час того життя, а виявитись мусять, то вони вилізуть чи вилізли в позагробовому житті. Як це відбувається – я не знаю. В кожному разі жива людина, новонароджена, не може мати до тих наслідків жадного діла.

– Ось тут і закопана собака! Вірте мені, Панус, якби наша душа залишалась у позагробовому житті назавжди, тобто не верталася на Землю дорогою наступного втілення, то тоді, очевидно, мусіла б прийняти всі невиявлені наслідки своїх попередніх учинків. Шоб це краще зрозуміти, я подам вам приклади. Чи не буває так, що ми несподівано діставмо якусь прикрість, часом велике горе, або, навпаки, велику радість?

– Буває.

– Думаєте, що вороги б'ють вас потайки цими прикрощами, або приятелі теж потайки приносять вам радість? Нічого подібного. Або візьмім спадковість. Ви думаєте, шо особливості нашої душі чи ментальності передаються з покоління в покоління? Тоді чому пересічні батьки мають визначних дітей? Або видатні батьки родять нездар чи криміналістів? Треба добре подумати над такими явищами!

– Шо ж погане я вчинив у попередньому житті, що тепер мушу покутувати?

– Не мене питайте, а свого духа, що керує вашим тілом та вашим поступуванням. Він знає.

– Ну це вже для мене китайська грамота.

– Ваше тіло діє не само по собі, а ним керує ваше особисте Я. Ще й є ваш дух. Можете назвати його збором думок, або психічним змістом, або навіть і мозком, тільки не фізичним, а тією творчопізнавальною субстанцією, що керує вашими емоціями та вашим тілом через мозок фізичний при допомозі нервів. Загально прийнято називати це – нашею душею або духовною суттю.

– Тепер я розумію.

– А як ви потрапили до нас, Панус? Вибачте, шо перебиваю вам, – перервав Ходак цікаву дискусію. – Де ви тепер перебуваєте? В якому таборі?

– У Регенсбурзі. Оце вас шукав. Я вже був у кількох таборах. Шойно в Мюнхені сказали мені, що ви тут у Байрой

ті.

—А хто вам це сказав?

— Один таборянин. Він навіть і прізвище своє назвав, та я забув. Пам'ятаю, що він теж з Волині: чи з Олики, чи з Костополя, чи з Дермані... Забийте, не пригадую. А що чути про Петра Вергуна? Може він теж з вами?

— Ні, нема. — відізвалася Наталка. — Щось ні слуху, ні духу про нього.

— Один раз, під час бою з москалями, я мав сполучитися з його відділом. Ми вже були недалеко від себе, як прийшлося битись разом з німцями проти москалів. Це було так...

І Панус, з присущим йому гумором, почав оповідати, як їм прийшлося несподівано втягнутись у бій, саме тоді, як вони пересувалися полем, щоб сполучитися з Петром; як тоді зустрілися з німцями; як разом з ними відбивалися від наступу москалів і чим це все скінчилося.

— Так і не довелося побачити Петра, а про його дальшу долю теж не дізнався, хоч і пробував кілька разів довідатися через німців, що були тоді з нами й відступили.

— Ми ще його побачимо! — несподівано обізвалася Наталка. Це так же вірно, як те, що завтра сонце зійде.

Сказала й зніяковіла. Навіть почервоніла.

— Можливо. — пробурмотів Панус невпевнено. — Чуда бувають.

— Ти не віриш? А я вірю. Вірю твердо. Незабаром сам переконаєшся.

— Наталя каже правду. — підтвердив Вернигора.

Панус тільки знизав плечима.

— А ви, Панус, так і не докінчили, як ви опинились у Регенсбурзі. — змінила тему Ірина Сергіївна.

Прийшлося докінчити перерване оповідання...

35. Повернення з пекла.

Від того часу, як Панус оселився в одинадцятому курені, у Ходаків стало гучно: Вернигора був душею бріджів, Панус – дотепів.

– Павла Степановича нема ще вдома? – дивувався Панус.

– Повинен вже скоро прийти. – відповідала Ірина Сергіївна.

– Усе сидить в ареопагу! – жартував Панус. – А ви знаєте, Ірино Сергіївно, як цей аеропаг виглядає? На підвищенні, (може його там і нема, хоч повинно бути) спереду сидить (бо так має бути) сам "предсідник". По боках і ззаду "предсідника" сидить уся "президія" або "засідники", а вже на залі – розміщується посполитий люд, або просто "сідники". Говорить або сам предсідник, або вся президія, наче сидухи на базарі. Словом – ярмарок. Ареопаг постанов не виносить, бо кожний ставить свій внесок і тоді голосують з таким вислідом: внескодавець – за, решта – проти. Секретар ретельно вписує всі внески до протоколу й зазначує: кожний залишився при своїй думці.

–А чому б і вам не піти на таке засідання? Може б змінили процедуру нарад?

– Не хочу обтяжувати секретаря ще одним внеском.– відповів Панус.

Один тільки раз ареопаг виявив подиву гідну однозгідність, коли комендант табору предложив дещо обмежити кількість видаваних таборянам цигарок, щоб мати якусь резерву на непередбачені потреби.

– Нема потреби робити димові запаси! – вигукнув один із "сідників" – директор якоїсь там установи в Краю, і всі його підтримали одноголосно.

Чи так воно було – залишиться таємницею, бо ці відомости приніс Панус, а їх ніхто не перевірив.

Якось, вертаючись з кухні, Ходак зустрів двох своїх постійних "!ідників", з якими завше сидів разом і дебатував на різні теми.

– Добридень, Павле Степановичу! Чули новину? – спитав інженер Мостенко.

– Дуже цікаву, бо торкається наших визвольних змагань – додав професор Затинний.

– Новину, кажете?.. Підождіть хвилинку! Я зараз...

Ходак угледів під стіною 13-го куреня перекинуту скриню й примостив на ній свій сніданок, що ніс із кухні. Щось незручно було довго тримати в руках.

– То яку новину ви чули?

– Пригадуєте чутки про рейдуючу УПА? Навіть у газетах писали.

– Пам"ятаю.

– Отже позавчора вечором одна група наших рейдуючих упістів, щось біля десятка хлопців, перейшла словацько-австрійський кордон у районі Пассав чи Фриштад і піддалася американцям.

– Шо ви кажете!

– Невже не чули?

– Та ні. Шойно від вас довідуюсь. А що зробили з ними американці?

– Відібрали зброю, вмістили між своїх вояків і добре нагодували, бо були виснажені вкрай.

– Ще добре, що не попали до англійців, а то ті б зараз видали москалям; як уже не раз робили з нашими втікачами – висловив свій здогад професор Затинний.

– Наші люди вже почали робити заходи, щоб якось їх відібрати та вмістити серед своїх.– оповідав далі інженер Мостенко.

–Ми могли б і до себе прийняти їх. Місць маємо досить, бо в Австрії табори маленькі. Не те, що в Баварії.–міркував професор.

– Можемо зробити сьогодні спеціяльне засідання з цього приводу. – предложив Ходак. – Шось урадимо...

Ходак побіг додому. Дружина вже прибрала в кімнаті.

– Чи Наталка ще спить? Я приніс гарну новинку.

– А де ж твоє снідання? Хіба ще не дають?

– Та я дістав, тільки через цю новинку залишив під куренем. Зараз принесу.

– Ну й капустяна голова в тебе!.. А яку ж новинку ти приніс?

Ходак вже не дочув запиту. Побіг по сніданок.

Миски стояли на місці. Вхопив їх так скоро, що малощо не розілляв, і прибіг назад.

– Та кажи вже новинку, а снідання не втече.

– Дай перше на стіл поставлю... Отак. А тепер можу й сказати.

Наталка вже встала й підійшла до батька, щоб і собі почути.

– В таборі ходять чутки, і то з вірогідних джерел, що вчора одна група з десяти хлопців, наших таки упістів, перейшла словацько-німецький кордон і склала американцям зброю.

– Напевно Петрусь між ними! – крикнула Наталка схвильовано.

– Все може бути...

– А що з ними зробили? – це вже Ірина Сергіївна.

Ходак переповів слова інженера.

– А звідки ж Мостенко знає?

– Я не питався. Може довідався від коменданта.

– Може... А може хтось видумав і розсіває плітки, щоб людей баламутити?

– Не думаю, бо це саме підтвердив і професор Затинний. Зрештою, можу в канцелярії перевірити. Чи так, чи інакше, але якщо це правда, то треба зорганізувати комітет, який зайнявся б спровадженням хлопців до нашого табору. Треба їх зустрінути гідно, як героїв! Навіть з квітами...

– Перш поснідай, а тоді можеш організовувати. А де ти квіти дістанеш?

– У німців. Своїх же не маємо.

Дружина тільки знизала плечима.

У таборі захвилювалися: дехто мав близьких в УПА, дехто був зв"язаний організаційно, а дехто мав друзів чи знайомих серед них.

Ареопаг зареагував тим, що призначив комітет, якого завданням було виєднати в Американській Армії дозвіл на звільнення упістів та вміщення їх у таборі в Байройті.

Кілька днів тягнулася справа, аж врешті УНРР-івська тягарівка привезла хлопців до табору. Це було надвечір. Кухня вже видала вечерю й майже всі таборяни сиділи по кімнатах.

Шофер Микула підвіз гостей до таборової канцелярії й зголосив їх комендантові табору. Енергійний комендант Енко видав зарядження примістити всіх у тринадцятому курені вгорі на піддаші, на протилежній стороні від православної церкви, та доручив кухареві зладнати для них вечерю. Військові ліжка з матрацами та коцами вже чекали на прибулих.

А вже через пів години заворушився й весь табір. Вістка блискавкою облетіла всі курені й тепер таборяни спішили довідатись, кого, властиво, привезли.

Наталка вхопила червону троянду, що від учора стояла в склянці з водою, й побігла зустрічати упістів.

Піддашшя було на п"ятому поверсі. Довга черга вужем

поповзла по сходах. На горі, біля дверей, стояв комендант табору із списком упістів, тількищо спорудженим, а поруч нього — трьох таборових поліцаїв.

Бачучи, що люди все прибувають і стає загроза обвалу сходів, комендант наказав двом поліцаям збігти вниз, з попередженням, що сьогодні нікого до упістів пускати не будуть.

— Панове! Прошу всіх зійти вділ і розійтись, бо ще сходи завалите! —кричав комендант. — Завтра о дев"ятій годині рано всі упісти будуть в театральній залі на сцені. Там їх побачите. А зараз ідіть додому, бо упісти дуже змучені. Дайте їм відпочити з дороги!

— Ми хотіли б знати поіменно, хто приїхав? — спитали з натовпу.

— Я вже сказав, що довідаєтесь завтра рано. Прошу розійтись! Добраніч усім!

Почали розходитись. Наталка вже була на четвертому поверсі. Чула наказ коменданта, проте з відходом зволікала. Вона так маневрувала, що пропустила всіх і залишилася на четвертому поверсі сама. Саме комендант сходив уділ.

— Пане коменданте! Дуже вас прошу: скажіть, чи між ними є Петро Вергун?

— Я ж усім сказав, що завтра рано побачите їх у театральній залі на сцені. О дев"ятій годині.

— Я розумію... Це ж мій наречений!

— Наречений? — переспитав комендант і подивився на список.

— Можу вас потішити: є такий!

Серце в Наталки раптом застукотіло, Малощо не зомліла. Комендант підтримав.

— Семене! — звернувся до поліцая. — Виклич сюди Петра Вергуна.

Семен побіг угору й зник за дверима. Наталка поспішила за ним. Втім двері розкрились і на порозі з"явився стрункий упіст у партизанським однострої.

— Петрусю! — тільки й вспіла сказати Наталка, як упала в його обійми непритомна...

36. Несподівані гості.

Весілля Петра з Наталкою відбулося дуже тихо. Це ж був табір з ограниченими харчами та можливостями.

Вінчалися Вергуни в православній церкві на піддаші тринадцятого куреня. Свідками були Вернигора і Панус. За дружбів стали прибулі з Петром четверо упістів та чотири хористки, які співали разом з Наталкою — найкращі її товаришки.

Під кінець вінчання несподівано зайшли до церкви Колядюки разом з Василем Кирилюком. Вони приїхали з табору в Мюнхені, де випадково довідались, що Ходаки перебувають у Байройті. Тож було радости та сліз!

Під час скромного, весільного прийняття, Олекса оповів, як вони втрьох з Василем працювали на селі в одного бавора, а коли прийшли американці — як переїхали до Мюнхену.

— І то зовсім несподівано! — додала Маруся. — Розкажи ти, як це сталося.

— Ми верталися з крамниці, — почав Олекса. — От так ідемо вулицею, а назустріч нам військове авто. Джіп, як його називають американці. Ми набік, щоб дати дорогу, а вони й зупинились біля нас. Їх було двоє. Жандарми з пов"язками на рукавах "ЕмПі". Ми теж зупинились і чекаємо. А один ломаною німецькою мовою про щось питає нас.

— Шо вони хочуть, Марусю? Бо я не можу зрозуміти. Може ти второпала?

— О, то ви українці? — відзивається другий по-нашому, як зачув нашу балачку.

— Так! — потакуємо.

— Шо ви тут робите?

— Працюємо в бавора. Нас німці привезли сюди примусово на роботу.

— А ви б хотіли йти до своїх?

— Певно, що хочемо, але не знаємо, де їх шукати.

Американці щось переговорили між собою по-англійському.

— Знаєте що? — каже той другий, що розуміє по-українському. — Завтра через ваше село буде їхати тягарова машина до Мюнхену. Ми їм скажемо, щоб вони забрали вас із собою. Там, у Мюнхені, вже є український табір, то вони завезуть

вас туди, до того табору. Там дадуть вам кімнату, одяг та харчі. Будуть так довго утримувати вас, поки не поїдете до Америки на працю. А може ви хочете їхати додому, до Краю?

– До москалів? Нізащо! Краще до Америки.

– А багато є українців у цьому селі? – спитав знову.

– Ні. Тільки трьох. Я з жінкою та ще один наш приятель. Працюємо й живемо разом у того самого бавора.

– І як ми вам віддячимось за цей порятунок? Десь сам Бог прислав вас сюди. Ви наш правдивий янгол спаситель! – відповіда йому Маруся.

Він засміявся, записав наші прізвища та в якого бавора ми працюємо, подав нам руку й сказав, що незабаром сам буде в Мюнхені то відвідає нас уже в таборі.

– Я, – каже, – теж американський українець, народжений в Америці, а мої родичі приїхали сорок років тому з Краю. Не забудьте вже сьогодні спакуватись, бо машина заїде рано, то щоб були вже готові. Він довго чекати не може. До побачення в Мюнхені!

Машина загарчала, і американці зникли. А на другий день десь біля восьмої години рано заїхала за нами тягарова машина, що везла до Мюнхену якісь військові товари в дерев'яних скринях. І так ми опинилися в українському таборі. А як ви сюди приїхали?

І знов посипались оповідання про всі митарства, які прийшлося зазнати всім.

– Перебирайтесь до нас! Будемо знов разом. Зорганізуємо волинський куточок. – предложив Ходак.

– Нас, властиво, ніщо з Мюнхеном не в'яже. – відповів Олекса.

– То й переїжджаймо! – погодилась Маруся.

– І я з вами! – обізвався Кирилюк.

І знов запрацювала Ходакова спритність. А через тиждень табір у Байройті збільшився ще на три особи...

37. До нового життя.

Надійшов 1948 рік. Було враження, що таборове життя в Байройті зупинилося на одній точці: харчі довозилися регулярно; кухня працювала нормально й табориани діставали свої порції в устійнені години; спортові дружини сумлінно дерли черевики та одяг, що їм постачала УНРРА; хори надривали легені, щоб усім стати солістами; театр розвеселював майже щотижня; школи вбивали підростаючому "нарибкові" мудрість у молоді голови, вже засмічені майбутніми пригодами та натяками на кохання; "ареопаг" засідав від ранку до вечора й працьовитий секретар вписував у книгу протоколів "геніяльні" думки батьків народу... А жінки? Як здавен-давна водилося, "пльоткували" теж безперебійно...

Ідилія...

А як минула весна – ідилія розпалася: до табору почали заглядати заграничні Комісії, щоб намовляти дипістів до праці та поселення в різних країнах. Вимагалося небагато: міцне здоров"я та працездатність.

Першими завітали бельгійці та англійці. Потребували молодих мужчин до праці... в копальнях вугілля. Англійці забирали ще й молодих дівчат.

Потім з"явилися бразилійці, аргентінці, венецуельці, канадці... Навіть далека Австралія поцікавилась!

Найбільше було зголошень, ще на початках організації таборів, до З"єднаних Стейтів Америки, але американці мовчали. Деякі, нетерплячі, не захотіли чекати на виїзд до Америки й почали записуватись до інших країн.

Ірина Сергіївна теж належала до нетерплячих. Вона намовила мужа записатись до Австралії. Ходак погодився без охоти, проте пішов на Комісію. Виявилося, що пропуклина, яку він дістав ще під час праці в лісі в Німеччині, не загоїлась і австралійська Комісія відкинула Ходака. Тепер треба було йти до шпиталю на операцію, бо подібна історія могла трапитись і в іншій Комісії, а залишатись у Німеччині, після господарки "іберменшів" в Україні, ніхто не хотів.

Деяким таборянам пощастило виїхати до ЗСА ще в 1947 році завдяки викликам, т.зв. "ашурансам", надісланим або ро-

дичами, що жили в Америці, або релігійними організаціями в ЗСА. Особливо вславилася ашурансами т.зв. Католицька Акція. Взагалі стара українська еміграція в ЗСА і Канаді виявила рухливість у відношенні до діпістів, яких вони називали "скитальцями", або, як жартував Панус, "китайцями".

Як тільки ті щасливці-таборяни дістались до Америки, почали заохочувати стару еміграцію до підписування ашурансів для тих, що ще сиділи в таборах.

Стара еміграція часто влаштовувала зібрання, де переводили грошову збірку на скитальців. Не обходилося, хоч це рідко траплялося, і без курйозів фінансового характеру.

Зберуться, бувало, на зібрання й хтось починає палку промову в користь скитальців. На залі з"являється невідомий молодик з кашкетом у руці й починає збирати "колєкту" (пожертву). Розчулені слухачі охоче скидають свої доляри до підставленого кашкета й далі слухають промовця. А як промова скінчилася, організатори хочуть порахувати збірку, а тут виявляється, що "колєктор" десь зник разом з долярами й ніхто навіть не пам"ятає, як він виглядав. Після замішання та загального обурення починали переводити "колєкту" наново самі організатори...

Ходак пішов до шпиталю щойно через два місяці. Не міг раніше – не було вільного місця. Операція вдалася, але поки він видужав, надійшов з Америки ашуранс на всю родину разом із Петром, від знайомого диригента Сергієнка. Ходаків викликали на іншу Комісію разом із кількома родинами. Прийняли всіх без застережень.

І від часу, як почали працювати Комісії, таборове життя змінилося. Всі шукали виходу з табору. Одні лише школи працювали безперебійно та кухня.

Вернигора налагодив свої відносини з Англійським Банком, де мав ощадності, а потім, після реформи німецької валюти, що її перевели американці, врегулював свої ощадності й в Німецькому Банку. Тепер, як уже ніщо не стояло на перешкоді, Вернигора зголосився до англійської Комісії на виїзд до Індії.

Панус і Колядюки ашурансів не мали, тому вирішили чекати терпеливо на виїзд Ходаків, які пообіцяли, що по приїзді до ЗСА негайно вишлють ашуранси й для них.

За два дні до від"їзду Ходаків, Вернигорі трапилася нагода ще раз поговорити з Наталкою насамоті.

– Думаю, що сьогодні я зможу ще дещо вам сказати, поки ви виїдете до Америки, бо більше нагоди не будемо мати. Перш за все, ви пробуйте самі пригадувати своє минуле, так

як це ми з вами робили. Треба лише більше скупчуватися в собі так, щоб зовнішній світ не існував для вас, щоб ви його не відчували. Переводити проби треба самій, без свідків, навіть без Петруся, бо він ще не підготовлений до цього. А підготову його ви мусите перевести самі, так як я це робив з вами. Тоді вам удвох буде легше. Щоб вам дещо облегшити пригадати минуле, то я відкрию вам ще одну таємницю, яка стане вам у великій пригоді. В попередньому житті вас переслідував один граф, який хотів загарбати ваше майно. Тим графом був теперішній ваш і мій приятель Панус!

Наталка аж здригнулася.

– Невже це могло бути?.. Я щось не вірю.

– Так, Наталю. Кажу вам щиру правду. Пригляньтеся самі до нього: тихий, спокійний, нікому кривди не робить, готовий кожному в біді помогти, а однак стільки лиха зазнав у теперішньому своєму житті!.. Це тому, що він покінчив самогубством, а перед ним спричинив для себе своїм поступуванням тяжку Карму. Та Карма ще не була зреалізована, ще не отримав наслідків її, а тут дістав ще нову тяжку Карму – самогубство. Це вчинок не проти людини, а проти Природи, бо ніхто не сміє вкорочувати собі життя з розмислом. Це запам"ятайте!

– То це аж такий наслідок його Карми з попереднього життя?

– Як бачите.

– І це вже кінець іспитів для нього?

– Не знаю. Якщо він не зазнає більше ударів, то це буде ознакою кінця минулих прогріхів. Щодо вашого Петруся, то коли він дійде до такого ж пізнання, як ви вже маєте, то й він пригадає своє попереднє життя й довідається про Пануса – тодішнього графа.

– А як я буду знати, що він особисто довідався про минуле?

– Він сам скаже вам. Щойно тоді можете підтвердити й оповісти пдр себе та про свої видіння. Не забудьте ж тоді й його попередити, що про ці речі не вільно нікому розказувати, щоб не набратись лиха.

– Добре. Буду стисло дотримуватись ваших вказівок. Тільки я не уявляю собі, як я зможу щось побачити в дзеркалі без чиєїнебудь помочі? Крім того сама це робити так тамо я не зможу, бо Петрусь весь час буде біля мене.

– Я не думаю. Особливо в Америці, як він піде до праці.

– А можна це робити вдень?

– Можна, але тому, що перешкоджає денне світло, це не кожному вдається. Краще після заходу сонця.

– Буду пробувати.

– Пробування нічого не дасть. Як не розвинули в собі волі, а особливо, як не маєте твердої віри – ніколи нічого не вийде. Тих два рази ви мали видіння не тому, що я був з вами, а тому, що в той час воля ваша була сильна і віра так само тверда... Як будете дивитись у дзеркало, тримайте в уяві ту останню картину, коли ви впізнали в Арнольді свого Петруся. Тоді картина минулого буде помалу розкриватись перед вами... І ще хочу сказати, що найважніша для людини таємниця Космосу це – таємниця смерти, яку я вже відкрив раніше, а саме, що смерть людини, властиво, це не зникнення індивідуальности, а тільки перехід нашої душі з одної площини в другу. А ту ви вже знаєте, бо були в ній під час видіння. Туди й душа наша переходить після смерти тіла. А душа, як я і раніш пояснював вам, не зникає, не розкладається, як тіло, а в стані спокою чекає на наступне втілення, щоб далі переходити свою еволюцію. Душа, не розвинута до кінця Манвантари, може позбавитись переходу в наступний цикл і тим самим позбавитись своєї індивідуальности, своєї окремішности, свого "Я".

– Що ж тоді станеться з нашою душею?

– Впаде в Нірванну, в Небуття. Вернеться до свого Лона, звідки була випромінена Всесвітнім Духом, щоб ніколи не стати попередньою душею.

– Аж та-ак?!.. Я б ніколи не бажала зникнути...

Запанувала мовчанка.

– Скажіть мені, Яремо Михайловичу, чи ми ще побачимось колинебудь знову після того, як розїдемось?

– Цього сказати не можу, хоч надію маю. Про дальшу долю мого проводу для вас я довідаюсь щойно в Індії, точніше в Гімалаях...

– Від Адептів, – додав він по короткій павзі.

– То ви їх знаєте? А хто вони?

– Я не потребую знати. При зустрічі ми пізнаємо один другого непомильною дорогою – духовою. Тоді ми бачимо, хто з нас старший і хто владний скеровувати на властиву дорогу. Я особисто вважаю, що моя праця над вашою душею ще не закінчена й тому ми мусимо зустрінутись з вами ще раз, або й кілька разів, щоб передати вам, переказати все необхідне для дальшої еволюції вашої душі. Колись, у Сьомій Расі, як люди будуть переходити в духовий стан при кінці Манвантари, тоді будуть розкриті майже всі таємниці Космосу. А покищо треба

вам прямувати до мети, яку я вам пояснив раніше. Не перейматесь хвилевими неповодженнями, навіть потрясеннями, бо все одно мусите осягнути у відповідному до вашого розвитку часі, хоч цей час може бути віддалений неповодженнями, або приспішений вашим поступуванням. Ваша душа існує не для перешкод, а для чогось вищого, ні вам, ні нам не відомого. Чиніть так, щоб не робити перешкод ні собі, ні ближньому...

Здаля надходив Петро. Вернигора змінив тему.

– Чи ви, Наталю, добре володієте англійською мовою? Як вас розуміють американці? Не перепитують?

– Ні. Хіба скажу щось затихо.

– А як у вас, Петрусю, стоїть справа з англійською мовою?

– Не погано. Наталка добре муштрує мене. В розмові американці розуміють мене. Ми навіть між собою часом пробуємо розмовляти по-англійському, щоб краще вправлятись.

– Це добре, тільки своєї мови не забувайте. Завше вдома розмовляйте по-українському, щоб не забули. Я ще раз підкреслюю: вдома тільки по-українському! Не почувайте себе ніколи меншевартісними! Чим більше мов ви знаєте, тим краще для вас, а для оточення ви стаєте ціннішою людиною!.. А як ви дивитесь на своє майбутнє? Що думаєте робити в Америці?

– Я, мабуть, на початках піду працювати секретаркою.

– Не хочете закінчити свою освіту? Здобути звання доктора, або хоч магістра археології? З освітою збільшується платня та й відносини інші. А може якраз отримаєте працю за фахом? Там археологів дуже потребують.

– Я ще не знаю. Побачу на місці.

– А ви, Петрусь?

– Я б хотів закінчити медицину, але на це потрібні гроші.

– Буде бажання, то й гроші знайдуться. Дістанете працю на день, а вечорами – до університету. Багато американців так роблять. Я думаю, що вам і Наталі зарахують науку з Варшавського університету. Можливо, що для певности дещо спитають. В Америці чим кращий фах, тим і стандарт життя вищий. Особливо лікарі живуть дуже добре. В кожному разі бажаю вам обом добрих успіхів у науці та гарного, щасливого, родинного життя! Часом і про мене згадайте. Для певности ж, щоб тримати зв"язок, пришліть до табору свою адресу із ЗСА а я свою з Індії. Через табір ми скомунікуємось. Адреси вишлемо і на ім"я коменданта й на Пануса.

– А чого це ви всі стоїте тут? – підійшла Ірина Сергіївна. – Час уже вечеряти й пакуватись у дорогу. Ходім!..

Філядельфія, 5-го липня 1967 року.

З М І С Т

Від автора 5

Том І– К А Р М А 7

1. Виїзд у таємничих обставинах 9
2. Августино–Саверіо Карлуччі 11
3. Лючія та Арнольдо 13
4. Граф і його син 14
5. Ганс і Матильда 19
6. Матильдина бабуня 24
7. Приємна несподіванка 28
8. Моторошна загадка 31
9. Освідчення 33
10. Візита молодих 37
11. Невдала візита графа 39
12. Таємничі очі 42
13. Випадок 44
14. Граф атакує 47
15. Ніно Льомбарді. Призначення. 51
16. Тонка дипломатія 55
17. Арнольдо звіряється 57
18. Грім з ясного неба 59
19. Напад 64
20. Пекельний задум 69
21. Доля Арнольда 82
22. Спізнене каяття 93
23. Невже Дух? 99
24. Як постелишся, так і виспишся 101
25. Арнольдо залишає Регенсбург 107
26. Стежки Господні незбагнені 110
27. Арнольдо шукає забуття 120
28. Сік транзіт ґльорія мунді 127
29. Візита бюргермайстра 136
30. Мертвий свідок 139
31. Слава проминула, злочин – ні 142
32. Знов ті самі очі 149

Том II – НАСЛІДКИ

Частина 1 – НА РІДНИХ ЗЕМЛЯХ

1. У ліс по гриби 163
2. Вернигора відкриває конто 173
3. Вернигора відвідує Ходаків 176
4. Бридж 183
5. Абітурієнти вступають до університету 194
6. Картузька Береза 208
7 Удома 215
8. Війна німців із поляками 219
9. Загальна психоза 223
10. Московська господарка на Волині 233
11. До Холма 244
12. У Варшаві 253
13. Війна німців з москалями 261
14. Наталка варить обід 276
15. Утеча Вергуна 285
16. Корній з Панасюком на Волині 290
17. Утеча Морозенка 299
18. Напад 303
19. Акт милосердя 308

Частина 2 – НА ЧУЖИНІ

20. Початок скитальської мартирології 317
21. Концентраційний табір 327
22. Знов разом 336
23. Варшавське повстання 343
24. Бій з москалями 348
25. На дозвіллі 354
26. Панус і Ювгинка в Німеччині 366
27. Виїзд із Шайзи 378
28. Покута, але за що? 384
29. На межі 390

30. Скринінґ 395
31. Видіння 399
32. Дивна властивість магнету 407
33. Другий сеанс 412
34. Інвалід 416
35. Повернення з пекла 421
36. Несподівані гості 425
37. До нового життя 427

* * *

Цього ж автора:

"Загадковий перстень" – оповідання про таємничі події.

"Довбуш" – роман.

"Перекусничок" – оповідання, статті, фейлетони, естрада...